

TOLDY FERENC

ÖSSZEGYŰJTÖTT MUNKÁI.

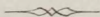
VII.

MAGY. AKADEMIA.
KÖNYVTÁRA

5/10.

TOLDY FERENC

ÖSSZEGYŰJTÖTT MUNKÁI.

HETEDIK KÖTET.

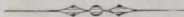
BUDAPEST.

KIADJA RÁTH MÓR.

1873.

IRODALMI
ARCKÉPEK ÉS SZAKASZOK

TOLDY FERENC TŐL.

BUDAPEST.
KIADJA RÁTH MÓR.

1873.

226745

IMJAJOTI

KÖNYVTÁRA

M. ACADEMIA
KÖNYVTÁRA

KÖNYVTÁRA

KÖNYVTÁRA

KÖNYVTÁRA

FÁBIÁN GÁBORNAK

A KAZINCZY-KISFALUDY-KÖR MINDMAIG IFJU ERŐVEL MŰKÖDŐ BAJNOKÁNAK

A ROMAI CLASSICUSOK ROMAI LELKÜLETŰ ÁTÜLTETŐJÉNEK

IFJUSÁGOM BARÁTI KÖZÖL AZ EGY ÉLŐNEK

ÍRÓI PÁLYÁJA ÖTVENHATODIK ÉVÉBEN

SZENTELEM E KÖTETKÉT

AZON NEMES KOR EMLÉKEZETÉRE

MIDŐN NYELVÜNKET REMÉNY NÉLKÜL SZERETTÜK

ANNAK IRODALMÁT A DIADAL BIZALMA NÉLKÜL ÁPOLTUK

ИЗВЕЩАНИЕ

О результатах работы
за 1919 год
в области
культуры и просвещения
в г. Москве

TARTALOM.

I. IRODALMI ARCKÉPEK.

(1853—56).

	Lap
I. Telegdi Miklós	3
X II. Gróf Zrínyi Miklós	10
III. Gyöngyösi István	25
X IV. Révai Miklós „A Nagy“	30
X V. Virág Benedek	38
VI. A két Budai	49
VII. Horvát István	54
VIII. Fejér György	71
<u>IX. Gróf Teleki József</u>	78
X. Kulesár István	84
XI. Gaal György	93
<u>XII. Szemere Pál</u>	106

II. MAGYAR IRODALOM, TUDOMÁNY, ÉS AKADEMIA, ÖT BESZÉDBEN.

I. A magyar irodalomnak befolyásáról a nemzet életére a legrégebb időktől fogva (1865)	113
II. Tudománybeli hátramaradásunk okai, s ezek tekintetéből Akademiánk feladása (1868)	135

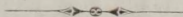
III. Az Akademiához ennek némi sürgetős teendői tárgyában (1870)	153
* IV. A magyar irodalom legújabb koráról: 1772—1872. (1872)	169
V. A magyar irodalomról, politikai és műveltségi hatása világában (1873)	190

III. IRODALMI SZAKASZOK.

I. Nemzeti történelmünk kezdetei (1868)	221
II. Anonymus és Colonnai Gvidó (1870)	249
III. Magyar Pál XIII. századbéli kanonista (1871)	262
IV. Margit kir. herecegnő mint ethikai író (1871)	270
V. Színköltészetünk zsengei (1868)	280
VI. Egy pillantás a m. politikai szónoklat történetére (1866)	305
VII. A deák szabású magyar versek története (1843)	322
VIII. Az akadémiai eszme Magyarországon Bessenyei előtt (1871)	354

FÜGGELÉK.

Időszakok és Koszorúk. Apotheosis (1836)	395
--	-----

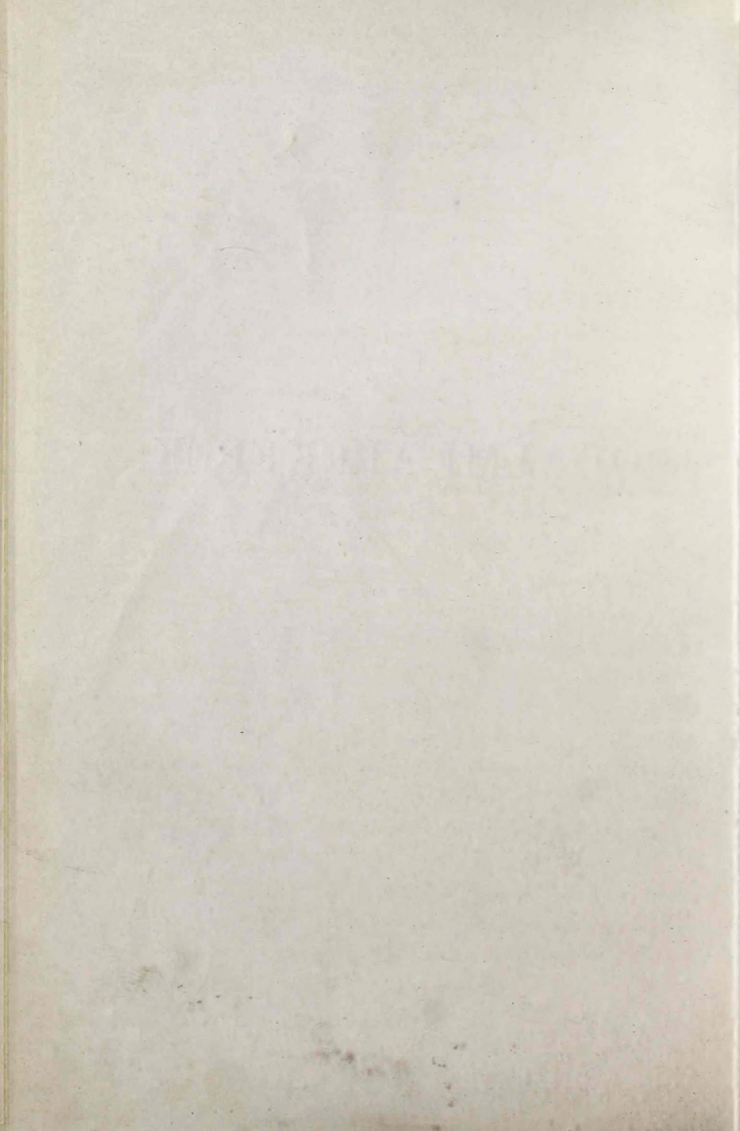
Magyar Irodalom Története és Jeleni Állása
 Szerkesztette: Dr. J. V. ...
 Budapest, 1881.

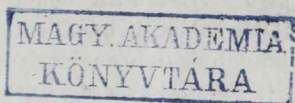
Magyar Irodalom Története és Jeleni Állása
 Szerkesztette: Dr. J. V. ...
 Budapest, 1881.

I.

IRODALMI ARCKÉPEK.

I.

Telegdi Miklós.

Hosszas halálos dermedtség tartotta elfogva a magyar római egyházat a mohácsi veszedelem után. Püspökök szűkében, kik legnagyobb részt elestek, és épen ily szűken nyertek utódokat; papok szűkében, kik kiölettek vagy kihaltak, vagy az erővel is kitérített községek és véduraik intésére gyakran kénytelenül is kiléptek a régi egyházból; klastromok és iskolák szűkében, melyek nagy részt törökök és protestánsok által kiirtattak és szétüzettek; újoncok nélkül, miután az új eszmék hatalmas a nagyok édesgetése az ellentáborba vont a gondolkodó, a vallás által érdekelt, sokszor a külső jók után esengő, ifju nemzedéket; a haza felháborodott állapotában, melyben politikai pártok s a visszavonásból hasznot vonó török hódító lehetetlenné tette államnak és egyháznak úgy az anyagi erő alkalmazását mint a szelleminek kifejtését: még az Oláh Miklós szervező akaratának is a tizenhatodik század közepén túl nem sikerülhetett egyéb, mint az állapotnak részletes bár,

de tökéletlen felismerése, a meglevőnek némi összetartása, s a jövő helyreállítást lehetővé előkészületek; de melyeket Oláh halála, és, miután utóda, Veranchich, államférfiú inkább és tudós mint az egyház restaurátorává termett főpap, kevés évi kormány után maga is elhalt, az érseki szék húzamos ürültsége követett.

Ily viszonyok közt vette át Telegdi Miklós, 1571-ben a Nagyszombatba szorult esztergami káptalan olvasó-kanonokja, majd nagyprépostja, az érseki megye kormányát, de azon hatalom és országos tekintély nélkül, mely egyedül a primátussal jár; s így ezentúl is egyedül szellemi szabad fegyverekhez utasítva. Mennyit lehessen ez úton tenni, azon hosszas idő alatt volt módja tapasztalni, midőn az akkor még túlnyomólag magyar Nagyszombatban, de közbevetőleg másutt is, és főleg az országgyűlések és nyolcados ítélőszékek alkalmával Pozsonyban, az isten ígéjét szószékről hirdette. Engedett tehát tisztelői sürgetésének, és sajtó alá egyengette egyházi beszédeit, miknek első kötete, Rudolf király engedményéből a magyar kincstár költségén, Bécsben 1577-ben meg is jelent. Ennek hatása meggyőzte Telegdit az irodalmi eszközök erejéről; s hogy ezentúl mind maga, mind mások ez úton könnyebben serénykedhessenek, miután azon időtt minden hazai nyomda protestáns kézen volt, megvette a bécsi jezsuiták elhagyatva állott nyomdáját, azt nagyszombati házában felállította, s itt következett, 1578-ban már, beszédei második, és miután 1579-ben a pécsi püspökséget elnyerte, melynek megyéje azonban, annak székhelyével együtt

rég török hatalom alatt állott, 1580-ban harmadik kötetök.

Jelentékeny Telegdi önnnyilatkozata, melyet előszavában találunk, s mely szerint munkáját egyenesen a nem tudósoknak, sőt az együgyű népnek szánta. Közérthetőségre, népszerűségre törekedett tehát, s ez úton a katolikus hitélet gerjesztésére. Telegdi beszédei a homiliák neméhez tartoznak. Ő azokban nem valamely vezéreszmét tárgyal, rendszeres elrendeléssel s minden oldalról fejtegetéssel; tárgyat neki mindenkor a nap evangélioma nyújt, ezt magyarázza tételről tételre, s e magyarázathoz függeszti észrevételeit, tanulságait; dispositiója tehát nem egy eszmének elágazásából indul ki, hanem a szöveg részleteinek bizonyos közös szempontokra vitelében áll, s így külső, a sokfélét áttekinthetővé tétel végett. Exegetica, céljához képest, nem dogmatikai, hanem paraenetikai, mihez képest a szövegnek nem értelmét, hanem vallási és erkölcsi jelentését adja; s ily magyarázataihoz köti oktatásait, míg az emberi élet nagy ismerőjét, de egyszersmind a gazdag tudományú theológust mutatják, ki minden nyomon talál hasonhelyeket az írásban, a szentatyáknál, sőt a heterodox írónál is, mik tanait, intéseit, tekintélyökkel is támogassák, és saját gazdag szelleme kincseit neveljék. Benne nincsen meg Pázmány szenvedélyes ereje, causticus elméssége, párbajnoki remeklése, s azon lelkeség, mely minden tárgygyal az elme és szív mindennemű erejét el tudja foglalni; ő épít, míg ez viaskodik; ő a néphez száll le s rábeszéléssel él, míg emez tudósan

értekeznek, s a hit dolga vizsgálóját meggyőzni törekszik. Telegdi csendesebb, mérsékeltőbb, a hitre hivatkozva igazságai hirdetésében nyugodt és méltóságos: míg amaz polemiáiban majd emésztő tűz s rohanó ár, majd ismét józan hidegség, melylyel sarokba szorított ellenesétizekre tépdeli. Telegdi azon eszközökre szorítkozik, miket neki a szenttudomány, a tapasztalás és emberismeret nyújt: míg amaz összes mérhetetlen encyclopaediai tanultsága telszarvából halmozva önti erősségeit; de Telegdi szerény gazdálkodással alkotja meg arányos és átlátszó beszédeit, mikkel nem köt össze más igényt, mint a vallás erkölcsi elveinek a szívbe plántálását: míg amaz, tudományát ragyogtatva, a részletekben néha elmerülni látszik. Mi lenne így Telegdi mint moralizáló szónok, ha oly mértékben tudna az érzéshez szólni, melyben Pázmány az indulatok és képzelem felháborításához, működtetéséhez ért?

Egészen más tehát Telegdi mint Pázmány, és saját nemében is nem oly nagy, mint ez a magáéban; de legnagyobb mégis a magáéban régibb szónokaink közt, kik mind az ellenfelekezetekhez tartoznak, s nagyobb ezeknél nem csak a hitszónok nyugodt nemességével, hanem a teljes, arányos beszédszövéssel, e bölcsen mérsékelt bőség mellett gondos szabályos nyelvezetével s a kifejezés szerencsés megválasztásával, mely gyakran aesthetikai szépségre is emelkedik. Ha Pázmány a XVII. század bíboros Cicerója volt, Telegdi méltán a XVI. század Cato Censóriusának nevezhető.

Telegdi ehhez képest a katolikus újabb irodalomnak megkezdője, s egyszersmind első classicusa. Mert a hitújítás kezdetében fellépett bibliafordítók, Komjáti, Pesti, Erdősi, születésük, neveltetésük és nyelvökkel inkább a középkorhoz tartoznak; mert az első irodalmi harc, mely a régi és új egyház között vívatott, a Dévai és Szegedi Gergelyé t. i., deák nyelven folyt; mert Draskovics György, a bibornok-érsek, fordításai Lactantiusból és lerinsi Vincéből csak névleg indították meg a kath. irodalmat, miután a közönségbe soha be nem hatottak. Telegdi, tizenhat évi élő szónoklásával készített irodalmi fellépésének utat, munkái széltiben elterjedtek a nagyok, az egyháziak, s ezek útján a nép közt is; s általok nem csak egy új, öntudatosan kimívelt irodalmi nyelv előkészítője lett, melynek nyomain állította elő Pázmány a legfelsőbet, mit a magyar próza a XVIII. századig előmutatni bír; hanem egyszersmind oly visszahatást idézett elő, mely ama százados viták megindulásául tekinthető, mik annyi eszmét, tudományt és tollat hozva forgásba, egyházának már elvesztett felsőségét visszaszerezték.

Első, Bornemisza Péter superintendens volt, ki Telegdi ellen felkelt, és „Fejtegetés“ című iratában különösen ennek septvagesima-vasárnapi beszédét s a jó cselekedetek jutalmáról tanát támadta meg; melyre Telegdi „Felelete“ 1580-ban következett be; majd azon (eddig ismeretlen volt) kisdéd vitairata, „melyben megbizonyíttatik, hogy a pápa nem Antikrisztus; de azok, akik őtet annak nevezik, az Anti-

krisztus tagjai;“ és 1581-ben: „Egynehány Jeles Okai, melyekért nem veheti és nem akarja venni Luther Mártonnak és az ő maradékinak tudományát.“ E három munka közül az első a legnyomósabb; a más kettőben az ingerültség visszavádlásokra fakad, és sietőbb kézzel készülvék, hogysen tárgyaikat, mint szükséges volt, Telegdi szokott beható higgadságával fejtegetessék. Ez utóbbiak ellen Dávid János, Calvin értelmén levő predikátor lépett fel egy elveszett munkájában, melyre azonban a megtámadt fél többé nem felelhetett. A nagy érdemű ember 1586 april 22., erőteljes férfikorában, mintegy ötvenedik évében, meghalt; s helyette Monoszlói András pozsonyi prépost vette fel a keztyűt két évvel utóbb megjelent „Apologiá“-jában.

Nem utolsó érdeme Telegdinek az első katholika nyomda alapításán kívül, melyet a káptalannak hagyván, az utóbb a jezsuitákra, s ez úton végre a magyar egyetemre szállt: azon szellemi és anyagi részvét, melylyel társát, Mosóci Zakariást, az első némileg teljes magyar törvénytár összeállítása és kiadásában segítette (1584); valamint egyéb vállalatok előmozdítása is, milyen Egyedúti Gergely első kath. magyar naptára volt 1571-ben. Neki köszöni a magyar kath. egyház a maga első magyar Agendariusát 1583; sőt első magyar kátéját is Canisius után, mely még ifjúkorában készült, de minden példányaiban nyom nélkül elveszett. Régibb irodalmunk barátai ismerik említett beszédei újabb kiadását is, melyet Telegdi János kalocsai érsek tett

közzé Bécsben 1638; s néhány egyes beszédeit Virágból s az én kiadásomból, mit azok kedvéért jegyzek fel, kik új literatúránk e nevezetes emberével közelebbről meg kívánnak ismerkedni¹⁾.

¹⁾ Virág Benedek: Négy Predikáció az anyaszentegyház négy evangelistáinak ünnepeire, és a Salve Regina magyarázata. Pest 1803.

Toldy Ferenc: Immaculata, a régi magyar anyaszentegyház hét szentbeszédében. Pest 1855. — A hetedik Beszéd: „Bódog-Asszonnak fogantatása napja“ Telegdié.

II.

Gróf Zrínyi Miklós.

„E lantot, koszorútlant bár VIOLÁja kezétől,
 Mely Szigetet zengé s hősei áldozatát;
 És e rettenetes szablyát, sok erősnek ölőjét,
 Melyre „Ne bántsd a magyart!“ jelszavam írva vagyok,
 Zrínyi hagyom neked, ó haza! és
 gondjaidba ajánlom:
 Zrínyi az éneklő s a diadalmi vezér.“
 Vörösmarty.

I.

Írói jeleseink csarnokában sok alak kötötte már le figyelmünket *), kik előtt majd hazafiúi büszke önérzettel, majd a kegyeletes emlékezet melegével, hol ismét a kora veszteség gyásza közt, s hálával és szeretettel állapodtunk meg; megújítottuk elménkben műveik, tetteik s hűségök emlékezetét, s kiknek szívében a hazafiság nem percnyi izgalom lüktetése, s az irodalom szeretete nem pusztá negédlet: elővettük egynek is másoknak is szellemi hagyományait, s buz-

*) Miután e cikket a Pesti Naplóban mások ily vázlatai előzték meg.

dúltunk tűzöknél, gyarapodtunk eszmék s ismeretekben, nemesedtünk a szépnek érzésében s erősödtünk a haza iránti hűségben. S így kell; ez egy valódi nemzeti irodalomnak, semmi által nem pótolható, éltető hatása. Oda lépünk most a nagyok legnagyobbikához, kiben a vezér és státusférfi, a tudós és költő, hazafi és ember oly mértékben egyesült, hogy kérdés: nagy szíve s nemes önmegtágadása érdemli-e inkább tiszteletünket, kora magasságán álló eleven tudománya s kimívelt lángelméje-e csodálásunkat, vagy kedélye és jelleme szeretetünket? Vannak egyben vagy másban egyenlő érdemű társai históriánk hosszas folyamában: de e szép egyesülésben ő magára, egyedül, áll. Azért nincs írónk közt egy is, ki a maga egészletében oly vonzólag, ily szeretetre melegítőleg s hazafiúi érzésekben nevelőleg hatna reánk. Írásai nem irodalmi régiségek, történeti nevezetességek pusztán: hanem folyton virágzó élőfa, melynek törzsöke mohos ugyan két századnak rajta keresztül ment avító s újító szelétől, de örökké fris lombjai árnyékában éltető levegőt, s a költészet legnemesebb illatát szíva mulathatunk most is. Ilyenül óhajtanám minden magyar által tekintetni e műveket, s mint ilyeket felvéve látni minden igaz magyarnak, sőt minden magyar nőnek is, bármely kiseded könyvtárába. Minden eszme és érzés, mely a magyarnak, mint keresztyénnek, honpolgárnak és embernek szent és drága, dicsőítését leli azokban: a vallás és erény, az önfeláldozó honszeretet s nemes tettek dicsősége, a

hűség és szerelem; s mind ez a tündér költészet bájfényében, a forró szív melegében.

Zrínyi öszves munkái két osztályra szakadnak: költőiekre és prózaiakra. Emezek tárgyait a hadivezér teendői, a haza hadi állapotjai, javaslatok és buzdítások teszik, mik életében úgy látszik csak kéziratilag forogtak a hazafiak kezén, s egyen kívül, mely a múlt század elején jelent meg, mind csak épen az imént láttak világot. Rólok ezek folytán egy szakavatott társ fog szólani. A költőiek még a szerző életében, s az újabb időkben négyszer jöttek ki, s elegyes versekből s egy hőskölteményből, a híres Zrínyiászból, állanak. Nem tagadhatni, ez az epos valóságos irányköltemény; költője arra, hogy azt megírja, gyakorlati szándék által indított. T. i. szívének legforróbb kívánsága, életének fő feladása Magyarországnak török iga alóli felmentése volt. Ezt beszélik tettei, ezt kiáltják hangosan prózai remek írásai: erre buzdít a Zrínyiász, midőn a szigeti hős és társai elszánt halálát dicsőíti, s a hazafiúi elszántságot közvetlenül isten által jutalmaztatja; erre minden sor melyből azon intés szól ki: csak elszánt akarat, s a haza felszabadítható. De így minden szépműnek van iránya, mert vagy bizonyos eszme felköltésével, vagy általános művelő erejével egy a művön kívül fekvő gyakorlati célt is valósít. A többiben Zrínyi műve csak egy eszmétől, a szépnek törvényétől, függő.

Egy a történet szemei előtt véghez menő esemény, egy, bár a működő erkölcsi rúgók szerint ne-

mes, sőt nagyszerű és fenséges esemény, de mely alárendelt, és korlátolt hatással van valamely nemzet sorsára, sőt azt közvetlenül nem is érinti: lehet tárgya egy történeti eposznak, de tulajdonképi epopoeára nem alkalmas, mely mindig a nép, vagy épen az emberiség létezését vagy sorsát megalapító nagy eseményt tárgyal, milyen rendszerint csak azon időben fordul elő, midőn a monda s történet még el nem vált egymástól; s mely nagyságánál fogva emberi hatalmat túlhaladni látszván, földöntúli erők befolyását teszen fel. Így a „csodálatos“, lényeges eleme, éltető levegője leszen a valódi epopoeának. S ime a Zrínyiász eszméjében, melyet költője e szempontból fogalmazott, mutatkozik először is Zrínyi műalkotó öntudatos lángelméje. Isten maga vonja össze e zivatart Magyarország felett, büntetésekül az elfajúlt nemzetnek; de ott van Szigetben egy istenes és hazaszerető kisded csapat, mely a szent hitért és hazáért önfeláldozó készséggel küzd az ellenséges túlerővel, s mint megváltója nemzetének, mint engesztelője az ég méltó haragjának, elesik ugyan, de elesik, miután a pogány hadat számtalan vitézeitől s legjelesb vezéreitől megfosztotta, miután magát a világhódító szultánt megölte, s ez által a hadjárat következményeit a kis Sziget romlására szorítván, a roppant és utolsó veszedelmet a hazától elhárította: s e feláldozásaért a megengesztelt istentől közvetlenül a menny örömei közé magasztaltatik fel. Valamint ez eszme, úgy a Szulimán halálának, nem a történetre nézve esetékes betegségből bekövetkezése, hanem a szigeti hős által

eszközlése oly lényeges, s a művészet kivánalmaival oly szorosán összefüggő, hogy ezt is a költő műbölcsésége tanujeléül vehetjük. De e műbölcséség nem egyedül a conceptióban, hanem a szerkezetben is, t. i. a részek egymáshoz arányzása- és elrendelésében nyilatkozik; jellemei változatosak, határozott egyéni étellel bírók, s egymást csoportozás és ellentétezés által emelők; a leírások élethűk s mind a maga népe s az ellenség gondolkozását s élet- és harcmódját ismerő férfit, mind a gazdag képzelmű költőt tanusítók. Ekkép, míg az egész költemény történeti emlékezéseinkkel s nemzeti érzésünkkel a legbensőbbben össze van forrva, s másfelül a műítésznek nem csak javaslását, de a kor széptani fejlettségéhez mérve csodálását is kiérdemli: nem méltó-e minden igaz érzésű és mívelt magyartól várnunk, hogy a kifejezés avultságain és gyengéin túlemelkedve, sőt magának a kifejezésnek számos sajátságos szépségeit éldelni tanulva, e valóban nemzeti művet képzése eszközei, irodalmi örömei közé sorozza?

Ámbár pedig a költő szeretetre méltó egyénisége az előadás tárgyilagossága dacára gyakor helyeken elétör, s nem csak elmélkedés, de érzések kifejezésében is nyilatkozik: egészen új és saját oldalával lyrai költeményeiben ismerkedünk meg, hol idegen költői alakokba rejtezve, viharos szerelme kínjait oly határozatosan, oly elragadó s ismét elbájoló, édes erővel énekli, hogy ha őt amott, műve egészét tekintve, első eposköltőnknek kell elismernünk, mint lyricust e kevés után is, mi tőle világot látott, általában a leg-

kitünőbbek mellé rangozhatjuk, ide értve a külföld-
 éit is.

És így Zrínyi sem házi könyvtárunkból, sem ren-
 des képző eszközeink közül ki nem maradhat. Ne-
 künk nem csak valóvá kell tennünk, mit ő méltó ön-
 érzetében így énekelt magáról:

Honnan Scythiából kijött magyar vitéz,
 Merre vitezségét látta világ, nagy rész:
 Azokrul helyekrül minden szem reám néz
 Hírrel böcsülettel, valamíg világ lész.

hanem fel kell őt, azaz összes érzéseit, egész lelküle-
 tét magunkba vennünk: e szeretetét a nagynak, a
 jónak, az isteninek, a szépnek, mely műveiből hoz-
 zánk szól; fel e forró szeretetét a hazának, melyre
 vallása, erénye, melyre szívének minden lüktetése,
 éltének minden tette irányozva volt, s irányozva nem-
 csak önfeláldozással, melyet dicsőségkövetés díjaz, ha-
 nem önmegtágadással is, mely amily hálátlan, oly fensé-
 ges, s bennünket az istenséghez közel emelő erénye az
 emberi kebelnek. Fel kell magunkba vennünk e gya-
 korlati és tevékeny honszeretetet, melyet élete a csata-
 mezőn, a tanácsteremben, a fejdelem szobájában s a toll
 munkáival hirdet, és költeménye dicsőít; fel ez önzetlen,
 igény nélküli honszeretetet, mely míg a lelketlen irigy-
 ség ellenében mind visszavonúlni, mind bátran kiál-
 lani tudott, a hercegi kalapot magától elutasítá, s
 maradt, mivé isten és önmaga tette magát, nagy ha-
 zafi s nagy ember.

Tettei a történet lapjain említettnek; szelleme műveiben él. Halljuk meg szózatát a jelenkor legnagyobb költője ajkairól: „E lantot Zrínyi hagyom neked, ó haza! és gondjaidba ajánlom!” s éljünk a legnemesebb örökséggel azon ügy váltáságra, mely Zrínyi életének egyetlen iránya volt.

II. *)

Nagy emberek munkái kettős érdekléssel bírnak: először tartalmoknál fogva, mely soha sem lehet jelentéktelen, oktatnak; másodsor önkénytelenül nyilvánítván saját világszemléletüket, gondolkodási és érzési módjokat, kulcsot nyújtanak tetteik s jellemök helyes felfogására. Hogy való képzetet nyerjünk felőlök, azontúl még személyeik hű képmásait kell szemlélhetnünk: s e sorok írója e kedvezményben is részesült. Keszthelyre vetődvén, meglátogatta a gróf Festetics-féle könyvtárt, hol a Zrínyi család tagjainak arcképei, a csáktornyai sírbolt régi képeiről másolva tartatnak fenn, s ugyan e miatt eredetiségöknél fogva hűséggel is vonzanak. A szigeti hős szakálos arca férfiaságot s elhatározottságot fejez ki; unokájaé meghatóbb: nemes, férfias szépségű, szakál s barkó nélküli arcán, melynek fejezsége hollófekete szemével,

*) E fejezetet kérésre Szontagh Gusztáv barátom dolgozta, s az mint kiegészítője a képnek innen el nem maradhatott.

bajuszával és hajával kellemes ellentétet képez, egyszersmind műveltség és lelkeség mutatkozik. Hős, tudós és költő együtt áll előttünk, s elkapatva e hatástól önkénytelenül felkiálték Vörösmartyval:

„Zrínyi, dicsőségünk! végső daliája nemünknek!”

És e hatást munkáinak olvasása sem csökkenti, ha magunkat előadási nyelve korabeli sajátosságain túltenni képesek vagyunk. Zrínyi Miklós korában a classicaei és középkori latin irodalmon kívül még csak az olasz virágzott. Honunkban a latin nyelv levén az iskola és kormányzás nyelve, országos emberektől a latin vegyesen a magyarral használtatott. Zrínyi Miklós, kora műveltségének színvonalán állván, egyiránt volt beavatva a latin és olasz irodalomba, de előadásában kora fejlődésének fonákságait és hiányait le nem rázhatta. Benne, korához aránylag, a nagy író tulajdonai egyről egyig mind megvoltak: ismeret, tehetség, magas érzület, az irány formái teljes bírása, erő, hajlékonyság, lelkesedés és lendület; de mindezen tulajdonok a magyar nyelv akkor még nyers anyagának kezelhetlenségén megtörtek; ritkán képes gondolatait teljesen és híven kifejezni; gyakran a latin nyelvhez kénytelen folyamodni, mi jelenkorunk olvasóját, ki a külső héjon túl a velőhöz nem képes hatni, elidegeníti; de fájlalnók, ha az értelmesebbet is.

E rovat természete nem engedi, hogy Zrínyi prózai munkáinak egyenkénti részletes elemzésébe bocsátkozzunk; meg kell tehát általános jellemzésökkel elégednünk. Zrínyi, bán létére, országos, katonai és polgári ügyekkel foglalkodott; ahoz képest művelte is magát; de végre a tett embere is lel üres órát, s Zrínyiben több ismeret, lángész s tevékenység volt hogysen azokat henyélve tölthette volna; ilyenkor Tacitust olvasá, vagy Bonfinit, vagy a maga eszméit írta le, tudnivaló, hogy mindig országos dolgokról, mint látjuk hősi feladatával öszhangzókat, többnyire hadi dolgokat tárgyazókat, azonban minden igény nélkül, érezve, mikép nem a toll, hanem a kard, hivatása, s mint a berlichingeni Götz az írást fél henyélésnek tartva.

„Nem írom pennával
Fekete tintával,
De szablyám élivel,
Ellenség vérivel
Az én örök híremet.“

Mindamellett írt, mert nem hagyhatta; mint a fülemile nem hagyhatja éneklését, mert természete kívánja.

A mostani hadtudomány még akkor ki nem lévén képezve, s a görög-romai hadszabályok a fegyvernemek különbözőése miatt Zrínyi korában alkalmazhatatlanok lévén, stratégiát és taktikát, napjaink értelmében, nem írhatott; de írt oktatásokat vezérek számára, mikép kelljen magokat és teendőiket a háboru különböző körülményeihez képest alkalmazni, s

ez oktatások, nem változván tárgyak, napjainkban is szintoly igazak és helyesek, mint azon időben, melyben irattak; a mellett pedig írójok magas érzületénél fogva képesek minden fogékony keblet föllelkesíteni. A Zrínyi családnak, már birtokai fekvésénél s gyakrabban viselt horvát bánságánál fogva, örökös harc volt öröksége, amiért abban a hősi tulajdonok, kivált a hazafiúi önfeláldozás szelleme ritka mértékben fejlettek ki. E nemes önfeláldozásnak úgy szólván öröklött szelleme a mi Zrínyink munkái több helyeiből kisugárzik; ismételve kijelenti halni készségét, s a hazai történetben nem idegen olvasó nem veheti azt hidegen, mint pusztá szót, hanem meghatottsággal, mert tudja, hogy e szót a Zrínyiek tettel szokták beváltani.

Aki Zrínyi munkáiban csak az író hallja beszélni, nem a honfit, az magas keble sugallatait nem értheti. Minden gondolata, érzése, vágya, tette a hon körül forgott; ezt tartá szeme előtt az élet és irodalom pályáin, mint bán, mint író és költő. Honszerelme, nemzeti büszkesége pedig sértve érzé magát a hazamélyen lealázott állapota által. Ennek nagy része a török kezében volt; maga Buda; s a többi részek, a kihirdetett béke dacára, berontások és rablásoknak kitéve. Ezt Zrínyi magas, büszke, tette sovárgó szelleme nem tűrhette. Megmenteni a hazát, az elleniséget határaiból kiűzni, ha lehetne Európából, s Magyarhon régi dicsőségét újra felvirágoztatni: ez volt feje és szíve minden mozzanatának vezéreszméje. Ami később, bár részben csak, történt, azt ő már a

maga korában akará véghez vinni; azért írta talán öntudatlanul hadi tractátusait, s öntudatosan Nebántsdját, az ország költségén álló „derék hadat“ szándékozván felállítani, mely béke idején a rablásokat gátolná, háborúban pedig középpontúl szolgálna a nemzeti fölkelésnek. Történeti szempontból tekintve, a terv korainak mutatkozik: sem a kormány, sem a nemzet még akkor ennyire fel nem bátorodott, s ez oka Zrínyi elégtelenségének; ezért korholja a magyart, magát pedig szerencsétlennek vallja, hogy oly nyomorúlt, tétlen időben él. Ki nem mondja ugyan, de sorai közt olvashatjuk, mikép e terv kivitelére magát tartja a meghivatott embernek; s méltán, midőn napjainkban ezt már a történetírók is, p. o. Engel, nyilván kimondják.

Honja s kedélye ily állapotában vigasztalást talált Bonfin olvasásában. Magyarhon, dicsősége tetőpontján! Ez volt történeti olvasmányainak előkelőleg szeretett szaka, s Mátyás, mint a nemzeti dicsőség jelképe, természetesen kedvence. Azonban minden előszeretete mellett Mátyás iránt, annak megbírálásában semmikép sem mutatkozik elfogúlnak. A siker embere lehet lelkesedett, sőt kell hogy legyen, más-kép munkássága erélyben hiányt szenvedne, de soha sem ábrándozó; mert tettei csak az által érhetnek célt, hogy nem káprázó szemekkel fogja fel a dolgok állását, s esze, heves érzeménnytől és képzelettől el nem ragadtatva, hidegen számolja fel eszközei elégségét a szándéklott célra. Különösen korholja Mátyást, hogy a nemzet erejét főleg nyugot, és nem,

mint helyesbnek gondolá, keletnek fordítá; sőt még szerelmi kalandjait s poharak közt töltött víg estvéit is szemére lobbantja, bár tartózkodva; úgy vélekedvén, mikép országos embernek tetteit helytelen szintazon zsinórmérték szerint bírálgatni, melylyel a becsületes házi apák életét mérni szoktuk.

Hasonló el nem fogúlt részrehajlatlanságot találunk Zrínyinél önmaga megítélésében, s aristokratiai és vallási meggyőződéseiben is. Előadván: mennyire szükséges, hogy a vezér magát mindig a körülményekhez szabja, s majd kifogyhatatlan türelmű Fabius Cunctator, majd merész Nagy Sándor legyen; korholja magát, hogy nagyon „impetuosus“. A születésre nézve azt mondja: szép dolog, ha valaki dicső elődektől származik, de úgy hiszi, hogy e dicsőségnek meg is kell felelni, s nincs nyomorútabb látvány a magas születésű lelki szegénynél. Vallási dolgokban, buzgó katolikus létére is, korához képest ritka felvilágosúltságot mutat, a türelemnek szószólója, s e tekintetben s az egyházi rendre nézve nézetei egyáltalában oly talpraesettek, hogy még a mi korunkban is minden státusférfiúnak becsületére szolgálnának.

A „szerencse“ eszméjével sokat tépelődött, mint maga megvallja. Ebbeli gondolatait külön értekezésben írta le. Az ember, mint véges lény, természetesen korlátolt, sem ismeretre nem mindentudó, sem akaratra nem mindenható, és így a véletlennek, a sorsnak, vagy, ha akarjuk, a szerencsének van alá-

vetve. Zrínyi átlátván, mikép ezen titokteljes hatalom legjobban tervezett szándékait is olykor tönkre tehetné, szövetségre akar vele lépni, azt magának lekötelezni. Jelmondata: Sors bona, nihil aliud. Mintha az öreg dessau herceget hallanók imádkozni: „Seregeknek ura, légy segítségemre! vagy ha segíteni nem akarnál, légy legalább semleges, és ne segítsd gaz ellenségeinket: úgy, meglásd, oly becsületesen eldöntetem, hogy magadnak is örömed lesz benne.“

Előadási modora kitüntetésére berekesztésül az Áfiomból iktatok ide egy helyet, mely az akkori nemességet, kivált az ifjúságot, jellemzi. Vízözön előtti időnket hozza emlékezetünkbe. Javulásban vagyunk, azért azt már most el lehet mondani, s ismételjük, hogy ezentúl se feledjük el:

„A mostani nemes nem gondolja meg, micsoda az igaz nemesség, mivel nyerték meg az mi eleink a nemességet, mivel tartatik is meg. Egy nemzet sem pattog úgy, s nem kevélykedik nemesség titulussával, mint a magyar, maga (azaz: ámbár) annak bizonyítására, conservátiójára, tudja isten, semmit nem cselekszik: ülnek haszontalanul fiaink vagy otthon atyjoknál és anyjoknál, vagy, haugyan derekasan látni hallani akarnak, azmint ők mondják, egy magyar úr udvarában beállanak és szerződnek. Ott mit tanulnak? inni; mit többet? pompáskodni, egy mentét arannyal megprémezni, egy kantárt pillangókkal felcifrázni, egy forgóval, egy varrott lódinggal pípeskedni, egy paripát futtatni, egy szóval: esküdni, hazudni és semmi jót nem követni. Hej, mely különb vala amaz

lacedaemoniai asszony, mikor a fiát, mely immár felnevékedett vala, felfegyverezvén jó módjával, egy paizst ada végtére neki ezen szókkal: aut cum hoc, aut in hoc, azaz: avagy ezt hozd haza tisztességesen, vagy ebben halva hozzanak becsülettel. Mi pedig nem így, hanem ha udvarban nem megyen is az ifju: sem hadban, sem végekben (végvárakba), sem idegen országokban vitézlő mesterségeket tanulni nem megyen ugyan, hanem vagy prókátorságot patvarián, nem az igazságnak szeretetéből pedig, hanem másokat nyomorítani kívánván, tanul; vagy papságra adja magát, isten tudja micsoda indulatból. Az úrfiak szintén ilyek: az ital legnagyobb mesterség és katonaság; mentül aljasabb s rosszabb lovászokkal, kóborló katonácskával társalkodhatnak, legnagyobb katonaságnak tartják; aztán, ha a húsztendőt alig érik is el, mindeniknek feleség kell: ha tizen volnának is egy familiából; senki nem tanul tudományokat, senki nem lesz zarándokká (útazóvá) hogy láthasson tudhasson abból valamit hazájának szolgálni. Ezek kívánják aztán a generálisságot! és ugyan ezeknek kell adnunk, mert ha nincs más jobb!“

„Ó egek! ó isten, miért hoztál ki minket Scythiából, holott ottan avagy nem bomlottunk volna meg ennyire az campániában, avagy ha bomlottunk volna is, nem látott volna ennyi világ minket magunk rosszasága miatt veszni. De ha nincs haszon a panaszkodásban és a haszontalan való fohászkodásban, nyúljunk az remédiumokhoz, ha vagyunk; s vagyunk is pedig ha akarunk, mert noha az mi ma-

gunk népét, azmint mostan vagyon, jól leábrázoltam, ugyan mindazonáltal, ha kérded: kit kívánok s micsoda nemzetet akarok oltalmamra, azt mondom: a magyart kívánom. Miért? azért, mert ez legalkalmasabb, legerősebb, leggyorsabb, és, ha akarja, legvitézebb nemzetség stb.“

III.

Gyöngyösi István.

Egy nagy névhez értünk, mely közel másfél századig a legfőbbet jelentette, mit a magyar költészet előállított; a nyelvújítási háborúban egy felekezettől mint a szűz nyelv mestere, a mástól mint a nyelvújítók egyik őse dicsőített: most pedig a változott ízlés mellett munkáival együtt írók és közönség által méltatlanul feledve van: Gyöngyösi Istvánéhoz. Még is nem csak jeles, de időszakalkotó íróink közzé kell Gyöngyösit számlálnunk, s mint ilyennek nem csak a történetben van helye, miután azon irodalmi tőkéhez is nyújtotta illetékét, melyet a mívelt nemzetek példajaként is folyvást gyümölcsöztetnünk kell, ha az irodalmi műveket nem mint egyes időszakaszok múltó divatcikkelyeit, hanem mint a nemzet öszves értelmi élete vagyónát méltatjuk. Ily élő, nem avuló szellemi organismusnak tekintve pedig az irodalmat, azon írókat minmagunk szegényítése nélkül a forgalomból ki nem engedhetjük síklani,

kik nem csak kitűnőbb képviselői voltak a nemzet bizonyos koraiban a nemzet szemlélő, érző s termelő módjának, hanem ennél is többek: annak vezetői. Ezen eszme teszi alapját e „Csarnok“-nak; mely semmit sem akar kiveszni engedni az irodalom öszvegéből, mi tanulságos mint tény, s egyszersmind folyvást művelő, vagy csak gerjesztő is mint mű: s ez eszme szerint Gyöngyösit díszhely illeti jeles íróink csarnokában.

Mikor Gyöngyösi poetai játékait kezdte, a tizenhetedik századnak első felében még, a tizenhatodik század nyers, műveletlen, de az étellel való szoros csereviszonyánál fogva valódi nemzeti és egyszersmind népies költészete már szinte kimúlt. Polgári és vallásos állapotok másfelé terelték a munkásságot, egyéb fogékonyságokat költöttek fel. A költészet, a műveltek, a tudósan iskolázott rendek körébe vonúlt. Ezekben támadt az a nagy ember, ki akkori történetünknek egyik, akkori irodalmunknak egyetlen, valódi nagysága: Zrínyi Miklós; de ő, mint mindazok kik korukat megelőzik, vagy ezért, vagy elhanyagolt formái miatt, köz érvényű nem lett. Az az író még csak a várandóságok során állott, ki új lökést adand, s egy új költészettel új közönséget is alkotand. Megjött ez is. A Murányi Vénus Zrínyi halála évében 1664-ben megjelent. Gyöngyösi többi munkái is elkövetkeztek.

Az epochális írók rendszerint azzal válnak olyakká, hogy magok és koruk legpraegnánsabb productumai, jó s nem jó sajtáságaik birtokában

annak hű kifejezői levén, reformjaikra is kész lelkeket találnak elő, s így hatások mély, köz érvényű és húzamos szokott lenni. Ilyen volt Gyöngyösi. Az ő idejében a költészet iskolai mesterséggé lett: a feladás ezt az iskolai költészetet az élettel közvetíteni, vagy az életnek ismét feltámasztott költészetét az iskola törvényeivel kiengesztelni. S ezt tette ő. Két legfontosb műve, az említett Murányi Vénus s a Porábúl megéledett Phoenix, a jelenkortól kölcsönözte tárgyát: amaz a murányi híres eseményt, a Wesselényi és Szécsi Mária kalandos történetét, ez Kemény János erdélyi fejedelemnek szomorúan regényes viszontagságait beszéllte el; a dolog minden szájon megfordult, s az egész világot érdekelték azon részletes felvilágosítások, miket a nádor egykori komornoka s a tudós alispán ebben is abban is adandott, s adott is. Gyöngyösi nem kevesebbé nyomozta a történeti valóságot legutolsó szálaig, mint egy lelkiismeretes történetíró fogta volna: s ez kellett a kornak; de Gyöngyösi azt azonfelül még az iskola összes classica s nemclassica készületével is fel tudta szerelni. Ez a második kellék volt, s a diadal teljes. Ő a históriai anyagot nem képezte által költői conceptióval, hanem megtartván azt tisztán, a Murányi Vénusba mythosi machinát illesztett, Keménybe már ezt se; de az elbeszélést szinte mythosi hasonlatokkal, képekkel, történeti párhuzamos visszaemlékezésekkel, leírásokkal, elmélkedésekkel szőtte át: az egészen pedig egy a négyes strópha bő medrében kényelmesen, tisztán és simán folyó képes, virágos nyelv báját öntötte el.

Így bánt ő, bár kevesebb csapongással, Charikliában is a maga tárgyával, melynek tulajdonkép nem szerzője hanem átdolgozója volt, kinek kezén az eredetinek minden ízeckéje átment; így az inkább leíró mint elbeszélő, didaktikai Cupidóban, így a leíró-lyrai Rózsakoszorúban. Mindenütt sok beszédű, fényesen ecsetelő és correct; de gyakran hideg és mesterkelt.

Mégis Gyöngyösi István halhatatlan érdemmel bír költészetünk újjá-születése körül. Addig az tisztán naturalismus volt; az előadásra semmi gond, nyelv és vers törvény és szabály nélkül a véletlennek, egy ösztönszerű homályos érzésnek, eredménye. Külsőségek; de szépművekben a külső anyag misége a lényeghez tartozik. Szabályos, kiképzett nyelv és verslejtés nélkül a költői művészet nem lehet. Mivé lett volna Zrínyi, ha Gyöngyösi után jó! S a külső műanyag ez átképezése által lett Gyöngyösi az újabb magyar költészet jótevője. A nyelvet ő öntudatos szabályossággal, a mondatalkotást a költői beszédben öelötte ismeretlen szép arányokkal kezelte; mind a szókötési formákban, mind a szókban választékosságot, újságot s korához képest kényes ízlést tanusított. Munkái legtöbbjeit a régi choriambicus lejtésű, de jobbára igen tisztátalan négysoros strópha helyett a Zrínyi által trochaicus ütegre vett tizenkéttagú négyesben írta: de csak ő adta meg ennek mind tiszta folyás, mind vágány által szabályosságát s szebb hangzását; s bár a rím, régi minden elmélet nélküli jellemében tűnik fel nála is, s legtöbbnyire a ragok és képzők öszhangzása által támad: legalább ezek egyeztetésében min-

den elődeinél nagyobb gondot árul el. Mind ezen tisztább, a költészet nyelvét a mindennapiason felülemelő dictió és technika, mind festői virtuozitása, melynek egyik fő hibájában, az áradozó bőségben, kereste azon kor főleg a költőiséget, mind — amely nélkül csakugyan nincs — a tartalom érdekessége, tették őt, a nemzet csodálásának, íróársai és utódai követésének általános tárgyává, a magyar műköltészetnek pedig megalapítójává.

Ez Gyöngyösinek történelmi érdeme. De az ő munkái nem mindenestől avúltak el reánk mint olvasókra nézve sem. Egyes valóban poetai szépségei mellett a tárgyas érdek a Murányi Vénusban és Phoenixben, s némileg a Palinódiában is, oly élénk és állandó, hogy, míg egy újabb, a Dugonicsnál helyesb kritikai elvekre alapított öszves kiadása irodalmi szükségünk közé tartozik, az imént említett három műnek egy, jegyzésekkel felvilágosított kézi kiadása köz forgású irodalmi tőkénk csonkúlása nélkül tovább nem nélkülözhető ¹⁾.

¹⁾ Ez óta megjelent tőlem: Gyöngyösi István Válogatott Poétai Munkái, a költő arcképével. Pest 1864,5. Két kötet (Murányi Vénus, Palinódia, Phoenix).

IV.

Révai Miklós „A Nagy.“

Híveim sorában nem volt még nagyobb,
 És oh mikor lesz annyi, mint Te voltál,
 Pankratiasta férfi, Révaim!
 Akár a Téjősz és az Umbria
 Költőivel mertél versent szaladni,
 Akár a nyelv törvényeit szabad meg,
 Akár az álm bódult kórjait
 Egy új Prometheusz látni kényszerítéd!
 De a Párca sírba vitt már téged is!
 Ki lép ürült nyomodba?

„Sylvester“ Kazinczy Ferencnél,
 Tövises és Virágok.

Ki lép ürült nyomodba?

Mutassatok nekem nemzetet, mely annyiszor hangoztathatta korán elenyészett remények sírjánál, sokat ígért, s pályájok derekán vagy épen kezdetén elszólított jeleseinek ravatala fölött az elkeseredett kébelnek e kétkedő sóhajtását? Az Ányosok és Daykák, Szentjóbiai és Kármánok, Csokonaiak és Petőfiek ifjúságok legvirítóbb szakában tűntek le a fénynyel megfutni kezdett pályáról: s ki lépett ürült nyomaikba? Kisfaludy Károly és Kölcsey pótolatlanul hamvadnak kora sírjokban; Gévay és Jászay után évek múlva is

szomorúan tekint a történelem Músája! Ki lépett ürült nyomaikba? S ki lépett egy hosszabb, de soha nem elég hosszú élet — félben hagyott pályád déli pontja után a tiedbe, pankratiasta férfi Révai? Fél század múlva is büszkeséggel, de egyszersmind keserőséggel vegyült fájdalomban emlegeti nagy nevedet a hazafi! mert aki az általad hagyott ürességet betöltse, mind eddig meg nem érkezett.

Révai Miklós örökké felejthetetlen név költészetünk történetében édes dalaival; irodalmunkéban mint hatalmas eszközlő és izgató; s örökké élő és ható szellem hajló kora munkáiban, mint nyelvtudományunk valódi megalkotója: hármás ember, élte három szakában.

Mily jelenet volt Révai újjászületésünk első éveiben! Nevendéke a classica literatúrának, korán versenyt kezdett futni azokkal, kik a régiak nyomdokain akarák regenerálni költészetünket. Elvétett életválasztása tudatában ideges, túlérzékeny, magán uralkodni nem tudó, s azért a hideg világgal mindig surlódó és küszködő lelke elégiailag hangolva, Ovídnál és Propercénél találta meg a szavakat, melyekben keserveit kiöntve enyhülést talált. Gazdagabb mint Rájnis, melegebb mint Baróti, azon triászban, melyet velök alkotott, nemcsak időre, hanem költőiségre is első volt; s mert nem csak a formának, hanem az érzésnek, a képzelemnek, az izlésnek is embere: nem mereven azon formákhoz ragaszkodó, mik iskolája zászlóján kihirdetve, hanem a szépet minden formában megtaláló és visszaadó. Azért Bionna nem kevesebbé szép, s a visszatérő

koronához intézett fájdalmas örömkifakadása nem kevesebbé hathatós, alexandrinjeiben, mint dalai édesek a francia és német lyrikától kölcsönzött dallamos szchémakban. Pedig nem kell felednünk, hogy, mikor ő „Énekeit“ 1787 előtt készítette, Faludin kívül neki más előde még nem volt; s így ő dalköltészetünk első bajnokai közé tartozott. Megkísérlette utóbb az Iliáson, mennyire bír nyelvünk vetélkedni az ioni költővel, és futtában oda vetett kísérlete nem csak nyelvre haladta meg társainak virgiliusi dolgozásait, hanem érezttette, hogy ő érti is érzi is Homert, s hogy megjöend a nap, midőn utódai büszke szerencsével fognak megívni a költők atyjával.

De Révai első volt, ki irodalmunknak mint egésznek éltető erejét felismerve; annak burjántól eltakart nemesb gyümölcseit új életre kívánta hozni. Így született meg a „Költeményes Gyűjtemény“ eszméje, melyben élő írókon kívül Balassa és Rimai, Beniczky és Zrínyi, Gyöngyösi és Faludi munkáit kívánta kiadni, s ekép újra köz forgalomba hozni azokat. És amazok közül Orczy, Barcsay és saját költői munkái csakugyan megjelentek (1787—9), ezek közül azonban az egy Faludiéi, még pedig majd minden prózai írásai is: a többiek, valamint a regények színművek s egyéb költői munkák, mik által egyszersmind a nagy közönségben is olvasási kedvet és szükségét reménylt költeni: a gyanúsítások által sértett s a részvét csökkenésével cserben hagyott férfi elfáradásával elmaradtak. Sikeresbek lettek, bár csak halála után sokkal, egy magyar tudós társaság létesítésére célzott

izgatásai. Nem azért vette ő által Ráth Mátyás lelépte után (1784) a pozsonyi Hirmondó írását, hogy a közönséget hírekkel tartsa, hanem hogy módja legyen ahhoz a nyelvről, nemzetiségről, irodalomról hetenként szólni, költögetni azt álmából, felengeszteni hidegvérűségét. S jöttek a tudvalevő végzések egy szomszéd mívelt nyelvnek iskolába s az állami életbe behozatala iránt. Az egyszerű piarista Révai a császár elibe lépett, s keble szent tüzével a magyarnak kimívelésére felállítandó akademiáról szólt neki, s adta be írott folyamodását és tervezetét. Még jóakarói is gáncsolták heves lépését, féltve az ügyet a politika terén járhatlan szerzetes bátor tüzétől, de — magok nem tettek semmit. Az ügy nem jutott tárgyalás alá. Ekkor vonult vissza a reménye-vesztett, irigyei által kik a hírlapírást köntösével összeférhettlennek követelék, elkeserített, s lelketlen kiadójától a díj minimumára szállított hazafi e pályáról; s fáradozott a Költeményes Gyűjtemény körül, melyről már beszélttem, s iskolai nyelvtanító könyvecskék körül: midőn 1790-ben a kesergő nemzetet a korona diadalmenete új életre és reményekre költötte. Révai felsikoltott ama halhatatlan örömeinekében, mely a nemzet érzéseinek oly hű kifejezést adott; s midőn a II. Leopold országgyűlése Budán megnyilék, oda sietett az akademia körül izgatni. A „Hadi Történetek“ áldozatra kész kiadói segedelmével kiadta Bessenyei György tudóstársasági „Jó Szándékát“, osztogattatta azt az országgyűlés tagjai közt, összejárta annak nagy és kis urait, izgatott, esdekélt, lelkesített; seregenként küldözte

mindenfelé leveleit, a derék Eszterházy József által megnyerte az ügynek a leendő nádort, ő maga a helytartó tanács tagjait, s annyira vitte, hogy a helytartóság közvetlenül vele tárgyalásba bocsátkozék, míg az ügyet hivatalosan az országgyűléshez tevén által azt ekép országos és nemzeti jelleművé emelte. Révai most saját 1784-ki tervét, miután azt már tudósok és barátjai közt forogtatta s véleményeiket meghallgatta, újra dolgozva kiadta; a rendek azt a rendszeres küldöttségek tárgyai közé sorolták, s bár a francia háborúk s egyéb okoknál fogva, míg ő élt, nem létesülhetett; de miután időrül időre új- meg újra felmerült az országgyűlés szőnyegén, s az írók részéről is folytonos fejtegetés és buzdítás tárgya vala, jóval a buzgó indítványozó halála után, de valabára még is, életbe lépett az ő általa országos tárgy méltóságára emelt eszme, s áll az intézet, mint Révai szellemi hagyománya, s mint legméltóbb emléke egyszersmind az érte annyit tett és annyit szenvedett hazafinak, ki:

. . . az álm bódúlt kórjait

Egy új Prometheusz látni kényszerité —

és győzött.

Bár ő e győzödelmet nem látta; az nem hidegítette el buzgó törekvéseit; hanem még buzgóbban, sőt ezentúl már kirekesztőleg, a nyelv törvényei kifejtésének élt. Ez az a tér, melyen Révai teljes nagyságában fénylik: s fénylik annál nagyobb érdemmel, mert nem a tudomány magasán állott csak, hanem

azt megelőzte. Tíz és több évvel halála után lettek Humboldt Vilmos igazán a philosophiai, Bopp az összehasonlító, Grimm Jakab a történelmi nyelvtudomány megalkotói: Révai már a múlt század utolsó tizedében írta meg időszak-alkotó commentáriusait a régi halotti beszédre, melyek mind a három irányban meglepő tiszta és új nézeteket, s mély belátást az emberi szellemnek, a nyelvek alkotásában nyilatkozó, munkásságába tanúsítanak. A magyar nyelvet is ő nem mint egy adott kor és néptöredék empiricus tényét tekintette, hanem úgy, mint élő organismust, melynek nem csak anatómiája, hanem physiologiája is van, mely külön fokozatos fejlődési szakokon ment által, s hogy életét megértsük, e fejlődéseken végig kísérendő, de — valamint a hasonlító természettudomány teszen — folytonos tekintettel a rokon organismusokra: tehát a rokon nyelvekre. Ő felismerte a finn nyelvekkel rokonságát a miénknek, s ha a sémi osztály nyelveivel is hasonlítja folyvást, sőt ezeket a magyarnak felderítésére is használja, ezt azon, korában még szinte általános, nézet nyomán tette egy közös ősnyelvről, melyben minden osztálybeli nyelvek eredete találkozik: ahonnan végre mindnyájan bizonyos közösséggel bírnának nem csak az anyagban, hanem életidegeikben is. Bármikép álljon ez elv kérdése, mely időről időre megtámadókat, s ismét új védőket lelt: annak alkalmazásában Révai, elfogúlva kora nézeteiben, a szükségesnél, sőt szabadnál is tovább ment ugyan; de még akkor a nyelvek helyes osztályozása nem létezett, s nem valának a

külön osztályok elválasztó jellemei meghatározva: mert azon nyelv, mely a mívelt európai nyelvek közös anyja, a szanszkrit, Jones által lelkesen megvizsgáltatott ugyan már, de eredményei Európába még át nem hatottak. „Antiquitásait“ nagy nyelvtana követte, s e művei által kimutatta a magyar nyelvtudomány forrásait és módszerét mindenkorra. Eltért ugyan egyes, többnyire másodrendű, kérdésekben nyelvészetünk eddig is tőle, s fog még többben, midőn metaphysikai speculációk, elfogúlt purismus, félszeg rokonsági nézetek végre valahára hátrálva az új tudomány elől, mely csak mintegy negyven év óta lett azzá, ez köztünk is beható tanulmány tárgyává leszen: de hogy ő nyelvvizsgálatunkat ál irányaitól elterelve, észszerű elvekre vezette vissza; hogy azt Verseghynek s a debreceniek megcsontosító empirismusa ellen élte nyugalmanak feláldozásával is megoltalmazta: ez érdem őt halhatatlanná, nemzetét pedig iránta örökre lekötöztetetté teszi. — Ennek érzetében méltán így vigasztalhatta magát keserűségek közt: „Ego vero, in hac temporum iniquitate abunde me solor recti studii conscientia: et, si mihi praesens aetas non usque-quaque favet, cineres saltem meos venerabitur grata posteritas. Serum est hoc praemium, sed certissimum, et non obnoxium invidiae.“

Megérintettem érdemeit a nagy embernek, de nem szenvedéseit, melyeken ez érdemeket vásárlotta. Az irigység tövisei, a megbántott hiúságok boszúí, a jó ügyérti fáradságos és önmehtagadó küzdelmek, betegségei, nélkülözései, sőt koronkénti insége egy ke-

veszteségre buzgó s nagy lelket vagy kifárasztanak idő előtt, vagy — körül sem vesznek. Őt ki nem fárasztották — de idő előtt kiölték. Nagyszerű öröksége, mit hagyott, a büszkeség érzése mellett azon nagy fájdalommal is látogatott meg bennünket, hogy annyi évek után még folyton kétkedő sóhajtással kérjük: Ki lép ürült nyomodba?

V.

Virág Benedek.

„A nemzeti lélek tüzes ébresztője.*)“

Ma telik be harmincharmadik éve, hogy két ifju barát elfogúlt szívvel, tiszteletteljesen lépett be egy hetvenes agghoz, kinek buzdító énekei téteték velök azon szent fogadást, hogy, ha isten is úgy akarja, egész életök azon magas célnak leszen szentelve: a nemzet csinosodását, a nemzet irodalmi dicsőségét előmozdítani. A fiatal lelkű aggastyán egy csókkal szentelte fel a két tanítványt. „Emlékezzetek e napra — monda — melyen a Músák szolgálatába fogadtalak; és ha bármely bajai az életnek, melyet még nem ismertek, egykor elcsüggesztenének, vagy a szerencse bármely hivogató kilátásai csalogatnának, ne feledjétek, hogy mivel tartoztok a közös édesanyának, s maradjatok hívei érzésben és tettel! Emlékezzetek, mit ígértetek nekem! Számon kérem hűségteket.“

A két barát megtartotta a tett fogadást: egyike, az Apotheosis éneklője, dísze lett a magyar lantnak,

*) Íratott dec. 31. 1853.

dalai minden magyar kebelben hangzanak; másika tett, amit tehetett; az aggastyán buzdító szózatai elevenen, mint ifjúságában, hangzanak vissza kebelében most is, s a legnehezebb napokban ernyedni nem hagyák. Elhatározó óra volt az reá nézve, s im ma a hála kötelességét teljesíti, midőn ifjúságának bátorítója emlékezetét e sorokkal ünnepli. A szent öreg pedig ki volna más mint — Virág Benedek!

Az irodalom a múlt század nyolcadik tizedében ocsúlt fel hosszas álmából. Adományzott férfiak tolongtak az új oltáron rakni le áldozataikat, s a szent tűz magasan lobogott. De hiányzott még az eszméletes hazafiség fenkölt éneklője, az o s m a g n a s o n a t u r u m ! Jött az is: Virág lantja megzendült, s a honszeretet tüzével s ezüst csengésével eltöltvén a hazát tiszta öntudatra költötte a nemzetet.

Akik irodalmunknak, s különösen költészetünknek történetét nem tudják, a nemzeti lélek fölgerjedése s az országos élet buzgóbb nyilatkozása egyik főbb tényezőjét nem ismerik. Az irodalom tisztázta az eszméket, a költészet szította a nemes tüzet; mindkettőnek a kor constellációi hatalmasan segítették elő sikerét, de érdemét azzal le nem szállították. Minden tényezőnek kell fogékonyság, hogy azzá lehessen, s kell constelláció, hogy eredményezzen: de nála nélkül a fogékonyság táplálatlanul elhal, vagy iránytalanul tévedez. A kettőnek találkozása szül új kort; nálunk az irodalom megszülte azt, bár nem küzdés nélkül.

De a nemzet az eredménynek örvendeztében hálatlanul elfeledte az eredmény szülőanyját. Azért, midőn e lapok*) az irodalom bajnokait vezetik koronként a nemzet emlékezetébe, nem csak tanítanak, hanem hálatartozást is rónak le az érdemnek.

Virág Benedek e bajnokok közt első sorban áll.

Elődjei neki is voltak. A természetben nincsen szökés; nincs a szellemek országában sem. Besse nyei, Ányos, Szabó Dávid és Révai nélkül nem lesz Virág, mint Virág nélkül nem Berzsenyi, s e nélkül annyi más nem. De azon haladás megmérhetésére, melyet lyrai költészetünk különösen az ódában, melyet a verses technika, melyet a nyelv Virág által tett, épen elődeivel kell őt egybe állítanunk: a lépés egy teremő lélek nagy és szabályzó lépése volt. Alig egy pár ódával előzte meg őt példaadólag Révai; Szabó Dávidéi márnagyobb részt az aggastyán féltékeny versenyzései voltak egy ifjabb, hathatósan feltörekvő szellemmel. De Szabó csak nyelvész; Révai inkább a kecsnek érzékével bírt: a fenségé Virágnak adatott, s így ő a philosophiai s a herosi óda megteremtője lett.

Aki ma olvassa e műveket, miután Berzsenyi e nemet a legmagasabb polcra emelte, sejteni sem fogja mikép ragadták el azok a kort mint költői, mennyit lendítettek a nyelven mint nyelv-művek; s mióta a hazafiúi költészet hosszas nyílt csatát vívott mindenemű ellenséges elemekkel, sejteni sem fogja e tartózkodva elé-elétörő hangok mily felrázó hatást gya-

*) A „Pesti Napló,” melyben ez a vázlat megjelent.

korlottak a keblekre, s egy-egy bátor szava a költőnek mint járta be a hazát jelige és vezérszózat gyanánt, bár, hasonlólag a villanyfolyamhoz, láthatatlanúl és titkon. De épen azért az irodalmi virágzó korok megindítóit soha sem szabad pusztán széptani, de kell szükségkép históriai szempontból is megítélni, és méltatni az akadályokat, mik leküzdendőök voltak. A költőnek egy kor kezdetén mindenek előtt és felett kifejező eszközével, a nyelvvel, van küzdelme, s e küzdelemben jobbjára erejének legnemesebb része felémésztetik. Mennyi gondolat-, érzés, képnek kelle Virágnál elveszni e küzdelemben, miután annyi megmaradt: míg a nyelv kifejlett korában a kész formákkal kész eszmecsirák és képek tolakodnak a kevésbbé adományzottnak is tolla alá. S e külső nehézségek, okai, hogy ily korban a hathatósabb erők is más erökhöz támaszkodnak, mintegy megvetett háttal annál szerencsésben vívandók a fő nehézséggel, mely a nyelvben, s ismét a nyelvben van. Virág Horácból indult ki, de nem mert Horác, választásának embere volt, hanem mert lelki rokona. A forma, s egy-egy lelkébe átment gondolat emlékeztet a római dalnokra: de a forró hazafiság, ez életbölcsesség, e philosophusi nyugalom és derűltég, s minden erkölcsi és érzületi szigor mellett e higgadt és jóakaró világnézet úgy magáé Virágé, mint teste és vérmérséklete övé volt. Virág tehát eredeti költő volt, mint volt Horác maga, ki úgy használta a görögöket, mint őt Virág, és mindkettőt Berzsenyi.

Virág a hazaszeretet és erény éneklője volt. A hadi és polgári érdem, a valódiság hiú fény ellenében, a szabadság hűséggel párosúlva, dicsőítésének fő tárgyai. A hírt és jőnevet, mely nemes munkásság által szereztetik, épen úgy állította fel legfelsőbb földi jó gyanánt, mikép a lelketlenséget, honfiatlanságot, meghasonlást korholta ódáiban, gúnynyal ostromolta epistoláiban.

A két fő forma, melyekben mozgott, az óda s a költői levél volt.

Amott, különösen hősi ódáiban, komoly, emelkedett, sententiosus, lyrai szökellésű, nem ritkán felengző; nyelve választékos, folyó, de kevesebbé képes és sajáttlan, mint az ódái lehet, sőt helyenként prózailag ellapuló, mint az ízlés kezdetében a legnagyobb szellemeké is; ellenben rhythmusa mindig zengzetes, teljes, gyakran a hegyomlás erejével rohanó. Ez ódák közül többek külön lapokon nyomtatva szerte bejárták a hazát, s közönségesen ismertettek már, midőn először jelentek meg összegyűjtve. Annál csendesebb és bájosabb, philosophiai ódáinak menetele: egy ezüst tó, melyen a nap sugaraiban ártatlan rovarok táncolva röpdösnek. Régibb epistolái tartalmas, nyájas, néha gúnyos terményei a pedestris Músának; az újabbak, mik poetai munkái második gyűjteményében állanak, gyakran oly tárgyakkal is bíbelődők, melyek a nagyon józan tárgyalásnál fogva minden költői érdem nélkül vannak. Többnyire valóságos levelek, mik a levélíró és levélvevő kölcsönös viszonya s száz apró körülményismerete nélkül helyenként érthetetlenekké

is válnak, s amennyiben értjük, kedvesek, de csak mint életrajzi adatok. Hunyadi Lászlója, mely nem egyéb mint Bessenyei darabjának jambusos átdolgozása, és Apológjai oly időben jelentek már meg (1817—19), midőn a senárius Berzsenyi és Kazinczy szabályos járdalású quináriusa által tökéletesen népszerűtlenné lett, s azért ép oly kevésbé hatottak, mint „Magyar Lantja“ (1826), melyben a zsoltárokat hanyatlott kora erőtlenségével szelid léptű trochaeusokban, részint philosophiai ódái formájában, adta. E szerint Virág költői virágzása csakugyan poetai munkái első kiadása idejébe (1799) teendő. Minden, mi utóbb következett, az ősz hervatag színét mutatta. De ez ősz egy nemes gyümölcsöt hozott még: Horác minden munkáit, Horácot, kivel ő e húzamos társalkodás után egészen összeforrt, kibe utóbb saját lényé beolvadt. Már 1801-ben adta annak „Poetikáját“, még csak prózában, de bevezetéssel, magyarázatokkal; utóbb egyes füzetekben (Poeták, Poemák, Thalia, Eurydice, 1804—14) epistolákat, sermókat, míg végre a Levelek 1815, a Satirák 1820, az Ódák 1824, mindannyi külön kötetben teljesen elkövetkeztek. E munka által Virág homályt vont minden elődeire, kik a római költőt részben vagy egészen adták, mind hűségre, kinél Horácot senki inkább nem értette s nem érezte mint ő, mind szépségre; s bár a sebesen haladó idők e fordítást sok részben elavították, szerencsésb utódját még mind e napig várjuk.

Virág működése nem szorítkozott a költészetre. A prózának is ő, bár mind eddig azon néhány bíráló

által, kiket számlálunk, nem eléggé méltatott, bajnoka volt. Míg Báróczi Sándor és Kazinczy Ferenc az új literatúrák nyomán igyekeztek nyelvünknek választékos csínt és saloni forgékonyságot adni, addig Virág igen üdvösen egy más oldalát mívelte a magyar stílnak: azt, mely a régi nyelvből indulva, s római példányokon szépülve, classicitás után törekedett. Senki sem üdvözelt hőbbben Révai Miklós történeti nyelvészete nagyszerű eredményeit mint Virág, és senki sem előzte meg Virágot a nagy nyeremények irodalmi alkalmazásában. Az ő Laeliusa és Catója Ciceróból (1802,3) a nyelvbéli classicitás első példányai voltak. Correctió, a legarányosabb mondat-alkotás, római hangzatosság s azon nemes velős egyszerűség, mely nem borítja el haszontalan ékeivel a gondolatot, hanem fátyol gyanánt takarja be, melyen át annak formái annál vonzóbban kivehetők: ilyen e nevezetes két nyelvmű, melyekkel prózánk bizonyos időszaka tulajdonkép kezdődik. S néhány apróbb prózai darabok mellőztével ím Virág Benedek prózai fő munkájához érkeztem, mely halhatatlanságának egyik fő címe: történeti művéhez.

A „Magyar Századok“ (2 kötet. 1808—16.) úgy is mint történeti mű, úgy is mint nemzeti mű, irodalmunk egyik legnevezetesebbike. Forráskészlete a hazai eszközökre szorítóké: Virágnak sem magán könyvtára, sem terjedt nyelvismerete, németül is csak nehezen olvasott; a historiai alkotó szellem az, mely a Magyar Századokat oly becsesekké teszi. Plastikai alakítással vezeti elénkbe a nemzet történeteit az or-

szág megvételeől Zsigmond halálaig, s a tömött velős előadás nagy számát a tényeknek úgy állítja össze, s úgy itéli meg, hogy hivebb képét nyerjük általa a nemzetnek, a koroknak s egyes szereplőknek, mint más sokkal bővebb írókból. Virág philosophus történetíró, ki a tettekből azok szellemét olvassa ki, kinek kritikája e szellem kitüntetésében munkás inkább, mint az adatok körül. Felfogása nem a régiségbuvár holt, hanem a philosophus eleven felfogása. S nemzeties mindenütt. A krónikák, az ország és egyház törvénykönyvei, az okmányok és levelek, teljes hitelű források neki, az írókból kételkedve merít. Virág 1752-ben született, pap volt és szerzetes; de a Magyar Századok írója nem kevesebbé független álláspontot vesz az egyházi és világi oligarchiától, mint a históriát csináló historicusoktól. Ő csak egy igazságot ismer, s ezt bátran ki is mondja. Hogy kimondja, az az ő érdeme; hogy azt mi is olvashatjuk, az egy szintoly felvilágosodott, hazafias és bátor egyházi férfiú érdeme, mint ő volt, Madarasi püspöké. Virág gyakran szólaltatja meg forrásait, s amennyiben ez által szövegének egyenlő folyamát koronként megszakasztja, annyiban másfelül tárgyilagosabbá teszi azt és eleve nebbé. A nyelv még nem állt ott, midőn Virág e munkáját dolgozta, hogy legkedveltebb történetíróját Tacitust követhette volna formáiban: mégis Virág minden eddigi történetíróink közt nekünk leginkább Tacitusunk mind szigorú érzületére, mind e komoly, egyenes nyíltságra nézve, melylyel korait és embe-reit bírálja. Szándéka volt művét a mohácsi napig

folytatni; de abban halála gátolta meg, mely hetvennyolcadik évében vetett véget életének, s ezzel soha nem szűnő csendes munkásságának.

Ennyit tett, s ez volt Virág Benedek. S nem mondtam el, a nyájas, aggkorában is nemzetiség és irodalomért ifjú tüzzel lángoló férfiú mily gyermekded, jóakaró, egy valódi bölcshez és szenthez illő életű volt; mint gerjesztette s bátorította mindazokat, kik budai szegény lakába bucsút jártak, s mint tanította és segítette őket — de el kell mondanom, hogy e nemes élet, mely félszázadon által csak a hazának világított, mennyi nélkülözések, mennyi szenvedések közt tengette napjait. Szerzetének eltöröltetésével (1786) mint világi pap s királyi oktató tanított a székesfejérvári középtanodában, s tanítványai legkedvesbike, utóbb jótevő barátja Reseta János, még most is emlegeti azon buzgóságot és tüzet, melylyel tanított, s a deák költészet mellett a nemzetit is meg igyekezett kedveltetni az ifju nemzedékkel. De elbetegesedvén, 1794-ben nyugalomba lépett, s Pestre, innen évvel utóbb Budára költözött, hol mind halálaig csak az irodalomnak élt. Nyugdíja 300 frt volt. Tudjuk, e pénz mint szállott le a francia háborúk inséges idején becsének egy ötödére, utóbb még harmadfelére: s e néhány forint tette Virág egyedüli biztos jövedelmét egész életén által. Pyber Benedek és Kondé Benedek némely könyveit nyomatták ki költségeiken: övé az eladásból befolyt kisdéd summák voltak. Szolgát soha sem tartott; télen kályhája sokszor hetekig nem fűlvén, „párducába“ burkolva, meredt kéz-

zel irogatta halhatatlan műveit. Egy-egy öl fa, egy-egy hordócska életadó bor volt Maecenásai időnkénti ajándéka, néha gyöngéden hozzá lopott pénz — s itt Horvát Istvánt áldva kell említenem. Reggeliét, ha volt, maga főzögette, s történt, hogy vasárnap reggel mise után kerülvén hozzá, bútortalan konyhája üresen-tiszta tűzhelyén osztozott velem csokoládéjával, melyet bögrécskéjéből váltva hörpölgettünk! Ó mely fájdalmasak nekem ez emlékezések: soha nem változó derűltégség mellett fel nem fogtam akkor e cseppek becsét! Szobája butorzatát a 1810-diki tűz óta, mely könyveit, írásait, munkái példányait, köztök a Magyar Századok szinte egész első kiadását, s ami még volt, elhamvasztá, fenyűfa nyoszolya, ily láda, ily könyvpolc, és ily fiókos asztalkája körül három szalmaszék tette; ha látogatói voltak, a negyedik a nyoszolyán ült. A konyhaajtó elibe támasztott fahasáb — a leveleiben is itt-ott enyelgve említett „custos“ — ada jelt a belépőkről. És e szegény lakban mily nagy voltál te nekünk és dicső, szent öreg! és maradsz a sírig.

1830. évi január 23-dikán éjjel az alatta lakók szokatlan zuhanást hallottak. A szokott reggeli órában ajtaja nem nyílt meg. Feltöretett: Virág élet nélkül a földön feküdt. Ürményi Józsefné temettette el. Roppant sokaság követte a krisztinavárosi sírkertig, hol Reseta kőkereszttel jegyezte meg nyugodalma helyét. Ekkor tudtuk, mennyi ember ismerte, mennyi tisztelte a megvonúlt, szinte lappangott bölcsét, s a gyásznapi egyszersmind új remények napja lett. Hor-

vát István pedig e sorokkal fejezé be nekrológját: „Virág nevére mindenkor meg fognak rezzenni az alacson lelkűek; mi pedig éltünk végső percentéseig mindég azt fogjuk a halhatatlan érdemű férfiúról mondani, hogy nála hívebb jobbagyot, buzgóbb hazafit, tisztább eszű tudóst, ártatlanabb, szelidebb és neme-sebb lelkű embert soha sem esmértünk.“

Fogja-e valaki munkái új kiadásával szellemét köztünk ismét felkölteni és munkássá tenni? Azok nem csak a maga, de minden koroknak intőleg s buzdítólag szólnak¹⁾.

¹⁾ Ezóta megjelentek tőlem: 1. Magyar Századai. Öt kötet. Pest 1862—3. (az ötödikben az 1437—1526 közti idő története foglaltatik, fájdalom csak hézagokkal, mint azt hánytvetett papirosaiból összeállíthattam). 2. Poétai Munkái, Pest 1863. (először ily teljesen).

VI.

A két Budai.

Nobile par fratrum.

Legott e század elején két nemes testvérrel találkozunk irodalmunkban, kik nem csak névre, hanem érzésben, irányra és választott szakra nézve szintén egyek, s egy osztatlan dicsőség részesei: Budai Ferenc, és Budai Ézsajás. Az ő érdemök iránt a magyar nyelvű történetírásban, mely a gyakran igen helyes érzetű közönségnél méltó elismertetésben részesült kezdet óta, kevesebbé igazságosak voltak a történetírók, mivelhogy Ferencnek történelmi lexikonában hiányzik a kútfők idézése, Ézsajás története pedig aránylag rövid arra, hogy három mérsékelt terjű kötetben, kézirati források használata nélkül, a tudománynak gazdagodást igérjen. És mi még is tartózkodás nélkül jobb történetíróink közé sorozzuk őket. Nem tagadjuk, hogy a tudományos készletről számadás könnyíti az előadás alapjának megítélését; az eltérő nézetek elsorolása az olvasó önitéletének nyit tért és anyagot, s mellesleg a készülő történetbarátot

be is hagyja tekinteni a történetíró műhelyébe, s őt gyakorlatilag bevezeti a mesterség eszközei és módja eltanulásába; míg másfelül magát a történelmi igazságot a nézet és vélemény fokáról a bizonyosságéra emeli fel: amiért oly historia, melynek sem forrásaiban, sem a feldolgozásban azon gond még nem jutott, milyen által az újabb nagy nemzeteké az evidentia oly magas fokára emeltetett, ezt a kritikai számadást másoké felett első szükségei közé számlálja. Igaz; s mégis maga a história nem a készletben, hanem annak felhasználásában van; s a görög és római, az angol és francia történetírókra nem tekintünk lenézéssel, amiért forrást nem idéztek; míg hozzá kezdünk szokni a magunkéi felett minden nyomon kételkedni, hol előadásuknak urát nem adják — mi tán nem is csoda oly irodalomban, mely a történetnyomozás körül oly elfogúlt ítészetet tanusít, újabb időkben kivált, mint a miénk.

Budai Ferenc munkája, melyre itt vonatkozunk, „Magyarország polgári históriájára való Lexikona“, három jókora kötetben, a birodalom kezdetétől a XVI. század végeig feltűnt históriai személyekről, nem ugyan életrajzokat ad, mit senem ígér, senem adhat, hanem összeállít mindent, legyen az sok vagy kevés, mit a forrásokban talál; s így azon kívül hogy a családok és egyének történetének hála méltólag megveti alapját, azon nemét kezdte meg a külön-szerű históriának, mely részletességével mély tekintetet nyit az események okai és módjába, s egyszersmind a költőnek kész tárgyakat nyújt, mi habár a

historicusra nézve mellékes, de az irodalomra általán nem csekély jelentékű dolog. Érintém, Budai Ferenc nem idézi kútfőit, és pedig, mint maga mondja, azért nem, mert ez által a munka terjedelme tetemesen nőtt volna, mi akkor, midőn az készült, a kiadást nehezítette, vagy szinte lehetlenné tette volna: de a történetíróinkban jártas figyelmes olvasó fel fogja ismerni a forrásokat és módot, melyekből s miképen merített a szerző. Ugyanis nem másod, harmad kézből veszi ő, hanem közvetlenül történetünk kútfőszerű emlékeiből a tényeket, óvatos ítészettel függesztve össze azokat, s választva meg az eltérő előadásoknál a hihetőt a kétestől, s kiemelve az eltéréseket, a kétest, ott hol határozott ítéletre magát feljogosúltnak nem érzi. Előadása tisztán tárgyilagos, okoskodások s ékesgetések nélkül, s annál hitelesb, amennyivel egyszerűbb, nyugodtabb, s egyedül a tárgyias igazság kitüntetésére törekvő. E szerint Budai Lexikona nem csak a közönség kedvelésére volt méltó, melyet oly kitűnő mértékben bírt, s amennyiben koronként nagy áron kapható, bír most ist; de kiszámíthatlan hatást gyakorlott helyes történeti ismék elterjedésére s főleg a történeti érzék költése s ápolására a magyarúl olvasó közönségnél, s oly időben, midőn történetírásunk deák tanárok kezeiből — különben lelkes és hazafiúi buzgóságú — német tudósainkéba látszott át-menni. Végre hálára méltó, bár gyakran be nem vallott, utasító és segédeszköz lett történettudósaink kezében is, mely mind maig sem pótolva, sem fájdalom folytatva nincs.

Ifjabb testvére s tanítványa Ézsajás, Ferenc munkájának gondos kiadója, pályájának is valódi folytatója lett. A debreceni főtanodának, múlt századi legragyogóbb szakában, növendéke, a göttingi egyetemnél Heyne, Schlözer, Spittler, Meiners alatt a philologiai és históriai criticismusba avatva, maga is, dísz nem csak, de majd reformátora lett az időközben hamar s meglehetősen alászállt collegiumnak, nem csak a tanítás rendszerét és módját, hanem nyelvét s nemzeti irányát tekintve is. Ha Budai Ézsajás egyebet nem tett volna is mint ezt, s amit a classicismus, az irodalmi studium s a nemzeti nyelvnek egy oly tekintélyes és népes főiskolában magasb tudományokba is behozatalával tett, mi által összes magyar tudományosságunknak új s hathatós lendületet adott: az ő neve halhatatlan lesz vala irodalmunk történetében. De ő ezenkívül, bátyja nyomaiba hágva, a hazai történetnek is valóságos népszerűsítője lett. Első munkái a „Közönséges Historia“ (1800, 1811.) s „A régi tudós világ Historiája“ (1802, s ebből a Régi Római Írók Élete 1814.), mik összefüggésben Konstantinápoly elestéig terjednek, a nagy tudományú s önálló kritikai főt mutatták, bár amabban az ethnographiai módszer ma már egyáltaljában nem elégít ki, ebben pedig a gondosan megválasztott adatok gazdagsága, a műbíráló tárgyalás hiányát nem pótolhatja; de mindkettő előbíráló volt egy figyelemre méltó dolgozatnak a hazai történet körül, mely 1805, 08 és 11-ben (s újra 1811, 12, s ismét 33.) „Magyarország Historiája“ cím alatt készült meg.

Midőn Budai Ézsajás ez utóbbi munkájával fellépett, a magyar nyelvű történetírás még pályáiban feküdt. Szekéré és Szajczé sem kritika, sem előadás tekintetében figyelmet nem érdemeltek; Kulcsáré fordítás volt. Budai Ézsajás forrásokból dolgozott, s benne gondos elfogulatlan vizsgálattal, helyes válogatással és higgadt itélettel járt el, mik a szabályos tárgyalás mellett munkáját legjobb kézikönyveink sorába helyezték; s bár a protestáns álláspont, melynél fogva a hitújítást aránytalan bőséggel adta elő, azt felekezetes munkának nézeti sokak által: azon nyugalom és méltánynál fogva, mely a nagy érdekű tárgy előadását bélyegzi, egyetemes becsét nem szállítja le. Ezzel kezdődik tehát újabb időkben a valódi „magyar“ történetírás, melynek nem sokára Virág Benedek iránymunkájával új életet, gyakorlati jelentéket adott.

És így, bár történetünk a legközelebbi időkben, s részint a jelenben, Horváth Mihály, Jászay Pál, és Szalay László munkáik által szélesebb és mélyebb alapon, többszerű, gazdagabb és biztosb kiképzést nyert: Budai Ézsajás históriája is a történetíró figyelmét mind maig megérdemli; Ferenc lexikona pedig irodalmunk classicaí műve marad, bár azon nyelviskola, melyhez mindketten tartoztak, ma már teljesen kiavúlt, s szabályainak alkalmazása zavarja azon élvezetet, melyet a tartalom alapossága s az egyszerűségében nem méltóság nélküli tárgyalás felett az apró foltokon fel nem akadó józanság érez.

VII.

Horvát István.

I. 1821-ik év nyarának egyik napján, a déleesti órákban szokásom szerint bekocogtatván az elfelejtethetlen Virág Benedekhez, őt egy, harminc és negyven év közt levő, vállas, testes, kis de eleven szemű férfiú társaságában leltem. Egy röplappal ajándékozott meg, melynek címe: „Emlékeztető versezet Delinger Jánoshoz“; s midőn megköszöném, az idegenre mutatva: „ennek az úrnak köszönd, monda, ez adta reá a költséget;“ s engem neki mint igyekező ifjút s a magyar irodalomnak buzgó barátját mutatott be. Az előttem ismeretlen úr, kit én Delingernek véltem, a legjobb ajánlásra, melyet nyerhettem, jóságos nyájassággal tekintett reám, s néhány kérdés után: hová való legyek, magyarok-e szüleim stb, atyai hangon biztattott: fordúlnék meg nála is koronként, szívesen fog látni, s igyekezetimben, ha kell, elő is segíteni. Csak mikor elment, merém kérdezni a házi gazdától: ki legyen ez az úr? s örömöm határtalan volt, midőn megtudám, hogy az, ki nem csak elfogadni, de stúdiuimban pártolni is ígérkezett, nem más, mint a budapesti tudós kör egyik legkitünőbb férfia, Horvát István, volt.

Nem múlt két nap, s én egy délután megjelentem nála. Hogy ez első látogatás szinte estig húzódott el, nem ügyetlenségemnek, de az ő beszédes részvételének következménye volt. Valóságos exáment tartott velem, s egész múltam, jelenem, hajlamaim s tudományos készültem voltak a beszélgetés tárgyai; s ha nekem úgy látszott, hogy kedvét megnyertem, egyszersmind meggyőződtem a felől, hogy ha belőlem a tudomány terén egykor hasznos ember leszen, sokat, igen sokat e férfiú rám-hatásának fogok köszönni. Soha sem tanultam egy pár óra alatt annyit, mint e napon; csak most állt előttem tisztán az irodalom hivatása, s mit addig ösztönszerűleg, azt e perc óta eszmélve szerettem; de bár, aprólékos dolgozataim voltak már, s magam az írói pályára eltökélve, e tökéletemet beszédei inkább megingatták mint megszilárdították. Átláttam, hogy a képességnek még semmi jelei abban mit addig tettem, ellenben tanulandóim öszvege végtelen. Nyugtalan napjaim következtek, láttam, hogy amit tudok nem ér semmit, s hogy a tanulást máskép s más eszközökkel kell intézнем. Látogatásim sűrűbbek lettek; ő nem buzdított, de minden szava tanulság volt, mely hosszasan utánzengett emlékezetemben. Önismeretre, tájékozódásra törekedtem; s hogy világos lett előttem lassanként: mit akarjak, és hogyan? neki, főleg neki köszönhetem. Ha ezekhez még bevallom azt is, hogy utóbb buzdítóm is lett, hogy, midőn első nagyobb munkámon dolgoztam, tanácscsal, ismereteivel, eszközökkel gyámolított mindaddig, míg szeretetét tőlem

egy szerencsétlen félreértés meg nem vonta; s ha hozzá teszem azt, hogy ily áldást terjesztve hatott ő mindazokra, kik bizodalommal, ragaszkodással és fogékonysággal közelítettek hozzá: nem csak hatásának egyik nem megvetendő tanujelét fogja az olvasó ezekben látni, hanem azt is, miszerint én örömmel ismerem el hálatartozásomat, s hogy, ha a kép melyet őszintén kívánok vázolni, árnyékoldalakat is mutatand fel, kezemet nem a jótettek feledése, hanem az igazság elutasíthatlan követelése intézik.

Életrajzok úgy, és csak is úgy, tanulságosak, ha jeles embereknek kifejlődésükre is világot vetnek. Azért be kell a még inkább kíváncsi mint tanulni vágyó Horvát Istvánt kísérnünk Révai Miklós tanteremébe, midőn ez a nagy férfiú a szószékbe felállván, e tétellel kezdte meg 1802-ben magyar nyelvtudományi előadásait: „Uraim, nem tudunk magyarul.“ Horváltól tudom, mily figyelemfeszítőleg, sőt botránkoztatólag és gerjesztőleg egyszersmind, hatott reá ez első szó: de alig néhány előadás, s megtanulta: mennyire más magyarul beszélni, és magyarul tudni. Ő lett Révainak nem csak legbuzgóbb tanítványa, mindennapos látogatója, hanem beható felfogása és ritka szorgalma után a nagy mester által kitűzve utódjául tanszékében, s tudománya letételesének. Révai hozta be nyelvészetünkbe a nyelvtörténeti elemet: Horvát különösen ezt fogta fel teljes hévvel; s e végre meg kellvén ismerkednie régi, kézírati és nyomtatott könyveinkkel, pesti könyvtárainkba temette magát három év

során, s keresztül forgatott mindent mi az egyetem, a (most akadémiai) Teleki s az 1803-ban megnyitott Széchenyi könyvtárakban magyar, sőt magyarországi könyv s kézirat volt; azokról naplózott, s észrevétel nélkül oly gazdag átnézetét nyerte a hazai irodalomnak, milyennel sem mestere, sem bárki más, azon időben nem bírt. S felgerjedt benne ez úton a történelmi érzék általában, s vonzotta annyira, hogy eleinte a nyelvészeti iránynyal osztozva, utóbb ezt teljesen háttérbe szorította. De egy becses emléké nyelvészeti hivatásának Horvát hagyta még is, midőn társaival a Verseggy Ferenc elleni pörbe avatva magát, ő adta ebben, Boldogréti Víg László álnéven, a leg súlyosabb szavazatot (1806). A személyes felelés mellett sok eszme, sok ismeret van itt először irodalmunkba beoltva: s az egész egy, nagy mértékben gerjesztő, tanulásra és öngondolkodásra egyformán ébresztő munka. Megelőzte volt ezt még 1804-ben egy kis irat, melyben a Szirmay által 1339-dikinek árult magyar oklevélnek eredetiségét nyelv- és írástörténelmi okokból kétségbe vonja. Nem volt senki a hazában, Verseggy pártján kívül, ki ne őt óhajtotta volna Révai utódjául; de másképp esett a kocka, s midőn e tanszék 1807-ben megürült, az, nyelvtudományunk s összes irodalmi haladásunk legnagyobb kárával egy teljes idiótának jutván, hosszú évekig sinlettük a Révai halálával támadt hézagot. Horvát most kirekesztőleg a történetnek kezdett élni, melynek érzéke, Révai hathatós befolyása által felköltve, könyvtári buvárlásaiban gazdag tápláltatást nyert. E buvárlások gyümölcsei voltak némely apró, de becses ada-

lékokon kívül Kulcsár lapjaiban, a Pest város régi Ofen német nevééről (1810) írt értekezés, és „Nagy Lajos és Hunyadi Mátyás védelmeztetések“ Schwartner ellen (1815), nevezetesen kétség kívül, s új időszakot hirdetőik történetvizsgálatunk mezején, nem annyira a kitűzött tételek kétségen kívül helyzetése — ezt állítani nem lehet, — nem annyira a világosságra hozott sok becses és új adatoknál: mint inkább azon új szellemnél fogva, mely kétség kívül Virág Benedek Magyar Századai által felköltve, azokban általános érvényt követelve lengedezett. Harc volt ez a hagyományos kényelemmel berögzött nézetek, s a másodkézbeliség ellen a történetben; gyakorlatilag ki volt mutatva a források közvetlen tanulmányozásának mulhatalansága minden bármi csekélynek vagy megoldottnak látszó kérdés körül; kételkedés támasztatott öszves történeti materiálénk iránt, melynek, e néhány fejtegetés is teljes elégtelenségét éreztette; de harc volt egyszersmind az idegenszerű felfogás ellen a hazai történetben. A külföld nézetei ne ingassanak meg határozottan nemzeti álláspontunkon; tanuljuk a külföld irodalmait, de azok ne erőszakoljanak reánk semmit, mi saját kútfőinkkel s a nemzet és történetének szellemével, öntudatával öszhangban nincs. E lecke szól ki körülbelül e nem nagy terjedelmű próbatételekből, miknek érdekét a nagy közönségre nézve sok új ismén és nézeten kívül a polemiai él is nevelte, bár e polemia a legigazságtalanabbak közé tartozott, melyek irodalmunkban valaha folytak. Az így kezdett pálya a Tudományos Gyűjtemény megalapí-

tása óta új hévvel folytattatott. Irodalom- s némely országtörténeti közleményei (1817, 19) nevelték a tudományt, melyek közt legfontosabb ismét Schwartzner Diplomatikájának, szinte szenvedélyes, de felette tanulmányos, bő bírálata, melylyel kezdődik tulajdonképen a „magyar“ okmánytan. Egykorúlag egy nagyobb históriai munkát tervezett: „Verbőci István Emlékezete, a Hármaskönyv törvényes bevételének harmadik századára,“ de abból egyedül a II. kötet, a Hunt-Páznán nemzetség oklevéltára, jelent meg. Figyelme már régen különös és méltó előszeretettel az oklevelekre volt fordúlva; kedvezett ez irányának hivatalos állása, mint 1809-től 1820-ig országbírói titoknoké; mely oly dús okmánytani aratással kínálta őt, a históriai érzék emberét, hogy 1825-ben kiadott Rajzolataiban „nem nagyítva fáradozásait“ azt vallhatá magáról, miszerint háromszáz ezer oklevelet olvasott, vagy tekintett végig! E stúdium, karöltve járván az írókéval, szülte azon fő becsű munkáját, melyet „Magyarország gyökeres régi nemzetségeiről“ 1820-ban kiadott, s mely, akár a nemzéktant és históriát, akár, és főleg, jogtörténetünket tekintsük, mindenikre új és meglepő világosságot hint. A sors is, úgy látszott, e pályáttűzte elibe, melyen hervadhatatlan koszorút fűzendett homlokára. T. i. 1823-b. Schwartzner elhúnytvával az okmány-, nemzék és címertan székének ellátása reá bízott, s ő abban húsz éven túl működött. Hallgattam én őtet bámulással elegy gyönyörűséggel, s „Irodalmi Leveleim“ egyikében 1844-ben teljes meggyőződésből így szólaltam fel: „Nincs senki, sér-

tés nélkül mondhatom el, ki nemzetünk belső életét, ennek köz és magán minden ágait úgy ismerné, mint ő; ki előtt minden létező források, valamint sokak előtt mindeddig rejtve maradt számtalan okleveles emlékek segédelmével, a középkor állapotjai, szokásai és erkölcei oly derült fényben állanak, mint ő-előtte. A magyar nemzet erkölcsi története az, mit még most ily teljességben csak Horvát István adhat. Bár az vele sírba ne szállana, mielőtt megszületett. "De már rég kifejlett ismeretes iránya úgy hozta magával, hogy ez csakugyan meg ne szülessék. Ő nem értette meg, vagy nem fogadta, a sors intését, s azon oklevelek kiadásán kívül, mikkel az 1833-tól 1836-ig általa szerkesztett Tudományos Gyűjteményt becsesítette, sem a közönségesen tőle várt okmánytannak kézikönyve nem létesült, sem jogtörténeti dolgozatokat nem vettünk, sem általán a positiv historia nem nyert többé gazdagulást, ha néhány kisebb érdekű folyóirati cikken kívül azon történeti és közjogi tekintetben egyformán fontos, bár kisdéd, munkáját kiveszszük, melyet országos férfiak felszólítására „Horvátországról, mint Magyarország meghódított tartományáról és valóságos részéről“ 1844-ben írt, s a hazában magyarul ki nem adhatván, Lipszében németül nyomtatott ki.

Mind az, mit eddig felhoztam, történeti irodalmunkban maradandó becsesél bír; de már nagy idő óta ez egészséges, positiv iránya mellett egy más, beteges, valóban történet-elleni irány vett erőt lelkén csalképeivel; s ezen, tudományunkra sok részben sajnosan ha-

tott irány méltatása lesz második cikkem örömtelen és ovakodásra intő tartalma.

II. Eperjesi Kriebel János galliciai kormánytanácsos egy nagy kiterjedésű rajzolatán dolgozott Magyarország régi történeteinek. A hazán kívül, könyvtár nélküli városban, s földieitől távol soknemű szükséget érezvén a buzgó férfiú eszközökben és eszmecesterében, az ország fenséges nádorához folyamodott, ki e kívánatos összemunkálásra az akkor muzeumi könyvtárnokká nevezett Horvát Istvánt szólította fel. Horvát elégtelennek érezvén magát a segélynyújtásra, eleinte szabadkozott, de végre a történetkedvelő nádor újabb sürgetésére szavát adta. Ez által a nemzet régiségeire fordíttatván figyelme, s a távol társ eszmeiránya körül öntájékozásra törekedvén, a régi történetek tanulmányozásához látott. Nyom nyomra utalta őt. A töretlen úton szükségkép csak kútfőkhöz folyamodhatott; s nézetek merültek fel, mikben Kriebel nem osztozott, s a két férfi elvált; amaz külön folytatta kezdeményét, ez is mind nagyobb hévvel és terjedelemben látott vizsgálódásaihoz. A pesti könyvtárak mindjárt eleinte elégteleneknek mutatkoztak, kivált miután Horvát céljának nem felelhetett meg bármely kiadás: s elszánta magát az országbíró melletti hivatalában szépen gyűlni kezdett vagyont, valamint ebbeli folyton tetemes jövedelmeit egy oly könyvtár összeszerzésébe fektetni, a még csak sejdített, de nagyszerű és váratlan eredményekkel biztató munkálkodás terjedt és összefüggő folytathatására, mely lehetőleg teljesen magába

foglalja mind azt, mi az agg régiség népeinek történeti és ethnographiai ismeretére csak egy-egy vonás is nyújthat. Mi eleinte szükség volt, az lépcsőnkén szenvedélylyé vált; s végre nem volt könyv, mi Horvátunk elméjét mindinkább elfoglaló tárgyra némi gyümölcsöt ne ígért volna. De jöttek évek, meddők jövedelemben; mégis a nemzet dicsőségével azonított terv nem engedett magának korlátokat szabni, s fájdalommal olvassuk Mátray emlékbeszédében néhány vonásait azon nélkülözések, sőt szenvedéseknek mik őt, a már családtyát, meglátogatták, s melyektől végre is csak a törvényhozásnak eléggé meg nem hálálható gondoskodása mentette meg. Nap és éj azon eszmének áldoztatott fel: a magyar nemzetet úgy tüntetni elé, mint egyikét a legrégiebbeknek, s mint műveltségi népet, mely különféle nevek alatt a régi világot tetteivel és műveivel betöltötte. Pest tudós köre rég beszélték már rendkívüli felfedezéseiről, midőn Horvát, engedve végre Kulcsár és Forgó kérelmeinek „Rajzolatait a magyar nemzet legrégebb történeteiből” 1825-ben a Hazai Tudósítások mellett ívenként kibocsátotta. Elmondja stúdiumait, miknek útján támad „a magyar nemzetnek egy szoros értelemben vet kritika históriája, mely Ábrahám előtt egynehány száz esztendővel kezdetik, és folyton foly a szent írók, a görög és római classicusok, az arménus, syrus, arab meg persa írókon, úgy nemkülönben a közép század maradványain keresztül Árpádig. Egyúttal mindazon által ez a magyar história új világosságot von Ázsia, Afrika és egész Európa történeteire is: legalább a rég-

Görögország s a régi Látium, a régi Spanyolország, a régi Germánia ebből sokat fog kölcsönözni, sőt maga Dánia, Svécia, Russzia és Anglia is. Ezekben, vagy ezeknek némely részeikben, több századokig laktak a magyar nyelvet beszélő magyar, kún, jász, palóc, pacinacita, válus, avar stb népségek." Ezek saját szavai. Módszere a népneveknek hang, és, ahol van, jelentésök szerint egyeztetése, csoportozásai; s így sikerül neki az ionokat, pelagusokat, cimeriusokat, a titánokat, a philistaeusokat és sabinusokat, a maurusok és aethiopsok, az argívok és quirítesek, az oscusok és samníték, gepidák és charasmiusok, az athenaeiek és curetesek, az illyrek és amorrhaeusok és száz még száz népeket és népneveket magyarokká tenni; így sikerül kimutatni azon birodalmakat, miket őseink Kis-Ázsiában és Afrikában, Görög és Olaszországban alkottak; sőt Luzitánia és Andalúzia is csak úz országok, Murcia pedig egyenesen Magyarország; Karthágó magyar város, és Jeruzsálem mi egyéb mint Súlyomvár? Így aztán a libyai Hercules és Nagy Sándor magyarok, s ez utóbbi Magyarvárosban (Argeopolis) a Magyar Bölcseségnek (Minervae Magarsidi) áldozott; szent Dávid a pártusok székelynagyja, szent Jeromos becsületes jász; ők kezdék építeni az egyiptomi gúlákat, a görögök és rómaiaknak ők adtak betüket, az elsőbkek magyar, jász, partus mértékeket vettek fel prozódiajokba, az aboriginesek tőlök vettek vallást, törvényt, szokásokat, s a múmiák pólyái is magyarul szólottak; az argonauták hadmenete, a trójai harc és a pún háborúk mind

„magyar háborúk“ voltak stb. Azon kérdés megoldatlan maradt ugyan: miért nem szállt még is reánk csak egy összefüggő sornyi nyelvemlék az István előtti időkből? de e kérdést nem tette senki, s legkevesebbé barátjai, kiket az idézetek ezrei bámulásba ejtettek, de azokat nem nyomozták. S a rögeszme annyira összeforrt vala már nem csak összes tudományával, hanem érzéseivel is, hogy az reá nézve hitcikk és belső szükség volt, mely minden egyéb eszmét és tárgyat vagy absorbeált, vagy kizárt. Ekép csak hivatalai s némi alkalomszerű okok csaltak ki belőle nagy-ritkán egyébféle dolgozatokat. Ellenben a Rajzolatok irányát folytatta több folyóirati nagyobb' cikkben s egy pár önálló könyvben is. Így 1828-ban kimutatni igyekezett hogy az agarénusok bibliai nemzete magyar; 1829-ben már tovább menve, a „kaján“ szóról értekezve tartózkodás nélkül kimondta, miszerint „Mózsés a teremtés könyvében bizonyosan a magyar nemzet teremtését írta le“; s így következetesen „Ádámnak magyar voltáról“ beszélt. Ugyan ekkor a jászokról (az ő jászairól t. i.) mint magyar nyelvű népről, s ismét 1830-ban mint toxoták, ionok, pannonok, pelasgusok, paeonok és hellenekről; 1831-ben a deutschokról mint németekről értekezett; 1833—34-ben Piringer magyar nyelvről írt munkájától vett alkalmat a besenyő, kún, kazar, jász, székely és palóc nyelvet bőven nyomozgatni — legfontosabb dolgozata kétségkívül ez irányban —; 1839-ben a pacinákokat külön könyvben kezdte fejtegetni, de e tizenhárom ív töredék maradt; 1841-ben Andalúziáról a Tudományos Gyűjtemény-

ben, s 1844-ben a szlavínokról ismét önálló munkában értekezett. Ez volt az utolsó. És így töredékesen maradt csak fenn az 1825-dikben hirdetett „nagy testamentoma,“ melyre nem több mint „két vagy három esztendőit“ kötött vala ki, de már e vázlatok és töredékek is, igen sok becses és használható históriai anyaguk dacára, elég hangosan hirdetik, mikép a követett irány a történeti aberrációk legóriásbika volt, melyet az irodalomtörténet felmutat, s hogy a hazafiúi jó szándék, s e harminc évi példátlan fáradalmak, füstbe ment munka voltak s leendettek szükségkép: mint kór ember álmai méltók, nem gúnyra, mert az áldozatok nagyszerűek voltak, de sajnálatra, hogy ennyi tehetség, még több tudomány, s páratlan erkölcsi erő és kitűrés nem termékenyebb, s általában nem lehetőségese feltételre fordítottak.

S itt megszűnhetném e tárgyról, ha Horvát István iparkodásai elszigetelt, helyre szorúlt seb lettek volna történeti tudományosságunk testén. De az elbetegesítette ezt vagy egy emberkorra. Más nemes erők is, elszánt akarattal, buzgó munkássággal, részben önfeláldozással követték a szerencsétlen irányt; s a magyar eredet és rokonság kérdése hivatottak és hivatlanok részéről, szóhangok álhasonlatossága nyomán, a legtarkább s egyszersmind legmeddőbb vélemények küzdhelye lett. Mert ott történnek e nyomozások, hol história nincs; történnek név és szóhasonlítással, nyelvek ismerete és tudományos elv nélkül. Horvát nem volt ugyan e nyomozásmód fel-találója: azt mi rég átöröklöttük a középkortól; de

hogy a múlt századbeli józanabb, bár még nem egészen kitisztúlt, történeti érzék által háttérbe szorítatni kezdett etymologizálás a históriában — e szomorú súlymérője történeti kritikánknak — újra tekintetre vergődött, azt csakugyan Horvát imponáló apparátusának és minnen gyarlóságunknak tulajdoníthatjuk. Ha ő azon útról le nem tántorodik, melyről az eredet kérdése által vonatott el, ha folytatja a történeti kútfők gyűjtése mellett egyes, valóban történeti azaz tényszerű dolgok fürkészését, mint kezdte volt; s még inkább, ha magyar régiségtant, jog- és erkölcstörténetet ad, mikre készülteinél fogva különösen meg volt hivatva: ennyi idő, tehetség és fáradtság bizonyosan gazdagon gyümölcsöz vala! De példája is mily hasznos leendett! mert gyakorlatibb munkásságot idézett volna elő. S mennyivel sikeresben költetett volna így fel a részvét hazai történetünk iránt már akkor, aminthogy később Horváth Mihály, Jászay, gr. Teleki József, Szalay László s más a történet sikeres földében bányászó történetíróink jeles munkái, pozitív alapokon forogván csakugyan észrevehető foganattal éleszték a közönség históriai érzékét! Hallgatok azon gyakorlati sajnos következményekről, melyeket a históriai alapnak először ugyan a tudományban, majd ennek nevetségessé léte után, a közéletben is elhagyása végre a nemzetre borított! E leszállást a históriai térről nem idézhették ugyan elő egyes tudósok: azt bizonyos politikai dogmák és theoriák kezdeményezték, mik a Szajna mellékéről

közénk szállva csábitólag vertek fészket sok magyar elmében: de hogy, míg a történelmi öntudatot a pozitív történet táplálja és edzi, ily tudományos alakú játékok azt zavarták és gyengítették, tagadni egyáltalában nem lehet.

III. Ki Horvát István hatását és érdemeit csak munkái után itéli meg, egy nevezetes vonást felejtett ki a képből: személyességét. Ez maga egy fontos tény volt. Huszonhárom éves vala ő mikor Révai meghalt, s azon szeretet és becslés, melylyel nyelvünk e nagy törvényhozója Horvátot megkülönböztette, korán tekintetet és fényt kölcsönözött neki az összes pesti tudósereg előtt, mely a mesternél akkor nagyobbbat senkit sem ismert. Horvát e tekintetet rövid idő alatt tekintélylyé tudta magasítani. Az összejött irodalmárok többnyire a nyelvről szólottak, belöszön után inkább mint tudományos elvekből indulva, s az időnként felmerülő szépirodalmi termékekről: Horvát e műkedvelői tudományosság ellenében nyelvészeti szaktudományát, irodalmi s történelmi meglepő ismeretei súlyát veté a mérlegbe, s ő már is legnehezebbnek találtatott. A Révai tanszéke egy Czinke nevű emberre ruháztatott; a fiatalok lelkesebbjei Horvátot, a szinte még fiatal tudóst, kérék fel előadások tartására, és Szűcs István, a derék piarista bölcsészettanár, magán közbenjárására a kegyes szerzet helyiséget nyitá neki. A demonstrációnak örvendettek a magyar tudomány barátai, és e magán iskolából kelt ki Helmeczy Mihály, ki viszont maga is idővel vezér és zászlóvivő

lett. Tudósainkat hol gróf Teleki László, hol Kulcsár, Sztrokay és Vitkovics, Trattner és mások házai gyűjtötték össze: lelke a körnek mindenütt Horvát volt. Az eleinte igen tartózkodólag fellépő írói hazafiság az ő tüzes és elhatározott lelkében magasan lobogó, háza minden rejtekeit világával és melegségével átható, láng lett; az ő, történeti előzményekre és jogokra hivatkozva követelő és kizárólagos nézete mindinkább elgyökerezett, s határozottabb és nyomosabb munkálkodásra gerjesztett. Mindenütt izgatott, segített, de vezérkedett is. Imponált tudományával, de imponált büszke tüzevel és tevékenységével is: s nem volt vállalat, melyben ő nagyobb kisebb mértékben, s határozólag is, be nem folyt. Az Erdélyi Muzeumot pénzzel segítette, s ez felköltvén benne egy középonti haviirat eszméjét, ilyen mellett izgatott. Így keletkezett a Tudományos Gyűjtemény, bár nem az ő szerkesztése mellett: t. i. a finom tapintatú Trattner becsülte őt, élt tanácsával s hajtott reá, de Horvát módja érdes és erőszakoló volt; azért nem kívánta azt kezére bízni. Mindazáltal benn ült Horvát e folyóirat belső tanácsában, s minden kérdésben érvényesíteni tudta hatását, voksa súlylyal bírt, gyakran engedett neki a többség, mert munkás részvételét nem akarák eljátszani. Még sem tarthatott soká e barátság: Fejér, a szerkesztő, sokban nem engedett, nem az akkor oly fontosnak látszott orthographiai kérdésben sem, és Horvát még a kezdet évében (1817) visszavonult. A társak folytonos surlódásai közt 1819-ben Thaiszra szállván a szerkesztőség, Horvát újra pártolni

kezdte a vállalatot, de Thaisz a folyóirat „respublicai“ zajos kormányát egyedúrivá változtatván, Horvát másodszer is ott hagyta azt, és csak hét évvel utóbb, midőn Vörösmarty ragadta meg a súlydező hajó kormányát, nyújtott ismét segedelmet, sőt végre, 1833-ban, maga vette azt által, s négy évig nagy munkássággal, sőt díja egy részének számos metszetésekre feláldozásával is vitte. Az „Aurórának“ is, miután azt Kisfaludy Sándor indítványozta, legbuzgóbb sürgetője ő volt; lelke lett azon társaságnak, mely azt pénzzel és ajánlásaival támogatta, sőt programját is ő írta; de innen is másod évben visszavonult már, miután a választott szerkesztő, Kisfaludy Károly, az igen egyes elemű alapító társaság széptani nézeteinek hódolni nem akart. Az ő nyugtot nem engedő buzdításai tartották a vármegyés nehezkésségű és csak kicsi részben tudományos elemű Marczibányi-Intézetben a lelket, ő cím szerint csak a muzeumot képviselte benne: valóságban kérdés-ajánló, pályabíró, munkák kiadója, jegyző, intéző, sőt elnök, szóval: minden volt. A nemzeti muzeumnak 1815 óta könyvtárnoka, mindenfelé intézett kérései s a pártfogó-nádort megkereső értesítései által számos irodalmi kincsnek abba jutását ő eszközölte. Amely fiatal írók hozzá közelítettek, azoknak ő valóságos tanítójok lett: közlékenysége nem kímélt sem időt sem fáradságot, de nézetei feltétlen elfogadását követelvén pártoltjaitól, midőn azok idővel önlábukon merészelték járni, visszautasító lett irántok; s különösen mióta az akademiától elvált, eltűnőleg elvonuló és csak néhány jó baráttra szorít-

kozó lett, kik kedves meggyőződéseiben leghalkabb kétkedés által sem háborgatták. Hallgatóinak azonban mindvégig nyájas, bátorító és buzdító barátjok maradt.

Ilyen volt Horvát István, nagy és kis tulajdonai-
val; egészben hathatós mozgató, a tudományos légkör
élettelen csendét mind józan kritikai, mind heterodox
véleményei szelével felzavaró, mely, ha azt ideiglen
befelhőzte is, a természet törvényei szerint végletes
felderülése el nem maradt. Elég, hogy a tudományos
mozgalmat bátor criticismusa által megkezdte. Rokon-
vagy ellenszenv különbözőleg ítélhet Horvát tanairól:
de gerjesztő hatásának üdvös voltát, magát feláldozó
honszeretetét s példa nélküli munkásságát pirulás
nélkül nem tagadhatják ellenségei sem; a részrehaj-
latlan tudós pedig azonfelül elismerendi, hogy bármily
gyenge alapon nyugodjék historiai rendszere: a ma-
gyar történetbuvár, adatgyémántokkal rakott munkáit
figyelem nélkül nem hagyhatja. Így ő nem csak az iro-
dalomtörténet embere, hanem élő erő, mely, szakjá-
ban legalább, még soká termékenyítőleg hatand.

VIII.

Fejér György.

Tudományos irodalmunk régibb és újabb idősza-
kaiban hiába keresünk nevet, mely korával annyi
irányban, oly sok fonalakkal, s oly húzamosan össze
volt szövődve, mint Fejér Györgyé. 1789-ben mint tagja
a pozsonyi egyetemes papnöveldének, lépett már fel
némely apróbb verses és prózai dolgozataival Péczeli
Mindenes Gyűjteményében, s ha ezek még csak a
kezdőnek kísérletei voltak, és semmi határozott irányt
nem tüntettek is ki, írójok hazafiúi buzgóságának már
is biztos tanujelei valának. Tettleg ez először is azon
mozgalomban nyilatkozott, melyet társai közt magyar
színdarabok adása körül költött. Tudva van az isko-
lának azon régi szokása, mely szerint farsang s fő
próbatétek alkalmával, a növendékek, előljáróik s a
város előkelőbbjei jelenlétében, sőt nyílt ajtók mellett
színi mutatványokat adtak, többnyire deák, de egy s
más anyanyelven is. József cs. uralkodása alatt a ma-
gyar tanodai Thalia, különösen 1783 után, elnémúlt.
Mik 1789-ben a Rajnán túl történtek, felizgaták a
figyelmesebb elméket másutt is, s miután az újabb

francia philosophia tudományban a szabadabb gondolkodást terjeszté, s a nemzetiség iránti óhajtások is élénkebb munkásságban nyilatkoztak, most azok itt is ott is tényeket idéztek elé, s ilyen volt a nemzeti nyelvnek a tanodai színpadra hozatala is, mi miatt soknemű akadályok után a lelkes ifjak élén Fejér csakugyan kivitte azt, hogy a deák mellett magyar darab is adaték, a kedvező siker előérzésétől lelkesült nézők hangos örömjelei közt. 1790-ben a császár halálának (februárban) közbejövetele meghiusította e készüléteket, sőt majdani eltöröltetése a pozsonyi papnöveldének, mely már is a Pozsonyban meg-megforduló irodalombarátok és írók kedves gyűlhelye kezdett lenni, véget szakasztott ugyan Fejér ebbeli gyakorlati buzgólkodásának: de emlékéet hagyá még is ennek azon három színműben, melyet ezidétt közzé tett, s mik, ha részint idegen művek után készültek is, a drámai nyelvnek azokban helyes megindulását nem méltányolni nem lehetett.

Ez volt Fejér első fellépte, munkálkodásai első, rövid, de lelkes időszaka. A pozsonyiak széteszlásával az ifju áldor eleinte mint nevelő, majd mint lelkes működvén: dacára ez állásokbani elfoglaltatásának, élte e második időszakát már számos munkák jelelik. Ezek közt nem legkisebb jelentékűek hitszónoki pályája gyümölcsei, melyek négy kötetten kívül számos egyenként nyomtatott beszédekben maradtak fenn, miket ő, a kovácsii plébános, a pesti főegyházban rendesen tartott. Ezek mellett régi szeretete a philosophia iránt, melynek tanszékére 1795-ben, de

siker nélkül, versenyzett, nem csüggedett; ez volt, úgy látszik, ez időbeni törvényes hitvese, a theologia, mellett kedvese, melyhez utóbb is, midőn mint egyetemi hittanár nagyobb theologiai munkákat készített, sőt munkálkodásai előkelőleg históriai szakában is, mindig szeretettel vissza-visszatért. És csakugyan még ekkor támadtak Anthropológiája, s erre építve „Az ember kimíveltetése“ két kötetben, miket élte utóbbi szakában, a Propaedeutikával, Metaphysikával vagy, mint ő jelentesen nevezé, „az ember kiformaltásáról esmerő erejére nézve“ című munkájával, Ethikával és Aesthetikával egészített ki, ide nem számítva azon hosszú sorát egyes, és részben nyomos, bölcsészeti értekezéseinek, mik e tudomány külön phásisait, egyes hordozóit s egymás után elébukkanó tanait vizsgálva s bírálva tárgyalják. Fejér György bölcsész-pályája nincs mindeddig méltatva. Ő mint öngondolkodó eklektikus tűnik fel azon, s valódi előfutnoka ama, lényegében gyakorlati philosophiának, mely újabb időkben, hol „magyar“, hol „egyezményes bölcsészet“ nevet nyert, mely a tapasztalásból indulva ki, a bölcsészeti igazságokat az ember minden oldalú kifejlődésére vonatkoztatja, ebbeli hatásuk szerint becsüli s veszi fel complexusába, s e gyakorlati cél tekintetéből az előadásban a lehető legnagyobb világosságot követeli. Ehez képest volt is Fejér György első három bölcsészeti munkájának hatása amaz időben a közönségre, mely azokat érdeklél olvasta, szerette, s tanaikat egyedüli helyes bölcsészetnek tartotta. Többi részei elkéstek: írójok nyelvre és elő-

adásra elmaradt önmagától, még inkább korától, s iskolai modora a szabadabb, szellemesebb tárgyalást kívánó olvasókat elidegeníté. Nem olvastattak, nem ismerve elhanyagoltattak; bár különösen egyikök, az „Embernemesítés“, a tanulmányozást még most is megérdemli.

Fejér György pesti-tanárkorának legnevezetesebb kezdeménye a Tudományos Gyűjtemény volt, melyet ő indítványozott első, sőt megkezdett és szerkesztett 1817 elejétől a következő év derekáig, midőn Győrre kerületi tanulmányi főigazgatónak tétetvén által, az más kezekre szállt. Az ott töltött hat év főleg a hivatal gondjai közt pergett le, s így irodalmi munkássága apróbb, s jó részt a tanügyet s nevelést tárgyazó, dolgozatokra szorítkozott, míg 1824-ben az egyetemi könyvtár igazgatójává nevezetvén, ismét Pestre telepedett által, hol egész halálaig szakadatlan írói munkásságot fejtett ki. Szerte ágazó volt az e korában is, mert adott hittudományi deák és magyar, s adott bölcsészeti műveket is: előtérbe mindazáltal a hazai történet lépett, melynek ápolására új állása által érezte magát kötelezettnek. Egy fedél alatt Hevenesi, Cseles, Kaprinai és Pray megbecsülhetetlen kézírati gyűjteményeikkel s egy gazdag könyvtárral, melynek becse mindedig koránt sincs méltányolva, egy nagy, egyetemes magyar oklevéltár eszméjét fogalmazta, melynek előkészületeihez élte hatvanadik évében hozzá látván, s minden hozzáférhető levéltárak s magányos gyűjtők segedelmét felkérvén, az Árpádok korszakát néhány évi vas szorgalommal csakugyan el

is készíté, s 1828-ban a Tudományos Gyűjteményben kibocsátott lelkes előrajzban a hazát pártoló részvétre felszólította. A pártolás nem volt soha a vállalat becséhez és méltóságához mért; de Fejér csüggedetlen kitűréssel folytatta az 1829-ben csakugyan megindított kiadást, s mit másutt csak kormányi vagy testületi istápolással húzamosabb idő alatt eszközöltek, e buzgó férfit, a folyton hidegedő részvét dacára, tizenöt év alatt, tizenegy részben s negyvenkét kötetben Albert királyig haladva, befejezte. Mondották, hogy a szöveg nem elégséges hűséggel és gondnal, a szerkesztés nem a kellő renddel eszközöltetett, hogy ennél fogva reá biztosan támaszkodni nem lehet, s a tárgyak feltalálása helyenként nehéz stb. A gáncsok súlyosak és valók: s mégis ha Fejér semmit egyebet nem eszközöl vala e munkánál, mégis általa örök hálat érdemlett ki a tudománytól s a hazától. Együtt bírjuk ebben történelmünk összes okmányi kincsét, melyhez a szerző férhetett, s fért inkább mint bárki más, az elszórva kiadottakat és sokkal több kiadatlanokat; s ha végre nem egyébnek mint pusztá regestáknak, pusztá útmutatásnak tekintenők is: miben mi foglaltatik s hol található, a hasznot kiszámíthatlannak kell vallanunk. Járjon utána a feldolgozó, ahol lehet, vagy ahol legkisebb kételyei felmerülnek: azt kell vala tennie különben is, de ezer esetben azt sem teheti vala, ha e gyűjtemény kezénél nincsen. S ne feledjük mily áldozattal, mikép minden könnyebb-séget nyújtó anyagi segedelem nélkül vitte a fáradhatatlan férfit összes terhét a nyomozásnak, gyűjtés-

nek, javításnak, még az eladásnak is, e g y m a g a, mert csak így volt lehető a nyolcvan előfizetővel befejezett vállalatot életbe léptetni, életben tartani. S Fejér abban hetvennyolc éves koráig fáradozott, érzékei s lelkének megtörődött erejével; sőt folytatta azon túl is, de számos anyagi veszteségei miatt kimerült tehetséggel, úgy hogy azoknak közzététele lehetőnek lenni végre megszűnt. S az aggnak sokszor gúnyolt vállalata még is időszakot idézett fel történelmi tudományunkra! A múlt század jeles történetvizsgálói, kik épen az által teremtték meg e tudományt, hogy kútfőket nyomoztak, s ezeknek alapján építettek fel történetünk építményét, elhaltak; az általok világosságra hozott egyes kincseken kérődztek utódaik: Fejér György óriási munkája kellett, hogy históriánk újra megtermékenyíttessék. A siker el sem is maradt. Mindenki gáncsolta ezt, de használta, s használta minden irányban, s új világosság terjedt el a polgári úgy mint az egyházi, a jogi és közéleti, a műveltségi és nyelv-történeten, valamint végre az öszves történelmi segédtudományokon is. E mellett számos segéddolgozatok kísérik a Codex Diplomaticust; számos nevezetes és kétes kérdései a históriának nyertek egyéb e korbéli nagyobb kisebb, deák és magyar nyomozó munkái és értekezései által közvetlenül tőle vagy az ekép felgerjesztett íróktól felvilágosíttatást vagy megoldást: mert egész lélekkel üzván közel harminc évig a históriát, alig merült ezidő alatt fel tárgy, melyhez ő is ne szólt volna, s akár kívívta nézeteit, akár nem, Fejér nem adott e mezőn semmit, mi köz-

vetve legalább ne gyümölcsözött volna. Ki győzné a kétszáz számot meghaladó dolgozásait, melyeket összesen száz kötet be nem fog, elszámlálni? De azt el kell mondanunk, hogy öszves tudományosságunkra e végső hatvan év alatt ő oly sokszerűen, oly behatólag, s összevéve oly szerencsésen működött, hogy nem csak örök tiszteletét érdemlette ki a hazának, hanem háláját is. Ő keveset vett tőlünk, s adta ezért mindent — egész életét.

IX.

Gróf Teleki József*).

Ha honszeretet, nagylelkű áldozatok s írói nagyság egyesülve hervadhatatlan koszorút fonnak a hazafi homlokra: úgy a Teleki Józsefé mind addig, míg magyar lesz, s a magyarnak kebelében hálaérzet jótévői iránt, örökzölden fog virítani az érdemben őszült bajnok halántékai körül. Utódja tizennégy író Telekinek; unokája Teleki Józsefnek a költőnek, fia Lászlónak, a „Buzgó Esdeklés“ szerzőjének, a kettejük által alkotott híres könyvtár egyik szomszéd szobájában s a nemzetiség újjászületése évében (1790) születve, kitűzöttnek látszott lenni a végzéstől, hogy az irodalom, a tudomány és nemzeti nyelv legvirágzóbb időszakának egyik munkás hőse- és vezetőjévé válják. A végzés ezúttal betölt: a haza egyik legéremesebb nemzetségének fő dísze, egyik fő dísze lett nemzetének is.

Midőn „jeles íróink csarnokában“ Teleki József képe előtt megállunk, bizvást mellőzhetjük azon vo-

*) Írva 1854 végén, s így még e nagy ember életében.

násokat, mik az igazságszolgáltatás és közigazgatás körében harminchat éven át tett érdemeket rajzolják; kevesbbé azokat, melyek őt mint egyik alapítóját, szervezőjét és huszonnégy éven át vezetőjét a nemzeti akademiának, és melyek mint többszörös áldozatos gyarapítóját a nemzeti tudomány eszközeinek magok elegek volnának nevét örök hála tárgyává tenni. Mégis, mi nem dicsbeszédet írunk, s itt nem a nagylelkűség, hanem a tudomány és ész munkáit kell elősorolnunk, mert legközelebb csak Telekinek az írónak vonásait kell felmutatnunk.

Ezelőtt negyven évvel a külföldről, különösen a göttingi egyetemről azon mély és átkaroló avatottsággal térvén haza gróf Teleki József, melyet azon időben sehol annyira nem tehetett magáévá mint épen Göttingában, és sehol nem kevesbbé mint itthon: egész lélekkel a hazai irodalom és történet tanulásának feküdt, mely műveltségének világállásához s korán ért jellemes férfiaságához képest benne, fiatal-sága dacára, egészen máskép tűkrözte le magát, mint a nagyobbára csak itthon képzett, korlátozott álláspontú s az akkori nyelvmozgalmakban, mint egy vagy más fél, érdeklett szereplőknél tapasztalható volt. Így lőn, hogy midőn a nyelvújításnak akkor minden más irodalmi kérdések felett fontos, s a nemzet figyelmét először egyetemleg igénybe vett ügye a Marczibányi-Intézettel e korszerű jutalomkérdést tette ki: „Minő tudományos rendszabások szerint kelene s lehetne új szavakkal és szólásmódokkal a magyar nyelvet bővíteni a különféle tudományokra s

mesterségekre nézve? a koszorút Teleki munkája nyerte el, mely a Horvát István feleletgyűjteményében nyomtatva fekszik előttünk. A huszonöt éves férfiút illeti azon dicsőség, hogy a sok, részben nyomos és lelkes, de részben a felekezetestesség szellemétől hol békődözött, hol túlzott szavazatok közepett első volt, ki e tárgyat épen oly rendszeres alapossággal, mint átkaroló tudománnyal, egyszersmind pedig egy felsőbb szellem nyugalmaival minden oldalról megvilágosította, s ekép a pártok közvetítésére a legbölcsebb szót hallatta. Első, történelmi, szakasza az elég terjedelmes munkának egyszersmind első, a dolog velejébe ható, kísérlete a magyar nyelv történetének*). Azóta közel negyven év gördült le, s ha sok történelmi kérdés most már másképp áll, vagy bővebben felvilágosítható; a gyakorlatiakat pedig az idő több bátorsággal oldotta meg: azt épen csak a köz haladás s a nyelv élő fejlődése hozta magával. A szempont, az elvek ma is állanak, mert igazak. Két évvel utóbb új koszorút nyert „egy tökéletes magyar szótár elrendeltetését, készítése módját“ tárgyazó pályamunkája, s azt sokkal később is az akadémia oly kimerítőnek és helyesnek találta, hogy saját nagy szótára tervének alapjául azt vette fel. Az akkor keletkezett „Tudományos Gyűjteménynek“ nem csak eleinte collegiális szerkesztésébe folyt be Teleki, hanem azt számos ér-

*) Hogy azok előtt, kik gr. Teleki József életrajzát az „Oesterreichische National-Encyclopaedie“-ben (1835. köv.) né tán olvasták, plagiáriusnak ne tessék e sorok írója, kijelentenie szükséges, hogy azon életrajzot ő írta.

tekező és bíráló cikkeivel is gyarapította. Ez időben kezdett ő mindinkább s inkább a história felé fordulni, s ehez való átmenetét a Kisfaludy Aurórájában közölt két históriai vázlata: Egervárának ostroma 1552-ben, és Első Lajos nápolyi hadviselése 1347—51. jegyzette meg. De mindenek felett a Hunyadiak kora, a magyar állami és népeletnek épen oly gazdag mint fényes időszaka, kötötte le tudományos gondjait. Teljes odaadással s nagy költséggel látott a források gyűjtéséhez, s megkezdé azon nagyszerű művet, melynek jeles része most már a nemzet kezében van. A „Hunyadiak Kora“ az újabb históriai világirodalom első rangú munkái közé tartozik, a mienkben egyetlenül áll. Mindent átkaroló forrásvizsgálaton alapúlva, e mű az öszves históriai anyagot, a bel- és külföldit, teljesben mint minden elődei, önálló és higgadt ítészettel dolgozza fel; s különösen az okleveli kútfőket nagyobb számban, mint bárki eddig, s köztök tömerek fel nem használtakat, sőt épen ismeretleneket, úgy hogy általa a chronológiának részleteiben megszámlálhatatlan helytelenségek megigazítva — mi a históriai aetiologiának első múlhatlan feltéte! — számos hézagok pótolva, az események, hol lehetett, öszves körülményeikkel, oly szemlélhetőleg kifejtve, hogy azon világban élni, szereplői közt forgóldni láttatunk. Különös gond fordított az okok kinyomozására, s az összefüggések kipuhatólására, mi által van csak mindennek teljes értelme s tanulsága a históriában, mely által lesz ez külső jelenetek sorozata helyett a nemzetélet léteges, belső fejlődésének

tükre. Nem kisebb gond jutott a szereplő egyéniségek jellemei kibuvárlásának: s itt bizonyítja Teleki József történetírói felsőbb hivatását. A lélektani módszer segedelmével, mely nem a holt betűhöz tapad, hanem a betű segedelmével az emberek lelkében olvas, adja ő azon eleven, lélekteljes és hű jellemképeket, azon egész alakokat, mik a tapasztalt világ- és emberismerőt, a gyakorlati államférfiút s egyszersmind a magasban adományzott philosophus írók jegyzik: valamint azon alkotó tehetség, mely a számtalan részletekből nem egyes képek sorát, hanem a történelmi eszme magosáig emelkedő, s ennek álláspontjából egy félszázadot visszatükröző roppant egységes drámát állít elő, a történelmi művészt tanúsítja. Az eposi szélességgel szépen egyező nyugalmas és nyugalmában méltóságos hang üti végre a műre classica bélyegét. Szerencsésen megoldotta szerző azon nehézséget is, mely szerint műve történetnyomozat s történetírat egyszersmind, az által, hogy a forráskészületet, az eltérések kiegyenlítését s bővebb utalásokat a jegyzésekben tette le, a szöveget pedig tisztán a történelmi elbeszéléssnek s azt megalapító okoskodásoknak szánta: mi által a „Hunyadiak Kora“ tudós munka s minden mívelt magyarnak éldeletet ígérő valódi nemzeti mű egyszersmind. Összesen négy kötete van a közönség kezében: nyolc vagy kilenc még hátra, s egy pár hián, mely első kidolgozásban szinte kész, a vég kéz is rajta. Az első öt Zsigmond halálától Mátyás király halálaig (1438—90) a nemzet világlétét tárgyalja; a következő négy az országos és

népéletet, a törvényhozásban, egyházban, társadalomban, az ország földrajzát és államisméjét, az irodalom, műveltség, kereskedelem állapotait, végre a magánéletet, sajtóságai és szokásaig; az utolsó négy vagy öt végre az ismeretlen, vagy csonkán, hibásan ismert, oklevelek gyűjteményét tartalmazza. Eza „Hunyadiak Kora“, melyet e sorok írója szerencsés volt évek előtt már készen látnia, s melynek bővítése s tökéletesítése teszi a nemes szerző életének feladását, mióta a kormányról lelépett. E munka nem csak mű, hanem egyszersmind okadatolt, hathatós érület-nyilatkoztatás, s így tett, melynek becsét és horderejét minden mélyebb ész és kebel érzeni fogja. Gróf Teleki József általa nem csak a nemzet nagyjainak kebleinkben épült pantheonában alkot magának örök emléket: hanem oly vagyónát, oly tőkét hagyományozza a hazafiúi példának, melyből egész ivadékok meríthetnek s meritendenek öntudatot, bizodalmat, tanulságot.

Fölötted pedig, nagylelkű férfiú, kezet fogva örködjének a nemzet s az egészség géniusai, hogy ne csak befejezve, néped kezében láthassad szent hagyományodat, hanem jutalmadat is azon gyümölcsökben, miknek érlelése összes élted nemes feladása volt!

X.

Kulcsár István.

Ha nem csak maradandó becsű szellemi művek, hanem egy összes munkás élet, mely korában a nemzetiség és irodalom ügyét tollal, szóval, tettel és áldozattal hatályosan és sikerrel ápolta s előmozdította, jogot tarthat a maradék hálás emlegetésére: úgy Kulcsár István ez érdemcímme! nem utolsó helyet követelhet magának a nemzet pantheonában.

Valóban kevés, igen kevés nevet mutathat fel nemzetiségünk és irodalmunk története, mely, néhány földi hatalmast véve ki, annyi szálakkal van annak előhaladásával összeszöve, mint a tekintélytelen eredetű, közép módú s a polgári társaságban oly szerény állású Kulcsár Istváné. Mint gymnásiumi tanár Szombathelyt és Esztergamban, s nevelő gróf Festetics László, a György fiánál, takarékos élet mellett szerzé magának azon kisdud tőkét, mely alapját vetette meg ez áldozatos munkásságnak, miben őt e század elejétől fogva egész halálaig mindenütt látjuk, hol nem csak buzdítani, de tetteleg segíteni is kellett. Élete

amaz első szakaszában, néhány jelentéktelen kísérlet után a költészetben (Ovid első heroídjé 1789. Laudon Nándorfejevári Győzödelme 1790. sat.) ismeretessé tette magát Mikes Kelemen Levelei kiadása által (1794), melyek talán első ösztönt adtak neki a hazai történet felé fordulni; s így, Benkő József után, kinek készületei a magyar nyelvű történeti emlékek körül, előtte, kérdés, ismeretesek voltak-e, első tervezett Magyarországon ilyek kiadását, melyek első osztálya, a „Magyar Történetek Gyűjteménye“, a XVI. és XVII. század történeteit, apróbb tudósítások és levelekből összeszerkesztve, volt előadandó; a második „Eredeti Történetírók“ címe alatt, többnyire egykorú magyar írókat adandott, s e gyűjteményben szándékozott Mikó Ferenc, Kemény János, Szalárdi János, Bethlen Miklós, Cserei Mihály, Babocsai Izsák és Beniczky Gáspárnak az 1504 től szinte 1712-ig lefolyt időkre szolgáló emlékirataikat kibocsátani. Az első osztály előízletéül közzé is tett 1804-ben egy általa „Székelyek krónikájának“ nevezett szerkesztményt, melynek alapját egy kicsiny terjedelmű székely krónika teszi, s melyet, hogy az két nevezetes történet — úgymint a mohácsi veszedelem és bécsi béke — által berámázott egésznet tegyen, az első pár évre Bethlen Farkasból, ezentúl azonban magán és diplomatikai levelezések és acták, úgy Gyulafi Lestár, Szindi János és Enyedi Pál kézirati munkáikból pótlott. Annyira nem bízott még akkor Kulcsár a közönség részvételéhez, ha az apró forrásokat, összefüggés nélkül, mintegy töredékesen adja. És így sem

volt a részvét felkölthető. A magyar olvasónak főleg mulattató, legfelebb költői olvasmány kellett, s hiában emlékeztette őket, hogy „nekünk, kiknek elei háromszáz esztendőök előtt is csinosan tudtak mind az országlásról, mind a tudós dolgokról anyai nyelvökön szólani, most elnémúlnunk nagy illetlenség volna;“ hiában sürgette másszor és gyakrabban az ismeretek és tudomány iránti érdekeket: az jó ideig szunyadozott még, s a szép terv kivitetlen maradt; szinte úgy Gebhardinak a negyedik kötet közepén megszakadt magyar históriája, melyet ő azon egy időben Hegyi József által lefordíttatván, hibáiból kijavítva saját költségein és folytatva adott ki.

Ekkor határozta el magát Kulcsár — miután Görög Demeter nagy hatású Magyar Hírmondója, kiadó-jának az udvarnál alkalmaztatása után, megszűnt — az időszaki sajtó pályájára lépni, melyen folytonos közlekedésben a közönséggel, hazafiúi céljait annál nyomosban reménylette létesíthetni. Megnyervén a szabadalmat, 1806-ban július 2-dikán megindította *Hazai Tudósítások* cím alatt azon nagy fontosságú közlönyt, mely ez idő óta huszonhat éven át az egyetlen volt az országban. Sem ezt nem kell a mai magyar hírlapíráshoz hasonlítani, sem Kulcsár kisebb nagyobb, buzdító s izgató cikkeit mai francia szabású vezércikkeinkhez: különbözők voltak a viszonyok, szűkre korlátolt a jog és tér, fejletlen maga az előadás e neme és nyelve, de fejletlen az olvasó közönség is, mely nem tűrte volna azon hírlapírót, ki köz tárgyról, és ily bátorsággal s jogköveteléssel

mert volna szólani. S bár meg kell engednünk, hogy Kulcsár egy mai hírlapíró fő tehetségeivel: szellemmel, tüsszel és mozgékonyssággal, nem nagy mértékben bírt; bírt még is azon lassú, de mélyen megkapó, biztos hatalommal, melyet az egyszerű vallásos meggyőződés, a hajlékony, de magát soha meg nem tagadó következetesség, az ügy szentsége iránt táplált bizodalom, s a missió érzésével párosuló kitűrés fejt ki. A politika s a törvényhozás kérdései nem voltak még tárgyai a hírlapnak: a censúra ügy, mint a nemesi kiváltság, nem bocsátá ezt e nyílt tέρre; de a dynastiai érzelemmel eltölt loyaltás egy nagy kérdés képviselésére e téren is mind jogosúltnak, mind elég bátornak érezte magát: a nemzetiségére; és soha nyomtatott betű, béke idején, sem többször, sem nyíltabban sem több határozottsággal nem hirdette e nemzetiség történelmi jogát, mint az övé. Az akkori álláspontról kell e cátói „deniquét“ felfogni és érezni, nem azon időkeről, midőn Karthágó eltörölve, s a frígy alatt a fejedelem szent kezeirása állott. Oh e kérdésben Kulcsár érdeme nagy, halhatatlan volt; mert amit a feliratok, gyűléstermekből, deákul vittek a trón zsámolyához, azt ő szabad ég alatt hirdette, s folytonos és nem szűnő állandósággal cseppenként oltotta belénk. Nem lázította fel vérünket, de lassanként elősegítette átváltozásunkat.

Nem tartalmatlan, pusztá hangféle nemzetiséget sürgetett ő; cultura által nemesített nemzeti lélek volt jelszava: s erre szerinte három út vezetett: tudomány, irodalom, s nemzeti színpad. Pest

vármegyében külön nevek csillámlottak fel mint pártolói a színügynek: nálánál nem volt annak sem régiebb, sem állandóbb képviselője; ő majd mint indítványozó s megyei választmányi tag, majd mint igazgató sokszor és húzamosan, de mint magánember és hírlapíró mindig, szolgálta azt: itt esdekelt, ott izgatótt, ismét emlékeztetett, nem ritkán — segített. „Hazai Tudósításaiban“ nem mulasztott el alkalmat, melyet a dolog erkölcsi művelő és nemzeti fontossága kiemelésére ne fordított volna; de pamphletekben issürgette azt, s a hatvani-utcai telek megnyerésében ő volt a leghathatós közbenjáró — melynek, midőn hosszas hevertetés után eladatott, szegény! betegje is lett. — Így sürgette ő gyakran a tudományos irodalom művelését is, de míg az iskola deák volt, kevés sikerrel: ezért igyekezett a Révai által indítványozott, s az idő által ismét elejtett „magyar tudóstársasági“ eszme feltámasztásán; s reá bírta gróf Teleki Lászlót, hogy annak újabb fejtegetésére jutalmat tenne ki. — Így adott ő ki koronként saját költségein ismeretterjesztő munkákat, mint 1804-ben Róth József Nemzetek-esmeretét, 1807-ben Mutschelle physicotheologiai munkáját Pucz által fordítva, 1810-ben Szirmay könyvét a hegyaljai szőlőültetésről stb.; sőt 1807-ben maga is egy „tudományos negyedes írást“ szándékozott létesíteni. „Mind- eddig, úgy mond, igen látszattak hajlani írónk a poézisra s abbeli gyűjteményekre, melyek csak egy különös ágai az aesthetikai munkáknak. Többre v a g y o n s z ü k s é g e a n e m z e t n e k, és talán ízléséhez is alkalmasabbak a felsőbb tudományok.“ De

nem volt körülte, sőt a hazában még, magyar írói erő elégséges és alkalmas ily közlöny megalapítására. Mint a „Történeti Gyűjtemény“ úgy ez is szándék maradt. — Többet, legtöbbet, tett Kulcsár a nemzeti irodalom pártfogása körül. Nem ismétlem, mily hatással volt egy fertályszázadon túl folyó hírlapja a magyar olvasás terjesztésére. Ő azt 1817 óta egy vegyes tartalmú melléklappal, a „Hasznos Multságokkal“ toldotta meg, mely által a csupán magyarul olvasókkal a tudományos és széptani ismereteket is meg igyekezett ízeletetni. E lapokban figyelmeztette a magyarokat a népköltészet érdekére, s itt kezdtek, felszólításaira, mind népdalok, mind, bár ritkábban, népmondák közöletni. Ezekben hirdette koronként a „nyelv-régiségek“ becsét, s ismertette meg első és bővebben a Pápai Pál által 1539-ben leírt régi magyar zsoltárt. Ezek mellett kedveskedett koronként becses külön toldalékokkal, köztök Horvát István annyit ígért híres „Rajzolatai“-val. A „magyar nyelv és nyelvtudomány“ ügyét, már régebben jutalmazások által igyekezett kifejtetni. — Még 1804-ben tűzte ki e kérdést: „Mennyire ment már a magyar nyelv kimíveltetése? Micsoda módok s eszközlések által kellene azt nagyobbra vinni? Miképen lehetne ezen eszközöket foganatosakká tenni?“ A húsznál több pályamunka közül maga nyomatta ki Kis János első, Pánczél Pál másodrangú, és gr. Teleki Lászlónak nyíltan benyújtott, részben terjedelmes, munkáikat. 1807-ben egy második jutalmat hirdetett ki, mely a magyar nyelvjárások ismertetését kívánta, s miután ez siker

nélkül maradt, 1809-ben egy harmadikat, melynek tárgyát, „a magyar nyelvnek története a nemzetnek ezen országba való bejövételétől fogva“ tették, és fájdalom ez is, bár 1811-ben megújított, felelet nélkül múltán el, őt a további pályáztatástól elkedvetleníttette. De azért erszénye nyitva maradt a közügynek. Ő nyomatta ki — s ez akkor csak áldozattal eshetett meg — 1813-ban Baróti Szabó Dávid Virgiliusa második kötetét, ő 1817-ben Vályi Nagy Ferenc Moschusát és Bionát, ő 1818-ban Ungvárnémeti Tóth László görög és magyar verseit. Beregszászi Nagy Pált ő tartotta egy ideig, ő buzdította nyelvizsgáló munkája kidolgozására, s adta azt ki 1815-ben (*De vocabulorum derivatione et formatione in lingua magyarica*); mások munkáit 50—100 példányra előfizetéssel segítette megjelenhetni. Általában szívesen támogatót talantomos fiatal írókat tanácssal, ajánlással, pénzzel; s azon időben nem volt ily kész Maecenje az irodalomnak, mint a minden fillérét tollal kereső Kulcsár. Nagyobb volt azonban hatása, melyet a maga személyessége által gyakorlott a Pesten élő és koronként Pestre jövő írókra és tudósokra. Nyílt háza kitkit magyar szívésséggel és vendégszeretettel látott. Nem volt idejében ismeretes irodalmár, ki körétne nevelte volna. Ezen ebédek és vacsorák sympósionok voltak, melyeken csak irodalmi és magyar nyelvészeti kérdések és ügyek tárgyaltattak. Horvát István, Fejér György, Mokry Benjamin, Kovács Mihály, Vitkovics és Szemere voltak az első törzsvendégek, kikhez időnként más meg mások, s végre Kisfaludy Károly és Helmecey járultak. A

nyelvújítás kérdése, melyben Kulcsár egykor, sőt mindvégig, elméletben orthológ maradt, annyi vitatkozás után gyakorlatban neológgá tette. Pártfogását azonban, melyet úgy nyújtott, hogy az senkinek sem fájna, nem kötötte semmi oskolához: s úgy segítette a neológ Bilkeyt és Tóth Lászlót, mint az orthológ Mokryt és Beregszászit.

1827-ben azon vigasztaló öröm érte Kulcsárt, hogy a magyar akademia felállítása törvénnyé vált. A nádor, érdeme szerint becsülvén a magyar nemzetiség ügyében megöszült bajnokot, tagjává nevezte azon országos választmánynak, mely az akademia rendszabásait végkép megvala állapítandó. A legszebb esthajnali fény sugarai derítették fel a hatvanhét éves öregnek homlokát; s nem fogom elfelejteni azon órát, melyben előttem ez intézet miképi megalakítandóságáról szólott. „Nem mi öregek vagyunk meghivatva — mondá körülbelül — az új kornak ez institútióját megtermékenyíteni: az ifju ivadékra néz e teher és becsület: ne feledjétek, hogy az csak úgy fog reátok is dísz sugároztatni, ha tőletek kap. Én nem foglak együtt látni; de lelkem irigység nélkül fogna titeket ott látni, hol én és az én kortársaim tétlen vendégek volnánk.“ Kulcsártól ezt hallanom nekem több okból váratlan volt, de ő élte alkonyának őszinteségével szólott, s szavai mutatják, hogy magamagánál jobban szerette — melyért annyit tett és áldozott — a nemzeti irodalom ügyét.

Részt vett az országos választmány néhány ülésében — s e választmány tagjai, összes díszei a régibb irodalomnak, kísérték sírjához.

Nagy és becses könyvtárát Komárom vármegyének hagyta, mely neki életet adott. Ez utolsó tette volt annyi szép tettben gazdag életének.

XI.

Gaal György.

Támadj fel meséid szép álmával,
Színeidnek tündér pompájával
Magyarok elsülyedt dalkora!

I.

Volt idő, mikor Bécsben, a Mariahilf külváros főutcája egyik nyájas lakosztályában, egy virító korú, az élet nyomasztó gondjai közepett is örökké derült mert munkás, elégedett mert kevés igényű, férfit lakott; kihez minden művelt magyar, ki hazája előmenetelét, fájának fejlődését, nyelve s irodalmának emelkedését szíven viselte, koronként beszólt. A beszéd nem egyébről, mint azon jelenetekről folyt, mik e láthatáron jövődőt ígérve feltünedeztek; szándékokról, mik iránt a házigazda magas és kiterjedt nézetei kívántattak; reményekről, mik neki s vendégeinek belső életét szépítették. Az előkelő Görög s a rideg Sándor István, a heves Engel s a csendes munkáló Mednyánszky, a sokat csináló Kisfaludy Károly s a nem kevesebbet akaró Döbrentei, a mozgékony Mailáth, a darabos Csaplovics, s 1823 óta e

sorok kegyeletes írója is, külön időkben, de mindnyájan és mindig ugyanazon érzéssel járultak e rendkívül gazdag s mindig nyitott könyvhöz, e minden hazafiúi szívdobbanásra visszadobogó szívhez, ezen a kelet sugaraitól vidáman, a nyugatétól panaszosan viszhangzó Memnonszoborhoz. Jöttek idők, midőn az örömek sírba szálltak, midőn a hazafi sebeihez az atya sebei torlódtak, s e görnyedt kised alak, mellét elborító fejr szakálával, egy jobb korból fennmaradt néma rom képe volt: de ha keble gyupontját ismered, e rom viszhangja nem vesztegelt soha!

Gaal György volt ez, ki ifjúságában nem egy nyájas órát szerzett a magyar olvasóknak, ki férfi korában annyit tett a nemzeti becsület mellett a külföldön, s oly ügynek lett megindítója s leghathatósabb előmozdítója, mely jelenleg a kor előterében áll. Mégis a kor az úttörőt elfelejtette. Pedig ő volt a magyar mesevilág első felfedezője!

October 24. 1855. látta ő Pestet utolszor, hová a török földről, mely atyai szíve egyetlen örömét rejté el, tört szívvel és kimerült erővel érkezett. 25-kén tért vissza Bécsbe — meghalni. November 6-kán fogta be szeméit életének mindvégig jó szelleme, a leg-hívebb nő.

Hogy ne a külföld Ismerettáraiból kelljen a magyarnak újra megismerkednie egyik régi írójával, studhassa kinek köszönni népköltészete legszebb tartományának kibuvárlását: végig kísérem őt pályáján a sírig, s elmondom, mit hagyott az élet után nemzetének.

II.

Hevesmegyéből származott atyja Gaal Mihály a magyar királyi udvari kamara tisztviselője volt, még mikor ez Pozsonyban székelt. Ott született egyetlen fia György 1783. évi ápril 21-kén; de már a következő évben Budára tétetvén át ez igazgató szék, itt kezdte a fiu járni iskoláit, folytatta Vácon, Egerben, Pozsonyban, befejezte Pesten és Bécsben. Az 1790 és 92-ben kigyuladt országos hév lohadó félben volt, mikor Gaal ifjúkorába lépett; azonban a nyers ízlésű, de lángoló szívű Dugonics nem szűnt meg éleszteni és táplálni tanítványaiban a nemes tüzet; s nem volt kedveltebb tanítványa mint Gaal, s ennek nem kedvesebb tanítója, mint az Etelka szerzője. Sétáikon — mert a nagytekintélyű ember gyakran Gaallal kísértette magát — különös örömét találta ez azon előhokodásokban, mik az akkor még figyelemtárgyúl nem szolgált nép szokásai, adomái, meséi, példabeszédei, sokszor, valóban naiv tartózkodástalansággal, holmi mezítlén tréfái körül forgolódtak. Gaal magyar író, s nem egyéb, akart lenni; atyja „e bolond passióról“ nem akart tudni semmit, átkozta a mathesis professorát, hogy nem inkább az á plus bére 'fogta fiát, ki ebéd felett is az abrosz alatt verseket faragott, s míg atyja a bureauban volt, Buonaparte életét s Meissner és Schiller biographiáit fordítgatta. Mert akkor ki nem kezdte pályáját fordítással? Mikor ezek aztán nyomtatót is találtak, bár a címlapokon nevét kiírni nem merészlé, a húsz éves ifju teljesen boldognak

érezte magát; s visszaemlékezve a Bécsben olvasgatott Eipeldauerféle levelekre, a Dugonics-séták nyers de kedélyes társalgásának befolyása alatt neki bátorodott az eredeti írásra, s egy nedélyes havi iratkát indított meg 1803-ban, az akkor nem hírnélküli „Tudós Palócot, vagyis Furkács Tamásnak Mónosbélbe lakó sógor urához írt leveleit,” melyekben a Budapestre tapasztalás végett feljött mónosbéli legényke a két főváros lakói bohóságait, nevetséges szokásait s kicsi nagyéletöket teszi egyszerű, józan s naiv felfogású közlései tárgyává. Nem tagadhatni, hogy ezen szeretetre méltó bonhomieival s a legártatlanabb gúnynyal rajzolt képecskék mulattatók voltak; az értő előtt pedig, mint a Gvadányi humoránál nem lelketlenebb, bár kevesbbé éles kísérlet e nemben méltó reményeket gerjesztett. A hatodik füzet volt sajtó alatt, mikor az ómagyar telivér, s ehez képest a magyar könyvszerzést a kalendáriomokon túl megglehetős felesleges időpazarlásnak tekintő apa nagy megindulással tudta meg, hogy Furkács levelei, miket fia példányában jóízűen olvasgatott, az ő hajléka alól kerültek ki. Jaj lett volna a tudós palócnak, ha épen akkor nem sikerül a gondos apának, minden oldalú kérései s ajánlásai után, fiának csakugyan hivatalt szerezni. De a hatodik füzet egyszersmind „utolsó” lett, sok olvasó fájdalmára; s az ifju Gaal, apja nagy örömére, Kismartonban az Eszterházy herceg jószágigazgatásánál alkalmaztatott. Így szakadt félbe csakhamar a nagy kedvvel és szorgalommal megkezdett pálya, hogy egészen másnemű befolyások alatt, nem

várt fordulattal, egészen más, s egy ideig idegen irány váltsa fel az eddig határozottan nemzeti törekvést.

III.

Eszterházy Miklós herceg születése és neveltetése azon időbe esett, midőn, kivált dunántúli, nagyaink palotáiban francia erkölcsök és nyelv, német házigazgatás s magyar fényűzés egyesülve, tetőzésöket érték el. Eszterház lapályai a mesterség varázslatai dacára nem elégitették ki a szépet minden formáiban kedvelő Miklós herceget, s épen ekkor emelkedett a kismartoni valóban királyi nagyszerűségű várkastély, tündér kerteivel s műintézeteivel, mikor Gaal György a középponti cancellariában a herceg szolgálatába lépett. A herceg, egész frivolitásával bírt a XV. Lajos korabeli francia nagyok és hatalmasoknak, de egyszersmind azok kultúrájával, ragyogó szellemével, s egyéb dicsérendő tulajdonaival: szerette a tudományokat, habár csak a könnyebbeket, mik a salonéletnek adnak némi tartalmat, szerette s pártolta a művészeteket, s könyv-, és ásvány-, de kivált képtára egy királyhoz nem voltak volna méltatlanok. A már akkor nagy olvasottságú, terjedelmes nyelvismeretű és csillogó szellemű fiatal ember tulajdonai nem maradhattak ily úr előtt sokáig rejtekben. A herceg nem ritkán, és szívesen elbeszéllgetett vele tudományos, de főleg szépirodalmi tárgyak, s a művészet felől, mely körül épen ott nyílt alkalma Gaalnak a régibb és újabb mesterek művei s a legdrágább és jelesb, azo-

kat tárgyazó munkák tanulmányozásából okólni; ott képezte ki magát tájfestővé is; s míg nappal gyakran francia s olasz munkák lelkes felolvasójaként szerepelt a herceg kabinetjében, a zenészeti estvélyekben Haydn József igazgatása alatt hegedűjével, a színészeti előadásokban mint műkedvelő vett részt. E négy év, művelődése tekintetében, Gaal György életének legnevezetesebbjei voltak, s ha közepette a külföldies, de a művészetek minden nemeivel szépített élvezeteknek, hova az akkor jóformán megállapodott s ízlés dolgában még igen elmaradt magyar irodalom gyöngéi igyekvéseit semmi organum meg nem vitte, ez, érdeken és kilátásaiban mind halvány s halványabb színben tűnt fel előtte, s végre figyelme háttérébe vonult; az helyzete, környezete s az életnek, melyre hivatva volt, természetes, s majdnem szükségképeni következménye volt. Az egy Kisfaludy Sándor híre és munkái hatottak be a kismartoni várkastélyba, s ott inkább kivételnek, hogysen egy jövődövel bíró irodalom előjelének tekintettek. Tátika német fordítása, mely első alakjában már itt keletkezett, inkább a herceg kíváncsisága kielégítésére, mint a közönség számára készült. Benső társalgása a külföld legnagyobb írói munkáival — mert a két classica nyelv remekein kívül nem csak a német, francia és olasz, hanem az angol, spanyol, sőt portugal költöket is eredetiben olvasá — a nyugat emberévé tette őt gondolkodásban és érzésben, s költői ihlete német versekben keresett magának kifejezést, miket különösen a hercegnő szívesen hallgatott. A herceg belátta, hogy Gaal nem

bureaui foglalkodásra termett, s 1808-ban Bécsbe áttett könyvtára mellé örnek, három évvel utóbb könyvtárnokká nevezte, s a Drezdában megjelent „Hórák,“ és „Versek,“ utóbb a Békehymnusok, az „Éjszaki vendégek“ című idylli epos s egyebek szerzőjét udvara egyik dísze gyanánt becsülte.

IV.

Azalatt a magyar irodalom új lendületet vett a hazában. Bécsben, s épen ura házánál, ismeretségbe szövődvén Gaal az ifju Pál herceg egykori, akkor pedig a koronaherceg, nevelőjével Görög Demeterrel, általa vezetettet be új irodalmunk ismeretébe, s ezzel vissza volt ismét adva hazájának. Készült még egy és más német munkája, de már keresetül inkább, mint kedvből s belső szükségből. Észrevette elmaradását anyai nyelve irodalmi kezelésében; de ennek érdekében akarván felhasználni az idegenben szerzett gyakorlottságát, magyar művek fordításaival kezdte a külföld figyelmét ifju irodalmunkra vonni. Tátika újra dolgozva trochaeusokban tette a kezdetet. Kisfaludy Károly első drámáinak (Tatárok, Ilka, Stibor) szintén verses fordításaival nyitott meg egy „Magyar Játékszint“ (Theater der Magyaren, Brünn 1820), melynek sikere bár nyomtatóját nem ösztönözte is folytatásra, de a német itészet által kedvezőleg fogadtatott, s különösen tisztán nemzeti jellemével nem csak figyelmet, hanem méltánylást is aratott. A magyar színészet története e kötetben nagyobb részt élénk levelezés és gondos utánjárás gyümölcse, s bi-

zonyos adatokra már szinte egyedüli forrásunk. Kemény Simon is (egy lipcsei zsebkönyvben) épen a nemzeti érzés megható kifejezésekép szintén szívélyes fogadtatásban részesült. Később (1834) magyar novellákat is közlött, s „Kőszeg ostromán“ kívül (Schels katonai folyóiratában 1828, s külön) a német lapokban gyakran szólt a magyar irodalomról.

Nevezetes dolgozat, s reánk nézve külön becsű, Közmondástára is (Sprüchwörterbuch in sechs Sprachen, 1830). Rég foglalkodván a népszellem költői nyilatkozásai gyűjtésével, a közmondások sem kerülhették el figyelmét. „Tout le bon sens est dans les proverbes“; e jeligével vezette azt olvasói elébe. — Az ő gyűjteményének általános érdeke nem annyira a gazdagságban s nem is az anyag újságában, mint inkább a külön népek rokonértelmű mondatai összesorozásában áll. Ezer nyolcszáznál több német közmondást kapunk, melyek alá, hol találhatók voltak, angol, deák, olasz, francia és magyar analóg közmondásokat raktott, úgy vélvén, hogy egyedül az összehasonlítás teheti az ítészt azon állapotba, miszerint ne csak a nemzetek külön kifejezési módját ismerhesse fel, hanem a tartalom és tartalombeli gazdagságból a népek értelmiségére, fogalmi körére, sőt kedélyére is következtethessen. Ezen, nemében leggazdagabb műből mentek utóbb át a hasonlítási anyagok Ballagink „Példabeszédei“-be is. Vettünk Gaaltól ez időben ismét magyar dolgozatot is, milyen az ő roppant eruditiójának egyik mutatványa: polylogiai mulatsága az álomról és alvásról a Tud. Gyűjt. 1821-ki folyamában az

1829-ki Aurórában egy perzsa regéje: „Régi szokás megmarad;“ s szinte ekkor a felsőmagyarországi Minervában: „Anekdoták és charaktervonások híres képvisők életéből.“

V.

De Gaal Györgynek a népmesék körüli fáradásai azok, mik neki halhatatlan érdemet szereztek. Még midőn nálunk ezek egyedül fonódákba s gyermekszobákba illő dibdábnak nézettek, s mint ilyek komoly férfiú figyelmére méltatlanoknak, nem sejtetvén még azon mély jelentőség, melylyel nemzeti, sőt emberi egyetemes tekintetben bírnak: Gaal György, ifjúkori visszaemlékezései s a Grimm által Németországban támasztott mozgalom befolyása alatt azon szándékot érlelte, a nemzet alsóbb rétegein még ifju fris életet élő mesekincset összeszedni, s azzal a külföldet megismertetni — a hazában kinek kellett volna ilyesmi? Bécsben-lakása első éveibe szolgálnak vissza ez igyekvések. A hozzá bejáratos magyarok figyelmessé tétettek általa ez ügyre, nem egy Magyarországból nála megfordult s Magyarországra visszatért barát ígérte segédelmét, levelezés indult meg régi ösmerőseivel, s a mérsékelt jövedelmű, sőt a mindinkább növekedő drágaság mellett szegénynek mondható hazafi jutalmak ígéretével adott súlyt kéréseinek. De ki tudta még akkor — s hány tudja még most is — mint fogjon a dologhoz, mi kell, és miképen? Így anyaga soká azon kevésre maradt szorítva, mire ő maga, különösen Egerben töltött éveiből, bírt visszaemlékezni.

„Több mint tíz évi kutatás, gyűjtés és egybehasonlítás, mondhatatlan akadályok és nehézségek, a tetemes költségeket meg sem említve, előzték meg — így ír 1822-ben ő maga Meséi előszavában — azon kétes szerencsét: végre is hiányos és tartalmatlan töredékek halmazához jutni, melyből az egyszerű és világos apológoknak általam rég szándékolt gyűjteménye létesüljön. Tekintélyes és befolyásos férfiak s magyarországi minden barátim s ismerőseim sokáig hiában igyekeztek óhajtasaimat teljesíteni, nem találkozott egy kész regélőné sem, milyen a Grimm testvérek Viehmannéja, nem egy őszinte egyszerű feljegyzője az elbeszéltnék; bár különben a pénz és jó szó beutat talál az életbe; s így ez ügy iránti kedvem és szeretetem egy évtizeden keresztül célérés nélkül maradt. Végre valahára, egyedül a szerencsés véletlen kedvezéséből sikerült e munka, mely iránt a magam s minden barátim reménye mármár hajótörést szenvedett. Egy öreg közvitéz ismeretsége, ki a magyar nyelven kívül mást nem értett, egy sor meséhez juttatott miket régibb anyagommal összehasonlíthatván, ennek segédelmével azoknak nem egy hiányát és hézagát szerencsémre kipótolhattam úgy, hogy a tartalmokra hasonlókat összeállítván, az igazit s legjobbat közölök csakhamar felismerhettem. Ekkép támadt e mesekönyvem; s habár az nem a legvonzóbbak egyike, de bármi csekély legyen is, azon vagyonhoz tartozik, melyhez elég keservesen jutottunk.“

A könyv e címet viseli: *Mährchen der Magyaren*, bearbeitet und herausgegeben von Georg von Gaal

(Bécs 1822). 454 lapon tizenhét mese van. A kidolgozással járó fordítás természetesen letörlötte rólok a közvetlenség harmatát, le a kifejezés saját népies típusát, annál is inkább, mert bár — mint maga nyilatkozik az említett helyen — neki magának ugyan mindig azon neme a nyelvezetnek tetszett leginkább, melyet „a háladatos állatok“ meséjében igyekezett visszaadni, s mely módot, ha munkáját egyedül rokon ízlésűek számára készíti, valamennyiben követett volna: de sokakat ez egyformaság fárasztott volna, kivált azokat, kik a Musaeus népmeséit, regényes tartások, szélességök és gyakori eltéréseik dacára, egyedül szeszélyes előadásuk s eleven színezetökért rég a classicitás dísznevével tisztelvén meg, ezeket kecsnélkülieknek és unalmasaknak itélték volna. A külföld tetszése és részvéte, a magyar mesevilágnak a német közönségnél becsbe-hozása volt tehát e kidolgozásban vezérelve; s egyedül kiadójának méltatlan eljárása a szerző irányában csökkentette kedvét annak folytatásában. Azonban a Gaal könyvét ezen tárgyalás mellett is nem csupán gyönyörködtetőnek, hanem tanulságosnak is ösmerték el az avatottak. A népköltészet lényege általa illetetlen maradt, s ezt érezték a külföld férfiai, kik egybehasonlításaikban az ő közleményeire is tekintettel voltak; elismerték saját tudósaink, kik, miután a tárgy az idő fejleményei közt mindinkább érvényre jutott, leginkább ezeket vették fel a magyar mese tanulmányozásában alapúl. Így Henszlmann Imre a Szépirodalmi Szemle nevezetes cikkében; így Ipolyi Arnold a Magyar Mythológiában.

Gaal után fölléptek ugyan gróf Mailáth János és báró Mednyánszky Alajos is, de ők sokkal szabadabban, s nem annyira népismertető, mint szépirodalmi célzattal, szépitve, sőt alkotva bántak a hagyományos kincscsel; Erdélyi János pedig, lelkes buzgóságával s egy népszerű testület aegisze alatt a fölébredés után sem bírt sokkal többet összeteremteni, mint az innen kiszakadt hazafi, negyven év előtt már a távolban. De Gaal maga ez ügyekezeteiben meg nem állapodott. Megragadott e végre minden alkalmat, s utóbb is különösen haditisztek közbenjárása által, sikerült gyűjteményét szintén közvitézek újabb följegyzéseivel tetemesen nevelni. Ezeknek egy részét a tisztelt rokon és barát már több évek előtt nekem ajánlotta fel, s ezeket használta tőlem Erdélyi János azon kötetben, melyet ezimént rajzokkal diszítve adott a nemzetnek; a másik részt, a sokkal tekintélyesebbet ez évben¹⁾, tette le kezeim közé, midőn utolsó, Boszniába tett útjában nálam megfordúlt.

VI.

A visszatérő őszinte örömmel látta a szép aratást azon a mezőn, melyet ő oly gondnal és áldozatosan vetett be. Örömmel látta, hogy megjött végre az idő, midőn ezen, általa közel félszázadig szivén viselt ügy magát kivívta; s szívesen kért, s megbizott, hogy hűsége zálogául összes gyűjteményét egy tagban benyújtsam a nemzetnek. Nem tudtuk, sem ő, sem én,

¹⁾ 1855.

hogy ez az utolsó kérés s az utolsó ígéret, melyet váltottunk; s bár ő a teljességnek itt alant nem örvendhet többé: az ígéret, egy nagy érdemű barátom segédkezésével, teljesítve, s ha a magyar olvasók részvételében, melyre számolok, nem csalatkozom, megfizetve lesz élte nemes társának az áldozat és fáradozás, miknek jutalma nem csak férjét, de azon nélkülözések után, melyekben vele mostoha időkben osztozott, őt is méltán megilleti ¹⁾). Az nem lehet, hogy Gaal György érdeme e most már méltatott fontos ügyben mellékes emlegetésekbe maradjon temetve. A nemzetnek az ő neve alatt kell bírnia, mi nála nélkül még negyven évig rejleni, ha részben el nem veszni, fogott volna. Ezeket végül egy másik hagyománya fogja követni: a régiek képző művészete feletti tanulmányai, mik tőle, mint gyakorlati művésztől s húsz év óta az Eszterházy herceg képtárnokától az első terjedelmesebb s illetékes mű leszén, melyet a magyar irodalom e nemből sajátjának valland ²⁾).

¹⁾ De csalatkoztam. Három kötet, ötvenhárom mesével nagy bajjal 1857—60-ig jelenhetett meg. Segéd társam a kiadásban felejthetetlen barátom Kazinczy Gábor volt, ki az első kötetet szerkeztette.

²⁾ Azóta a műtörténet annyira átváltozott s megújult, hogy Gaal munkája teljesen elavúlt, amiért annak kiadásáról lemondtam.

XII.

Szemere Pál.

Költészetünk megváltójának, Kazinczy Ferencnek, tizenkét apostolai közül a mester legkedvesebb, legrokonabb tanítványához, a nyelv új testamentoma leghívebb letéteséhez értünk, az egyhez, ki a dicső körből még él: Szemere Pálhoz. Mert Csokonai és Farkas Károly éltök virágában haltak el, mielőtt ez iskola irányában jelentességre vergődhettek; Ragályi korán cserélte fel a pályát egy mással, mely koszorú helyett neki gyümölcsöket ígért; Berzsenyi és Ungvárnémeti-Tóth a nyelv avatását vették Kazinczy Ferentől, de szellemök szinte kirekesztőleg a classicai régiséghez vonzotta; Helmeczytól a kecs volt megtagadva; Döbrenteitől az érzés; Kis János kezdet óta inkább az eclecticismus embere; Vitkovics utóbb a népiesé; Kölcsey és Szentmiklósy egészen és mindig teljes kifejezése ez iskolának: de ők rég elhagytak már bennünket. Szemere él még, a dicső kör egyik legérdemesb és utolsó lovagja.

A divatirodalom barátja azon verskötetek után fog tudakozódni, melyeknek száma szerint szokta írót és költőt érdemét mérni. Szemerétől olyakat nem mutathatunk fel, s nem mutathatnánk akkor sem, ha

sok megégetett munkáit bírónók. De a szellemnek más mértékei vannak, s hatásait a sok is határozza ugyan, de csak, ha e sok, jeles is egyszersmind: ellenben hat a kevés is, gerjesztőleg, nemesítőleg, példaadólag, ha jeles. A szapora meglegelőst olvassuk egyszer s leteszszük, hogy többé fel ne vegyük: a kevés jelest újra meg újra, mindig új tanulságul és élvezettel, s hatása nem csak abban van, mit ád, hanem abban is, mit bennünk felkölt. Sappho nekünk maiglan nagy poetria, bár maradványai, töredékeivel együtt, egy pár lapra rá férnek; s Gray elegiája maga elégséges volt költőjét halhatatlanná tenni. Szemere nem írt keveset, de kevés az, mi őt kielégítette; s ha e kritikai önszigorát mérsékelve, összeszedi, mit azon kilenc-tíz remeken kívül tőle ismerünk, bizvást állíthatjuk, hogy nem volt oka a nagy közönségtől rettegni: de az ő büszkesége más törvényszék helyeslését igényelte: s inkább azt akarta a sokasággal sajnáltatni, miért adott keveset, mint a kevesekkel azt, miért sokat? Az a hat sonett, melyet tőle bírunk, a kedélyéletből kiszakasztott oly lyrai képek, mik compositio, lélek és színezet tökéletes öszhangjában nem csak a magyar költészet e nemében a legszebb amink van, de a sonett világirodalmában is első rangban áll, még pedig nem csak alaki tökélyök, hanem a költői gondolat szépsége, az érzeményfejlődés momentumainak lélektanilag hű menetele az, mi a kifejezés bevégeztsége mellett, azokat mintaszerűekké teszi. S a sovárgás költészete állított-e elő valami mélyebben epedőt, mint „A titkos vidék“; s valóban nem-szegény epistola-irodalmunk

költőibbet a Vida Lászlóhoz intézett levélnél, melyben szemlélet, érzés és forma, a sajtóságos epistolai forma, szebb frigyben egyesült! Valóban e néhány darab elég a halhatatlanságra; bár irodalmunknak ne kellene fájlalnia, hogy csak is ennyi!

Nem említve Körner Zrínyiének áttételét, mely mint első, ép alakú, jambusos tragédiánk emlékezetes, mert ez adott bátorságot a két Kisfaludynak a jambus alkalmazására a drámában, s így is messze elmaradtak a szerencsés példa megett: számba kell vennünk Szemere irodalmi működése méltatásában azt a hatást, melyet mint tudományos szépész gyakorlott, részben ugyan folyóiratai, mint az Élet és Literatúra, és Muzáron, útján; de sokkal nagyobb mértékben, elágazott levelezései által és a társas téren, összeköttetésben, részint baráti viszonyban levén hosszú életén keresztül mind e napig majd minden mellette feltűnedezett tehetségekre, sőt az idősbek és egykorúakra is, melyek maga Kazinczy Ferenc, Kölcsey és Kisfaludy Károly voltak, kik tanácsaival élni mindig szerettek. Nincs költőink, íróink közt, kétség kívül, egy is, és nem volt, ki az aesthetikai mozgalmakat nagyobb figyelemmel követte, kitűrőbb szorgalommal s több elmélkedéssel tanulmányozta, s e stúdiumokkal terjedelmesb és részletekig menőbb ismeretét kötötte össze a világ szépirodalmának: s ha még is — mi ennyi munka s ily mélybe ható elme mellett várható vala — örök kétkedések közt végképi megállapodásra nem juthatott, így irodalmi úton e páratlan szorgalom közvetlenül nem gyümölcsözött, az részben az általá-

nosító észmunkásság kisebb mértékének tulajdonítandó, minél fogva a részletek tömege által gyakran mintegy elnyomatik; részben azon kedélyes önbizalmatlanságnak és élénk tiszteletnek, melylyel minden jeles tehetség iránt viseltetik, mely saját vizsgálódása végleges eredményei felett kételkedni készíti. Ennek dacára azonban kevesen voltak közöttünk, kiknek társalkodása elméleti és históriai nézetek és ismeretek fejtegetése által tanulságosb, gerjesztőbb lett volna, mely hatás, bár azt részletesen kimutatni és számokkal kifejezni nem lehet, nem volt kisebb mint bárkié, ki szószéken és írásban hallatta tanait és ítéleteit.

Nem volna teljes a kép, ha Szemeréről, mint a nyelvújítás egyik első bajnokáról s a nyelv gazdagítójáról nem emlékezném. Elhallgatva itt is azt a részt, melyet a neologismus védelmében írásaival, az elmés Anti-Új-Holmival s a Mondolatra való Felelettel, vett; újra a társas térre kell helyeznem a súlyt, melyen nem kevesebbet vitt véghez, mint legtöbbben írásaik által; meg kell említenem azt, hogy nincs írónk, nem véve ki magát Kazinczy Ferencet sem, ki nyelvünket a társas, a költői, lélektani és szépészeti téren oly sok, még pedig életbe átment, mindnyájunk száján és tollán forgó szép szóval — a magyar elme mindannyi új organumaival — gazdagította; s e sikeres szóteremtései, szó- és szóképzésmód-felélesztései által Kazinczy Ferencet a neologismus nagy munkájában hathatósban segítette: úgy hogy lépésről lépésre, nem tudva, Szemere Pált dicsőítjük, midőn, annyi felsőbb és elvontabb tárgyak körül forgolódva, oly szabatos-

sággal, határozottsággal és kényességgel fejezzük ki magunkat, miképen azzal fél század előtt mesterünk, legmerészebb reményeiben, sem merte vala nemzetét biztatni.

Te pedig élj¹⁾, Nestora költőinknek, mestere fiatal, és barátja férfi koromnak, élj derült és csendes éveket közöttünk minél többeket még! Folytasd szép hivatásodat, megörvendeztetve bennünket helybenhagyásoddal, bátorítva biztatásoddal, eszméltetve tanácsaiddal; de élj azért is, hogy folytonos küzdéseid és hangyaszerű fáradozásaid díjában második felvirágzását is lásd azon ügynek, melynek, szerény elvonulásaid közepett, annyi látatlan bár, de nem kevésbé nyomos igyekvéseid által, oly hathatós emeltyűje voltál!

1) Ez arckép 1854-ből való, mikor annak tárgya még élt.

II.

M. IRODALOM, TUDOMÁNY

ÉS AKADEMIA

ÖT BESZÉDBEN.

THE PROCEEDINGS OF THE

ANNUAL

MEETING OF THE

I.

**A magyar irodalomnak befolyásáról
a nemzet életére, a legrégibb időktől fogva.**

Olvast. a m. akademia XXVI. köz ülésében*) dec. 11. MDCCCLXV.

Nagy fényű országos Gyülekezet! Midőn ma Önök e csarnokokat megtisztelő jelenlétökkel a nemzet egyik szentélyévé felavatják, meglepetve tán a homlokzat gazdagsága, a márvány lépcsőzetek csínja, az oszlopok és ívek szépsége, e mennyezet fénye, s a szobrok vidám, és mégis ünnepélyes összehatása által, mikhez hazánkban e kor alig mutat fel hasonlót; s melynek rendeltetése a nemzeti tudománynak és irodalmunk s a művészet számos kincseinek nem csak kényelmes hajlékúl szolgálni, hanem ország-világgal éreztetni egyszersmind a díszes állást, melyet Önök a nemzeti műveltség megbízott ápolójának, a Magyar Akademiának, e hon intézményei közt kijelelnek:

*) Az elsőben, melylyel az akademia nagy díszterme felavattatott.

alkalomszerűnek látszott azon kérdést vizsgálat alá venni: vajon méltó-e ennyi fényre, ily szokatlan díszű hajlékra azon lakos, melynek a hazafiak bőkezűsége azt emelte? t. i. azon Irodalom, melyről nem egy külföldi tudós munkában olvassuk, hogy csak egy pár évtized előtt született meg; melyről némelyek azt mondják, hogy üvegházi növény, halvány és belélet nélküli, amiért az gerjesztő és éltető erő hiával van. És igaz: a magyar nem úgy művelte eddig irodalmát, s nem úgy látszik azt megbecsülni, hogy őt előkelőleg irodalmi nemzetnek vallhassuk. Van valami e nemzet életében és jellemében, mi a régi rómaiakra emlékeztet. Valamint e férfias nemzetnek szellemi tevékenysége, történeti és népi költészetén túl, leginkább a hadi és kormányesterségben nyilatkozott, úgy volt a magyar szellem is, majdnem egy évezreden át, főleg e két irányban elfoglalva; az irodalom, mint művészet és lelki szükség, háttérben állt, s végre is a nyugat behatása alatt fejledezett épen úgy, mint a rómaiaknál, kikhez az irodalom viszont keletről, Görögországból importált, kezdetben idegen, áru volt.

De ha ez nálunk sokáig így tartott, azt Önök ne a gondolat iránti fogékonyságnak, ne a szép iránti hidegségnek tulajdonítsák, hanem azon sorsnak, mely úgy akará hogy, valamint a római, úgy a magyar állam is, mióta megalakult, hadi állam legyen, s miként Rómának a harcmezőn és kormányban hódító szerep jutott, úgy jutott a magyarnak is hódító, midőn hazát kellett kivívnia, és védő, miután azt meg-

alkotta: védő századokon, sőt évezreden át, mert vajmi rövidék történetünkben azon percek, melyekben a magyar reá ért egyéb is lenni, mint hazája épségének, mint intézményei és szabadságának örökatonája!

Igen is, Uraim, e nemzetnek, kezdet óta már harc és küzdelem, s a szervezés és oltalmazás munkája jutottak missióúl. A magyar, egy maroknyi nép, kiszorítva Dón-melléki honából, országot hódít nem csak, hanem államot is szervez azon földterületen melyen a világ félelme Atila, melyen Baján a hatalmas avar kán, nem valának képesek maradandó birodalmat alkotni; igen, e földterületen — közepette germán és szláv, bolgár és oláh népeknek, és közöttük két nagy császárságnak, a rómainak és byzantinak, melyek azt természetes örökség gyanánt követelik vala — államot szervez nem csak, hanem azt fenn is tartja. S vajon ezt csupán vitézség vitte-e véghez, mely annyi néppel közös? vagy nem egyszersmind ama csodálatos ildom — nehogy, modern szóval élve, státusbölcséséget mondjak, — s azon erkölcsi felsőbb-ség vala-e az, mi eszközlé, hogy míg a munka szabad férfiúhoz illetlennek tartatván, az élet és fényszeretet szükségei megszerzése végett e nép legjobb bajnokai, fél századon át, majd minden évben, fegyveres kézzel bekalandozák a nagy Európát, a Pontustól a nyugati Világtengerig: az alatt a hódított népek legkisebb kísérletet sem tevének a magyar uralom lerázására? Igen! mert már akkor oly szellem intézte őseink politikáját, mely a hódoltakat szövetsége-

seikké, az idegeneket barátaikká, a más ajkúnépeket országuk és jogaik egyenrészeseikké tevén, őket mind politikailag magyarokká változtatta.

De azért a küzdelem örömpohara nemzetünk-től el nem múlt. Gyéza nagyfejedelem bámulandó bölcsesége beiktatta volt már a még pogány nemzetet Európa nemzeteinek családjába; a nem kevesebbé nagy mint szent István befejezte volt már a nagy munkát: a kelet népe európai és keresztyén vala egyszersmind, s királyának feje felett szent korona ragyogott: — és im! a nyugat és kelet császárai ismételve e korona után nyújták ki hatalmas kezeiket — a küzdelem örömpohara csordúltig állt — de a maroknyi nép meg nem hódíttatott.

S jöttek Ázsia fensíkjairól a félvad népek rohanó árjai; — ó bár a XIII. század történetének lapjai azon borzasztó romlások képeivel soha be nem irattak volna, melyeknek nevei: tatárjárás és kúnvilág! — s a maroknyi nép az elsőből csakhamar kiépült, emeből pedig dicsően is kiemelkedett, s lett e haza Keleteurópa első nagyhatalmává.

S felderült a Hunyadiak kora, melyben a magyar nemzet, küzdve ismét, a nagy Mohammed hatalmával szembe szállott, és — nem csak sajátját őrizte meg, hanem védfoka lett az európai műveltségnek is.

De megjöttek végre — ön bünei, a meghasonlás és erkölcsi sülyedése díjául — a török uralom, és a nemzet és trón, az egyház és egyház közti százados és véres viszályok, melyeknek ostroma — már-már elveszté a magyart. — És im, a válság perceiben

ismét érvényesült azon mély okosság, mely örvényeiből újra meg újra sértetlenül hagyá — mint phoenixet a lángból — kikelni a nemzetet, s annak szabadságát. S Árpád ezer éves birodalma végre is meg nem törve áll.

Bocsánat, tisztelt Gyülekezet! Mintha elmélkedéseim a kitűzött ösvényről, mielőtt reá lépék, letértek volna. De meg kellett a ritkán szünő, s koronként már-már sírba döntő veszélyek emlékezetét újitanom, hogy a küzdelmes missió képét kiegészítsem, és megfoghatók legyenek az okok, miért e nemzet, bár annyi képességgel megáldva, előkelőleg irodalmi nemzetté nem válhatott.

I.

És mégis, mint akarhattam tehát Önök előtt magyar irodalomról, sőt annak hatásáról szólni a nemzet életére?

Igen is, van, sőt volt a magyarnak irodalma már őskorában, még mielőtt a keresztyénséget felvette; s nem szükség igazolnom a kifejezést, mert az irodalom lényegét „nyelvben kifejezett elmeművek bizonyos összege“ teszi, habár le nem írva, csak rhapsódok és bardusok, skaldok és vándor dalnokok, vagy épen csak a nép, ajkain élt is az; és Homer énekei, ha soha fel nem jegyeztettek volna is, az irodalomhoz tartoznának. Ily értelemben volt irodalmok a mi keletrőljöttőseinknek is, mert volt költészetők; sőt volt már hún eleinknek is. Mert bár, hogy Kazinczy Ferenc szavaival éljek, az újabb história

bennünket még azon örömtől is meg kezdte fosztani, hogy magunkat az Atila maradékainak mondhassuk: a tudomány legújabb vívmányai bizton engednek e nagy hódító és lángelmű fejdelem népére mint eleinkre hivatkozunk, — s íme maga a görög szemtanu Priscus világosan szól azon énekekről, melyekkel a székhelyébe térő Etelét ünnepies öltözetű leányok üdvözölték; szól azon hún énekekről, melyekben udvari dalnokai a király győzelmeit és hadi erényeit dicsőítették; szól a hatásról, melyet ez énekek Etele vendégeire tettek, — mert, úgymond, midőn ezek szemeiket a dalnokokra függeszték, „némelek a költeményben gyönyörködének; mások a csatákra visszaemlékezve, gondolatokba mélyedének; mások, kiknek testeit a kor elgyengíté, s hevöket nyugalomra kárhoztatá, könnyekre fakadának.“ — S ím e szokást találjuk fel Árpád lakomáin is, és nemzetünk legrégibb történetírója, I. Béla király névtelen jegyzője, nem egyszer emlékezik a hegedősökről, — tudniillik így nevezték őseink dalnokaikat, mint a kik énekeiket hegedő-, azaz lant-szóval kísérték —; beszéli, hogy midőn Árpád nagyfejedelem Etele várába szerencsésen beméne, fényes lakomáját a hegedősök énekei fűszerezék; említi, hogy ez énekek a nemzet eredetét és dicső tetteit tartalmazták; másutt, hogy Tuhutum erdélyi hódító hadjáratát énekelték meg; ismét másutt, hogy Lehel, Bölcsü és Botond déli hadjárait, melyeken a Fekete Tengertől az Ádriáig elnyúló tartományokat meghódították, világosan mondván, hogy a dalnokok — értve az ő ideje, a XI. század,

dalnokait — azok tetteit „e mai napig nem engedék feledékbe süllyedni.“ Ama másik, hihetőleg a XII. században élt történetírónk is, kinek töredékeit a Róbert Károly névtelen krónikása írta be munkájába (az úgynevezett Képes Krónikába), hivatkozik szintén e történeti énekekre, elmondván, mikép a hét kapitány, t. i. Árpád, s annak főemberei, önmagokról készítettek énekeket, hogy általok nevök híre a maradékra is átszálljon. Sőt Ekkehard XI. századbéli német krónikás is beszéli, miként Schweizban a szentgáli klostromban vígadó magyarok fejedelmök színe előtt szintén énekekkel mulatoztak. Így tudjuk, hogy szent István halála után három éven át országszerte zengették gyászdalaikat a hegedősök; így említettnek a cserhalmi diadalt dicsőítő énekek, melyek a Béla fiainak, Gyéza és sz. Lászlónak kedvezvén, Salamon király féltékenységét irántok nem kis mértékben táplálták. III. Endre királyunknak, az utolsó Árpádnak, egy maig fennlévő oklevele „Igrici“ birtokról szól, mely udvari dalnokai fenntartására volt rendeltetve. Hogy pedig a dalnokok nem szűntek meg Mátyás dicső királyunk korában sem a királyi udvar lényeges kiegészítő része lenni, a szemtanu Marzio Galeót, a király könyvtárnoka, munkájából tanuljuk, ki világosan beszéli, hogy Mátyás „udvarában hegedősök vannak, kik a hősök tetteit, asztal felett, lant mellett, énekelik.“ „A tárgy — folytatja az olasz író — mindig valamely jeles bajnoki tett; szerelemdalok ritkán, többnyire a törökök ellen viselt dolgok vannak szónyegen, ékes előadással.“ — A XVI. században a

haza nem bírt többé királyi udvart; de nem csak ekkor, hanem még a XVII-ben is — úgy mint a XV-ben Hunyadi János házánál — minden főúr udvarának részét tették a dalnokok; sőt Brutus Mihály, Rudolf királyunk történetírójának tanúsága szerint a magyar nemes ifjak hazájok történetét egyenesen a históriai énekekből tanulták. Tegyük hozzá a nem nemesek is. Mert nem csak a középkorban, hanem egész a XVI. század végeig széltiben találkoztunk vándor dalnokokkal nem csak a várak, hanem a táborokban s a csárdákban is, hol, valamint az úri, úgy a vitélő rendeket és jó népünket is történeti énekeikkel mulattaták. Ott zengedeztek Zách Klára és Felicián visegrádi gyászese és II. Károly király meggyilkoltatása, Kont István tettei s a harminckét nemes fejtétele, Zsigmond király viszontagságos élete s a nagy Hunyadi János harcmunkái. S az ezekről szóló hiteles feljegyzések tanúsítják, hogy e népdalnokok énekei szigorú bírálói valának egyszersmind a hatalmasok tetteinek, lévén azon erkölcsi Nemesis, mely az urak udvarházaiban tisztét nem gyakorolhatta.

De nem egyedül történeti, hanem gúny- és feddő énekekben is kifakadt a sértett erkölcsi érzés; sőt azon idő vándor színészei, kikről a középkorban zsinati végzések, s később történeti emlékek is szólnak, s kik azelőtt hol bibliai darabokkal, hol trágár intermezzókkal mulattaták a felső úgy, mint az alsó népet, — a XVI. századnak több mint komoly viszontagságai közt elég bátrak voltak sokadalmaikon és csárdákban rögtönzött színpadaikon, és cen-

súra alá még nem vetett együgyű, de éles, darabjaikban a nagyok közt elhatalmazott istentelenségeket: a zsarnokságot, a politikai lélekkereskedést és vallási hitlenséget, az elmésség és gúny fegyvereivel ostromolni, s a szenvedő nép keserűségét legalább a szabad szó elégtételével enyhíteni.

Igen is, tisztelt Gyülekezet, európai életünk első nyolc századán keresztül virágzott nemzetünknel egy neme az irodalomnak, melynek termékeit hiában keressük ugyan könyvtárak és könyvkereskedésekben, miután apáink fel nem jegyezték azokat, sőt az első századokban, amennyiben az ősi hit korát dicsőíték, ilyeket a térítő buzgalom inkább feledékbe süllyesztett ügy, hogy csak az irodalomtörténész lel már ma itt-ott egyes szálakat, mikből a rég elmállott, egykor tán ragyogó, szőnyeg alakjait ismét összeszerkeszti: — de ez íratlan irodalom a haza szabad és tág ege alatt élt és zengett, ivadékot oktatva, buzdítva, büntetve és vigasztalva! Ez íratlan irodalom hatott a királytól a szegény pórfiúig, az udvartól a kunyhóig, a csatamezőtől a családig.

Pedig nem említettem még azon politikai verseket, melyekkel a magyar vallás táltosai az I. Béla alatt Székesfejérvárt összesereglett népgyűlésen az ős hitéhez ragaszkodó sokaságot a keresztyénség ellen lázította; — nem említettem az egélyes dalt, azt, mely pogány eleink oltárai és sírjai körül zengett, s mely — bármilyenek valának őseink keletről hozott egélyes fogalmai — a földet egy láthatatlan, fel nem fogott, de sejtett, sőt hitt és tisztelt istenséggel össze-

kötötte; — nem említettem, mely a kebel titkos-édes örömeinek és bánatának adott kifejezést, az egyszerű népdalt, mely bizony nem a mi polgárisodott időnkben találtatott fel; melynek hangjait — hogy itt is történeti tanura hivatkozzam — a keresztyénség felvétele első hajnalában már, szent Gellérd, olasz utitársával gyönyörködve leste egy molnárleány ajkairól; — a népdalt, mely mind maig annyi szívnek neveli kéjét, vagy hoz annak könnyebbedést, s enyhíti bánatát.

E költészet volt egyszersmind nemzeti történetírásunk az ős és középkorban: a honszeretet, nemzeti önérzet és bajnoki erények tápláló anyja; — e költészet volt őseink gyakorlati etikája: az erkölcsök bírója és bosszúlója; — e költészet volt kereszteleetlen magyaraink hittana; ez végre a szív vigasztalója, mely a keblet nyerseségéből kivetkőzteté, szelidítője, nemesítője, nevelője.

II.

Ezen iratlan irodalom után, s részint a mellett, keletkezett ama másik, mely a keresztyénség áldásai kíséretében honosodott meg nemzetünknel, európaias polgárisodásunk egyik hatalmas tényezője: a keresztyén magyar irodalom. Ismertebb térre szálllok, s így részletek helyett időszakokat érintek, csoportokat vezetek fel.

Ez irodalom mindjárt a királyi apostol alatt indult meg, de természetesen csak az egyház szolgálatában, tehát a legszükségesebekre, mint némely

liturgiai és rituális iratokra, imákra és énekekre, s némely mintabeszédekre szorítkozva. A XIII. század óta azonban gazdag klastromi irodalom keletkezett, mely a népi és nő-szerzetek elhatalmazásával — hiszen csak a ferenciek nagyobb-kisebb klastromai száma Mátyás király alatt már a négyezret közelítette meg — fő eszközévé lett a nép e tanítói képzésének, s így, k ö z v e t v e, népünk vallásosságára és erkölcsi szelidülésére és emelésére döntő hatást gyakorlott.

Jött, fél ezredév után, a reformáció, mely viszont egy szapora tudományos hittani irodalmat hozott elő. Mind a két egyház, nem csak az iskolában és szószéken, hanem nyomtatott munkákban is, nagy kritikai készüllettel és sokszor a lángelme élével és hathatóságával — emlékezzünk csak Dávid Ferencre, Telegdi Miklósrá, de főleg Pázmány Péterre, s egész seregére a nagy tudományú magyar theologusoknak — egyenesen a világi közönséghez fordult; s bátran állíthatom, hogy a XVI. és XVII. század valóságos vitairodalma volt azon nagy iskola, mely a nemzet minden osztályait önálló és élesb gondolkodás költése, és számtalan ismeretek terjesztésével áthattotta, s oly szellemi fejlettséget eredményezett, mely, természetesen, nem csak a tudományos kultúra, hanem a közélet minden irányában is nyilatkozott.

Versenyt futott szaporaságban és roppant hatásában a nemzet életére a verses irodalom — mert nem akarom költőinek nevezni. T. i. a XVI. század úgynevezett históriás énekei, e számos rimes króni-

kák, nem csak a művelteknek, hanem az egyszerű népnek is szóltak, tömegét terjesztve a történeti ismereteknek, de egyszersmind a nemzeti érzés költése s a török uralom elleni izgatás által, tartva a népben is a lelket, táplálva benne az öntudatot, mely népünkben mind maig nem halt ki. Avagy nem büszke-e még a földművelő is arra, hogy magyar, nem tekint-e még most is hagyományos kegyelettel Mátyás király palotájára? — mert neki a budai várkastély még új alakjában is e nevet viseli. Valóban, mióta a vándor dalnokok rende a XVII. század irtó harcai közt végre elenyészett, eme népies történelmi irodalom volt az, mely a történelem helyét pótolta; melytől a költői érdemet, a formai szépséget megtagadhatjuk, de hihetetlen elterjedtsége folytán lefelé, nem annak hatását a népre, mely ha szűrben jár is, és festett nyoszolyában nyugszik, mind maig bír annyi nemzeti öntudattal, ha nem többel, bír annyi köz szellemmel, ha nem többel, mint Európa bármely más népe, mely kabátban jár, s függönyös ablak megett lakik. És, Uraim, bár a magyar nép dalnokai, kik Árpád óta Zrínyiig közte jártak, rég elnémultak; s bár a XVI. és XVII. századbeli gazdag népirodalom hősei helyett a mai alnép könyvecskéiben csak a szegény legény szerepel: ovakodjunk az ivadékokat egymástól elszigetelt, egymásra nem ható töredékekül tekinteni. A nép, úgy mint a nemesség ivadékai, egy hosszú láncnak, egyes ugyan, de folytonos, szeméit képezi, miknek, az idő folyamában, meg nem szakadt egységek soha! miknek újabb láncszemei azonegy anyáérből

regenerálják magokat, s azonegy hagyományos vilány folyását érzik, mely az időben szomszédjaikat és társaikat átfolyta. Egy nagy és halhatatlan erkölcsi test ez a mi jó népünk is, melynek nem csak azonegy vér lüktet ereiben ma is, melyet elei oly bőven ontottak a nemzet úgy dicső, mint szerencsétlen csatáiban, hanem azonegy idegzet is kapcsolja össze ivadékait: mi nem úgy volna, tisztelt Gyülekezet, azon szellemi tényezők nélkül, mik saját, iratlan és nyomtatott költészetéből a századok hosszú során át, lassan, de folyvást és következetesen hatván, természetét meghatározták.

Máskép a művelt rendek irodalma. A XVII. században, kiterjedve bár a világi tudományokra is, a költészetben pedig bizonyos művészeti, sőt Zrínyi Miklós által lehető magas becsre emelkedve, kénytelen lett még is megosztani uralmát a szaporodott középiskolák és egyetemek által terjedező római irodalommal; s ekép belterjileg virágozván ugyan, de megszűnvén a kor gyakorlati érdekeit képviselni, a köz életre hatásában alább szállt, — míg végre, a múlt század első felében, az utolsó nemzeti nagy mozgalom legyőzetését követett politikai lankadság közben elhanyaglott, s már nem csak a köz életnek, de még a művelődésnek is tényezője lenni megszűnt.

Azon kor, tisztelt Gyülekezet, mely a szatmári békekötést követte, nem zajos, nem fényes kora történetünknek, de jóban s nem jóban termékeny, s annál nevezeteseb, mert e korban emelkedett ki hazánk, politikai szervezetének kétszázados háborúsá-

gok közt összezilált, nagy részben felbomlott, állapotából, s nyert, a megyei önkormányzás megmentése mellett, a köz ügyek minden ágaira kiterjedő, s azoknak az új idő kívánalmaihoz mért kifejlését lehetővé rendes, közigazgatási szervezetet. A státustörténet feladása részletes és bíráló ismertetését adni ez új intézményeknek, mik, a XVIII. század öszpontosító kormányrendszerei hasonlatára alkotva, biztosabb zálogai voltak a rendnek, mint a szabadságnak, de egy a réginél erősebb központi hatalom felállítása által a regeneráció munkáját is lehetővé tették. Bennünket azonban itt a nemzetiségi viszonyok érdekelnek főleg, melyekre nézve, ha a közigazgatási reformok által hazánk a béke művei feltételeiben gyarapodott, annál többet vesztett a nemzetiségi alakulások által. T. i. a főnemesség az udvarral érintkezés, házasságkötések, bécsi lakás vagy Bécsben gyakoribb megfordulás következtén kivetkőzött nemzeti erkölceiből, megszűnt beszélni, majd tudni is, ősei nyelvét; a városoknak mint az ipar székeinek növekedő jelentőségével, úgy számos idegen tisztviselők és művesek leteleplésével, a német szó hatalmazott el; a közép-nemességnél viszont a deák kapott fel a társas életben is, miután az nem csak az új kormány székeknél hivatalbeli, hanem megyékben és országgyűléseken kirekesztő tanácskozási nyelvvé is vált. Ekép megjött a század közepe, s nyelvünk már csak a kunyhókban tengette életét. Valóban, nem a hálás tiszteletre méltó Mária Terézia mérte reá a vég csapást, mint néha állítatják: magunk hagytuk el azt, s míg a ki-

rállyné tanácsában főuraink dicséretes bátorsággal védték a nemzet alkotmányos jogait idegen miniszterek absolutisticus támadásai ellen, senki sem mondta meg a nemes királynénak, hogy a nemzetnek nyelve is van, erőteljes, szép, régi műveltségű, irodalmi nyelve, s hogy az némán hozzá tekint fel oltalomért, pártfogásért. Igen is! magunk hagytuk el azt! a deákot és németet vevén fel mind irodalmi közegül, mind a társalkodás nyelvél, — hogy a deákul beszélő nőkről ne is szóljak.

És itt, és még a nagy királyné alatt, kezdődik, tisztelt Gyülekezet, a nagy fordulat, mely a nemzeti nyelvet és irodalmat újjá szülte, mely a nemzeti életet az irodalom által megmentette. És e fordulatot nem valamely megrázó országos esemény, vagy hathatós intézmény hozta elő, hanem azon testületből indult az ki, melyet a magyar nemzetére büszke Mária Terézia e hon nemes ifjaiból magyar királynéi udvara díszére felállított: a magyar nemes testőrseregéből. E dicső ifjaknak — hogy ismét Kazinczyval szóljak — Bécs nem vala Cápua, nem Sybaris; ők a fővárosban nem a fiatal élet gyönyöreinek, hanem önkiképzésöknek éltek; s nemzetünk szerencséjére köztök volt azon ifju férfiú is, ki nek nyomdokaiba hágdosva vele együtt a legújabb irodalom alkotói lettek, azon férfiú, ki egyszersmind e M. Akadémia első indítványozója lön: Bessenyei György. Fenrhagon kiáltá, hogy saját irodalom nélkül a nemzetnek lehet számos egyes művelt tagja, de művelt nemzet más mint saját nyelvén

nem neveltethetik; fenn kiáltá, hogy a költészetnek a nők termeiben, a tudománynak a tanodában, a kormánynak a nemzet felett magyarul kell szólniok; hogy egy magyar akademiát kell állítani, mely ez elhagyott, ez elárult nyelvet mivelje, mely azt képessé tegye, hogy magas rendeltetésének megfeleljen. A szó ki volt mondva, tisztelt Gyülekezet! a példa lelkesen adva: viszhangzott az, ragyogott ez széles Magyarország pusztáin: a felhők oszladoztak, s kelet egén felpiroslott a hajnal, melyet oly szép nap volt követendő.

Nem fárasztom Önöket a részletekkel: azok az irodalom történetébe valók. De fenn lobogott a szent láng, melynek fényénél a nemzet felismerte megmentőjét — a nemzeti irodalom által megmentett nemzetiséget.

Megjött — és megjöhetett bátran — II. József 1784-ki rendelete, mely idegen nyelvet parancsolt a nemzetre. Későn. Sőt jó, hogy megjött. Ez kellett, hogy aki nem hitt még a Megváltóban, higgyen benne. Egy jelszó hangzott most Pozsonytól a székely havasokig, s e jelszó a magyar nyelv volt; egy zászló lobogott a hon ormai felett, s az a magyar irodalomé volt. E zászló alatt összesereglettek a haza nagyai és kicsinyei, a históriai nevű főrend s az igénytelen szerzetes, a tanár s a birtokos nemes; e jel alatt Orczy Lőrinc, az öreg tábornok-költő, kezét fogott az őrszoba deszkaágyán regényeit író Kónyi Jánossal: „a nemes magyar haza közvitézével“, mikép magát e buzgó közkatona büszke önérzettel nevezte. Uraim!

egy nagy eszme, ha egyszer bátran kimondatott, hatalom, melyet erőszak nem, hanem csak is eszme győzhet le; de mely eszme győzheté le a felébredt magyar irodalom vezér eszméjét, a nemzetiségét? melylyel a nemzet minden jogos igénye: önállása, alkotmánya, szabadsága kezét fogva járt, és melynek kebelében a francia philosophia által érvénykedni kezdett ama más roppant eszme — az egyenlőségé — gyakorlatilag, a társas téren létesült, hogy majdan mindinkább döntögesse a falakat, melyek a nemzet egyes osztályait még akkor elválasztották egymástól. Igen is, tisztelt Gyülekezet! azt kívántam constatálni, hogy mind azon eszmék, melyek Európában, a múlt század végén s a jelennek folytában, érvényre jöttek vagy jönni törekedtek, nálunk ez új irodalomból vagy kiindultak, mint a nemzetiségé, vagy abból szívtak erőt, mint az alkotmányos szabadságé, vagy azzal a legbensőbb kapcsolatban voltak, mint az egyenlőségé. Ez új irodalom nem volt még maga a láng, mely az ellenséges erődöket majdan megemésztendő lőn: de igen első szikrája a lángnak: s e szikra nevében veszem a nagy és üdvös fordulatok dicsőségét irodalmunk részére igénybe.

S íme 1790-ben ott haldoklék a római császárok várpalotájában a nagy férfiú, kiénél trónon szeretőbb szív tán soha nem dobogott az emberiségért; kinek élete egy nagy és szent szándék volt: az emberiség boldogítása, és, ó gyász végzet! e szent szándék egy nagy téveszmével szövetkezve, meghiúsult, egy hosszú munkás élet utolsó cselekvénye ez élet cse-

lekvényeinek visszavétele lett, a megtört szív utolsó szava pedig: „Hagyjatok békén meghalnom!” — Ó mi lett volna nekünk e fejdelem, és hol állna a magyar ma, ha ő a nemzetiség megváltó eszméjében hisz vala? De a méltó neheztelés árfjai összehcsaptak sírja felett, s fél századnak kellett lefolynia, hogy a nemzet megengesztelt szívvel mondhatta fölötte: Legyen nyugalmad enyhe a sírban! — Ilyen a nagy eszmék vas következetessége, Uraim! és diadalmok biztos, ha késik is; mert amely fejdelem nyolcvan év előtt halált mondott nyelvekre, annak maradéka ugyane nyelvet vette fel királyi ajkaira, és engesztelő áldozatot gyűjt e nemzet oltára felett. Ez oltárt pedig, tisztelt Gyülekezet, az irodalom emelte.

De ím, átugortam hosszú sorát az éveknek, s igazolnom kellene az érdemdíjt, melyet az irodalom részére követelek. Elmondanom, mint munkált és fáradt, áldozott és szenvedett ez írósereg: Avagy nem írók voltak-e, kik lapjaik által tartották a lelket e nemzetben, hogy az elhagyott árva nyelv végre a törvény oltalmába vétessék? Nem ők-e, kik itt egyesületeket alkottak, ott színpadot létesítettek, amott a tudományt igyekvének meghonosítani, s fáradván jutalom nélkül, küzdve kétes remények közt, áldozva önkeresményökből, végre kivívták az irodalmat?

Most közbe vágott a világharc, melyet a föld a népvándorlások óta nem látott. Országok megrendültek, trónok összetörttek, alkotmányok állítottak fel és eltöröltettek: a planéta ingani látszott lábaink alatt. És a magyar nép is, a harc munkája közt, feledni

kezdte az eszmét, melyért oly lelkesen buzgott, mielőtt azt még végkép kivívta volt. Ekkor is csak az íróserég nem lankadt tüzében. Történelmünk neheztelve és pirúlva szól e század első két tizedéről, feljegyezve a nemzetről a szalmatüzet, mely már-már közmondássá vált: de ugyanazon történelem büszke elismeréssel beszél az azon szellemi harcokat, melyekben Kazinczy és Berzsenyi, Kisfaludy Károly és Vörösmarty arattak győzelmeket, melyek sikerben és fényben nem egy diadalmas ütközetével értek fel. És ismét ők valának azok, kik el nem hagyák veszni a lefolyt idők vívmányait: s azért vajmi hatalmasb és többé el nem alható lánggal égett a nemzetiséget védő lelkesedés 1825-ben, mint egy ivadékkal elébb: új diadalálul az irodalom által szított szent tűznek!

És most lépett fel intézetünk nagy alkotója, Széchenyi István! Az ő nagy szelleme, mely megváltoztatta a nemzet politikai kátéját, sokféle úton támadta meg a csontosult maradást: de egyikén sem mélyebb és egyetemesebb hatással, mint az irodalomén. S itt már az érintés is elég: tudjuk, hogy átalakulásunk történetében nem szerepelt eszme, nem létesült reform, nem keletkezett intézet, mely által ő, és társai mellette és utána, e nemzet sorsára befolytak, melyet ne főleg az irodalom fegyverével vívtak volna ki. S így elfoglalta végre nálunk is az irodalom azon rangot, képviselte azon hatalmat, melyet bír a világ minden nagy népei között. Minden szellemi és gyakorlati sikernek ez vala bölcsője, ez lön eszköze egyszersmind.

És még egyszer nyílt az irodalomnak a megmentés nagy hivatása. Avagy emlékeztessem-e Önöket azon szomorú éveire a szenvedéseknek, melyek alatt örökre eltávozottnak látszék tőlünk minden hatalom és dicsőség? Országunk idegen kézre szállt, s nem emelkedett hang a síri csendben más, mint az irodalomé, mely, míg egyfelül ernyedetlenül folytatta az értelmiség emelése zajtalan, de mélybe ható munkáját, másfelül nem csüggedő bátorsággal és törhetetlen hűséggel, intve, biztatva, tanítva, nem engedé a nemzetet elsülyedni, s hűtelenné lenni önmagához. Mert, Uraim, — s ez nyomja irodalmunk homlokára a nemesség eltörölhetetlen bélyegét, — az nem alku-dott soha, a nemzet szent érdekeit áruba nem bocsátotta soha: szeplőtelenül és tisztán kelt ki az a hosszas küzdelemből. — S ott állunk valahára — ha Isten is úgy akarja — egy dicsőbb feltámadás küszöbén.

III.

És, tisztelt Gyülekezet! ez irodalom, mely keletről ez új hazába kísérte őseinket, a történelem tényei s a költészet lángjaival tartva fenn bennök a bajnoki lelket; mely a nemzet keresztyén műveltségének egyik hathatós eszköze volt; mely e nemzet értelmiségét minden időben emelte, s gyakran meghatározta; mely 1772-ben a már-már elenyészett, 1790 után az ismét lankadó nemzetiségnek Megmentője lett; mely az új idő átalakulásának fő segéde, s végre a legveszélyesb nyomás napjaiban az egy fenntartó hatalom vala: ez és ily irodalom az, mely-

nek alapíták a haza fennkölt érzésű fiai ez intézetet, mely működésének harmincöt éve után, ime ma ülli — saját csarnokában már — legdicsőbb napját, egy új aera kezdetét! Fogadják Önök, nemesen áldozó Alapítók! az akademia háláját, s Önök, a haza atyái s e nemzet képviselői, ne szűnjenek meg lenni annak védői és ápolói. Nem magunknak kérjük ezt, hanem azon nagy ügynek, amelynek munkáink szánva vannak, s kérjük annál esdőbben, mert — miután az irodalom mint küzdő hatalom dicsően betölté nagy hivatását — hátra van ennek második, nem kisebb része, s melynek súlya főleg a mí vállainkra rakatott, mely nem egyéb, mint a nemzeti tudománynak a kor magasságára emelése. A csarnok áll: de eszközeink a teendők nagyságával nincsenek még arányban. Azonban mit a hazafiúi lélek teremtett, azt fenn is fogja tartani.

Még egy vég szót! S engedje a tisztelt Gyülekezet, hogy, mint legrégibb tagja ez intézetnek, társaim nevében is, azon férfiúhoz intézzem azt, kit e nagy napon mindnyájunk szemei hiában keresnek e körben: az Akademia Elnökéhez. ¹⁾

A szó, szeretett Elnök! melyet Hozzád intézek a távolba, tiszta a hizelgéstől, melyre sem okom, sem lelkem; és ment minden túlzástól, melyre ér-

¹⁾ Gróf Dessewffy Emilhez, ki súlyos betegség által gátolva nem jelenhetett meg az akademia e nagy napján köz ülésén; s mely egy hóval reá, január 10-én 1866, csakugyan véget vetett tevékeny életének.

demed nem szorúl. De ki kell e napon az egész haza előtt mondanom, hogy a Te bölcseséged nélkül, mely a tett percét oly szerencsésen fel tudta ismerni; a Te ernyedetlen közbenjárásaid, az alkalmak gondos megválasztása, és buzgó esdekléseid nélkül a nemzet akademiája most is azon sajnós közepszerrel küzdene, melyben, minél nagyobbak a kor szükségei, és kiáltóbbak annak igényei, annál fájóbb vala az intézetnek: rendeltetését, úgy mint a nagy érdekek követelik, be nem tölthetni. Nélküled zsoldos házban szorongánánk, melyben a haza által nyújtott eszközeinkhez sem kellőleg férni, sem azok használatát a gyarapodni vágyó közönséggel megosztani nem lehetett; — sem azon dísz ki nem fejthetnők, mely már most e nemzet ragaszkodását nyelvéhez, szeretetét a tudományok iránt, áldozatkészségben nyilatkozó fennkölt érzését büszkén hirdeti a mívelt világnak.

De az öröm e köz érzését a siker felett, elkese-
ríti az, hogy fáradozásaid diadalnapjának szemtanuja épen Magad, az Akademia második Státora, nem lehetél. Ez öröm és e keserv elég dicsőség és jutalom Neked! de a mű jobb fele még hátra van. Szálljon le azért Hozzád, szeretett Elnök, az Egészség nemtője, hogy kiépülve lankadásaidból, mielőbb folytathasd a nagy művet, s úgy erősíthesd meg alapjait ez alkotványnak, mely félig már is a Te teremtményed, hogy általa a tudomány, a művészet, s ezek szép virága: a legmagasb nemzeti műveltség, minél mélyebben áthassák e nemzetet! Üdv Neked!

II.

**Tudománybeli hátramaradásunk okai
s ezek tekintetéből Akademiánk feladása.**

Olvastatott az akademiában dec. 21. MDCCCLXVIII.

Tény az, tisztelt Akademia, hogy, mióta nemzünk ez ország elfoglalásával a történetbe lépett, sőt a keresztyenség felvétele óta és dacára is, tudományos műveltségre a nyugati nemzetektől mindenha elmaradt. Nem tagadom, hogy a magyar minden időben kevesebb hajlamot tanusított az önálló szellemi tevékenységre, mintsem gyakorlati célok létesítésére, kevesebb hevet és szorgalmat irodalmi és művészeti előállításokra, mint jogi és állami viszonyok kiképzésére; de másfelül kétségkívül csodálatos fogékonysággal és tanulékonysággal bír, melyeknél fogva csakhamar bele élte magát az európai eszmekörbe is, s nincsen tér, melyen derekas rátermettségnek csalhatatlan jeleit ne adta volna úgy, hogy őt önhizelgés nélkül az adományzottabb népek közé

sorozhatjuk. És még is, ismétlem, tény, hogy nemzetünk tudományos műveltség dolgában a nyugattól mindenha elmaradt.

Elégszer mondatott, hogy e tünemény oka a kedvezőtlen viszonyokban, név szerint a gyakori politikai zavarok és népemésztő háborúkban keresendő, melyek elbeszélése történelmünk lapjait elborítja; de miután ily viszonyok másutt is előfordúlnak ama bal következtetések nélkül, a kérdés mélyebb és szabatosabb vizsgálatot követel, mely annál inkább van helyén e körben, mert ez elmékedésekből, mint hiszem, gyakorlati intés fog szólni hozzánk arra nézve, mit tekintsen az írói kar, mit különösen az akademia, főbb feladásának, ha ez is az is erőelforgácsolás nélkül derekasan be kívánja tölteni hivatását.

I.

Mindenek előtt nekünk, a nagy népvándorlások utolsó rajának, mely keletről Európába áttelepedett, oly *földterület* jutott, mely mindazon adományaival bír ugyan a természetnek, melyek a megélésre kellenek, de melyek az anyagi életnek nagyobb mértékben kedveznek, mint szellemi kifejlődése érdekében hasznára volt: mert kevesbbé engedé ismernie a *szükséget*, mely az emberi tevékenységet felgerjeszti, mely a természet adományai fáradságos kifejtésére és fokozására kényszerít, mely anyja minden találmányok s a legtöbb felfedezéseknek, mik folyton gerjesztő hatásukkal a tevékenységet szokássá teszik, a szükség kielégítése után a kényelem és fényűzés

újabb szükségeit teremtik meg, ezek viszont az ízlés és művészet műveit szülik, s a nyugodni nem tudó szellemet a tudomány terén működtetve, mindinkább táguló körökben tovább, és közelebb ragadják azon cél felé, melyet elérni soha — (s ím ez épen a szellemi haladás titka) — de mindinkább megközelíteni igen is lehet: az emberi nem tökéletesedése felé.

Nálunk, Uraim, a magyar Kánaán ily lélekemelő munkásság feltételeivel nem bírt. De más tekintetben sem kedvezett nekünk az arra, hogy az európai népekkel versent fussunk a szellemi terelés pályáin. A nyugoteurópai népek, melyek a római világ romjain állították fel új országaikat, a legyőzött, meghódított világnéptől, dacára sülyedtségének, melynek e világbirodalom szétmállása épen következménye volt, ama romok közt is oly polgárisodás maradványait örökölték, melyek által a hódítók, vadságokból kivetköztetve, majdan a hódítottak szellemi hódítottjaikká lettek; s a római szellem s a keresztyénség olvasztó ereje által, a természetök és nyelveik szerint különböző számos népekből kevesebb, de számra hatalmasb új népek támadoztak. Mint a physikai természetben a talaj s a fajbeliség egymásra hatásai új és praegnans szervezeteket hoznak elő: úgy a középkori népek faji és szellemi összeforrásából új nép-egyének egy új és hatalmasb civilisáció tényezőivé lettek; mihez a szerencsés földrajzi fekvés, főleg a déli, nyugoti és éjszaki Európát körülvevő tengerek befolyása új mozzanatokot csatolt: míg a közép-európai, bár benföldi, germán törzsek, korán már Rómá-

val s később az őket körülvevő s már ily művelődésnek indult új népekkel folyvást érintkezve, a nagyszerű művelődési életfolyamatba szinte beléptek csakhamar.

Nem így mi. Új hazánk két szélső részéből, a régi Pannóniából s a régi Dáciából, melyek különben is vég határai valának a római civilizációnak, rég kivesztek volt ennek a húnok által még itt lelt maradványai. Vad, részben névtelen népek székeltek azon földterületen, melyet őseink elfoglaltak. Pusztta volt az, s azon műveltségi talaj nélkül, melyen a rómaiak szerencsésebb meghódítói oly biztosan tovább építhettek. A mieink nem vettek a hódított népektől semmit a mindennapi kenyeren kívül, melyet az azok által könnyen munkált föld elégséggel adott; amit fényszeretetők igényelt, azt a harcnak vadító mesteriségével kellett évenként a külföldön beszerezniök. Ezen kívül kevesek voltak számra a hódolt népek irányában, kevesek a meghódított nagy földterülethez képest is: szükségük kielégítésére úgy, mint hódítmányuk fenntarthatására folyvást fegyverben kellett állniok; s amely anyagi erő biztosításukra nem leendett elégséges, azt államalkotó ildommal és szabadsági intézvényekkel kelle pótlani, melyek által sikerült is magokhoz csatolni azokat, kik, ha nem a közös szabadság által kebleztetnek be kezdettől fogva mindjárt a magyar politikai nemzettestbe, vajon ki képes megfejteni azt, hogy miért nem kísérlek meg ez önállásoktól azimént megfosztott számos népek soha az új kötelék elszakítását, mire ugyan felettébb

kedvezők valának a viszonyok, midőn a nemzet harviselő fiatalsága évenként annyi zsákmányló rajban bekalandozá Európát, a Bosporustól az Atlanti tengerig. Minden tevékenysége tehát a nemzetnek, a keresztyénség felvétele előtt már, az államéletre és hadviselésre vala intézve, s hogy ez irányok egy új, európaias műveltség kifejtésének kedveztek volna, azt ugyan állítani nem lehet.

Az európai polgárisodás beoltására nemzetünkbe első lépés a keresztyénség behozatala volt. Az egyházak mellett klastromok állítottak fel, minden klastrom és káptalan egyszersmind iskola volt, s a keresztyénség kíséretében egy új magyar irodalom is megszületett. Megindult ekkép a keresztyén műveltség terjedése a magyar népben; de csuda-e, hogy ez lassúbb volt mint más népeknél, ha azon szomorú időket elgondoljuk, melyek a nagy szervező, István, után e hazát folytonos rendületekben tartották. Mert utána legott néhány haszontalan fejedelem következett, kiknek uralkodása a belső békét feldúlván s nemzeti és ösvallási reactiót idézván fel, az István vívmányait csakhamar vég veszedelem felé sodorta. Jöttek nyomban, a XI. századtól fogva már, a folytonos trónviszályok, ezekhez a XII-ben a görög harcok és ezeknél is kártékonyabb ármányok, a XIII-ban a tatárjárás s a kúnvilág, a XIV-nek elején a nemzeti életét alapjaiban felháborító nagy interregnum: csuda-e, ha ekkép minden alig nyert sikert új meg új katastróphák romba döntvén, a nemzet kénytelen

vala mindig újra meg újra, s ismét tartamos siker nélkül, kezdeni a sisyphusi munkát?

S mindemellett irodalomtörténetünk nem keveset bír elbeszélni e sivár századok képzőintézetei s műveltségi eszközeiről; s ha különösen az Árpádok veszprémi egyetemén a fő súlyt a törvénytudományra látjuk fektetve, nem az államalkotó nemzet öntudatos intézkedését ismerjük-e fel ebben is? Az Anjouk alatt felderült végre egy a művelődésnek kedvezőbb kor; de alig kezdé ezt az ismeretek elsajátítása igénybe venni, a XIV. század vége előtt már egy új, az addigiaknál félelmesb és állandóbb ellensége tűnt fel a nemzetnek, mely azon hivatással látogatta meg őt, hogy az európai civilizációnak őrállója legyen: dicsővel kétségkívül, de melyet csak tudományos tökélyesülhetése árán tölthetett be. Végre ugyan egy valóban nagy királyt ültetett a végzet a nemzet trónjára, Mátyást, ki, míg egyik kezével hazánkat a török invázióktól oltalmazá, másikával a délnyúgaton újra felderült tudományt kezdé átültetni hazánkba; s Önök előtt szükségtelen jellemeznem azon időt, mely az ő alkotásait, csakhamar halála után, ismét romba döntötte, s Magyarországot kényszerítette, léte fenntartására, egy szomszéd államhoz csatlakozni.

Azon két század alatt, mely a mohácsi bukást követte, dacára annak, hogy hazánk feldaraboltatott, hogy nem szűnő harctere lett a polgári, vallási és török irtó háborúknak, még is egy, sok tekintetben fontos, nemzeti irodalmat látunk felvirágozni, mely, ha erő mellett vadság bélyegzi, ha a folytonos élet-

halálharc közt a művészet, tiszta nyugodt formáit meg nem lelheté, ha a kort mozgató theologiai eszmék mellett a szabad tudomány, első elemein túl, abban képviselve nincs, nem azt kell-e inkább csodálnunk, hogy annyi van amennyi van, mint hogy több nincsen?

De hallok szózatot, arra emlékeztetőt bennünket, hogy a többi Európa sem fogyott ki soha a polgári és vallási háborúkból, s hogy az mégis haladt folyvást, hogy gazdag volt tudományos és művészi termelésben, s hogy az új kor ép e századokban ajándékozta meg annyi nagy felfedezéssel és találmányokkal az emberiséget. És ez igaz, de igaz az is, hogy ott megvoltak már számtalan feltételei a tudományos és művészetbeli haladásnak, melyekkel mi nem bírhattunk volt, s megvoltak, annak akadályai nélkül. Azon harcok, melyekről a német és olasz történelem regél, a mieinkhez hasonlítva, mindannyiszor csak rövid ideig tartván, még a németalföldi negyven, s a német harminc éves háborúk is: mik azon kétszázados törökkori háborúinkhoz képest, mely a múltnak kevés maradványaitól is megfosztott, hazánkat népeségéből kipusztította, s feldúlt országot hagyott maga után? Míg a nyugati Európa harcai, különösen a Német és Olaszországéi, soha nem az egészséket, hanem csak némely, több-kevesebb, tartományait, *váltva* lepték el, s mások azalatt érintetlen maradván, a tudomány és művészetnek, az ipar és szorgalomnak menhelyet nyújtottak: addig minden csapás, mely bennünket ért, az összes magyar nemzetet érte, min-

den csapást a magyarok összes birodalma, egyik végétől a másikig, megérezett. — S ha még e mellett *nemzetünk árvaságát* tekintjük az utolsó három század alatt! Mert míg Olaszországban egy sora a tudós és tudománykedvelő ferrárai Estéknek s római pápáknak, környezve számos maecenáskodó cardináloltól, Franciaországban I. Ferenctől XIV. Lajosig több király, s oly ministerek mint Richelieu, Mazarin, Colbert, Angliában egy Erzsébet, Svéciában egy Gusztáv-Adolf és Krisztina, Németországban I. Miksa császár és I. Miksa bajor választófejedelem óta a szám nélküli tudománypártoló nagy és kis fejedelmek mindennemű eszközökkel előmozdíták a tudomány és művészet minden ágait: addig a magyar, a koronázási napokon túl, két századon át, *nem látott uralkodót* hazaföldén: nyelve, irodalma fejedelmei előtt ismeretlen volt, a magyar tudós nem becsültetett, nem pártoltatott, a kultúra egyetlen-egy alkotó cselekvény által nem emeltetett! T. i. mind a két magyar hazában két századon át csak *egy* udvar volt, az erdélyi, melyben csak *egy* Bethlen s *egy* Rákóczi György ült, kiknél az irodalom s a tanügy figyelemre méltattatott, de a kor szelleme szerint inkább a reformáció, mint a szabad tudomány érdekében. — Míg amott *szám nélküli egyetem*, részben több-százados beruházásaikkal, ugyanannyi székeshelyei voltak a tudománynak: nálunk folytonos változások közt szegény, korlátolt, mindúntalan létezésökért küzdő felekezeti tanodák gondoskodhattak legfeljebb némi első szükségbeli oktatásról. Ez időszakban támadt ugyan,

magányosok által alapítva egy egyetem, de mely csak név szerint volt az: hatásával bármely mai gymnásiummal sem tarthatva ki az összehasonlítást. — A külföld fejedelmei kis és nagy *társaságokat és akademiákat* állítottak fel a tudomány előmozdítására: nálunk Mátyás udvarának elmúltával ennek tudós társasága sem nyerhetett egy utódot is háromszáz év alatt. Nyúgaton az *udvarok fényűzése* az iparnak és művészetnek nyújtottak táplálatot, míg itt azon kéznek sem volt biztos hajléka, mely az élet első szükségéről gondoskodott. — Amott egy virágzó *polgári osztály* a polgárisodás közvetítője, mely nálunk hiányzott, vagy egyes vidékekre szorult, idegen és elzárkozó volt. A magyar elem ott vérzett a haza védőinek első soraiban, vagy a földet művelte: *nemzetisége*, fejletlensége miatt, nem szolgálhatott a műveltség vezetőjeül mint nyúgaton, hol kedvezőbb viszonyok közt századokon keresztül csendesen és erőszak nélkül menének véghez a népek összesimulásai, a középkor számos népiségeit homonym nagy masszáká olvasztva, melyek így a haladás állandó hordozói és közlőivé lehettek. Említsem-e a nyugati népek tenger mellékeit, és gyarmataikat, melyek nem csak felfedezésekre nógattak, a kereskedésnek és iparnak hatalmas közletőül, hanem a tudománynak is táplálólól szolgálva: míg Magyarország, népeinek börtöne, siralomháza volt!

Így álltunk, természetesen és szükségképen, midőn a török iga lerázásával s a szatmári béke megkötésével, történetünknek egy új időszakába léptünk.

Minden, ami a hosszas véres zűrzavart túl élte, avúlt, töredékes, zilált volt. Következett szükségkép egy szervezkedési időszak, melynek egyelőre egyetlen feladása az államintézetek helyreállítása lehetett: s nincs mit csodálkoznunk, ha e nagy munka közt kormány és ország tanügy és tudományról nem gondoskodhatott, mely utóbbira Mátyás óta fejedelem, a tanügyre a nemzet soha nem gondolt: ezt t. i. az egyház függelékéül tekintvén. Mária Terézia volt a legelső magyar király, Corvín óta, ki a tanügyet a kormány teendői közé felvette. S ott álltunk végre általa a tudományos haladás alphájánál; de jött, utána jött legott azon időpont, melytől fogva az inkább mint valaha veszélyeztetett állami és *nemzeti lét fenntartása* és megvédése az összes nemzet minden szellemi erejét igénybe vette; az államiság megvédése lett politikai működésének feladata, a nemzetiség megőrzése, kifejtése, megerősítése a nemzeti irodalom hivatása. Hol vették volna a szabad tudomány művelésére az érkezést s a nyugalmat, midőn minden erőiket a magyar állam politikai —, s a nemzet erkölcsi megmaradása nyelte-el? hol, másfelül, a szellemi felgerjesztést és buzdítást, midőn az iskolákban minden, nem mondom szabadlelkű tevékenység, de csak önálló működés is, előirt tankönyvek járszalaga által megvala kötve, a nyomorúlt censorok által piritó fenyték alatt tartott sajtó minden gondolatot csirájában elfojtott, a külföldi egyetemek látogatása eltűnt, külföld szabadelvű irodalmával érintkezés az elbírhedett „könyvrevisió“ által nehezítve, a tanintézetek

szégyenítő szegénységre kárhoztatva valának? s egy felséges ajakról oly szavak hallattak, hogy nem kel-
lenek tudósok, csak csendes alattvalók? S hol kínál-
kozott *életpálya* a tudomány férfja előtt? Az egyetlen
egyetemen-e? Hogy üzethettek volna, politikai, úgy
ipar- s kereskedelmi alárendelt, sőt nyomott, viszonyaink
között, névszerint a természeti tudományok? midőn ezek alkalmazásának *sehol tér és út nem nyílt?*
Avagy magán jó kedvétől a tudósoknak várhatni-e
e mezők művelését, mely annyi előkészületet, annyi
eszközt, annyi költséget követel? Valóban, a minden
elgondolható akadályok és hiányok ily több százados
állandó egyesülése mellett, kívánhattuk-e, vagy *lehető
volt-e* tovább lennünk, mint vagyunk? Nem csodálni
kell-e — ismétlem — hogy csak ott is vagyunk, a
hol vagyunk?

II.

Irigylem, tisztelt Akademia, az olaszoktól az új-
világ, a portugalloktól a jóreményfoki út felfedezőit,
a lengyelektől Copernikot, az angoloktól Newtont, s
hogy a tegnapra és a mára térjek át, ugyanezekről a
gőzerő alkalmazóját a locomotivra, a németektől a
nyomda s telegraph feltalálóit, s minden népek és ko-
roktól minden szellemi nagyságokat; s megvallom, mi
ilynemű jótéteményekkel nem ajándékoztuk meg az
emberiséget. De tudom azt is hogy, ha mindezt töl-
lünk veszi a világ, szellemi tetteinkért annak cso-
dátatát és háliját bírnók kétségkivül, de ha mind-
azoknak véghezvivői, holt vagy élő, de idegen

nyelven adják át lángelméjük vívmányait a világnak: az emberi nem körül tett ily nagy érdemünk mellett is rég megszűnhettünk volna magyarok lenni, s a magyar név, amit jó barátaink oly buzgón kívánnak, azóta tetteleg földrajzi fogalommalá sublimálódott volna.

Az önfenntartás vágya, a népeké úgy mint az egyéné, az első és legtermészetesebb vágy, mert alapja a létezésnek s minden lehető haladásnak. Önfenntartásáért küzdött a magyar kilenc századon át fegyverrel és értelmiséggel, melyet kirekesztőleg államintézetei fejlesztésére és erősítésére kényszerült irányozni; önfenntartásáért küzdött ez utolsó száz évben irodalmával, mely által nyelvét, s ezzel nemzeti egyéniségét, s ez által viszont államát mentette meg. Többet tehetünk, ha kevesebb akadályokkal kell vala küzdenünk, nagyobbat, ha isten több kivételes elmével áld meg: de hogy a nemzet él, hogy *mint ilyen*, kimívelt nyelve s *nemzeti* irodalma által él, azt nem csupán az utolsó század története, nem csak e falak bizonyítják, hanem hirdeti mindennél hangosabban a *magyar állam*, mely ma már ilyennek elismerve Európa által, ismét és újra a világ hatalmasságai közé belépett.

És úgy látszhatik, tisztelt Akademia, mintha ezzel eljutottunk volna azon ponthoz, melyen, biztosítva a nemzeti halál ellen, szellemi törekvéseink immár egészen más irányt vehetnének; mintha, lemondva irodalmunknak még mind teljes erőnkől nemzeti irányban folytatásáról, hivatva érezhetnők magunkat most

már a kosmopolita tudomány művelését, gazdagítását tenni törekvéseink főbb céljává.

Valóban dicső feladat, s nem kevesebbé édesgető jövő, melyben magunkat a világműveltség tényezői közé sorolva képzeljük. S még is, önámítás nélkül ily álmakkal bíbelődnünk most sem lehet. Az épen átka a mi ezeréves európai helyzetünknek, hogy nemzeti létünk fenntartásaért folytonos, megszűnés nélküli küzdés jutott osztályrészünkül. Elmondtam az okokat, melyek miatt kezdettől fogva elmaradtunk, el kellett maradnunk e világrész kedvezőbb helyzetű és számra is nagy nemzetektől; és *ez okok, Uraim, még mindig fennállanak!* Mert hiányzik most is, mint hajdan, azon nagyszerű műveltségi beruházás, melyet más nemzetek, meggyőzött népektől örökölve, folyvást, és csak időnként meg-megakadt haladásban nevelhettek; hiányzik a tudományosság azon színvonala, mely a tovább-építésre hív fel; hiányzik azon anyagi fejlettség, mely nélkül az hathatásban elő sem mozdítható; hiányzik népünk tömörsége s a nagy területhez képest, melyet betölteni nem képes, elégséges száma, s egy erős magyar középosztály, melynek képződését hazánk sajátságos népvegyülete mind-
 eddig gátolta; hiányzik végre azon politikai helyzet, mely a háborítlan műveltségi haladást a közelebbi jövőben biztosítaná. Mert, Uraim, éreznünk kell, hogy *azon élethalálnak* — melyet egykor annyi erős keleti népekkel —, valamint annak, melyet a még erősebb nyugati polgárisodás olvasztó hatása ellen vívniunk kellett, s melyet eddig szerencsésen átviv-

tunk — *nincsen még vége*; s hogy míg egyfelül minden lépten nyomon a kultúra elnyelő hatalma ellen a kultúra mind teljesebb *elsajátításával* kell magunkat oltalmaznunk: másfelül végzetszerűleg fenyeget a keletéjszaki barbárság inváziója, veszélyes leginkább azért, mert szövetségeseit saját birodalmunk határain belül és közvetlenül kívülöttek, bírja. Geographiai helyzetünk tehát, mely által a középkor óta már a mívelt világ széleire vagyunk tolva, védelméül s folytonos áldozatául a nyugoti civilisátiónak, *ma sem kedvezőbb*: változtak ellenségeink, de nem változott a veszély, s ennek folytán hivatásunk sem, mely még mindig az, hogy örkatonái legyünk az európai nyugotnak: csak abban bírva ma több mozzanataival a vég sikernek, hogy megmaradásunk, érdeke a nyugotnak is, s hogy mint az *egy* keleteurópai szabadság-állam, tiszteletét és rokonszenvét bírjuk az összes mívelt világnak.

III.

Igen is, tisztelt Akademia, ne ámítsuk magunkat: ezeréves európai birodalmunk nagy —, a túlélteknél is nagyobb veszélyek előestvéjén áll. Ily helyzet komolyan int, hogy tisztába jőjünk azon eszközök iránt, melyek képesek legyenek, életünket biztosítani. Nem tartozik e helyre kiemelni azt, mely fontos e tekintetben a nemzetnek minden erejét arra fordítania, hogy fenntartsa és folyvást nevelje európai súlyát, melyet az imént bezárt törvényhozás *építő politikájának* köszön, s mely ennek örök dicsőségét

alkotja; nem tartozik e helyre kiemelni, hogy azon fegyveres erőt, melyet a törvény elrendelt, mennyire szükséges teljes odaadással s a legelszántabb önfeláldozással megalkotni, s minden eshetőségekre készen tartani: de van még egy kötelesség, minnen magunk iránt, s ez az írókat, s legkülönösben bennünket illet, az akademiát, s ez: *a nemzeti tudománynak és irodalomnak folyton buzgó és lankadatlan művelése.*

Uraim, ne tagadjuk, bármennyit tett e részben az írói kar, még igen távol vagyunk azon ponttól, melyen irodalmunk rendeltetésének teljesen megfelelhét. Oda kell törekednünk, mindenek előtt, hogy nemzetünk mind azon rétegei és osztályai, melyeknek nincs módjokban idegen irodalmakhoz folyamodni, a magyarból sajátíthassák el azon mértékét az ismereteknek és műveltségnek, mely rendeltetésök teljes betöltésére képesítse őket. E mellett figyelmünk fő tárgya a szorosb értelemben vett *nemzeti tudomány* legyen, t. i. az, mely magát a nemzetet és hazáját tárgyalja. Nem szükséges ezt itt részleteznem; nem szükséges kimutatnom, hogy *reánk* néz az, miszerint nyelvünk alkotása és beltörténete, az összehasonlító nyelvészet segedelmével is, felderíttessék; hogy a magyar nép s a magyar szellem fejlődése és működése, államintézményeiben, világeletében, az irodalomban, művészetben és tudományban mondja teljes világosságba tétessék; hogy a bölcsészet és széptan művelése által egyfelül a nemzeti tudomány alaposságát, másfelül a nemzeti költészet és művészet nemesítését előmozdítsuk; s végre, hogy a hazának

minden irányban, tehát föld- és hely-, néprajzi és régészeti, természettani és terményrajzi tekintetben teljes ismertetésére törekedjünk: mert míg ezeket idegenektől csak részben várhatjuk, és várnunk szégyenfoltot ejtene rajtunk; másfelül a legkifejlettebb műveltségnek is szükséges kiegészítői; mindenek felett pedig azon szellemi tényezők, melyek nélkül nincs indokolt nemzeti önértzet és honszerelem, ezek nélkül viszont nincs ösztön és erő önfenntartásunkra; s végre hiányzik ezek nélkül ismerete is azon feltételeknek, melyek nélkül ma sem államot szerencsésen kormányozni, sem a nemzet jólétét kellőleg kifejtetni nem lehetséges.

Ez a kör az, melyet a magyar tudományosság-
nak nemzetünk sajtóságos és kedvezőtlen helyzete
kimér. Senki sem örvendhetne inkább nálamnál, ha
köztünk oly tudósok támadnának, kik felfedezéseik
és találmányaik által a világ első nagyságai közé
lépnének; de hogy addig, míg a helyzetünk és műveltségi
életszükségeink által elénkbe mért kört teljesen
be nem töltöttük; míg tehát a lehetőségig teljesen
magunkhoz át nem ültettük a szerencsésb, ú. m. a
nagy, a hatalmas, a századok óta e téren működhet-
tett nemzetek tudományos vívmányaikat, és *saját*
nemzeti tudományunk minden ágait *teljesen* ki nem
fejtettük: *ezek elhanyagolásával*, csekély eszközeinket
a helyzet által elénkbe szabott korlátokon túl —
bátran mondom — *elpazarolni nem szabad*.

T. i. nem mindenki lehet mindenre hivatva. Ha
más népek hódítanak, mi elégedjünk meg azzal, ha

magunkat megvédehetjük; ha mások tengeren túli expedíciókra milliókat költenek, sajátítsuk el áldozataik gyümölcsseit, de ezreinket, ha vannak, költsük a haza földének kikutatására; ha mások egy égtani észleletre nagy összegeket fordítanak, mi eleget tetünk, ha nemzeti tudományosságunk érdekében egy Regulyt és Vámbéryt támogattunk. A gazdag és hatalmas ám költsön bőven: a szűkölködő csak helyes gazdálkodás által élhet meg. Ne akarjunk félreértett hiúságból a *világnak* adni, míg saját házunkat nem láttuk el kellően; s ne forgácsoljuk el csekély erőnket messze fekvő célokra, hogy *azt* vihessük véghez, mi égető szükségünk, s mit helyettünk más tenni nem fog.

IV.

Megvallom, tek. Akademia, hogy midőn tudománybeli hátramadásunk okait vizsgálni s azoknak még folyvást fennállását kimutatni vállalkoztam, tettem azt, hogy ez alapon azon teendőinket is meghatározhassam, melyek szűkös viszonyaink közt nem csak lehetségesek, hanem kötelezők is reánk nézve. S azért legyen szabad a mondottakat intézetünkre alkalmazni. Intézetünk „akademia“ nevet visel: ova-
kodjunk ennek célját nem *sajátságos* helyzetünkből eléforrt alapszabályaink szerint határozni meg, hanem az európai nagy akademiákat véve előképül és zsinórmértékül, olyatén követeléseket intézni akademiánkhoz, melyek teljesítésére az sem kötelezve, sem — eszközei tekintetében — képesítve nincsen. Aka-

demiánknak nem az feladása, t. i. alapszabályai szerint, hogy az általános tudományt előbbre vigye, hanem — s ezek saját szavaik — a tudomány és szépirodalom *mívelése és terjesztése, s egyszersmind a magyar nyelvnek* egész gonddal csinosbitása és gazdagítása. A tudomány mívelését pedig a 2., 3. és 8. pontok közelebbről, ha kizárólag nem is, *hazai* érdekekre vonatkoztatják. Erről ne feledkezzünk meg, tisztelt társak, s utasítsunk el magunktól minden oly igényt, mely közvetlen rendeltetésünkkel öszhangzásban, anyagi erőinkkel arányban nincsen. Ne csábítson el az országunk helyzete és intézetünk alapítói által parancsolólag elénkbe szabott útról azon hiúság, hogy már egyszer, legalább a híriért, a *világnak* is adjunk valami újat; sőt legyünk meggyőződve, hogy ha a *nemzeti* tudomány érdekeit, erőinkkel való helyes gazdálkodás mellett, *minden* téren ápoljuk; ha a magyar nyelvészetet, ha a magyar történelem mívelését, ha a hazának régészeti, természettani és terményrajzi tekintetben megismertetését, *nyomosan* és szerencsésen folytatjuk: jutand ezekből az egyetemes tudománynak is, s nem maradand el a világ elismerése sem; míg a tudomány *terjesztése* által a magyar nemzet míveltségét gyarapítva, s más fajok feletti felsőbbségét biztosítva, oly hivatást fogunk betölteni, melynél magasabb egy harmad rangú nemzet akademiájának csakugyan nem juthat.

III.

Az Akademiához
ennek némi sürgetős teendői tárgyában.

Tartatott october 30. MDCCCLXX.

Midőn az akademia 1831-ben első alapszabályai szerint működni kezdett, tiz éven át csak együttesen ülésezett, s együttesen tárgyalt minden, bármely osztályra tartozó, ügyet; csak a rendes tagok választottak az osztályokra való tekintettel, melyek valódilag csak a Névkönyvben léteztek.

Megfogható volt negyven év előtt e szerkezet s az ennek megfelelő gyakorlat. T. i. az akkori Akademia első, fő, sőt a szoros szakférfiak csekély száma mellett s az irodalomnak is akkori állapota szerint, majdnem egyetlen feladatául a nyelv mívelése tekintetett.

Az együttes ülésezés vonta viszont maga után mintegy természetesen, hogy üléseink tárgyát tulajdonkép nem a tudomány, hanem az administráció tette. T. i. senki sem érzett vágyat *szakbeli* magán működése gyümölcseit társainak ülésben előterjeszteni, tudva vagy feltéve, hogy az öt más osztály —

tehát rendszerint öt hatoda a jelenlevő tagoknak — az ő szakjabeli specialitások által nem érdekeltetik. Be-nyújtotta tehát dolgozatát, s az olvasatlanul átadatott 2—3 tagnak megbíráltatás végett, s a kiadás iránt is, az adott vélemény alapján, nem az illető szakhivatalos képviselők, hanem ismét az együttes hat osztály döntött. E téren ugyan gyakorlatilag valamely szakvélemény majorizálása nem igen történt: de történt elégszer fontosabb, az Akademia jó hírével szorosan kapcsolatos ügyekben, úgymint: pályamunkák, még drámaiaknak is, s nem kevésbé a nagy jutalom elítélésében, s majd mindig a jutalom-kérdések megállapításában, végre tagok választásánál, *hogy nem a szakvélemény döntött.*

Megjött ideje, hogy előadások s tudományos eszmecsere színhelyéül ajánlottak az ülések, s az administrationális ügyek mellékeseeknek kezdtek tekintetni. Ez volt az első lépés arra, hogy üléseink tudományos tartalmat nyerjenek. De a szakiség most is csak félénken és kivételkép mert jelentkezni. A nyelvészet, mely szaknak sem tekintetett, számot tarthatt arra, hogy mindenki, tehát az is ki nyelvtudományi készültséggel nem bírt, hozzá szóljon; a többi szak viszont arra, hogy unalommal találkozzék: amiért az előadások általánosságokból állottak. T. i. ritkán mert az előadó részletekre leszállani, s így álláspontja legtöbbszörre szükségkép műkedvelői volt. Kénytelen volt úgynevezett közérdekű dolgokat választani, azokat à la portée de tout le monde előadni, mintha, nem akademikusoknak, hanem vegyes mívelt

társaságnak beszélné, s valljuk meg, az akkori Akademia *mint* Akademia jobbára ilyen is volt; egyes szakembereink voltak ugyan, de a szakiség mindenütt csak itt nem, érvényesíthette magát.

Nagy volt tehát hordereje azon indítványnak, mely sok küzdelmek után végre csakugyan elfogadtatott, hogy osztályonként tartatnának az ülések, hogy a tiszteleti és levelező tagok is osztályoztassanak, hogy minden tagválasztás osztályra való tekintettel történjék. Döntő végzést ugyan az osztályok még így sem hozhattak — hisz maga az összes Akademia is csak egyszer egy évben, a nagy gyűlésen, volt tulajdonkép határozatképes, mert a kis gyűlés nem volt semmi, a nagy gyűlés volt minden — de az *osztályok emancipációjára* az első lépés meg volt téve: külön váltunk, és saját csoportjainkban összeszoktunk.

Az így különválasztott osztályok természetesen már szaki működésre voltak utalva, a specialitás mind több tért foglalt, a *tudomány* imponálni kezdett a műkedvelésnek, s ez háttérbe kezdett szorúlni. De végre is csak a külső események érlelték meg a dolgot. Jött, s el is múlt a forradalom. Évekig nem tartatott nagygyűlés, s így az Akademia súlypontja tényleg a kisgyűlésekbe ment át melylyel nem bírhattak addig, míg vidéki tagok nélkül csak két ívnek kinyomatását sem rendelhette el a helybeli tagokból álló kisgyűlés. Most a helybeli tagok gyakorolták azon hatalmat, melyet azelőtt csak úgy gyakorolhattak, ha legalább egypár vidéki is jelen volt, — azaz nagygyűléskor.

Az események által ekkép tényleg — még nem törvényesen — létesült ezen *emancipációja a kisgyűlésnek* is végre a *vidékiség rendszerét* is megszüntette. T. i. az idők folytában számos vidéki rendes tag elhalt vagy számúzve távol volt, vagy vidékről Pestre tette át lakását. Mindenki érezte, hogy a súlynak a Pesten levő akademikusok gyülekezetében kell lennie, nem elszórva a vidéken: hogy egy Akademiának erők egyesítőjének nem elszórójának kell lenni: s midőn az első — felülről parancsolt — reformmunkálat megkészült, s ez a vidékiséget már csak megengedőleg hagyta meg, a gr. Teleki által, alkotmányos érzülete folytán ad hoc összehítt nagygyűlésen a megfogyott számú vidéki rendes tagok, leszállott napjok öntudatában, némán helyben hagyták e lényeges cserét.

Az osztályok új csoportozásai, az osztályoknak osztályi ügyekben döntő hatalma, a különmemű ülések illetékességének szigorú körülírása, majd a tudományos ügyekben a súlynak az igazgatóság köréből magába az Akademiába áttétele, s végre az Akademiának az igazgatásba is, legalább képviseleti, befolyása: mindezek az utolsó húsz évnek, részben épen az utolsó pár évnek vívmányai: ezek Önöknek, tisztelt tagtársak, emlékezetére, sőt részben egyenesen Önök által történtek.

Kétségkívül az osztályoknak csak ily, majdnem autonóm, önállósága mellett, milyet nekik legújabb alapszabályaink biztosítanak, fog az Akademia a modern akademiák módja szerint és természetesen nagyobb sikerrel is, a tudományok *előmozdításában*

működhetni. Azonban csak ez, t. i. a tudományok előmozdítása képezi-e, mint Európa nagy akademiáinak, a mienknek is feladását?

Nem. Mai törvényeink, úgy azok, melyek mellett s melyeknek úgy szólván feltevése sőt nyilvánosság kikötése alatt adták össze pénzeiket alapítóink, mindjárt az 1. §-ban világosan kimondják, hogy Akademiánk célja a tudomány és *irodalom* magyar nyelven művelése és *terjesztése*.

Nekem pedig úgy látszik, tisztelt Akademia, hogy, míg mi jelenleg nem ugyan szabályilag, hanem igen is gyakorlatban, majdnem kizárólag a *tudomány művelésére* fordítjuk minden gondjainkat, kettőt, a tudománynak magyar nyelven *terjesztését*, és a *magyar irodalom művelését és terjesztését* jóformán figyelmen kívül hagyjuk. Mintha már túl volnánk a Rubikonon, mintha ott állnánk, hogy első szükségünk már minden téren fedezve volnának, mintha az írósereg nem pusztán kedv szerint — pedig fájdalom nagy részt így van, hanem — csakugyan rendszeresen oda törekednék, hogy hézagjaink betöltsenek, hogy a magyar minden szakban, bizonyos magasságig, immár saját irodalma segédelmével képezhesse magát s ne legyen kénytelen tíz esetben idegen nyelvhez és irodalomhoz folyamodni, míg egyben — egyben! — némi pótlékot lel; szóval, mintha tudományos irodalmunk épületének alapjai minden részben le volnának már téve, sőt részei bizonyos pontig fel is építve úgy, hogy most már csak az épület szakadatlan folytatása meg magasbra

vitele, minden részeinek mind gazdagabb s újabb felszerelése s bebútorozása volna hátra!

Tisztelt társaim! legyünk őszinték nemzetünk, őszinték minnen magunk iránt! — a dolog nincs így.

Nemzeti mozgalmaink azon szép és reményteljes korában, míg Széchenyi István még köztünk élt és működött; és ismét azoknak más, nem oly szép, nem oly reményteljes, de buzgó és munkás, s ép ezért még nemesebb korában, midőn a nagy embernek csak a távolból ihletett bennünket szelleme: láttam hanygaszerű munkásságot, melylyel nagy és kicsiny tudományos irodalmunk épülete körül sürgött, s a fény mellett a szükség s a hasznosság is meglelte munkáisait. Az irodalom köz kedvesség és köz figyelem tárgya volt, régibb íróinkat felélesztettük, méltányoltuk, az új igyekvéseket lelkesedéssel fogadtuk; a lapok hirdették, ismertették azokat; a közönség is, a nyomás alatt élő magyar közönség, érdeklődött a nemzeti értelmiség minden tényezője iránt, olvasta, támogatta — szerette.

De megjött a nemzetiségnek, meg a szabadságnak teljes diadala. Nem tudom, igazam van-e, de mintha azt hinnők, hogy amaz nem szorúl többé a régi szerető ápolásra, mintha emez mai nap a lehető legelterjedtebb kultúra nélkül fenntartható volna! Vagy mintha már elégünk volna, s mintha — ha csakugyan ma elégünk volna is, — minden tétlen nap nem az elmaradás napja volna! Örömmel constatálom, hogy a *szorosan nemzeti tudomány*, vagyis az, mely nyelvünk, történetünk, országunk minden tekintetben való meg-

ismertetése körül forog, az utolsó tíz év óta hatalmasan fejlődik, halad, gazdagszik; örömmel constatálom, hogy különösen az Akademiában az akadémiai szellem, mely nyomozások-, vizsgálatok-, kísérletekben, szóval a tudomány előbbre-vitelében nyilatkozik, emelgeti szárnyait, s hogy e testület akadémiaibb ma, mint volt húsz és harminc év előtt; constatálom, hogy osztályaink emancipációja a szakbeli vitorabb munkásság által igazolja, ha mennyiségileg nem is még, de minőségileg igen is, azon reményeket, melyeket, mikor azt indítványoztuk, sürgettük, kivívtuk, hozzá kötöttünk. De — rendeltetésünk *másik ágát* mintha kevésbé viselnők szívünkön; mintha akkor, midőn a *modern* akadémiai eszme megvalósítására törekszünk, a magyar *nemzeti akademiának vele-született*, és sajátosságos viszonyainknál fogva *tán elsőbb* teendőjét — az elsőbbet, mert ha mi nem végezzük, ki végzi helyettünk más? — mintha azt lassanként mindinkább figyelmen kívül hagynók! — Ha végig tekintünk akadémiai publicatióink ez utolsó évtizedbeli tekintélyes során, az osztályok s állandó bizottságokén, valóban nem kevés új, a tudományt előbbre vivő eszme, anyag és tény örvendeztet meg bennünket: de a *szükséges alapmunkák hiánya mellett* ezt nem a magyar nemzet, hanem a tudósok közvetlen nyereseményének mondanám. Pedig a nemzeti értelmiség nem várhat táplálkozására egy napig sem; neki *mindenek előtt*, ma és holnap, mindennapi kenyérre van szüksége, hogy majd a tudomány amaz újabb nyereseményeit is hasznára fordíthassa: ha ez nincs, úgy más háznál kere-

sendi nemzetünk a nélkülözhetetlent, más házhoz fog szokni, a magáétól pedig, azaz a magunkétól, elszokni. És elkésünk, félek — elkésünk.

S azért legyen szabad, tisztelt Akademia! néhány — vagy tán helyesebben egy, de több ágú — szerény indítvánnyal fellépnem. Szerencsés voltam egykor e tisztelt Akademia hozzájárulását kivívnom, midőn ülései fő tárgyául tudományos előadások tartását indítványoztam; szerencsés voltam támogattatni, midőn nem csak tekintélyes, hanem egyszersmind hatalmas szózat ellen is az Akademiának osztályok szerinti működését bátorkodtam sürgetni, s az osztályok emancipációjának akkor kedvetlen, s majdnem forradalminak bélyegzett, jelszavát merészelttem egy új program jelszavaként hangoztatni: nem lehet, mondom, tisztelt Akademia, hogy ezek után most a hatalmasan kifejlett és megerősödött osztályi szellem ellenem forduljon azzal vádolva, hogy az ellen szólok, mi az osztályoknak mint olyanoknak — nem mondom egyetlen, bár legszebb — teendője, t. i. a tudományok előmozdítása. Nem ez ellen van indítványom intézve: Virágozzék és hajtson minél szebb és gazdagabb gyümölcsöket ez osztályélet! de kettőt bátorkodom állítani: azt, hogy amióta az osztályélet kifejlett, a mióta összes üléseink elvesztve önállásukat, csak egy vagy más osztály üléséhez biggyesztetnek, s azokból minden nem administrationális tárgy kiszorúlt, s így a tagok azokban, semmi fontosabb érdekek által nem vonzatva, fáradt figyelemmel vesznek részt: azóta az *akademiai összetartóság, az akadémiai közös rendeltetés*

és egység érzése lankad és vész; s ennél fogva viszont azon, csak közösen és együttesen összeműködve teljesíthető, nagy teendő, mely Akademiánknak *eredeti* rendeltetése volt, s most is egyik *igen fontos* rendeltetéseül van elészabva, t. i. a *tudományok magyar nyelven terjesztése és az irodalomnak mint olyannak művelése*, nem leszen létesíthető; s félek, ha jókor nem intézkedünk, igazolva lesz gróf Teleki Józsefnek az osztályok feletti vitákban 1844. dec. 19-én hévvel kifejezett aggodalma: „az önálló osztályülések az akadémiai egységnek sírjává lesznek.“

Ideje tehát, hogy ezek után már formulázzam alázas javaslatomat, melyet három pont alá veszek:

Az Akademia találjon módot, mikép *terjeszthesse* sikeresen a *tudományokat hazánkban*, magyar tudományos kézikönyvek és más a tudományokat jelen színvonalukon előadó magyar munkák készíttetése, idegen jeles munkák fordíttatása, és megjelenésök eszközlése által.

Az Akademia alkosson vagy segélyezzen egy *irodalmi időszaki közlönyt*, mely egyfelül a külföldi irodalom legfontosabb, úgy a különösen ránk érdekel bíró, tüneményeit megismertesse; másfelül a hazai irodalmat szintén minél teljesebben megismertesse, s beható tárgyilagos bírálatok által annak helyes irányt adjon.

Tartson minden hóban külön magára, tehát más osztályüléssel össze nem kötve, egy *önálló összes ülést*, melyre minden tagok hivatalosak, s melyekben valamennyi helybeli rendes tagok osztálykülönbsége nél-

kül megjelenni tartozzanak; az új alapszabályok 15. §-a által tőlök kivánt „folytonos részvét alatt az Akademia munkásságában“ az illető osztályülések látogatásán kívül szükségkép az összes ülések értetvén, mint amelyek *minden rendes tagot* épen úgy érdekelnek, mint külön osztálya ülései. Tárgyait ezen üléseknek az új alapszabályok 31. és 52. §-ai, s a fennálló Ügyrend 29. pontja már is meghatározzák. Ezek közt foglaltatván a 31. alapszabály szerint „munkák iratása és kiadatása“, „az összes Akademiát illető indítványok“: s az Ügyrend 29. pontja szerint „az Akademia közös ügyeire és szervezési intézkedéseire vonatkozó kérdések tárgyalása“: nem csak a jelen indítvány 1. és 2. ágának tárgyalása tartozik az összes ülés illetékéhez, hanem ezek vagy valamelyikök elfogadtatása esetére *ez ügyeknek időről időre véghatározati joggal való tárgyalása is*. Ezen kívül ide néznének oly tudományos előadások is, melyek egy vagy más tekintetben minden tudóst érdekelhetnek, péld. a magyar nyelv ügyét, irodalmi kezelését, az irodalom történetét, állapotait, irányát, szükségéit, valamint az egyetemes tudományos és irodalmi világot általában illetők, ha ezek közvetlen javaslatok és indítványokkal nincsenek is összeköttetésben, határozathozatalra nem tétetik is felhívás, hanem pusztán tudatás vagy eszmecsere végett adatnak elé. Az Ügyrend 29. pontja által ide sorolt küldemények bemutatása is valóságos részletes fel-
 említéssel sőt elémutatással történjék, mi nem csak a beküldők, hanem a tagok érdekében is van.

Az első indítvány, mely tudományos kézikönyvek

s más ily munkák eszközlésére vonatkozik, úgy hiszem, indokolásra sem szorúl. Az Akademia a negyvenes évek óta már nem egyszer mondta ki azok szükségét; az iránt határozata is áll az Ügyrend 69—73. pontjai alatt; s ehhez képest a legújabb időben eszközlött is megbízás útján néhány ily munka készülését — emlékezzünk Petzval, Vész, Hunfalvy János társaink kitűnő munkáikra! — sőt az általa kezelt hölgyalapítvány is (Ügyr. 100—104 p.) összeköttetésben van azzal. Indítványom csak az ügynek *azonnal kézbevétele, rendszeres, megszakadás nélküli és lehető kiterjedésben erélyes folytatására* céloz. Eddig az jobbra csak papiroson állt.

A második indítvány az 1831-ki nagy gyűlésnek a Tudománytárt illető határozata felélesztését veszi célba. Az Akademia ez alapon 1833-ban meg is indította irodalmi folyóiratát. Miután sokáig vitatott azon kérdés, *vajjon nem lenne-e káros az irodalomra nézve egy kritikai folyóirat, mely egy tekintélyes, egy nemzeti testület által adatik? nem egy Accademia della Crusca válnék-e belőle, mely az olasz irodalom szabad röptét akadályozta, míg pártos és szükkeblű kritikái által végre ön tekintetét temette el?* abban történt a megállapodás, hogy ne bírálatok, hanem „ismertetések“ adassanak. Az első kötet szerkesztve, nyomtatása is már megkezdve volt, midőn gr. Széchenyi István azt az Akademia megkérdezése nélkül, tehát valódi akadémiai államcsínynyal, megszüntette, s a folyóirat 1834-ben tudományos értekezésekből összeállítva, a következő évben külföldi irodalmi ismer-

tetésekkel kiegészítve, 1837 óta pedig 1844-ig már harmadrészen szintén ily külföldi irodalmi cikkekkel bővítve (külön szerkesztő alatt) adatott ki. Ez a Tudománytár volt. Megszűnése veszteség volt: a külföldi irodalmat tekintve nem pótolta semmi. Voltak azóta folyóirataink, melyek nagyobb-kisebb terjedelemben bíráltak, némelyek tekintetben is állottak, de minden figyelemre-méltóra nem terjedtek ki; ma pedig általánosan érzett panasz: „*Nincs kritika*“, sőt oly irodalmi lapunk sincs, mely, ha részben csak futólag is, de legalább felemlítene *mindent*, mi az irodalomban csak némi figyelemre méltó is megjelenik. Politikai lapjaink sem viszonzják az irodalomnak azon szolgálatot, melylyel neki tartoznak, miután ez nevelt nekik is magyar olvasóközönséget, mely az irodalom fáradozásai nélkül hihetőleg nem is léteznék.

Nincs tehát kétség benne, hogy egy komoly *kritikai folyóirat* szükséges az irodalom terjesztése és fejlesztésére, hogy a hiány általánosan éreztetik, hogy pótlása sokfelől óhajtatik; másfelül bizonyos, hogy, ha ily közlöny nem létesült, ezt nem erőnk nem létének, hanem a vállalat költséges voltának kell tulajdonítani, nem lévén drágább munka a könyvbírálásnál. Nem az tehát a kérdés: kívánatos, szükséges, hasznos-e egy ily kritikai intézet? nem az, lehetséges-e az, tekintve a tudományos erőket, mert kétségkívül nem volna nehéz minden szaknak találni derék képviselőket, de csak, ha idejük és talentumuk, melyet e nehéz és hálátlan munkára fordítanak, megjutalmaztatik; nem kérdés vajjon lehetséges-e ily organum létesítése, tekintve a

vezérletet és ügyvitelt: csak e tisztelt körben is ujjal lehetne mutatni azon férfiakra, kik e téren köz bizodalommal találkoznának; sőt nem lehet kérdés még a költség sem, mert azon néhány ezer forintnyi áldozatot, melybe egy ideig az irodalmi folyóirat segélyezése az Akademiának kerülne, sokszorosan compen-sálná nem csak azon *erkölcsi haszon*, melyet egy kritikai intézet az irodalom és tudomány irányozása és terjesztése által összes irodalmi műveltségünkre árasztana; hanem az *anyagi haszon* is, melyet a nagyobb körben megismertetett *irodalom* abból látna. A fő kérdés szerintem most is az: tanácsos-e, hogy az Akademia közvetlen vagy közvetett befolyásával, vagy csak a maga aegisze alatt és segélyezésével, ily intézetet létesítsen? Válaszom az, hogy igen, azért vagyok bátor az indítványt megtenni.

Máskép éreztem, tisztelt Akademia, ezelőtt 38 évvel, midőn e testület által az akkor létesítendett kritikai folyóirat élére állítottam. Nem helyeseltem azt akkor, és csak közelebbi társaim és barátim követelésére — őszintén megvallva, a pártfenyítéknek engedve — vállaltam azt fel; s midőn az első kötet szerkesztve volt, örültem az elnöki csínynek, mely azt megszüntette, mielőtt megszületett. Miért? Méltóztassanak megolvasni Kölcsey és Berzsenyi adalékaikat, melyek akkor nem, de jóval később Minden Munkáik gyűjteményeiben megjelentek. — Nem voltak elég szakembereink, s amely téren voltak is, e kritikát-kizáró kritikát — az utasításba adott „ismer-tetést minden ítélet mellőzésével“ — a teljesíthet-

lenség érzetének pressiója alatt még ama lelkesek is lelketlenül kezelték. Másfelül az íróvilág s e tiszteletre méltó testület, mely pedig a kor legjobbait, igen kevés kivétellel, egyesítette magában — őszintén megvallva ezt is — pártérzések által inkább volt szétzaggatva, mint hogy tanácsos vala akár az egyik, akár a másik pártnak győző befolyása, s mégis az Akademia neve, alatt létesíteni az intézetet. A közönség is annyira érezte ezt, hogy, midőn a többség elhatározta volt ama folyóiratot, s megválasztotta szerkesztőjét is, a másod elnök, bár a győztes párt tagja, a társas téren vett benyomásoknak engedve, elnyomta azt, s az indemnityt könnyen kinyerte a bevégzett tény után. — Futólag elvontam, tisztelt társaim, a fátyolt a színpalak elől, hol egykor ilyek történtek, hogy annál bátrabban mondhassam ki, miszerint az íróvilág, az Akademia, s a közönség *más ma, mint akkor volt.* Az a férfi, kit nem nevezek meg, s ki épen személyes fondorlatai által tette volt örökös gyűlölködés helyévé a fiatal intézetet, sírjába vitte magával azon meghasonlást, mely az intézet életét, míg ő a kormányrúdhhoz közel állt, megmérgezte. *Haladtunk tudományban, mérsékletben; új és nyomos talentomok léptek fel, s a mai harcok, ha vannak, nézetek, és nem személyek körül folynak.* A közönség is méltányosabb. 1847-ben két társsal Szépirodalmi Szemlét adtam egy más, a Kisfaludy-Társaság, erkölcsi segélyezésével: a közönség már akkor *nem* ama Társaságot tette felelőssé, hanem a megnevezett szerkesztőt. Nem tartok tőle, hogy ma az Akademián kérnék számon a kritikai folyóirattal

megbízandó felelős testület netaláni hibáit. A göttingi kir. társaság kritikai lapja harmincegy év előtt ült meg százados ünnepét, s bár ítéletet is mond, a kiadó kir. társaság tekintete illetetlen maradt. Így gondolnám kezelendőnek a mi Akademiánk irodalmi folyóiratát is, s ha elevenebben, ha élesebben is hol kell: nem féltém az Akademiát, mely csak az intézet vezetőiről és szelleméről egészben, nem egyszersmind a doctrináról s az egyes állításokról vállalna felelősséget. S a mai közönség megértené a különbséget.

Az indítványok harmadikát, mely *önálló összes ülésekről* szól, a feljebb mondottakon kívül az első kettő is javasolja, miután e két ügy nem ritkán kivánná az összes ülés hozzájárultát is.

Ezekre kívántam ma a tisztelt Akademia figyelmét kikérni. Önök bölcsesége fogja elhatározni, rögtön kívánják-e azokat elvileg tárgyalni, vagy elébb egy vagy több bizottsághoz áttenni, hogy ezek előadásának s egyszersmind részletes, a költségek előteremtését is tekintetbe vevő javaslataiknak alapján döntsék el a teendőket.

Tennünk *kell*, tisztelt Akademia! még pedig *mást is* mint eddig, s különösen többet, sőt sokat *a tudomány s az irodalom terjesztése érdekében*, és — amit nem lehet eléggé hangsúlyoznom — *minél elébb!* Ha Széchenyi korában jogosult volt e nagy hazafi intése: *A nemzet percei drágák*: mennyivel inkább jogosult a sietésre-intés ma, szemközt a nemzetek egyensúlyát megsemmisítő, s az eddigi hatalmi viszonyokat sarkaikból

kiforgató élethalálharccal, melyhez a történetekben hasonlót hiába keresünk. Inkább mint valaha érezheti a magyar magát felhíva komolyan szellőztetni az országos fennmaradás feltételeinek nagy kérdését; s minél inkább leszen a közel jövőben utasítva — nem a maga elszigetelésére, miben egy bizonyos politikai iskola oltalmát lát, hanem — *egy nagy, hatalmas nemzetiséggel való szövetkezésre*; s minél bizonyosb, hogy az nem lehet más egy, nálunk a kultúrában rég előhaladottabb, szomszéd nemzetiségnél: annál inkább van okunk ismét és ismét azon kincsünk megőrzésére és nevelésére fordítani minden gondjainkat, mely nélkül szabadok ugyan lehetünk, de megszűnünk lenni, amik eddig voltunk, s amik maradni akarunk: magyarok. E kincsünk *a nemzetiség*, melynek legnagyobb veszedelme az *idegen műveltség*; de egyszersmind legerősb, valódi gyémántpaizsa a *nemzeti műveltség* lehető magas kifejtése s elterjesztése.

Ez irányban a magyar Akademiának is előkelő szerep jutott már alapítói által; e rendeltetésnek pedig úgy fog megfelelni leginkább, ha ereje legnagyobb részét a tudományoknak minél mélyebb meggyökeresztetésére, s a magyar fajnak minden rétegeiben, de főleg annak millióiban, *a magyar irodalom* eszköze által *terjesztésére* fordítandja, sőt ha ezt állítandja teendői első sorába.

Ezt veszi célba hármas szerény indítványom, s azért annak szíves fogadtatásáért ezennel buzgón esdeklek.

IV.

**A magyar irodalom legújabb koráról
(1772—1872).**

Olvastatott a m. akademia rendkívüli közülésében dec. 15.
MDCCLXXII.

Mélyen tisztelt Gyülekezet! A nemzeti élet, a magyar nemzet állami léte egy nagy — a legnagyobb — tényezőjének százados ünnepét ülli ez év alkonyán a Magyar Akademia. A magyar irodalom az, mely 1772-ben újjá szülte nyelvünket, mely a nemzetiség megmentő hatalmának felismertetésében paládiumot nyújtott a magyarnak, melynek érc paizsáról lehulltak az ellenséges hatalmak minden nyilai; mely át és újra átvillanyozva a lassú halálban már-már dermedező nemzettestet, eszméltre, majd önérzetre, öntudatra költvén azt, azon szilárd elhatározást érlelte meg benne: „lerázni combjairól a fővenyt“, szíve egész szerelmével, midőn kellett szíve vérével is, leszegni a Halált, s e világrész mívelt nemzetei közé feltörekedve, új, halhatatlan élet jogát vívni ki a már félhalott nemzetnek.

Igen is, Uraim, ezt ismerte fel rendeltetéseül az újjá-születésének századik évét betöltő magyar irodalom. E rendeltetésnek élt, küzdve az ezer fejű szörnynyel, t. i. önnöneinek hidegségével; majd alnézeteivel, majd kishitűségével és ázsiai érzéketlenségével nem kevesebbé, mint ellenségei nyílt és titkos üldözésével — míg végre gyermekével, a Szabadsággal, visszavívta a nemzeti létet, sőt többet ennél, mert egyszersem oly jövőnek rakta le alapjait, mely hogy fényes legyen és múlhatatlan, már csak saját rendülhetetlen hűségünktől, s — mi örökké szemünk előtt lebegjen — munkánktól függ.

Ó bár képes legyenek e napon méltóan áldozhatni nemzeti Minervánk oltárán! De én, érezve hanyatló életem gyarló erejét, aggódva látom magamat társaim által ez oltárhoz áldornak állítva, mely helyet annyian, a férfikor delén állók, szerencsésben tölthetnek vala be! Azonban ők engem azért kívántak ma megszólaltatni, mert emlékezeteim nem egyedül e nagy időköz, e száz év, felére visszaszolgálnak, szemtől-szemben látván e fél század annyi dicsőinek küzdelmeit, nemes munkáikat és szenvedések által magasztos diadalmaikat; hanem mert hagyománybeli tudataim az 1752-ben született Virág Benedek, az 1759-ben született Kazinczy Ferenc s az 1766-ban született Fejér György emlékezéseiket is felölelve, talán teljesebb világitásban áll előttem e száz év, az ébredés, a munka s a siker e százada, melynek képét újra felidézni, melynek hősei fejére a hála koszorúit tűzni, melynek történeteiből a jövőre tanulságot

vonni e nap feladata. Megkísértem tehát: legyenek Önök, amiért bizodalommal esdeklek, szíves elnézéssel!

I.

Uraim! Ritka az irodalmak történeteiben oly időszak, mely megelőzőjétől oly éles vonal által választatik el, mint irodalmunk e legújabb korszaka, melynek határozott születési éve van: az 1772. év, midőn Bessenyei György fűtta hatalmas riadóját, s az elholtat új életre támasztotta fel.

Mert, micsoda idő volt az, melyben ő született!

A szatmári békekötés a múlt század tizenegyedik évében, véget vetett volt az ország százados belharcainak. Az alkotmány, mint phoenix, épségben kelt ki az emésztő tűzből; s beállt, a török hódítások végmaradványai visszavívásán túl, az újra-építés és szervezés időszaka, mely e középkori államnak európai közigazgatást és igazságszolgáltatást volt adandó, s a bekövetkezett hosszú belbéke árnyékában egy új műveltség feltételeit megalkotandó. A szervezkedés alkotmányos úton, a nemzet részvételével folyt; erre irányult minden gond, s e gond annál inkább veszi vala igénybe múlt századbeli atyáink féltékeny örökösét, mennyivel inkább látszottak a kor s a kormány által kívánt reformok fenyegetni a kiváltságokat, melyekből közjogunk akkor állt. De ezek megőrzése felett megfélejtettek ők az alkotmánynál is becsesb kincsről, a nemzeti

nyelvről, a latin mellett, mely századok óta törvényünk természetes nyelvének, az alkotmány részének, a sokféle ajkú hazafiakat irigység nélkül egyesítő ragasznak tekintetett. Ez látszott a közoktatás kétségbe vehetetlen szükségű nyelvének is, nem csak a katolikusoknál, kiknek tanügye most a kormány buzgó gondoskodása által virágzásnak indult, hanem a németországi és schweizi, az angol és hollandi egyetemeken kiképzett tanárokkal rendelkező protestánsok iskoláiban is. Ez látszott a tudomány s a tudományos irodalom kész és egyetlen természetes közegének nálunk, hol az a különböző nemzetiségű és vallású, egyházi és világi tanférfiak által hagyományos úton átvétetett: különben is még nem szűnt vala meg az a tudósok világnyelve lenni, kivált Olasz- és Németországban, ahonnan hazánk legnagyobb számban szedte irodalmi eszközeit. Apácai Csere János a XVII. század nagy dísze igyekvéseinek a felsőbb tudományokat a tanoda és irodalom útján nemzetivé tenni, emlékezetök saját felekezetében is rég elpendült. A múlt idők küzdelmeiben szerepelt férfiak által megteremtett magyar történetírás, e küzdelmek befejeztével szinte megszűnt, s most a történetírás az egykori szereplők kezeiből a tudósokéiba ment át, kiknél az kritikai feldolgozása lett a kútfőknek, tehát tudományyá, a tudósok s az iskolák s a kútfők nagy része nyelvén. A vallásszabadság mindinkábbi enyészttével elnémultak a XVII. század hatalmas hitszónokai, s az egyházi és vallásos irodalomnak censúra alá jutásával elhallgattak a múlt

századok heves ugyan és nyers, de lelkes, de nem ritkán nagy tudományról tanuskodó egyházi és theologiai vitái, melyek irodalmunk első virágzási korában, a XVI. és XVII. században, oly tekintélyes irodalmat képeztek. A XVII. század nagy költője, Zrínyi Miklós, el volt felejtve; az országot megrendítő eseményekkel együtt elnémultak azoknak megéneklői is, s újakat az elfáradt kor nem szült többé. Ellenben az újra feléledt classicai tanulmányok, a latin törvény, törvénykezés és közigazgatás áthatottak a megyére, át az országgyűlésre is, s a tanácskozás általános nyelve annál könnyebben a latin lett, mert ezek diplomatikai nyelve régtől fogva szint' az volt, s így egykori országgyűléseink magyar nagy szónokai, a Pázmányok és Eszterházyak, a Wesselényiek és II. Rákóczi Ferenc hatalmas, néhol művészetre emelkedő beszédeiknek hírok is elhangzott. Férfiainknak, kik magyarul olvastak, kézikönyveik Pethő és Gyöngösi maradtak; asszonyaink, bár kivételkép néhány költő nőt ismerünk, egészben imákon és szenténekeken kívül más olvasmányt úgy sem ismertek, nem kértek. S így ez egykor virágzó irodalom a múlt század első tizede óta — a vallásos napszükségleten kívül — minden más téren véghanyatlásnak indult.

Annál szívesben fogadtatott, különösen a magasabb s a polgári körökben, az európai társadalommal és kultúrával mind sűrűbbé lett érintkezés folytán két vendég: a német s a francia nyelv és irodalom. A belső háborgások lelohadtával most már szabadon beszállingozó iparosok naponként nevelték a hazai

német elemet, mely a legtöbb városokban úgy is minden időben túlsúlylyal bírt; az országot hállókép elborító új kamarai hivatalok, katonai tisztviselők és tisztek mind több pontokon támaszt nyújtottak a németiségnek; a Béccsel megnyílt kereskedelmi közlekedés nagyobb mértékben mint hajdan, az erdélyi szászok s a német egyetemekről visszatérő evangélikus ifjak is tömegesen kezdék importálni a Németországban most éledő új irodalmat, és divatcikk lett, különösen a női világban, a német beszéd és német könyv; míg az európai példán induló főrendek a franciát fogadják be, franciák levén házipap és titkár, nevelő és társalkodó nők, s a komornoki személyzet; és arról, hogy a magyarság már a gyermekszobából is kirekedjen, francia és német bonnok gondoskodtak. És kirekedt az, Uraim, alaposan, valamint a közéletből és nevelésből, úgy a társaságból, s végre a családból is, a jövőnek e veteményeskertéből; és kirekedt, gyáván elhagyva, bűnösen feladva maga a nemzet által, mely a helyett hogy hódítana, ellentállás nélkül meghódíttatá magát; a helyett hogy olvasztana, maga átolvadt készségesen; a helyett hogy visszahatna, lelketlen önfeledésben kivetkőzék nemzetiségéből: s ekép lett a Bethlenek és Zrínyiek büszkesége árvává saját házában, ekép szolgálóvá önbirodalmában e fejedelmi nyelv, melynek hangjai lelkesítették a magyart azon két százados küzdelemben, melyben egyik karjával a nyugot, másikával a kelet hatalmas császárai ellenében, oly kicsinyre olvadt örökségét meg bírta oltalmazni.

Voltak mégis, kik nemzetiségünk sülyedésének e vigasztalan korában, ha nem gátolhaták is a köz romlást, de fenntarták e nyelvet irmagúl jobb napokra, haugyan ilyek még felderülnének: a Calvin hívei s a magyar nép; és voltak ez irodalmi nagy szünetelés alatt, bár kevesen, kik mintegy az irodalom jogfolytonossága fenntartásaúl, adák szerény de nem hatástalan munkáikat: Spangár és Kovács történetkönyveiket, melyekkel a középrendekben legalább a hazaszeretetet —, Faludi Ferenc, régi nyelvünk utolsó díszes képviselője, ethikai munkáit, melyekkel az erkölcsi érzést táplálták; míg a testvér-hazában első irodalomtörténetészünk, a nemes Bod Péter, M. Athénásában, sírba hanyatlott régi irodalmunknak emléket állított — reménye nélkül a feltámadásnak. Ott vala ugyan még Mikes, ki rodostói száműzetésében dolgozgatott halhatatlan prózaművén; s itthon a hazában három költő, de nem az olvasó közönségnek írók: b. Amade László, kinek dalai galant viszonyai és kalandainak voltak közegei; b. Orczy Lőrinc, ki a téli estvék unalmai közt magán jó kedve töltésére versele; és ismét Faludi, ki költői keble ifjonti ömlengéseit és nyugott aggkora enyelgéseit gondosan rejtegette: míg mindezek nagykésőn, részben csak a mi időnkben, láttak világot, s így az ő korukat nem illusztrálták.

Ez volt, tisztelt Gyülekezet, most száz éve nyelvünk és irodalmunk szomorú, pusztá képe.

II.

Végre jött, s jött előkészületlenül, váratlanúl, szinte egyszerre, a fordulat. Nem egy nagy esemény, nem a nemzetben keletkező valamelyes mozgalom, nem a népet szerető királyné által, kinek csak ismernie kellett Magyarország óhajtását, hogy azt teljesítse is, haugyan ez óhajtás létezik, ha nyilatkozik — de az nem nyilatkozott: hanem jött egy ember által, ki nem főrendi születés, nem magas állású, nem gazdag és hatalmas, hanem fiatal, lelkes és tisztán látó a díztelen önfeledést, s lángoló a nemzeti műveltség emelkedéseért: ez villanyozta fel az öntudatlan nemzedéket: Bessenyei György.

Azon intézmény, mely nekünk Bessenyeit, mely bennünket általa minmagunknak visszaadott, a Mária Teréziától 1760-ban felállított királyi testőrsereg volt. Mintha ennek rendeltetése nem csupán a királyi udvar díszének nevelése, nem is csak az önálló magyar királyi méltóság részére egy új attribútum megadása volna, hanem egyszersmind válogatott ifjainknak az európai kultúra színvonalára emelése. Mily színben tűnhettek vala fel akkori gymnásiumaink e növendékei a francia modorú körökben, hol elfogadtatást voltak találándók? Növelde lett tehát az, a francia erkölcsök és csín, társalkodás és irodalom elsajátítására: s az alföld délceg ifja éjt nappá téve, igyekezett kiegészíteni, nemesbíteni hazuról hozott csonka képzettségét. Azon időben XIV. Lajos irodalma rég meghódította volt már a művelt világot:

a hanyatló Olaszországot nem kevesbbé, mint a Shakespeare hazáját, sőt a Lope de Vega s a Calderonét is, mely nemzeti jellegét legtovább, legszívósban óvta volt meg minden idegen érintéstől. Hogy ne hódolt volna meg a német egy nyomorúlt irodalmi korszak után? II. Frigyes megvetette ezt, a Németországban emelkedett nemzeti nagy visszahatás hullámai a francia udvarú Bécs falaiig még nem hatottak el, s a bécsi német Músa, ha csakugyan Músának mondható volt, a lipótvárosi népszínházba szorult. Igen természetes vala, hogy Bessenyeit is a Szajna tündére fogta el; de e mellett a német irodalomnak elhanyagolt állása a német birodalom székesvárosában eleinte meglepte őt, majd gondolkodóvá tette. Túkröt vélt benne látni, melyből saját hazája nyelvének szánandó sorsa verődött vissza, de még, és ó mennyivel, sötétebb színben! És ő, hazafiúi fájdalomában, de egyszersmind ereje érzetében egy nagy, egy bátor, egy felszínes gondolkodó előtt kivihetetlennek látszó tervet érlelt elméjében, melyet élete egyetlen feladásaúl tűzött ki, s mely nem vala egyéb, nem csekélyebb, mint a már szinte elholt magyar irodalom felélesztése, a magyar költészetnek tartalom és forma által regenerációja, az emberi tudás minden ágaira kiterjedő új irodalom megteremtése, s ekép a magyar nyelvnek egy a nemzet minden rétegeit átható magyar műveltség közegévé tétele, s ez által végre — a nemzet megmentése.

Ez új kort, Ő, a nagy alkotó, 1772-ben, az első magyar műdrámával, az Ágis tragédiájával nyitotta

meg, mely első könyve az új magyar irodalomnak jelentesen az imádott királyné Mária Terézia nevének oltalma alatt lépett a világ elébe. Követte ezt, tíz rövid év alatt, gazdag elméje tárházából hús újabb mű; poetai, a komoly és víg dráma, az epos és tanköltészet nemében; bölcsészeti, a szellem és társadalom legmagasabb kérdéseit vizsgáló; históriai, a nemzet önérzetét felköltendő; és irodalmi, a legközelebbi teendők felett tájékoztatók; nem említve a tán legnevezetesebbeket, melyekre a censúra interdictumot mondott. Társaságba fűzte maga körül társait, munkáltatta őket és biztatta a csüggedőket, mire ugyan nagy szükség volt. „Fúdd meg hangos sípodat, — így kéri 1773-ban is az őt követő Barcsay — s ébreszd fel zsibbadt érzékenységeinket!” Tette, izgatva, tüzelve, a társas téren és levelezve a távollevőkkel, kérve a fogékonyakat, ostromolva a kétkedőket és kishitűeket, és sujtva röpirataiban az akadémikusokat — mert voltak, igen is voltak hazánkfiai közt, kik a színiköltészetet díbdábnak, a tudományok művelését magyar nyelven sikeretlen vergődésnek tartották, s a nyelvújítást attentátumként visszautasították. De az általa megindított idő meg nem állt többé, az elvetett magok kikeltek.

Tisztelt Gyülekezet! Bessenyeit nem e tekintélyes serege az ő lelkes, tartalmas, egészletökben a nagy és mély gondolkodót festő munkáinak teszik nagygyá: a fejlődésében rég fennakadt és elmaradt nyelv még nem vala képes a bölcsészet s a társadalom nagy problémái fejtegetéseinek világos, szabatos

és tetsző kifejezést adni; de tette őt a nemzet egyik legnagyobb jótevőjévé az európai állásponthez mért conceptió, az eszközök világos meghatározása, s azon horderő kimutatása, melylyel az irodalom e nemzetre leszen, ha az nem mint fényűzési cikk, nem mint hiúság eszköze vagy magán jókedv ki-elégítése, hanem ha tervszerűleg, mint a nemzet millióinak nevelője, fog műveltetni. Ekép lett ő fáklyavivője nemzetének, s annak prófétája: az ő vágyai, reményei megterhesítették a levegőt, s az ő évtizede végén a szellemek át valának batva, tudva nem tudva, az ő vágyai és eszméitől. Élet s nem várt munkásság ébredezett a legkülönbözőbb irányok és formákban; de mind ez csak azon lökés folytán, azon hatásában többé fel nem tartóztatható eszme befolyása alatt, mely egyetlen főben fogamzott meg, mely egyetlen kebelből áramlott széljel, s ez az egy fő és kebel — a Bessenyei Györgyé volt. Áldás és háladó emlékezet lengje körül a nagy és bölcs hazafi nevét!

Míg Bessenyei és társai, a gárdában s azon kívül, a francia költészet jelesb műveit tömegesen átülteték irodalmunkba, s ezt eredetiekkal is gazdagították: itthon a classica literatura emlőin nevelt férfiak a római költészet különböző formáit s annak technikáját honosították meg; mások viszont, a folyvást élénkülő mozgalom által megkapatva, Gyöngyösi nyomaiba léptek, s nemzeti tárgyakat népies nyelven tárgyalva, az alsó rétegekben is hódítani kezdtek. Ekép az irodalom észrevétlenül ismét té-

nyezője lett szellemi életünknek; a siker tekintetét kölcsönzött a rég óta lenézett nyelvnek, s a II. József rendeletei, melyek a holt latint minden téren az élő német által kivánták pótoltatni, már egy, a maga nyelve becsét érző, annak a nemzet regenerációjára vezető horderejét ismerő, tömör ellenzékkel találkoztak. És első sorban ismét írók tiltakoztak a nemzeti nyelvre halált mérő akarat ellen, nem szóval, hanem nyílt tettben! A rendeletek ugyan is megjelentek, s Dugonics, az egyetemi tanár és szerény szerzetes, válaszkép magyarul adja ki négykötetes mennyiségtanát, s matematikai latin előadásai közben magyarul is bátorkodék tételeit illusztrálni. Egy más szerény szerzetes, kinek a közkegyelet a Nagy melléknevet adta meg, Révai Miklós, elhagyja váradi akadémiai tanszékét, hogy a mozgalom középpontjához közelebb essék, személyesen lép a hatalmas császár elébe, s a Bessenyei akadémiai eszméje létesítését kéri — a magyar nyelv emelésére. S valamint a hetvenes évek Bessenyei évtizedét képezék nemzeti ségünk történetében, úgy Révaié lett a nyolcvanas éveké, melyekben a pályáról végkép lelépett s falusi magányában elvonult Bessenyei helyett, ő veszi át a nagy izgató szerepét, s a Ráth Mátyás után általa szerkesztett „Hírmondó“ röpke lapjain a könyvkereskedéstől nem érintett pontokon is terjeszti a Bessenyei eszméit; tankönyveivel bebizonyítani igyekszik nyelvünknek a komolyabb tudományok előadására is képességét; régibb s újabb íróink

kiadásával az olvasási váagnak nyújt táplálatot, saját verseivel pedig költészetünknek új bájt, ízlésünknek nemes emelkedést ad: míg ismét Dugonics, az epost elhagyva, a regényirodalmat indítja meg epochális Etelkájával, mely után annyi fellelkesült anya e névre kereszteltette leányát, mely a már csak latin történetkönyvekbe temetett Árpád és honfoglaló ősök emlékezetét új életre hívta, és ama nagy nevet — első — vezette vissza a nemzet öntudatába. Nem nagy dolgok, Uraim, irodalomtörténeti tényekül, de annál nagyobb mozzanatok nemzetiségi szempontból, melynek felébresztéséhez hathatósan járultak, melynek valahárai felébredéséről tanúskodnak. Felköltetvén főleg „Etelka“ által a nők vágya irodalmi élvezetek után, megszületett egy bő, bár akkor még túlnyomólag fordításokból élő regényirodalom; gazdagodott a színügy feléledtével a drámai műsorozat eredeti és fordított darabokkal; megszólalt ismét a rég elnémult dalköltészet is, melynek tehetséges és lelkesedett művelői az addigi, jobbára exclusív, irodalmi csoportok vívmányait készségesen elfogadván, és új elemül a nyelv és vers dallamosságát vevén fel, azon magasabb szépséget kezdék megadni nyelvünk- és költészetünknek, melynek kifejtéséhez a Kazinczy, Virág és Dayka, s majd folytonos sorban a Csokonai, Kis és Himfy nevei vannak csatolva.

És írók voltak végre, tisztelt Gyülekezet, azok, kik, midőn József halála után a törvényhozás valahára ismét gyakorolhatta jogát, seregesen léptek fel a nemzeti nyelv védelmében, s magokkal ragadva a

megyei és országgyűlési rendeket, megindították és folyvást támogatták, a társas és irodalmi téren, azon félszázados küzdelmet, mely ország és udvar közt a magyar nyelvnek egy nemzeti nyelv jogaiba behelyezése végett folyt, s mely csak lassan és talpalatonként vívhatta ki a véggyőzedelmet, mely 1844-ben V. Ferdinánd király magyar beszédében nyerte zárkövét. És nem nyeri, ha az irodalom alább hagyva — úgy mint gyakran az országos férfiak — nem vívja fel magát a tartalom és művésziesség azon színvonalára, mely sem tagadható, sem mellőzhető többé nem volt.

Mert igen is jöttek oly idők is, midőn a nemzeti ügy hivatalos képviselői végkép meg látszának feledkezni azon nemes tűzről, mely őket 1790-ben lelkesítette. A hazafi elkeseredve tekint a napóleoni háborúk korszakára vissza, midőn addig, míg e nép fiai vitézül harcoltak a csatamezőn, és segíték elfordítani e hazától az invázió és meghódítatás nyomorát, a közélet itthon a reménytelenség, meghunyaszkodás és erőtlenség képét nyújtá: de az irodalom emelt fővel mutat a lelketlen korra, midőn a censúrai járom és a pártoláshiány dacára ő maga tartá e nemzetben a lelket! Mert ekkor volt az, hogy Kazinczy csudatévő ujjai alatt az előtte még siket fához hasonló nyelvünk márványnyá lett, melyből a szobrász úgy Herculest és Theseust mint Venust és Psychét volt faragandó; ekkor lett az, hogy ő, elittasodva saját teremtménye szépségén és erején, önérzetében, mely az új nyelvé is volt, így énekelhete:

„Isteni bája a szép Hellásznak, római nagyság,
 Francia csín, és német erő, s heve Hesperianak,
 És lengyel lágyság! titeket szép nyelvem irigyel.
 S ti neki semmit nem irigyeltek? Nyelve Homérnak
 S Virgilnek, ha találtok-e mást Európa határin,
 Mely szent lantotokat ily híven zengve követné? —
 Dörg ő, s nem csikorog; fut ha kell, mint férfi fut a cél
 Nem tört pályáján; de szaladva, szökellve, sikamva.
 Lángol keble, ajakán mély bánat keble sohajtoz,
 S mint te, olasz s lengyel, hévvel nyögdeli szerelmét. —
 Hull a lánc, közelít az idő, s mi közöttetek állunk.“

És köztök állt már ő, ki e szegény nyelvet gazdag-
 gá, az erőtlent hathatóssá, az egyhangút változa-
 tossá és zengővé alakította át; dallá tette a költő
 ajkain, világossá, könnyűvé és elegánssá a próza
 műveiben: művészetté az irodalmat. Ekkor bájolt
 vissza bennünket a régi kedélyes családi világba ke-
 cses pongyolájú regéivel Kisfaludy Sándor; ekkor
 harsogtatta Berzsenyi a nemzet önbizodalmát fel-
 költő és tápláló ódáit; ekkor ~~nyögdelte~~ Kölcsey Fe-
 renc andalító zenéjű dalait; s tüntette fel a népet s a
 nemzetet az új színen Kisfaludy Károly, amazt kedé-
 lyes gyöngéivel, de egyszerű erényeivel is felmutatva,
 vagy szenvedéseiben részvétet költve iránta, ezt haza-
 fiúi erkölcsi komoly méltóságában tükörül és pél-
 dául állítva fel a lankadt kornak; és ezek után jött
 a költőkirály Vörösmarty, ki, míg a világirodalmi
 kultúra s ez ősi nyelv minden erejét és szépségeit
 egyesíté költészetében, lángoszlopként bevilágolt a
 múltba, hol „régí dicsőségünk késett vala az éji ho-
 mályban“, és élővé tette a nemzet nagy, és nemes

hőstettei emlékezetét a feledékeny maradék elméjében. Senkiben a nemzet közérzése: mind az, mit ez óhajtott, szenvedett, vagy csak homályosan sejtett, oly valóan és világosan még nem nyilatkozott, mint benne: amiért méltán a nemzet öntudatának mondathatott; senki annak oly igaz, oly forró, oly hathatós kifejezést nem adott mint ő: innen az ő történelmi fontosságú hatása; s mert a nemzet s az ő szívdobogása azonegy volt, közéletünknek harminc éven át minden mozzanatában — a politikai ébredéstől a tetőzésig, s innen az örvényig, melyet túl nem bírt élni — annak lelkesítője, szépítője, s míg kétségbe nem esett, vigasztalója volt.

Oda érkeztünk, tisztelt Gyülekezet, hol a Besenyei által életre költött nemzetiség és irodalom nem többé csak tényező volt, hanem hatalom lett a nemzet életében. Nem szóvirág, nem szónoki díszítmény az, hanem azoktól, kiknek megadatott azon kor két legnagyobb szellemének elme- és kebelműhelyébe betekinthetni, kétségbe vehetetlen, bár talán még ki nem mondott tudatom, hogy azon férfiú, kit leghevesb ellenpártosa a Legnagyobb Magyarnek nevezett, hogy Széchenyi István a Zalán, a Szózat s a Vén Cigány költőjével a legszorosb lelki közösségben állt. Uraim, Széchenyi István már rég fellépése előtt el vala tökéelve az ernyedésnek indúlt magyar államtest újjászülését élte fő feladásává tenni; de „Zalán“ volt azon szózat, mely ifjúsága minden emlékezeteit felriasztotta, mely férfikora minden tanulmányai elibe, legfőbb eszközül és végcélul egyszers-

mind a nemzetiség nagy ügyét állította. Bámuló lelkesedés fogta el őt e nem sejtett hangok felett, s e perctől fogva méltónak tartotta ez irodalmat szerete- tete fő tárgyául fogadni, elég hathatósan arra, hogy a regeneráció műve is annak segedelmével kísértés- sék meg. Igen, a nemzetiség emelése lett program- jának első pontja, melyet ő egy emlékezetes beszéllge- tésében a politikai élet költészetének nevezett. Ennek varázkardjával reménylette most már a jólétre veze- tendő szabad intézményeket is létesíthetni, és mívelt nemzetiség, szabadság és jólét lőn neki azon szent- háromság, melyet végre is a nemzet dicsősége koro- názand. És megkezdé pályáját ez akadémia fel- állításával; s megragadá maga ez irodalmat legfőbb eszköz gyanánt, melylyel élte annyi szent szándékait létesíteni reménylette. S ezen túl egymás mellett és folytonos titokszerű kölcsönhatásban folyt le a két férfiú munkássága és élete, mely előtt azon- egy legfőbb cél lebegett: Vörösmarty költészete nem szűnt meg táplálni Széchenyi lelkesedését, s a költő eszményeinek az államférfiú eszméi adtak tiszta for- mát. Így egyesült, tisztelt Gyülekezet, e nagy időben a költészet s az államtudomány egy közös célra, mely egy virágzó, de mindenek felett magyar szabad állam megteremtése, dicsővé tétele volt. E cél lelkesített mindenkit, megtette kötelességét nagy és kicsiny, megye, ország, társadalom: de a legfőbb ható erő ezóta a sajtó, az irodalom lett, melyből indult ki minden eszme, mely által hatott a közélet minden actiója is a legtágasabb körben, melynek út-

ján indult új fejlődésnek, szélesebb elterjedésnek a tudomány. A bölcsészet és nevelésügy, jog- és államtudomány, nyelvészet, sőt az öröktől fogva nálunk elhanyagolt exact tudományok is, virágozni kezdtek, az oly hosszú időn át tőlünk idegen egyetem kezét fogni, a közoktatás magyarosodni, a művészet alkotni — mind, mind, mind a magyar nemzetiség zászlója alatt, s annak erősítésére, dicsőítésére. De részletezzem-e azon félszázad irodalmi tetteit és hatását, mely az 1823-ki actióval kezdődött, s melynek végén Közép-Európa legszabadabb állama az, mely a magyar Duna két partján virágzik? Elszám-láljam-e a költőket, kik a kebleket az emberi és polgári jogok kiterjesztésére előkészítették? — a történetírókat, kik a nemzet önismeretét, önérzetét gerjesztették, táplálták azon közelmúlt időben, midőn irodalmán kívül e nemzetnek egyebe már nem volt? Szükség-e nékem koszorút tűznöm azon alakok homlokára, kik a Bessenyei és Révai által sürgetett, a Széchenyi által életbe hívott, s a magyar nemzet öszvesége által a legszomorúbb időben ily erőre és díszre kifejtett akademia legfényesebb nevei? Meg kell-e egy Teleki József, egy Szalay László, egy Dessewffy Emil és Eötvös József neveit neveznem e házban, melyben rólok minden kő beszéll? Kimutas-sam-e, hogy e szellem bajnokai, körülvéve és támogatva annyi holt és élő jelesektől, voltak azok, kik az irodalom oktató, az államtudomány szervező, s a magyar szó művészeti hatalmával vívták ki azon alapokat, melyeken végre is ez állam felépült? Azon-

ban megszűnöm neveket nevezni, melyeket minden szív áld, s egy oly tételt bizonyítgatni, melyet ki kétségbe vonna, nincs magyar, nincs hazafi.

III.

S e ponthoz érve, visszaemlékezem Arra, ki ez egész küzdelmes, de lelkes, de valahára diadalmas mozgalmat most száz éve megindította. — „Fohász-kodásom — így végzi egyikét esdeklő, buzdító ír-tainak — vágyódásom, reménységem biztatnak, hogy fognak majd ily célra törekedő lelkek a nemzetben támadni! Ám legyen, ha reménységemet álomnak veszed, de hadd meg szívemnek ez édes álmot! Ha én nem is, megérhetik a maradékok, hogy dicsősé-gök, erkölcsök felemelt nyelvöknek méltóságában fog ragyogni! Meghalok ez andalgó reménységgel, nemzetemnek hagyva sírom széléről utolsó fohászko-dásomat!“ ¹⁾ Igen is, ó halhatatlan fia lelketlen ko-rodnak! nagy ébresztője, jótevője nemzetednek!

¹⁾ L. „Beszéd az országnak tárgyárul“ Bessenyei saját kézírata a nemzeti muzeum könyvtárában Quart. Hung. 475. sz. — (Töredéke látható a Tudom. Gyűjt. 1823. évi I. kötetében.) — Az idézett hely Bessenyeinél így van: „Fohász-kodásom, vágyódásom, reménységem biztatnak, hogy fognak majd magokat ilyen szabad-sággal élő lelkek a nemzetnek vérébül feladni. Hadd járjon ha reménységemet álomnak veszed; de hadd meg szívemnek, mert édes néki. Legyen álom, valóság!... Ha gyönyörködtet, mind egy: Jobb az édes álom a keserű valóságnál. Ha én nem is, megérhetik a maradékok, hogy dicsőségek, erkölcsök felemelt

fohászaid átvezették az általad felriasztott nemzedéket, a te vágyaid az övéi is lettek, s reményeid éltető melegében valósággá érlelődtek! Utódaid hön felfogták ez árva nyelv ügyét, nagygyá és dicsővé nevelték azt az új kor nyelvei közt, s íme büszkén ragyog sugárkoronája, melyet költői és szónokai, történetírói és állambölcsei feje körül fűztek. Nincs többé a pór kunyhójába számkivetve: ott kevélykedik a nők koszorúiban s a tudomány termeiben, a fórumon s a comitiákon, a nagyok palotáiban s a magyar király thronusán — és e thronuson is a legszebb királyné ajkain! — Igen is: maradékaid megérték, amit oly sovárgón ahítottál, sőt sokkal többet: e jel alatt győztek ők országos küzdelmeikben is; a magyar állam visszafoglalta, háromszáz bús év után, állását Európa államai közt, s azon hatalmasággal, melyhez sorsa által kötve van, az egyenjog alapján szövetkezve, bizodalommal tekint immár a nagy harc elibe, mely a jövőnek fátyola megett talán rá vár, mely, tán utolsó, tűzpróbára állítandja életképességét, de melyet diadalmasan megálland, ha azon zászlóhoz hű marad, mely alatt e mai

nyelveknek méltósága közt ragyogjon, és bölcsességek mélységébe heverjen. Meghalok e tántorgó reménységgel, nemzetemnek hagyván sírom széléről utolsó fohászkozásomat, *hogy ez írásban egei közt bujdosson!*“ — Bessenyei helye és irálya a *hallásra* és *hatásra* számított előadásban némi törlést és szerény, de a korról egyező stilizálást kívánt; a hűség pedig e beszámoló jegyzést követelte. Csak arra nézve nem homályos B. stílje sok helyt, ki hosszas társalkodásban e korról és ez íróval észjárásukat s a kifejezéssel való küzdelmeiket ismerni tanulta.

győzedelmét kivívta. Mert, ó hazafiak, a státusokat azon erő tartja fenn, mely azokat alkotta: a magyart nemzetisége alkotta meg: ehez ragaszkodjatok szívetek egész melegével, ehez elmétek minden munkájával: s a magyar állam akkor boldog lesz, dicső lesz, és maradandó az idők végeiglen.

MAGY. AKADEMIA
KÖNYVTÁRA

V.

**A magyar irodalomról,
politikai és műveltségi hatása világában.**

Olvastatott a budapesti kereskedelmi csarnokban jan. 18.
MDCCLXXIII.

Wenn ich, meine Herren, aufgefordert durch das amtliche Organ Ihrer Gesellschaft, Sie an diesem Abende über ungrische Literatur zu unterhalten, dieser Einladung bereitwillig Folge leiste, so thu' ich es im Vertrauen auf die Sympathien, mit welchen das deutsche Element unseres Vaterlandes nationalen Interessen stets entgegenkam, mit Vertrauen auf die Theilnahme, welche dasselbe unseren nationalen geistigen Bewegungen schenkte, wenn ihm dieselben zugänglich gemacht wurden. Nun ist aber die ungrische Literaturgeschichte eine neue Wissenschaft; und trotzdem, dass die Nation, so weit wir sie an der Hand der Geschichte in die graue Vorzeit zurück verfolgen können, stets Literatur gemacht hat, war es doch eben nur diesem

Jahrhundert vorbehalten, auch eine zusammenhängende Geschichte derselben aufzubauen; und ist die Kunde derselben noch so wenig in das allgemeine Bewusstsein eingedrungen, dass ich eine Besprechung derselben in diesem achtbaren Kreise um so mehr wagen darf, als dessen Mitglieder, durch ihre für die vaterländische Wohlfahrt so fruchtbringende Lebensaufgabe absorhirt, dem Gebiete ähnlicher literarischer Forschungen nothwendigerweise ferne stehen, doch für die Resultate derselben gewiss Interesse — ja mehr, ich bin dessen überzeugt, auch Theilnahme — fühlen.

I.

Allerdings besitzen wir geschichtliche Zeugnisse, dass schon die Ungern des IX. und X. Jahrhunderts, also die Ungern der Grossfürsten Árpád, der dieses Reich erworben, und Geysa's, der es zuerst in die europäische Staatenfamilie eingefügt, noch ehe sie das Christenthum angenommen, die Poesie pflegten. Sie hatten nämlich ihre religiösen Lieder, sie hatten Trauergesänge über geliebte Todte, sowie Liebeslieder; das wichtigste aber waren ihre historischen Gesänge, in denen sie ihre ganze Geschichte aufbewahrten, welche wohl im Geiste und Munde der Sänger und des Volkes sich vielfach umgestaltete, jedoch die Erinnerung ihrer Eroberungen und staatsbildenden Thaten in grossen Zügen treu enthielt, so, dass unsere ältesten heimischen Chronisten, welche, dem Beispiele anderer europäi-

scher Völker folgend, lateinisch schrieben, einen bedeutenden Theil ihrer Erzählungen eben den epischen Liedern der Sänger und der Volkssage entnahmen. So hat einer unserer ältesten Geschichtschreiber, der anonyme Notar des Königs Béla, die zahlreichen Details und Episoden der árpádischen Eroberungskriege, für welche keine geschriebenen Quellen vorliegen konnten — da die Völker, denen Árpád den Besitz dieses Landes abkämpfte, keine historischen Denkmäler zurückliessen, noch die in den Grenzen des heutigen Ungerns sich abspielende Geschichte durch irgend ein auswärtiges Volk beobachtet, verzeichnet wurde, — nur den Liedern des Volkes entlehnt. So haben die Chronisten selbst die Ereignisse des XI. Jahrhunderts hauptsächlich aus diesen Quellen geschöpft, ja die Geschichte des Königs Salomo, die bis Andreas I. zurückgreift, wurde aus einem grossen Volksepos, mit Abstreifung manchen romantischen Beiwerkes, in lateinische Prosa geradezu übersetzt, ohne den Charakter ihres poetischen Ursprunges ganz verwischen zu können. Ein Gleiches gilt von der ganzen ritterlichen Geschichte des grossen Königs Ladislaus, den die Kirche den heiligen nennt, von Koloman's russischem, von des II. Stephans griechischem Feldzuge u. s. f. Das altungrische Geschichtslied, welches die Jahrhunderte aus dem Gedächtnisse des Volkes früher vertilgten, als sich ein Sammler fand, der dessen reichen Schatz mit liebender Sorgfalt niedergeschrieben und so für die Nachwelt gerettet

hätte, blieb nichtsdestoweniger das sich immerfort verjüngende, die neueren Ereignisse von Zeit zu Zeit aufnehmende Medium, in welchem sich der nationale Geist, die Wünsche und Befürchtungen, selbst die politischen Stimmungen des ungrischen Volkes ausprägten; ja, es ersetzte bei dem Geschichts-Unterricht der vornehmen Jugend geradezu das Lehrbuch, wie uns noch aus der Mitte des XVI. Jahrhunderts der gleichzeitige königlich ungrische Historiograph Johann Michael Brutus glaubwürdig berichtet; während andere Schriftsteller desselben XVI. Jahrhunderts einzelner Ereignisse des XIV. und XV-ten erwähnen, die durch fahrende Sänger, mit Begleitung der Leier, in Herbergen und Feldlagern sofort gesungen wurden. So erhielt sich dieser Verband der Geschichte und Poesie nicht nur im Volke blühend und sich selbst immerdar befruchtend und erneuernd, sondern sogar als politische Schule und Erhalterin des patriotischen Sinnes und Bewusstseins der Jugend auch von den besseren Klassen gehegt und werth gehalten bis zum Ende des XVII. Jahrhunderts; während in geistlichen Kreisen vor der Reformation die L e g e n d e n d i c h t u n g gepflegt ward, wie dies unsere grosse Katharinen-Legende des XV. Jahrhunderts bezeugt.

Dass neben dem Volksliede und der historischen Dichtung sich gleich nach der Annahme des Christenthums, also schon unter König Stephan dem Heiligen, eine geistliche Literatur gebildet, liesse sich nach dem Beispiele anderer neube-

kehrter Völker ohne Weiteres behaupten, wenn wir auch keine Denkmäler derselben besäßen, was doch der Fall ist. Wir haben Musterpredigten, Bibelübersetzungen (schon aus dem XIV. Jahrhundert), Legenden, Kirchenlieder, Andachtsbücher, Passionen, Traktätchen u. s. w. in ziemlicher Anzahl, die übrigens heute nur mehr in sprachgeschichtlicher Hinsicht Werth besitzen, die aber unseren grossen Philologen Révai in den Stand setzten, schon in den ersten Jahren des laufenden Seculums den Grund zur ungrischen historischen Sprachwissenschaft zu legen.

So stand die ungrische Literatur, als mit der grossen Niederlage bei Mohács 1526 und dem inneren Verfall der alten Kirche sich der Reformation Thür und Thor öffneten. In wenigen Jahrzehnten sah man eine neue und reiche, sowohl wissenschaftlich theologische, als praktisch-geistliche Literatur erblühen, unterstützt durch die Buchdruckerpresse, welche — nachdem sie England und Spanien voraneilend ihre erste Werkstätte bei uns schon 1473 in Ofen aufschlug, und somit dieses Jahr ihr vierhundertjähriges Jubiläum in Ungern feiern wird, — welche, sage ich, eben durch die Reformation belebt, im XVI. Jahrhundert eine bedeutende Ausdehnung erreichte. Es mag wohl hervorgehoben werden, dass im Reformationszeitalter, welches selbst einige neue Sekten bei uns hervorrief, es nicht die lateinische, nicht die deutsche Literatur unserer sächsischen Brüder, sondern die ungrische war, in

deren Kreise sich jene mächtige Bewegung der Geister abspiegelte, welche, durch Luther, Calvin und deren Genossen angeregt und erhalten, ganz Europa ergriff, und die herrschende Idee zweier Jahrhunderte geworden. Und während die kritische Richtung der reformirenden Theologie sich auch auf andere Gebiete des Wissens überpflanzte, fehlten auch nicht wissenschaftliche Versuche ungrischer Schriftsteller; doch liessen die nunmehrigen unausgesetzten Religions-, Bürger- und Türkenkriege die weltliche Wissenschaft zu keinem wahren Gedeihen gelangen, wozu wohl auch die Sprache der Schule, das Latein, das Ihrige beitrug.

Und doch konnten es die fortwährenden politischen und kriegerischen Erschütterungen nicht hindern, dass die historische Volksdichtung im XVI. Jahrhundert reich bebaut, im XVII-ten sich durch den genialen Zrínyi, Urenkel des Szigeter Helden, zum Kunstpos emporschwingte, und in Gyöngyösi der Nation einen Dichter gebe, der sie ein Jahrhundert hindurch begeisterte. Sie konnten es nicht hindern, dass den geistigen Spielen des Mittelalters, den sogenannten Mysterien, sich eine neue Art von Schauspielen, von Kirchen- und Staatsaktionen, beigeselle, welche nach den wenigen, doch verschiedenartigen Denkmälern zu urtheilen, die uns die gleichzeitige Presse überlieferte, von nicht geringem Einflusse auf die Denkweise des Volkes sein musste. Im XVII. Jahrhundert, wo die Bürgerkriege die stärksten Wogen schlugen, scheinen die wan-

dernden Schauspielertruppen an Zahl und Wichtigkeit abgenommen zu haben, bis sie am Ende des Jahrhunderts durch Leopold I. unter polizeiliche Kontrolle gestellt, wohl ihres Lebenselementes, der Freiheit, beraubt, verkümmern mussten. Im Rákóczy'schen Zeitalter sind sie bereits verschollen.

Einer bedeutenden Blüthe erfreute sich zu dieser Zeit die ungrische Geschichtschreibung, welche zumeist den Zeitereignissen auf dem Fusse folgte, und somit vornämlich Quellenliteratur geworden. Im XVI. Jahrhundert waren es noch hauptsächlich die aus der Corvinischen Renaissanceperiode hervorgegangenen Gelehrten, welche die vaterländische Geschichte mit Ernst und nicht ohne künstlerische Ausbildung in lateinischer Sprache pflegten; doch im XVII., in dieser ersten Blüthezeit nationaler Literatur, ging der Schwerpunkt, der Zahl und der Wichtigkeit nach, auf die ungrisch Schreibenden über, da es zumeist Staats- und Kriegsmänner waren, die in der Regel wohl kunstlos, doch glaubwürdig und bezeichnend die Ereignisse ihrer Zeit aufzeichneten.

Eben auch vom geschichtlichen Standpunkte aus möge die mehr volkthümliche, weil nicht von Literatoren betriebene, politische Dichtung der Revolutionszeit von Tököli bis zum Szatmárer Frieden gewürdigt werden. Es sind theils kleinere Gedichte, nachweisbar von den noch immer blühenden fahrenden Sängern gesungen und sich auf einzelne Kriegereignisse oder Persönlichkeiten beziehend,

die in dem Getümmel der Zeit durch Thaten oder ergreifende Schicksale Theilnahme einflössten; theils grössere erzählende, auch didaktische und satirische Gedichte, die nicht eben geringen sittengeschichtlichen Werth besitzen. Diese Poesie bildete gewissermassen den Schlussstein jener ersten Blüthezeit unserer Literatur, in welcher die Kanzelberedtsamkeit, das Epos und die Geschichtschreibung sich reich entfalteten, bedeutende Versuche auf wissenschaftlichem Gebiete zu verzeichnen sind, und die ungrische Sprache als die des öffentlichen Lebens, des diplomatischen Verkehrs mit der Pforte, und des Hofes und der Gesetzgebung in Siebenbürgen, ihre bis dahin grösste Ausdehnung und gesellige Ausbildung erreichte. Doch hier sind wir an einem Wendepunkt angelangt.

II.

Meine Herren! Wenn Deutschland seinen dreissigjährigen Krieg hatte, während welchem Wissenschaft und Kunst darniederlagen, die Sitten verwilderten, der bürgerliche Wohlstand unterging: so hatte Ungern seinen hundertfünfundachtzigjährigen Krieg; und wenn dort romanische Völker die Wahrheit des Schiller'schen Wortes über den Menschen in seinem Wahn furchtbar bestätigten, so fehlten grausame Uebergriffe türkischer und tatarischer Horden, wälscher und deutscher sogenannter Hilfstruppen, und empörende Scenen fanatischer Unmenschlichkeit, durch die Gegenreforma-

tion aufgeführt, auch hier nicht. Die Stätten der Wissenschaft waren fortwährend Gegenstand lähmender Beunruhigungen, häufig das Opfer feindlicher Wuth, Bibliotheken der Raub verzehrender Flammen, die Kunstdenkmäler des Mittelalters der Verschleppung oder Zerstörung geweiht. Und doch hatte die traurige Zeit mit ihren mannigfachen Kämpfen eine wunderbare Erhebung des ungrischen Geistes und durch diesen eine bedeutende Literatur hervorgebracht! Jetzt gab der Szatmárer Friede im J. 1711 dem so lange gequälten, verheerten, von so vielen hunderttausenden seiner Kinder durch Tod und Sklaverei beraubten Vaterlande die Ruhe wieder: doch welchen Anblick gewährte das Land! Einst war es, nach den Erhebungen altgeographischer Forschungen, von einer Unzahl kleiner Dörfer und Weiler besäet, so, dass es einem grossen Garten glich: jetzt zeigte auf meilenweiten Strecken bloß häufiges Kirchengemäuer (Puszta Egyház nennt sie das Volk) nur mehr die Spuren einstiger blühender Wohnplätze, und unbewohnte, unbebaute, oft morastige Wildnisse bedeckten die Stätten des alten bescheidenen Wohlstandes; das flache offene Land, die eigentlichste Heimath des ungrischen Stammes, wurde zumeist durch türkische Knechtung und hundertjährige Verwüstung getroffen: dieser blutete in erster Reihe vor allen Uebrigen, dieser verblutete in den langen Kriegen, für Freiheit und Recht geführt, während unsere slavischen Völker durch ihre Berge, die Deutschen durch ihre Ringmauern geschützt

viel weniger litten. Schaaren der besten Männer der Nation waren im letzten Nationalkriege gefallen, oder auf fremdem Boden ihres Endes gewärtig, ihre Familien ihres Gutes beraubt, herabgekommen und verkümmert. Das Staatsrecht war verdunkelt, die Administration hatte aufgehört, dem illoyalen Erwerb war bei der Habsucht des Hofadels und der politischen Befangenheit der Gerichte das Thor geöffnet; der gerettete Patriot zog sich schüchtern in das Diogenessfass seines Landsitzes zurück, um die neue Aera nicht zu schauen, um von ihr nicht bemerkt zu werden. Der nationale Fürstenhof von Siebenbürgen hat aufgehört, das Mutterland besass seine Königsburg längst nicht mehr; die glücklicheren Dynasten West-Ungerns, die sich vor jeder Versuchung zur Untreue in das nachbarliche Oesterreich zurückgezogen hatten, hielten nicht mehr Hof auf ihren Schlössern, wo noch im XVII. Jahrhundert der historische Gesang, bei Manchen auch dramatische Darstellungen zu Hause waren, und hörten auf, wie einst, Mäcenaten der ungrischen Literatur zu sein. Längst hatten sie in Berührung mit dem Auslande fremden Sitten, auch fremder Sprache Eingang gestattet, Eitelkeit und europäische Mode haben die Frauenwelt ihrem nationalen Geiste entfremdet: es schien Ungern mit den Trägern der nationalen Freiheitsidee, die zugleich Trägerin nationaler Bildung gewesen, untergegangen zu sein. War es also ein Wunder, wenn nach so langen Leiden und schweren Verlusten sich ein einziges Bedürfniss vor allen

anderen fühlbar machte: das der Ordnung; wenn die Neugestaltung aller Verhältnisse als erste Lebensfrage erschien, woher diese auch kommen mochte? Und wo andersher konnte sie kommen als von Oesterreich? Das ganze Staatensystem des europäischen Continentes hatte sich mittlerweile dem absoluten Königthume ergeben, nachdem die ständischen Verfassungen zum Schatten geworden oder spurlos verschwunden waren: konnte wohl Ungern nach dem letzten achtjährigen, aufreibenden Befreiungskriege Franz Rákóczi's II. sich mit anderer Hilfe, oder aus sich selbst heraus regeneriren? Auch waren noch einige Landestheile in Türkenhänden: durch wen konnten sie wiedergewonnen werden, als durch und mit Oesterreich?

Doch genug, um nicht weiter es zu motiviren, dass solche Zustände der Nationalliteratur alle Lebensluft entziehen mussten. Und in der That: die Dichter schwiegen, selbst die geschwätzig politische Volksmuse verstummte schüchtern; die mächtigen Redner der Reichsversammlungen, der freien Kanzel, der kämpfenden Legionen waren verhallt; die Gewissensfreiheit lag darnieder und religiöse wie theologische Werke unterlagen der Censur; wissenschaftliche Versuche wurden nur mehr zwischen den Klosterwänden lehrender Orden, somit auch nur im obligaten Latein getrieben; einige wenige Geschichtschreiber, wie Cserei und Apor, waren nur die herrlichen Schlusssteine des im XVII. Jahrhundert sich so reichlich gestaltenden Geschichtsgebäudes. Ruhe

war wohl erworben, aber mit dieser Ruhe des Volkslebens lagerte sich wahre Lethargie auf die Geister. Die Literatur, welche in der ältesten Zeit Depositär der Volksgeschichte und des Volksgeistes, im Mittelalter mächtiges, christliches und Kulturmittel des Volkes, nach und mit der Reformation Trägerin der neuen Ideen der Welt, Heger und Pfleger politischer und religiöser Freiheit gewesen, hatte aufgehört zu sein; mit ihrem Verfall schien der langsame Tod der Nation eingetreten.

III.

Und dennoch war nicht aller Tage Ende.

Meine Herren! Es inwohnt diesem Volke, und durch dieses dem ungrischen Staate eine eigene, eine unverwüstliche Kraft, mittelst welcher er sich aus den grössten Gefahren immer wieder zu neuem Leben erhob. Erlauben Sie mir wohl, an dieser Stelle einen flüchtigen Rückblick auf die eigenthümlichen Schicksale dieses Staates zu werfen? — Siehe da: der staatbildenden Epoche Stephan's I. folgte auf dem Fusse jene traurige Periode der Anarchie und deutscher Invasion, welche all diejenigen Errungenschaften dieses grossen Königs: europäische Staatsverfassung, Christenthum, Kultur und sogar die Selbstständigkeit des neuen Reiches in Frage stellte; und doch, nach kurzer Frist raffte es sich wieder auf, nach wenigen Jahrzehenden stand es wieder mächtig, und grösser als je da unter den herrlichen Königen Ladislaus und Koloman. Im XII. Jahrhun-

derte schien es Beute griechischer Uebermacht und Intriguen werden zu sollen: wieder erhob es sich unter der weisen Lenkung des grossen Königs Béla III. Im XIII. Jahrhundert hat es die schlechte Wirthschaft eines Andreas II., eine demoralisirte Oligarchie und der mongolische Ausrottungskrieg an den Rand des Verderbens gebracht: die Vorsehung gab ihm wieder einen grossen Fürsten, den Städteerbauer Béla IV.; es erstand bald wieder in alter Kraft, die es ihm gestattete den Habsburger Rudolf von dessen mächtigem Feinde Ottokár zu befreien. Das Aussterben des erhabenen Geschlechtes der Árpáden verhängte am Anfange des XIV. Jahrhunderts jenes grosse Interregnum über Ungern, das mit allen Schlägen der Anarchie drohte; da kam ihm in der Anjouischen Linie der weiblichen Árpáden Rettung: Karl Robert, Ludwig der Grosse wussten verständig und klug die Kraft der Nation zu lenken und zu steigern, und Ungern war bald ein wahres osteuropäisches Kaiserreich, ohne diesen Titel zwar, jedoch von dreizehn Vasallen- und Bundesstaaten getragen, mächtig, gross und angesehen, dem das grosse Polen sich anschloss und Venedig Tribut zahlte. Es folgte dann König Siegmund; dieser bestieg den ersten Thron der Welt, versammelte als römischer Kaiser die Fürsten des deutschen Reiches in Pressburg, und konnte ihnen frank sagen, sie mögen nicht vergessen, dass er auch ohne sie sein gut Stück ungrischen Brotes habe. Wohl schief auch in diesem XV. Jahrhundert Ungerns böses Schicksal nicht:

Heer und König traf bei Várna der vernichtende Schlag; doch wann erhob sich, und zwar urplötzlich, Ungern so stolz und mächtig, als unter den beiden Hunyadi's, dem Vater, der den Eroberer Konstantinopels bei Belgrád vertrieb, und vor dessen Sohnes blossen Namen derselbe grosse Mohammed von Jajca floh. — Meine Herren! Schon griff unsere Nation im X. Jahrhundert in die Schicksale europäischer Kultur ein, als sie dem Kaiser Heinrich dem Vogler Veranlassung wurde, eben gegen sie feste Städte zu erbauen, in denen sich ein freier und industrieller Bürgerstand bildete; regelmässiges Fussvolk zu errichten, welches die alte Kriegsführung umgestaltete; regelmässige Reiterei zu gründen, aus welcher sich das eigentliche Ritterthum entwickelte; und ich kann es wohl unterlassen, die hohe Bedeutung all dieser Institutionen für die europäische Civilisation zu erörtern. Wenn jedoch dieser Einfluss ein unbeabsichtigter und mehr passiver war, so war es thatsächliches Verdienst unseres ersten Königes — wofür ihm die Geschichte bis zur Stunde den verdienten Dank schuldig geblieben ist —, dass er sich nicht der östlichen, sondern der westlichen Kirche anschloss, da hiedurch Ungern schon im XII. Jahrhundert die Schutzmauer des Westens gegen den Byzantismus, und vielleicht eben hiedurch auch gegen die neue Türkenmacht wurde, da ein griechisch-orientalisches Ungern, mehr als wahrscheinlich, ebenso wie Byzanz und die altgläubigen Donauländer, Stoff zu einem noch furchtbareren europäisch-türkischen Reiche ab-

gegeben hätten. So aber war ihm die zwar blutigere, doch für sich und Europa vortheilhaftere Sendung geworden, der es sich unter dem grössten Fürsten seiner Zeit, Mathias Corvinus, glänzend unterzog, wodurch es sich damals schon vom Papste den Namen einer Schutzmauer der Christenheit erwarb, der ihm auch in den beiden traurigen Jahrhunderten nach dem grossen Falle auf den Mohács-er Feldern, selbst durch Deutschland, zuerkannt blieb. Und sollte es sich nach diesen zwei furchtbaren Jahrhunderten, welche reich an grossen Niederlagen, aber auch an wunderbaren Thaten, an grossen edlen Männern waren, nicht wieder aufrichten? — ja, hat Ungern es an Europa's geretteter Civilisation, als Lohn seiner Leiden und als Gebühr seiner staatsgründenden und staaterhaltenden Befähigung, nicht verdient, sich wieder aufrichten zu dürfen? nachdem es zu der Zeit, bei der wir angelangt sind, im Szatmárer Frieden die Verfassung und Selbstständigkeit des ungrischen Staates gerettet hatte? — Allerdings ist das Bild Ungerns im zweiten Zehntel des vorigen Jahrhunderts, wie ich es Ihnen entwarf, durchaus treu: es war erschöpft, verarmt, seiner besten nationalen und geistigen Kräfte beraubt, und eingeschüchtert; doch hat es jene Urkraft der ewigen Verjüngung, die es so oft wieder neu erstehen liess, auch jetzt nicht eingebüsst. Auch jetzt schief nur das Mädchen, gestorben — war es nicht.

Wohl folgten nach Szatmár sechzig Jahre des Verfalles nationalen Lebens, wie ich sie kurz ge-

schildert. Sie waren aber nur der Winter, in welchem die Natur ruht, um sich zu fröhlicherem Gedeihen zu sammeln, wenn die Sonne des Frühlings ihre erwärmenden Küsse spenden wird. Auch waren diese sechzig Jahre auf dem Felde des Staats- und Kulturlebens keineswegs unfruchtbar. Der Thron der redlichen Königsbrüder Josef I. und Karl III., nun auf die junge Maria Theresia übergegangen, war in Gefahr: und wieder war es Ungern, welches, der vielen Unbill vergangener Zeiten in edler Weise vergessend, sich mit aller Macht seiner Begeisterungsfähigkeit erhebend, und, den kälteren Völkern des durch die pragmatische Sanktion gegründeten Staatenbundes durch That und Beispiel voranleuchtend, die Rettung und endliche Sicherung seines angegriffenen Königshauses herbeiführte. Verdient war also, doch desshalb nicht weniger weise und edel, das Dankgefühl der grossen Königin, wenn sie in der, unter ihrem Vater begonnenen und jetzt fortgesetzten Epoche der Reorganisation des ungrischen Staates, ihre Thätigkeit und Sorge in erster Reihe und mit wahrer Liebe uns solcherweise zuwandte, dass sie sich am Ende ihrer Regierung das Zeugniß geben durfte und auch gab: eine gute Üngerin zu sein.

Doch ein Element der Kraft und des geistigen Gedeihens unseres Volkes schien zu verkümmern. Vergessen und bei der wohlwollenden Königin unangeregt durch die, nationaler Gesinnung bare, hohe Aristokratie, welche am Hofe das grosse Wort hatte, war die Pflege der Nationalsprache und Literatur.

IV.

Da kam das Jahr 1772. Ein für das geistige Wohl seines Volkes begeisterter, dabei hellsehender und willenskräftiger Jüngling, Mitglied der ungrischen Leibgarde, Georg Bessenyei war es, der zuerst die Ueberzeugung aussprach, dass ein Volk Gelehrte, selbst viele Gelehrte haben kann, genährt und grossgezogen durch Wissenschaft und Literatur des Auslandes, ohne dass sich ihr Wirken, wenn sich dieses in fremder Sprache kundgibt, auf alle Klassen, auf das Ganze des Volkes erstrecken könne. Fremde Literaturen, sagte er, werden heute nur auf Einzelne eines Volkes wirken: nur eine nationale Literatur ist berufen und befähigt, die Kultur in alle Schichten einer Nation zu tragen. Die Nation begriff die Stimme ihres Propheten, der die neue Lehre in Wort und Schrift verbreitete, und die neue Literatur durch Werke des Geistes, des Gemüthes und der Wissenschaft inauguirte. Eine bedeutende Anzahl durch Bessenyei begeisterter Kräfte schloss sich ihm an. Die in Wien, wo er lebte, begonnene Bewegung verbreitete sich über das ganze Land; schon schlugen kräftig die Herzen von Tausenden für die rettende Idee, als im zwölften Jahre seines Auftretens der Sohn jener Königin, die die Widmung seiner ersten Tragödie huldvoll und ermunternd annahm, Joseph II. jene Erlässe ergehen liess, die auf jedem Gebiete: im Staatsleben, in der Justiz, der Administration und im öffentlichen Unter-

richte, an die Stelle der lateinischen, mit Beseitigung der ungrischen, eben die deutsche Sprache einsetzen sollten. Dem Schlage widersetzte sich die Nation in feierlichen Verwahrungen und mit aller Kraft des gekränkten und beleidigten Nationalgefühles; wieder einmal entfaltete die Literatur, diese eben durch des Kaisers Angriff zum Bewusstsein ihres souveränen Rechtes erweckte Nationalliteratur die ganze Stärke, die dem angeborenen, dem süßen, dem mit dem tausendjährigen Leben des ungrischen Staates verwobenen Worte inne wohnt. Man fühlte, durch Bessenyei belehrt, dass ohne seine Sprache der Name Ungerns zur Lüge wird; man fühlte, dass jenes Volk ein unauslöschliches Recht habe den Namen dieses Staates zur Wahrheit zu machen, welches dieses Gebiet zwischen den Karpathen und der Adria, zwischen der March und den Szekler Alpen vor tausend Jahren nicht nur in Besitz nahm, sondern die vielen kleinen Staaten und Völker, die es in Hader und unfrei bewohnten, zuerst in einen grossen, freien, und daher lebenskräftigen Staat vereinigte; und diess nicht durch die wenigen Schlachten, die es um denselben schlug, sondern durch jene moralische Suprematie zu Stande brachte, die sich in der Politik des neuen Gastes aussprach. Denn nicht bestand dieser neue Staat aus Eroberern und Eroberten, aus Herren und Sklaven, sondern aus Staatsangehörigen, denen gleiche Rechte verliehen waren, insofern sie sich dem ungrischen Gemeinwesen willig anschlossen. Nicht Abstammung

und Sprache sonderten die ungrische politische Nation in Theile, sondern die Beschäftigung: die Arbeit war es, die nach der Auffassung dieses kriegerischen Volkes, so wie derer, die sich mit ihm vereinten, unfrei machte; hingegen war jeder, der das Schwert führte, Unger und frei, das heisst adelig, welche Sprache er auch sprach. Und so begegnen wir in unserer Geschichte des X. Jahrhunderts der überraschenden Erscheinung, dass von der ersten Huldigung dieser slavischen, griechischen, germanischen und romanischen Völker an, die in verschiedenen Theilen des Árpádischen Reiches unter eigenen Fürsten sassen, nachdem diese beseitigt waren, nicht der leiseste Versuch stattfand, die neue Herrschaft abzuschütteln und die früheren Häuptlinge zu restauriren, selbst dann nicht, als der junge, der kräftigste und thatendurstigste Theil des sehr geringzähligen ungrischen Volkes, beinahe jährlich Kriegszüge über seine Grenzen unternehmend, diese einen Theils bis Byzanz, andererseits bis über den Po, westwärts über den Rhein, ja bis an die Gestade des Atlantischen Oceans ausdehnte. Welch günstige Gelegenheiten, das neue Joch abzustreifen, wenn es ein Joch war! Doch es lag dazu kein Grund vor. — Ja, meine Herren, diese Politik, welche jede Volkthümlichkeit unbehelligt liess und alle Gegensätze durch die Idee des Gesamtstaates aussöhnte, diese allein machte die Gründung Ungerns, durch ein kleines Volk auf so grossem Gebiete, möglich; und der Fortsetzung dieser Politik, welcher Un-

gern immer treu blieb, nach welcher es nie ein Gesetz kannte, vor welchem nicht jedes Volkthum ebenbürtig war; welche, als die Nation mit den europäischen Ideen auch den europäischen Kastengeist in seine Verfassung aufnahm, dies ohne Rücksicht auf die Sprache der Staatsangehörigen that, so, dass es einen Adel deutschen, romanischen, slavischen Ursprungs, und Unfreie ungrischer Zunge gab; dass anderseits bei uns keine Volksausrottungen, wie solche in der Geschichte eines hochgebildeten Nachbarvolkes vorkommen, je stattgefunden; der Fortsetzung dieser klugen und humanen Politik seiner Ahnen verdankt es das ungrische Volk, dass sein Staat so viele Erschütterungen und Umwälzungen bis heute glücklich überdauerte.

Ein so geartetes Volk musste doppelt schmerzlich den Schlag empfinden, der so ungerecht gegen diese so wohl berechnete Nationalität von Joseph geführt wurde. Aber die Sorge für seine Sprache war dadurch wachgerufen, und es erfolgte jene langdauernde nationale Bewegung, welche durch das Jahr 1848 gekrönt wurde, als das politische Vorrecht der Sprache jenes Stammes anerkannt wurde, der das Reich erworben, erhalten, und jüngst noch — durch das Ausgleichsgesetz — neu begründet hat.

V.

Doch genug der Politik! Wir haben es noch mit der Literatur der letzten hundert Jahre zu thun. Es kann wohl nicht die Aufgabe einer Viertelstunde

sein, die mir noch erübrigen mag, mehr als eine flüchtige Skizze des Ganges zu geben, welchen dieselbe genommen, wesswegen ich mich auf eine solche zu beschränken habe. Nachdem die Sprache des Staatslebens und der Schule, wie schon erwähnt wurde, zur Zeit Marien Theresiens die lateinische war, und somit die Bearbeitung der Wissenschaften im Ungrischen von selbst ausgeschlossen blieb, anderseits die Censur geschichtliche Arbeiten streng massregelte: so war das einzige Feld, auf welchem sich eine neue Literatur mit Erfolg bewegen konnte, die Poesie. Sie war es aber auch, durch welche das patriotische Gefühl auf's kräftigste geweckt und genährt, und der Sprache jene ästhetische und moderne Ausbildung gegeben werden konnte, die sie befähigt, einst mit den Literaturen anderer neuer Völker in die Schranken zu treten, und zugleich den sich gestaltenden neuen gesellschaftlichen Verhältnissen Ausdruck zu geben. Fortgesetzt konnte also die Dichtung der früheren Jahrhunderte nicht werden, welche die Manifestation ganz anderen, sowohl öffentlichen als socialen Geistes gewesen. Bei Schaffung einer neuen, den Richtungen des Jahrhunderts entsprechenden Poesie ward also — wie dies bei jeder verspäteten Literatur-Entwicklung nothwendig der Fall — von fremden Literaturen Ausgang genommen. Dem Begründer der neuen Epoche, Beszenyei, der selbst seine Bildung durch die französische Literatur erhielt, leuchtete sehr natürlich diese vor, welche sich auch sonst noch immer der

allgemeinsten Geltung bei den gebildeten Völkern des Jahrhunderts erfreute; daher begegnen wir sowohl in seinen grösseren poetischen Arbeiten, den Dramen und Lehrgedichten, dem Jünger der Franzosen, als uns seine kleineren Gedichte an die Poésie fugitive derselben erinnerten. Dasselbe lässt sich von seinem Epos und seinen politisch-historischen Schriften sagen, die den Schüler Voltaire's und Montesquieu's erkennen lassen, die aber durch das Interdikt der mönchischen Censur unterdrückt wurden. Gleiche Bildung und Sitten, und inniger Verkehr mit seinen Freunden, die meist den höheren Klassen der Gesellschaft angehörten und ihm auf der Bahn folgten, brachte es mit sich, dass dieser Kreis eine französische Schule in unserer Literatur in's Leben rief; während die, durch die neue Bewegung im Vaterlande angeregten Männer der Schule, in Folge ihrer Erziehung und ihres Berufes der antik-klassischen Richtung huldigend, sich an die Alten, hauptsächlich an die Römer hielten, und hiedurch die sogenannte klassische Schule begründeten, welcher sich alsbald eine dritte Gruppe, die der Volkthümlichen, entgegenstellte, und die alte ungrische Poesie zu erneuern gedachte. Keine der drei Schulen konnte berufen sein, die Regeneration der poetischen Literatur für sich zu bewerkstelligen, doch jede war in ihren Wirkungen von nicht geringer Bedeutung. Die französische befruchtete unsere Poesie mit dem philosophischen Gedanken, bahnte dem modernen Drama den Weg, ver-

besserte die poetische Technik und schuf eine schöne Prosa. Die klassische bildete das rhythmische Moment unserer Sprache aus durch die Einführung der alten Schemen, und verlieh der Diktion jene Würde, Gedrängtheit und Kraft, welche die Römer besonders charakterisirt. Die Volkthümlichen vernachlässigten wohl das ästhetische Moment, trugen aber durch ihre Epen und Romane, in denen sie durchwegs vaterländische Stoffe bearbeiteten, die neue Literatur auch in die unteren Schichten der Gesellschaft, und wirkten mächtig auf die Erweckung und Nahrung patriotischer Gesinnung in den weitesten, auch weiblichen, Kreisen. Alle diese Richtungen: die modern-gesellschaftliche, die antik-formale und die streng nationale, vereinigten in sich die, um anderthalb Jahrzehnte jüngere, neue oder Kazinczy'sche Schule, aus welcher Männer mit ausgeprägter Originalität, wie: Kármán, Csokonai und Alexander Kisfaludy hervorgingen, so, dass wir am Anfang des XIX. Jahrhunderts bereits eine durchgebildete poetische Sprache hatten, fähig jedem Gedanken, jeder Form, der klassischen Erhabenheit sowie dem gebildeten Ton der modernen Gesellschaft, Ausdruck zu geben.

Ein Mangel machte sich jedoch inmitten dieser Bestrebungen allgemein fühlbar: der der Korrektheit der Sprache, die ihr seit dem Verfall der Literatur vom Anfange des XVIII. Jahrhunderts an abhanden gekommen war. Die Idee der Errichtung einer ungrischen Akademie nach der Weise der französischen tauchte, eben im Zusammenhange mit

der Besorgniss um die Richtigkeit der Sprache, schon bei Bessenyei auf, der einen vollständigen Plan zu einer solchen entwarf, zugleich auf die Bearbeitung wissenschaftlicher Fächer reflektirend. Nun setzte Révai während des 1790-er Reichstages, im Interesse einer solchen Akademie, durch Schrift und Wort eine mächtige Agitation ins Werk, erzielte auch die Verhandlung der Frage durch die Regierung, allein noch ohne unmittelbaren Erfolg, da die Mittel zu derselben mangelten, nachdem die bald ausgebrochenen französischen Kriege dem Lande mannigfache und schwere Opfer auferlegten. Dies bewog mehrere Patrioten, Preise zu einer die Sprache regelnden wissenschaftlichen Grammatik auszusetzen, in deren Folge sich auf dem Felde der Sprachforschung eine rege und erfolgreiche Thätigkeit entwickelte, welche in den Werken Révai's kulminirte, durch die er der Schöpfer unserer historischen Sprachwissenschaft geworden, anderseits aber zur Richtigkeit der Sprachbehandlung entscheidend beitrug.

Mittlerweile hatte die Literatur eine bedeutende extensive Entwicklung durchgemacht. Zeitungsblätter, literarische und wissenschaftliche Zeitschriften, literarische Vereine entstanden; Preise regten zur Lösung verschiedener historischer Fragen an. Das längst verfallene ungrische Theater lebte wieder auf, doch erkämpfte sich die dramatische Muse in diesem Zeitraum noch keine bleibende Stätte, wirkte aber auf ihren Wanderungen als Apostel der Nationalität, und machte es möglich, dass im Jahre 1814 in Klau-

senburg der Bau eines Nationaltheaters begonnen wurde, dem in Pest ein solches erst im Jahre 1837 nachfolgte. So rief Marczibányi's Stiftung schon im Jahre 1817 eine Art gelehrter Gesellschaft in's Leben, welche dann in die, durch Széchenyi 1825 beantragte und mit seiner und anderer Patrioten Hilfe 1830 tatsächlich errichtete ungrische Akademie der Wissenschaften eingeschmolzen wurde.

Während so Sprache und Literatur, durch verschiedene Institutionen gekräftigt, bedeutende Ausbildung und Ausdehnung gewannen, erreichte unsere Poesie durch stille Arbeit hochbegabter Geister ihr klassisches Zeitalter. Kazinczy, Berzsényi, Kölcsey als Lyriker, Karl Kisfaludy im Drama, Czuczor und Vörösmarty als Epiker und Lyriker bildeten eine Dichterschaar, wie sie in jeder Literatur nur durch das glückliche Zusammenwirken der verschiedenartigsten Faktoren entstehen, und im Vereine das Höchste leisteten, was der Nationalgeist zu schaffen befähigt ist. Diese Männer waren aber auch mehr als nur Dichter. All' die traurigen und grossen Erinnerungen, der Schmerz und die Verzweiflung, und wieder das Sehnen und Hoffen der Nation, aber auch die kühnen Wünsche und Entschlüsse der besten Männer der Zeit: der Ahnen Ruhm zu erneuern und mit Abschüttelung alter Vorurtheile und Fehler diesen Staat zu verjüngen: all' das sprach sich, von grosser und edler Gesinnung getragen, mit allem Zauber der Dichtung verklärt, und meist in vollendeter Form, in ihren Werken aus, und wurde durch sie

klar und allgemein in das Bewusstsein der Nation verpflanzt. Es waren wieder einmal nicht blos Dichter und Schriftsteller, die empfänglichen Leserkreisen eine edle und bildende Lektüre gaben: es waren Hohepriester der Tugend, des Rechtes und der Vaterlandsliebe, Erzpriester und Propheten ihres Volkes, das sie verstand, das ihnen nachempfand, das von ihnen geleitet entschlossen war, die Idee zur That werden zu lassen.

Meine Herren! Von dieser Literatur empfing der grosse Széchenyi seine Weihe zum Dienste des Vaterlandes; von ihr begeistert und gestärkt betrat er seine reformatorische Laufbahn, über die ich Ihnen nicht zu erzählen brauche. Sie wissen es, dass er der Schöpfer jener politischen Literatur wurde, durch welche er in dem Zeitalter von 1830 bis 1840, das in der Geschichte seinen Namen führt, die ganze Denkweise seiner Nation umgestaltet hat; Sie wissen es, wie er durch kühnes, ausdauerndes Wirken mittelst Schrift, Wort und That die Wege des materiellen Wohlstandes seinem Lande geöffnet; Sie wissen es, welche Männer in seine Fusstapfen traten: Sie kennen und segnen die Namen Deák und Eötvös, und versagen die Anerkennung nicht dem Manne von 1848, der ihn den grössten Unger nannte: diese Alle und die vielen Anderen, deren wir im Geiste dankbar gedenken, sie sind insgesamt aus seiner Schule hervorgegangen, und haben zumeist auch auf dem Wege dieser politischen Literatur gewirkt.

Und nun schweige ich von der Thätigkeit der Gelehrten in diesen letzten vierzig Jahren, — denn die Literatur, die Széchenyi mit dem Leben verband, dehnte sich nun auf alle Zweige der Wissenschaft aus; ich schweige von den grossen Arbeiten der Akademie auf dem Gebiete der Sprach-, Geschichts- und der Naturwissenschaften, und gedenke nur noch der neuesten Periode unserer Dichtung, die bereits ein Kind der Reformzeit, der Rechtsgleichheit und des freien Besitzes, also der demokratischen, der volkthümlichen Poesie ist, deren beide grösste Namen meine flüchtige Skizze schliessen mögen: Petőfi und Arany; der Erste das anziehendste Genie der wilden Naturkraft, Letzterer das edelste, weil versöhnende und erhebende, Kunstgenie der Gegenwart.

VI.

Geehrte Versammlung! Mein kurzer Vortrag konnte nur Epochen bezeichnen, Grössen ersten Ranges nennen. Diese waren stets von einer nicht geringen Zahl bedeutender Talente umgeben, und deren Gesammtheit ist es, der wir eine Literatur verdanken, die unter den Literaturen von Völkern dritten Ranges mit Ehre besteht. Sie, meine Herren, gehören in grosser Mehrzahl einer Volkthümlichkeit an, die sich stets als ein Glied der politischen ungrischen Nation gefühlt, bei allen nationalen Arbeiten mitgewirkt, in unserer Literatur und Kunst geistig,

auf dem Schlachtfelde mit ihrem Herzensblut treu und ausdauernd für Ungern gekämpft hat: versagen Sie dieser Literatur Ihre Achtung nicht, sie ist durch entscheidendes Eingreifen in das Leben der Nation zu allen Zeiten, zumeist aber in den Tagen der Gefahr, Retterin und Lenkerin des ungrischen Staates gewesen. Lassen Sie diese Literatur zur Nährerin des Geistes und der Gesinnung Ihrer Kinder werden, denn Sie und die Ihrigen gehören ja uns an, welchen Namen Sie auch führen, welche Sprache Sie auch herkömmlich am häuslichen Herde sprechen mögen. Sie Alle sind gleichberechtigte Söhne dieser Nation und Bürger dieses Staates, Sie alle haben gleichen Theil an seinem Wohl und Weh; möge letzteres durch gänzliche Versöhnung aller Unterschiede je eher verschwinden, das Wohl aber je eher gemeinschaftlich, allgemein und je dauerhafter sein.

III.

IRODALMI SZAKASZOK.

THEODORE BARNES

I.

Nemzeti történelmünk kezdetei. *)

A kérdés, melyet tárgyalni kívánok, ez:

Mióta van történelmünk, azaz mióta őrizte meg nemzetünk történeti dolgai emlékezetét, s mily alakban, s mik és hogyan keletkeztek legrégibb emlékei?

Az őskorban, midőn a magyar fajnál is, mint sok másnál, a családi élet kezdetleges viszonyaiból nemzetségi szerkezet fejlett ki, midőn érdekei szomszédai érdekeivel kölcsönhatásba lépven, itt küzdelmek, ott összeköttetések álltak elé; támadás és védelem, vándorlások, közös vállalatok jövének napirendre, s ezek viszont némi nyilvános hatalmak felállítását tevén szükségessé, a belső élet is szervezkedést, a hatalom és nép közti viszonyok különféle változatait, tán surlódásokat is idézett elé; szóval, midőn belső és külső történet támadt: nem lehet, hogy az elmék figyelmét a folyásnak indúlt közélet eseményei meg

*) Olvastatott a Magyar Történelmi Társulat első közülésében, május 14. 1868.

ne ragadták legyen, hogy azok jókor már közbeszéd tárgyaivá ne váljanak. Idővel apa fiúra, ez az unokára szállította át emlékezéseit, s keletkezett az, amit *szóhagyománynak* nevezünk, mely majdan bizonyos apró egészekké kikerekedve, adta a *mondát*, míg végre élénkebb, adományozottabb férfiak azt *énekbe* foglalván, ez által az egyszerű közlés gyönyörködtetővé, némi szigorúbb, belső és nyelvbeli alakítás által az emlékezetbe tapadóvá vált, s állandóságot nyert. Hagyomány, monda, ének: e három alak vevé tehát fel a történetek emlékezetét, s bár ezek az előadásnak nem csak különböző formáit, hanem fokait is tüntetik elé, századokig egymás mellett haladtak, egyik a másiknak adta által az új meg új anyagot, mindenik alakított, változtatott, szépített; sőt új elemeket is vett fel. T. i. a nép életének legpraegnansabb, legdöntőbb momentumait a meghatott kebel egy láthatatlan hatalommal hozta összekötésbe, ennek mind több befolyását eleinte sejtve, majd híve, a csodás, a földöntúli képezé azoknak lüktető pontjait, s az egyszerű hagyományból, a történeti emlékezés, vallásos hit és szépítő költészet összevegyüléséből *hitregék* állottak elé. E ponton a történelem mindinkább költészetté, mythossá vált, a tudományra maradván azon feladat: e tarka vegyületből nem annyira a tiszta részletes valót, mint inkább csak e regés történelem szellemét, az eseményeknek nagyban való folyását, kipuhatolni.

S ím a zsenge társadalom nevekedik; belső forradalmak és háborúk, szükség és vállalkozó szellem

székei változtatására kényszerítik, vagy ösztönzik. A nép új szintérre száll, más és fejlettebb civilizációval bíró népek közé jutva, egykori magánélete helyett világeletet kezd élni: történet-előtti kora be van fejezve. Mert előhaladottabb népek ismerni kezdik, történetökben emlegetik, amit róla, tőle megtudnak, hagyományt és hitregét, azt leírják: az eddig csak rejtett, a mívelt népek által nem ismert nép egyszerre csak a történetbe lépett. Új, kezdetben többnyire erőszakos változásokon keresztülmenve, sokat felejt régi történetéből; a gazdag jelen elborítja a hagyományt, új államalkotás, új vallás megváltoztatja az erkölcsöket, új civilizáció lép a réginek helyébe; végre írni kezd maga is. De a monda és ének fenntartják a bár megcsönkült történeti emlékezéseket, sőt e régi történet-alakító szellem sokáig nem hal ki, birtokába veszi az újabb eseményeket is, jó ideig régi módja szerint folytatja alakításait, s ha nem költ is többé hozzá, de szépíti, a csodás elem helyett a jelképest veszi fel; s im az első történetírók őszinte hittel felveszik krónikáikba nem csak a régmúltnak már foszladozó hitregéit s a dalnokok által szépített mondát, hanem az első *történeti* kornak még némileg átídomított, szépített történeteit is.

Ilyen volt eredete s első fejlődése a görög nép történelmének, melynek mondáit és hitregéit nem csak Homer énekli, hanem a történetíró Herodot is őszintén elbeszéli; ilyen volt a rómaiaké, mikép az a kései Liviuson is félreismerhetetlenül áttetszik; ilyen kétségtelenül — hogy a kezdetleges ősi törté-

netközlés elvont fejtegetésétől tüzetesen sajátmagunkra térjek át — a történetközlés menetele az ómagyar népnél is.

De mit mondhatok népünk történet-előtti koráról? Állítom ugyan bátran, hosszas stúdium, hasonlítgatások és elmélkedések után megszilárdult meggyőződéssel, hogy népünk egykor, azon korban, melyből sem magunknak emlékeink nincsenek, sem más népekéi még nem ismerték, s melynek emlékezetét saját őseinknél kétségtelenül azon forradalmak súlyesztették el, melyek őket keleti székeikből kiindulásra bírták, s többszöri megállapodások után végre e honba hozták: állítom, mondom, hogy némi, ha nem egységes is, de szövetséges és rendezett államéletet éltenek már. Csak ennek feltevésével fejthetjük meg magunknak azon, különben a csodával határos, államalkotó képességet, melyet őseink legott a történetbe léptökkor, a honfoglalás első éveiben már, a mai külföldi tudósok bámultára, tanusítottak. Valóban, egy csupa vadász és baromlegeltető — nem is nép, hanem — embercsoport nem fogta volna a hét nemzetségnek azon únióját, mely a „magyar nemzet“ születési napját képezi, még pedig egy két-oldali szerződés alapján, nem csak decretálni, hanem e szövetségi törvényt, ez ősi *pragmatica sancti*ót, ily állhathatos és hű tisztelettel fenntartani, ez új állam rendszerébe a csatlakozó és hódított népeket annyi ildommal és emberséggel beolvasztani, s a rendnek oly szilárd megőrzésével egy ezred éves állam fejlődését lehetővé tenni.

Másfelül elég okaink vannak hinni — miket azonban ez alkalommal fejtegetni messze vinne tárgyamtól — hogy a magyar faj, mielőtt annak hét nemzetsége egységes nemzetté alakult, ismerte már az írás mesterségét; de nem állítom, hogy a keresztyénség felvétele előtt történeti hagyományait, énekeit, le is írta. Nem azért nem állítom ezt, mert egy ily emlékünkhöz sem maradt fenn, — csoda volna, ha marad; hanem mert annak szükségét nem érezte. Ott volt a dalnokok rendje, kik élő szerzői, fenntartói, le-téteményesei voltak az énekeknek; s nem csak a keresztyénség felvétele előtt tanulta a nemzet ezekből a maga történetét, hanem egész a XVI. századig, melyről az egykorú Brutus János világosan beszél, hogy a nemesség, sőt a főrendű ifjak is, még mind nem írt könyvekből, hanem az élő szóval előadott historiai énekekből tanulják a hazai történelmet. S ha még ekkor sem írta le senki ez élő történelmet, ha a megelőző összes középkor dalnokainak történeti énekeit nem írta le, fájdalom, nemzetünk soha: feltehetjük-e, hogy ezt az őskorban teszi vala?

S mégis, sem mesét nem beszéllek, midőn az őskor történeti dalnokait s ezek énekeit emlegetem, sem újat nem mondok: mert irodalomtörténetünk ez állítást, már jó ideje, tisztába hozta. De itt van helye figyelmessé tennem Önöket a történeti emlékezések azon tárgyalási módjára, melyet feljebb említettem. Íme fennmaradt legrégebbi mondánk, az *Almu-monda*, melyet legrégebbi történetírónk, Anonymus, I. Béla jegyzője, és azon hihetőleg Kálmán alatt élt szintén

névtelen, ifjabb kortársa, kinek munkáját a Károly Robert alatt élt Márk írta által, s kit azért hadd nevezzek *Kálmán Névtelenének*, ismertek még: s nem valódi mythos, hitrege-e az? Saskeselyű szállja meg álmában Emest, a fejedelmi nőt, ettől születik azon fejedelmi férfit, kit isten *folyam-ár jelképében* tüntet fel anyjának, jelentve ekkép, hogy tőle dicső királyok hosszú sora származandik, s neve is, mely eredetileg köznév, t. i. Almu (mai alakjában álom), im ez isteni látományra vonatkozik. (Az „Almus“ deák végzettel van). A XIII. századbéli Kézai által leírt régi krónikás ugyanezt beszéli, midőn Árpádot *Turul* nemzetségbelinek mondja, mely nevet én *Karul*-(Karvaly)-nak olvasok; sőt ezzel függ össze Etele kir. zászlaja is, melyen ugyanazon krónikásunk szerint koronás *karul*-madár volt látható, melyet a magyarok egész Gyéza fejedelemig viseltek harcaikban. Mire mutatnak e jelképek egyébre, mint hogy magyaraink, fejedelmeik őseit a karul vagy sólyom fennröptével, hatalmával bírva képzeltek, ezek fiait Karul vagy Sólyom nemzetségből származtatták, és zászlajokon is e királyi madárral képviseltették fejedelmeik fenségét?

A *Hétmagyar-monda* a honfoglalás történetét tartalmazta. A Kézai és Márk által fentartott XI. és XII. századbéli krónikák csak némi töredékeiben ismerik már azt, t. i. azon, Árpád *egyres vezérei* tetteikről szóló emlékekből, melyeket a Márk krónikásának világos előadása szerint *ők magok készítették magokról*. Anonymus, mint ennél előbbi s a népköltészetbe ava-

tottabb, még teljesen ismerte azokat, de használva a kir. levéltárt is, melyben, okmányokon kívül, történeti feljegyzéseket is talált, sokkal bővebben, s kétségkívül igazításokkal is adta, mindazonáltal a Szva-topluk-monda nélkül, melyet, mint a Zaláné mintájára keletkezett, mellőzött, mint mellőzte a Botondmondát is, de hallgatag, míg emezt legalább érinti.

Noha pedig Anonymus tisztán akarta a történetet visszaállítani, s többször szabadkozott a népmonda s a dalnokok használatától, használta azokat kétségkívül, bár józanúl, s azok mezít tartalmát vevén csak át: mindazáltal számtalan részletet is felvett, mely a mondai eredet jeleit világosan magán viseli. Így midőn a véreskü letételét beszéli el, vagy a kúnok hódolatát, vagy Zalán követei megjelenését Árpádnál, hol a Dunavíz s a fűnyaláb jelképes követelése álló cikk több népek mondáiban, vagy Árpád küldötteinnek szembenlételét Maróttal a kazar főnökkel, Töhötöm kémei eljárását Erdélyben, a szerencsi, a budavári, a csepelszigeti lakomákat és ünnepélyeket stb.: hol mindenütt a részletek kifestése, s a beszélgetések, versekből átfordított prózánál nem egyebek. De dalnoki eredetre mutat számos apróbb vonás is, például midőn Und, Ketel és Tarcal a Bodrog mellett lovagolván, versenyt futnak fel egy hegyre, mely a győztes Tarcaltól nyeri aztán nevét; vagy midőn a Böngér fia Barsu a Garam mellett egy szarvast üzőbe vevén, azt egy magas hegyre követi, s nyíllal lelővén, azon helytt épített fel a nevérl nevezeti várat; s több effélét. Ezeket ő ugyan nem

az általa említett „évkönyvekből“, sem a királyi levéltár okmányaiból, hanem az általa lenézett dalnokok énekeiből kölcsönözte. — Így a Márk XI-dik századbéli krónikása, ki Erdélyen át hozván be Árpádot (s nem Almut és Munkács felé) Magyarországot Szvatopluktól véteti meg egy fejer lovon, mely változat viszont a székely krónika mondájával köthető össze; míg a Kézai régi krónikása Anonymusnál és Márknál is kevesebbet tud: ő t. i. szintén, mint amaz, az Unghoz hozza magyarjait, és Árpád alatt, és Szvatopluktól — de a bánhidi diadal által — véteti meg Magyarországot. Leel és Bölcstü halálát Anonymus csak alig érinti, őket egyszerűen az Inn mellett felakasztatván, a többit hihetőleg csupa dalnoki ékesítésnek tartva; a Kézai forrása ismeri az ütközetet is, és Regensburgban végezteti ki vezéreinket, de említi e mellett az általa „Liber Chronicarum“-nak nevezett azon kútfő elbeszélését is, melyet Márk vett fel szerkesztményébe, s mely a német fővezér és a mieink közt folyt párbeszédet is elregéli. A Botond-mondát mindkét utóbbi ismeri énekekből, azon énekekből, melyeket Anonymus is esmer, de mint meséket ú. mond, mellőz; s mindkettő, más-kép, egymástól függetlenül beszél el; Kézai krónikása rövidebben, a Márké részletesben, a dalnok által adott párbeszédekkel együtt. Mily élénk, mily jellemzetes előadás az, midőn Kézainál a konstantinápolyi óriás görög így hívja ki Botondot párbajra: „Gyertek ketten ki velem, hogy, ha mind kettőtököt földhöz nem váglak, Görögország a magyaroknak

adófizetője legyen!“ Viszont Márknál, hitregei tekintetben mily tanulságos Botond felelete: „Én Botond vagyok, igaz magyar, legkisebb a magyarok közül; te pedig hozz még két görögöt magaddal, hogy az egyik elszállandó lelkedet fogja fel, a másik pedig testedet temesse el, mert minden bizonynyal adófizetőjévé teszem a görög császárt nemzetemnek!“

Ezekből eléggé kitűnik *régi történeti költészetünk* tartalma, mely régi dalnokaink énekei elvesztével részben egy és más XI. XII. századbéli krónikásaink munkáiba átment, valamint módjok is, bár ez az utóbbiakból csak halványan sugárzik vissza. S e történeti költészet, a X. században mellette még pedig latin nyelven megindult történetírás dacára, folytatta életét, mint már láttuk, egész a XVI. századig. Hiszen az egész hat századra kijegyeztem több rendbeli *historiai tanutételeket* Költészettörténetemben arra, hogy a dalnokok századokon át megszakadás nélkül felvették énekeikbe a kor nevezetesebb eseményeit; s deák krónikáink is folyvást, egész a XVI-ik századig, merítettek viszont ez énekekből is. Avagy a Béla herceg párviadala a pomerániai herceggel, a cserhalmi ütközet ama csinos epizódja László s a magyar fogoly leányról, Kálmán orosz hadjárata, II. István, az aradi gyűlés, Béla és Borics stb. nincsenek-e drámai részletességgel tárgyalva úgy, mikép azt csak költők szokták? Endre és Béla várkonyi scénája vajjon történhetett-e úgy, s nem a két testvér közti szóvitának teljesen *költői* megalakítása-e? Salamon király története nem egy kikerekített népies nagy epos világos kivonata-e?

De elég ennyi annak megmutatására, hogy történelmünk, mielőtt *itthonn meg kezdett iratni*, már létezett; hogy azt az ókorban történeti költészetünk pótolta, az egész középkoron végig pedig, folytatólag, az írott történelemnek is nem lényegtelen forrása maradt.

Most már erre, t. i. *írott történelmünkre* megyek által.

Íme már Anonymus, munkája több helyein, névszerint a prologusban, s az I. és XLII. fejezetekben „*historiographusokra*“ hivatkozik; s Cornides rég kimutatta azon helyeket, melyeket ő a prümi apát Reginótól († 915.) és Luitprand cremónai püspöktől (vir. 968.) vett; de hivatkozik a VII. fejezetben „*évkönyvekre*“ is (*annales chronici*), melyekről Cornides azt mondja: tudom is én mik azok; utóbb mindazáltal rá tér, hogy ezek hivatalos feljegyzések lehettek, melyek a tárnok őrizete alatt állottak, vagy a fejedelmek magán-irományaik (*publici rerum gestarum commentarii Tavernicorum Comitum custodiae commissi, vel privata Ducum Hungariae monumenta, sua aetate adhuc fortasse superantia*) — s im a magyar történetírás első zsengeihez jutottunk.

Igenis, alig kételkedhetünk, hogy már a nagyfejedelmek cancellariájában folytattattak, s már a X-ik században, *történeti feljegyzések*. Hogy pedig nagyfejedelmeinknek cancellariájok volt, mert lenni kellett, bizonyítják (— ha Atilának cancellariáját, sőt több titkárait névszerint nem ismernők is —) bi-

zonyítják, mondom, azon viszony s azon kötelék, melyek a görög s a német császárok, s másfelül ököztökléteztek. A görög udvar, névszerint, levelezett velök; Konstantin császár még a magyar archonok s a megas-archon, vagyis a fejedelmek s a nagyfejedelemhez irandó levelek cortesíáit is meghatározza. Kellettek tehát a magyar udvarban is tolmácsok és titkárok, kik a vett leveleket, melyek mindenkor fontos tárgyak körül forgolódtak, megmagyarázták, s a válaszokat feltették; hihető-e vajjon, hogy ezek (kik, amit szívesen bevallok, külföldiek s papok, névszerint bencések voltak,) ha deákul is, de évjegyzeteket ne írtak volna mikép az a keresztyén világ klastromaiban rég szokásban volt? Igenis; és ezek lehettek részben azon *évkönyvek*, melyekre Anonymus hivatkozik. De Anonymus, mint maga is papi ember, ismerhette azon klastromi évjegyzeteket is, melyeket a Gyéza által alapított szentmártoni apátság s a többi monostorok barátai is, a kor szokása szerint, kétségkívül vezettek. Bizony az úgynevezett *kisebb pozsonyi krónika*, melyet először Koller adott ki, s mely a 997. évvel kezdődik, nem egyéb, mint ily klastromi évjegyzetek kivonata.

Ezek tehát első zsengei a hazai történetírásnak, melyeknek kezdetét bátran a X. századba vihetjük vissza.

De, úgy látszik, készült e században már némi históriai szerkesztmény is. Luitprand, ki Taksony és Gyéza nagyfejedelmeink kortársa volt, históriája II-ik könyvében hivatkozik is egy ilyenre, ezt írván: „A-

mint azon könyvből tanultam, melynek címe: De origine Hungarorum, a magyarok eredetéről, az anyák náluk alig megszületett fiaik arcát éles késsel összevagdadják, hogy mielőtt még tejjel élnének, már hozzá szokjanak sebeket tűrni. S ezt bizonyítani látszik (veti hozzá) azon szokásuk is, hogy, ha rokonaik elhálnak, bánatjokban megsebzik testöket az élők.“¹⁾

Cornides, ki Anonymus körüli vizsgálatai alkalmával írja ki e helyet, tagadja, hogy ezt magyar írhatta; s hogy méltán, azt, úgy hiszem, elég egyszerűen kimondani. De szerinte *nem-magyar* sem írhatta, miután Luitprand a 889. év alatt azt mondja, hogy a magyar nemzetről a távol régiségben semmit sem hallottak, mert az nevéől sem ismertetett²⁾. Ottó császár idejére pedig írja: A magyar nemzet azon időben mindnyájunk előtt ismeretlen volt; s ismét: Berengár király a magyarok ily nagy és új merényén nem győzött csodálkozni, mert azelőtt a magyar nemzetnek még csak nevét sem hallotta senki. Igen, de ebből csak az következik, hogy mielőtt az európai népek megismerkedtek öseinkkel, rólok nem írhat-

¹⁾ „Vt autem ex libro, qui *De origine Hungarorum* inscribitur, didici, horum matres mox pueris editis ferro acutissimo faciem secant, scilicet ut antequam lactis nutrimenta percipiant, vulnerum tolerantiam subire cogantur. Dant huic assertioni fidem vulnera, quae pro deficientium dolore, propinquorum vivorum corporibus infliguntur.“ (Rerum ab Europae Imperatoribus et Regibus gestarum Lib. II. cap. I. Muratorinál *Rer. Ital. Scriptt.* Tom. II. p. 434.)

²⁾ „Gens Hungarorum retro ante seculis inaudita, quia nec nominata“.

tak; de nem az hogy, miután velök csakugyan megismerkedtek, szintén nem írhattak: sőt épen azon Európát megrendítő fellépése őseinknek fordította szükségkép rájok a köz figyelmet, s akadhatott, ki eredetök, *értsd: régibb történeteik* után nyomozódott. Hiszen Luitprand előtt élt Reginó is, az Árpád kortársa, s már ő írt rólok. S miről szól „a magyarok eredetéről“ címzett munka? Azon hely után itélve, melyet Luitprand idéz, a húnokról, kiknek utódait ismerte fel őseinkben Európa. Nem természetes-e pedig, hogy aki a X. században azon nemzetről írt, mely egész Európát megremegtette, a *húnokon* kezdte, kiket azok eleiknek tartottak? De Cornides ügyetlenségen véli kapni Luitprandot, s rámutat Jornandes analóg helyére a húnokról, állítván, hogy Luitprand az V. századbeli Jornandes „Gót históriáját“ olvasta.

Hogy a „Magyarok Eredetéről“ írt könyv szerzője semmit egyebet, mint Jornandesnek egy fejezetéből egy külön könyvet csináljon, új címmel; vagy hogy Luitprand ne tudta legyen, hogy a húnokról olvas, és nem a X. század magyarairól: róla, ki korának egyik legtudósabb püspöke volt, s oly férfit, ki tudománya, ügyessége, nyelvismeretei miatt Berengárt a görög udvarnál képviselte, ki Ottó császárnak tolmácsa volt: azt elgondolni mégis kissé erőltetett feltevés. Külföldi eredetű volt kétségkívül a Magyarok Eredetének szerzője, de hihető, hogy Magyarországon élt, — hiszen mennyi keresztyén élt itt már a X. században! s annál inkább, mert nem feltűnő-e, hogy Luitprand épen a brennai ütközetet, s azt, amit a magyarok

egymás közt beszéltek, oly jól tudja, újabb dolgaikat pedig, a merseburgi veszedelmen kívül, nem; hogy vonásokat tud erkölcsaikből, amiket mégis csak inkább tanulhatott egy, Magyarországbán a magyarok közt élt valamely szerzetes írásából, mint külföldiektől, kik, mint tudjuk, a szélsébsességű lovaikon Közép-Európa tartományain viharként átrobogó magyarok elől messzefutottak, s észlelésre időt nem igen vehettek, s azok történetének tüzetes megírására kedvet nem sokat érezhettek.

De Cornides szerint Anonymus első rendszeres megírója nemzete történetének. Nem szívesen ellenkezem e jeles történetvizsgálóval; de maga Anonymus vajjon mit mond magáról? Azt-e, hogy általában első, ki nemzetében magyar dolgokról írt, vagy csak annyit, hogy ő az első, aki megírta „Magyarország királyai és nemesei származását, és miképen jött be a scythiai földről a hét fejedelm, kiket Hetümagyernek nevezünk, vagy milyen a scythiai föld, s miképen született Almu, vagy miért nevezték Almunak Magyarországbán első fejedelmét, akitől a magyarok királyai eredetöket vették, vagy hány országot és királyt hódoltattak meg?“ Ezt pedig szívesen elhiszszük. Az Almu-mondát s a honfoglalást ily teljesen, ily kikerekítve nem írta meg előtte senki — bár egyet és más csak vett azon „évjegyzetekből“ és azon „historiographusokból“, akikre egész általánosságban maga is hivatkozik, és akik közt végre — a Magyarok Eredetéről írt könyv szerzője is lehetett.

De hagyjuk ezt, s lássuk, mikor léphetett történetírásunk, mely eddig csak némi sovány „annales chronici“-kből állott, egy második stádiumba, midőn a fő események már némi összefüggésben adattak elő.

Valóban, Uraim, helyes érzés vezette szellemes történet-vizsgálónkat, Wenzel Gusztávot, midőn Budai Regestáiban „legrégebb krónikáinkról“ bátor volt kimondani azt, hogy azok „hihetőleg Magyarország fennállásának kezdetén jegyeztettek fel.“ — Avagy kételkedhetünk-e benne, hogy azon nagy király, kinek alkotó és szervező lángesze alakította át a régi magyar szövetséges alkotmányt egy új társadalmi alapokra fektetett, királyi monarchiává, melynek életképességét több mint nyolc száz év bizonyította be; — kételkedhetünk-e, hogy azon mívelt fejedelem, ki törvényhozó és államférfi a tanácsban, hitszónok maga is népe közt, tanító az iskolában, első írója a keresztyén magyar fajnak, midőn Imre fia számára azon nevezetes Intelmeket dolgozta, melyek útmutatóúl szolgáljanak neki az életben; hogy azon gondos fejedelem, ki az általa alapított egyházak és monostorok alapítványaiiban nem csak képírók- és szobrászokról de könyvekről sem feledkezett meg: mondom, kételkedhetünk-e benne, hogy ezen, népét nem csak Európa államrendszerébe, hanem az akkori európai civilizációba is beillesztő tanult fejedelem, ki maga is kora civilizációja színvonalán állott, hogy István király, népe történeteinek, részben a már létezett feljegyzésekből összeszerkesztéséről és rendes folytatásáról ne gondoskodott volna? Én ugyan szilárdúl meg vagyok

győződve hogy, valamint a keresztyén magyar irodalom, úgy a keresztyén hazai történetírás is, természetesen deák nyelven, az ő gondosságának köszöni eredetét. De ennek positiv alapja is van. Mire hivatkoznék különben régi krónikáink Márk-féle szerkesztménye, II. részének 19. fejezetében, hol a Hétmagyarról szól, ezt írván: „Más nemzetségek pedig, melyek eredetökre nézve velök egyenlők és hozzájuk hasonlók, tetszésök szerint foglaltak magoknak helyet és szállást. Ha tehát *némely könyvek* (codices quidam) azt mondják: hogy ez a hét vezér jött be Pannóniába, és Magyarországot ök magok alkották és telepítették, honnan jön hát Ákos, Bor, Aba és más nemes magyarok nemzetsége? Hiszen mindezek nem jövevények!“ stb. Egy ily régibb codexet gáncsol ugyanazon fejezetben, hogy az eisenachi csatából megcsonkítva hazatért, s büntetésül, hogy nem inkább meghaltak a csatában, földönfutókká tett hét gazmagyart felcseréli a fejedelmi Hétmagyarral.

De ime a legrégibb, ez első krónikánkat, eredeti alakjában, rég megemésztette az idő; s örüljünk, hogy annak átírói és folytatói akadtak, s hogy ezek, ha részben csonkán is, a Kún-László alatti Kézai, s a Robert-Károly alatti Márk szerkesztményeibe felvéetve, korunkig fennmaradtak!

T. i. már Endlicher István, kit e helytt is hálásan nevezek meg, gyanította, ahol Anonymus hazai kútfőről szól, hogy legrégibb krónikairásunk I. Endre király idejében kezdetett meg. A fenntebbiek után én csak abban térek el tőle, hogy én azon kró-

nikát, mely mint legitt látni fogjuk, valóban Endre alatt íratott, az Istvánkori kezdemény *folytatásának* tartom már, s hogy ez lett alapjává eddig fennmaradt krónikáinknak, melyre ezek többféleképp hivatkoznak is, melyet Kézai régi krónikása *libri Chronicarum*, a Márk krónikása pedig *antiqui libri de Gestis Hungarorum* néven nevez. Hogy pedig ezt mint közös kútfőt használta mind a két ezimént említett szerkesztmény, a Kézaié s a Márké, ezeknek, eltekintve Márkénak bővítéseitől, gyakran egész a kifejezésekig egyezések, vagy érintkezéseik legalább, bizonyítják. Péld. a Leel kürtje mondáját Márk krónikása teljesen elmondja (33. fej.), míg a Kézaié is esmeri ugyan, mondván: a *krónikás könyvben* is megvagyon, hogy vakmerően szitkozódva szóltak a császárnak“ (t. i. Leel és Bölcstü), de mint mesést elveti. Vannak viszont Márknál olyak, amik megvoltak e régi krónikában, de amiket Kézai krónikása, aki ezek szerint epitomátornak látszik, mint lényegtelen dolgokat elhagyott: péld. midőn amaz cáfolja a régi szerkeszetet (*codices quidam*), mely Magyarországot csupán a Hétmagyar és nemzetségeik által alapítottnak állítja (19. fej.); vagy midőn azt világosan idézve (a 47. fejezetben), mondja: „Írva van pedig a magyarok viselt dolgairól szóló régi könyvekben, hogy tilos volt Vatha és (fia) János rokonságából feleséget venni, amiért a népet a Krisztus hitétől elfordították“, mit Kézai krónikása szinte mellőzött. Ellenben van a Kézai, van a Márk krónikásánál olyan, ami elég fontos vagy érdekes, hogy, ha ama régi közös kútfőben

megvan, se az egyik, se a másik el ne hallgassa, milyen amannál a bársonyosi epizód (Endl. kiad. 115. l.), ennél a vérteshegy-i monda (50. fej.): amit tehát, ama közös kútfőben nem lelvén, mindkettő saját tudomásából vett fel: ami egyszersmind azt is mutatja, hogy a Márk krónikása nem ismerte a Kézaiét, valamint ez amazt, mint későbbit, úgyszemint ismerhette.

Azon kérdés merül már itt fel, hogy ezen *Libri Chronicarum de gestis Hungarorum* meddig mentek, s mikor irattak? Valóban ujjal lehet annak végére mutatni; s állítom, hogy ezen író, kit — mert fogalomra szó, személynek, ha különben ismeretlen volna is, név kell — legyen szabad *Endre király Névtelenének* nevezni, 1053 körül, t. i. minden esetre a Béla és Endre közt kitört testvérharc előtt, fejezte be munkáját; s hogy nem ő vetette hozzá a Kézaiban következő passust: „Őmaga pedig (Endre) ország-lása tizenötödik évében halt meg, és saját tioni monostorában temettetett el, Dávid fiával egyetemben:“ mert gondolható-e, hogy, ha Endre halála után ő ír, azon testvérharcról, melynek Endre áldozata lett, ne tudott volna, vagy tudva azt, elhallgassa. ¹⁾

¹⁾ Ami e rész után Kézainál következik, s az Endlicher kiadásában három lapon a II. Endréig, tehát másfél század alatt, történeteket kimeríti, többnyire igen hézagossá klastromi jegyzetekből vétethetett, sem II. sem III. Istvánról, sem II. és III. Lászlóról még csak említés sem levén; csupán a Salamon és Kálmánról szóló részek látszanak valamely ismeretlen krónikai folytatás *töredékeinek*.

S íme az a hely, melylyel az Endre Névtelene, t. i. a „Liber Chronicarum de gestis Hungarorum“ végződött, nem más annál, melyben mintegy az István kir. halálától elmúlt éveket számba veszi; amit az is bizonyít, hogy mind Kézai, mind Márk régi krónikájában megvan; ¹⁾ s úgy ragasztják aztán folytatásaikat ahoz. Ha ezeknek szerkesztménye egy-egy öntet volt vala, ez az évek számbavétele mikép jöhetett volna ide be?

*) *Kézainál* (Endl. 116. l.) így hangzik az: „Post mortem itaque sancti regis Stephani transacti sunt anni XI, menses IV, usque ad annum primum imperii Andree regis. Interea vero Petrus rex primo et secundo regnavit annis quinque et dimidio, Aba vero regnavit annis tribus. Andreas autem confectus senio anno imperii sui XII. filium suum Salomonem adhuc puerulum cum consensu fratris sui Bele et filiorum eiusdem, scilicet Geiche et Ladislai, regem constituit.“ — A *Márk* krónikása is szóról szóra s kevés toldással: „Post mortem itaque Sancti Regis Stephani transacti sunt anni undecim, menses quatuor, usque ad annum primum imperii Andree Regis. Interea vero Petrus *Teutonicus, vel verius Venetus*, primo et secundo regnavit annis quinque et dimidio; Aba vero regnavit annis tribus.“ (Toldy kiad. LIII. l.) Ami e szavak után Kézainál az itt kiírt helyen következik, azért maradt ki a Márk krónikásánál, mert ez már ismervén a testvérharcot, tagadja Béla beleegyezését Salamon királyságába, s azt elbeszélve, épen e helyre cáfolólag hivatkozik is alább, így: *Dicunt alii, quod Bela Duce et filiis eius, Geycha scilicet et Ladizlao, cunctisque regni optimatibus consentientibus, Salomon inunctus est in regem. Sed...*“ stb. Mellesleg jegyzem meg, hogy az imént kiemelt helyet, melyre Márk mint az Endre Névtelenénél találtra világosan hivatkozik, a Kézai krónikása kihagyta, valamint sok más ilyet; azért nevezem a Kézai krónikását rövidlőnek, epitomátornak.

Az Endre Névtelenének krónikája tehát nem jött ránk eredeti alakjában, hanem beigtatva, még pedig rövidítve a Kézai, tetemesen bővítve s úgy szólván kivíve, a Márk compilációjokba. Hogy emez nem Márk saját munkája, hanem egy XII. századbeli íróé, arról még tüzetesen fogok szólni; hogy az epitomátor Salamon halálaig folytatta rövidletét, hihetővé teszi az e királyról szóló fejezet, melynek egyébiránt azon egész része elveszett, mely Salamonnak a monyoródi ütközet előtti dolgait tárgyalta, s mely még bővebb értesültséget s meglehetősen önállóságot mutat; amik azonban ezek után következnek, rövidségek mellett is feltűnő hézagaik és incorrectságok igen kései szerkesztőre hagynak következtetnünk, aki csakugyan maga Kézai lehetett.

Ennyit lendített zsenge történetírásunk körülbelül a XI. század derekáig. De ugyane század másod felében sem látott a haza történetírókban fogyatkozást. Hiszen maga Hartvik püspök, ki Kálmán király megbízásából írt egy „István kir. Életét“, azt mondja, hogy sokat nem igtatott be munkájába, hagyva azok megírását „azon számtalan okos embereknek, kiket Magyarország táplál és bír.“¹⁾ Ilyek voltak I. Béla király névtelen jegyzője, s hazai szenteink, Gellérd, István és Imrének életíróik. Bár ez életírók nagyobb részt országos történetünkre is gazdag kútfők, s krónikáink

¹⁾ „Cetera vero . . . non scripta dereliqui, sed . . . innumeris sapientibus, quos Hungaria fovet et amplectitur, stilo declaranda commendavi.“ *Endlicher* kiad. 191. l.

szerkesztői által is derekasan felhasználhattak: itt mégis csak Anonymusról teszek néhány szót, mint aki országtörténetünk egyik fő része. t. i. a honfoglalás részletes, pontos és mindenkép hiteles elbeszéléssel krónikai Pentateuchunk sajátképi Genesisét írta meg.

Nem lehet ugyan szándékom Önöket az Anonymus koráról egész irodalomná szaporodott kritikai vizsgálatok felmelegítésével e helytt tartóztatnom; de miután őt annyiszor meg kellemlenem, s őt mindannyiszor habozás nélkül *első* Béla kir. jegyzőjének neveztem: a közönség iránt tartozó tiszteletből kell azon okokat hacsak érintenem is, melyekből őt határozottan a XI. századba teszem.

Első érv a tartalom, mely korában a mondának még meglehetősen friseségében fennvoltára mutat. Ha megengedem is, hogy a XI. század történelmi gazdag élete, azon nagy forradalmak, melyek az Istvánra következett interregnum, a kir. házban kitört viszályok, s a keleti népek berohanásai következtén, az országot folytonos rengésben tartották, s a mondát és költészetet örökké új meg új tárgyakkal bővítették, IX. és X. századbéli hősmondánkat még nem sülyesztették vég feledékbe: de a XII. század megszűnés nélküli háborgásai — az Almus és Kálmán, az aradi gyűlés után a Béla és Borics, a III. István és bátyja közti viszályok, nemkevesebbé a hosszas görög háborúk, III. Bélának a köz erkölcsökbe mélyen beható országlása, s ismét fiai Imre és András versenygésök — s hogy a XIII. századba is átnyúljunk, a szentföldi kaland, itthonn a Gertrúd alatti forrongások, majd az

András és IV. Béla villongásaik, s végre a tatárjárás: e két százados folytonos lánc a nagy és életbevágó eseményeknek, oly húzamos, az erkölcsöket átido-
mító, s azokkal a régi mondákat is mindinkább ele-
nyésztető hatást kellett hogy gyakoroljanak, mikép
az Almu s a Hétmagyar-monda IV., sőt III. Béla ko-
rában szükségkép már rég kihalt a dalnokok ajkairól,
II. Béla idejében pedig, a XII. század elején, ha még
élt is némely öreg énekes emlékezetében, megszűnt
vala már a nemzet köz birtoka lenni.

De itt a második érv, a nyelvészeti, mely eddig
még nem méltányoltatott eléggé. Ime Anonymusnál a
hangtani viszonyok, melyekre nyelvészetünk még min-
dig csak melleleg eszmél! Ezek, névszerint a zárt
mély hangzók, a diphthongok, kihangzások és torok-
szelletek uralkodása, sőt a ragozások alakja is, Ano-
nymust teljes megegyezésben tüntetik fel a XI. szá-
zadbéli emlékek *ómagyar* nyelvjellemeivel: míg a
XII. században az már rohanó léptekkel siet a közép-
magyarba átmenni.

Ezek azon belső és nagy okok, melyek *döntenek*.
Az a száz apró, és mindegyig *külső* ok, mely e nézet
ellen felhozott, egyenként rég meg van cáfolva, s
együtt véve is elhaloványodik azon *typus* ellenében,
melyet az *egész* visel magán, s melyet magát nem lehet
semmi interpolációval meghazudtolni. Ha mindazon-
által II. vagy I. Béla idejére lendítő valamely döntő
ok kivántatnék, ott van Styria részének békés bir-
toka, melyet Anonymus állít, s melyet, bárki mit
mond, Sz. Lipótnak 1117-ki, tehát még *II. Béla előtti*

háborgatásai és foglalgatásai folytán *háborítatlan birtoknak* mondania csakugyan nem lehetett.

Egy más *Anonymus*, egy más névtelen író az, ki a XII. században szerzett magának halhatatlan érdemet régi történetünk fenntartása körül, s ezt, amennyiben úgy látszik már Kálmán király alatt virágzott, sőt még őalatta írta meg krónikája nagy részét, *Kálmán Névtelenének*, vagy, minthogy őt a Robert-Károly alatt élt Márk egészen beigtatta szerkesztményébe, *Márk krónikásának* nevezhetjük. Utóbb, úgy látszik, ő maga folytatta azt egész 1148-ig, *de csakis ezen évig*, s ez évben, még II. Gyéza életében, fejezte azt be is, mint legitt meg fogunk győződni. Az ő kútfői voltak pedig: 1053-dik évig azon régi krónika, melyet „*libri de gestis Hungarorum*“-nak, másutt általánosan „*codices quidam*“-nak nevez; s melyet alapúl vevén, kibővített a) *a hagyományból*; így péld. a gazmagyarok (nem gyászmagyarok) történetével (19. fej. Márknál); az István Kupa elleni harcával (Márk 36. fejez.), melyet elmondani készülvén, írja: „Mi pedig azt szándékozunk röviden és sommásan megírni, *amit más írók elmellőztek*“¹⁾; így a vérteshegy-i epizóddal (50. fej. Márknál); így az I. Béla alatti székesfejérvári gyűléssel (52. fej. Márknál) stb. b) *A hegedősök énekeiből*; ilyen a Szvatopluk-monda (13. fej. Márknál); a Béla herceg párviadala a pomeráni herceg-

1) „Nos ea potius, quae ab aliis scriptoribus praetermissa sunt, breviter ac summatim scribere intendimus“ (a 35. fejezet végén; I. Márknál az én kiadásom XXXIII. lapján.)

gel (46. fej. Márknál); a Zothmund-monda s a Henrik és Gibárd hadjáratok (50. fej. Márknál): melyek mind csalhatóan balladaszerű énekekre mutatnak vissza, s úgy szólván, csak ilyenek deák prózába átfordításai. c) *A legendákból*, néhutt világosan hivatkozva az Istvánéra (35. fej. Márknál), az Imréére (35. fej. Márknál); sőt a Gellérd mártiromságát, hivatkozás nélkül, egyenesen e szentnek legendájából írván ki (47. fej. Márknál). Ezeken kívül holmikát *sajátjából* igtatott be, péld. ahol, elmondván, hogy a Gyula erdélyi és Keán bolgár főnöktől elfoglalt nagy kincsek-ből építtette István a fejevári nagy basilikát, hozzá veti, hogy „amiért a Gyula pénze rossz eszközökkel volt szerezve, azért a templom többször leégett“¹⁾; vagy ahol az óbudai Péter-Pál-templom építését adja elő, közbe veti hogy: „miután az oly nagy mű vala, számos éveket kívánt, azért szent István király életében be nem fejeztethetett, hanem Isten úgy akarván, sok idő múlva a legszentebb László király, azon boldogságos István unokája, végezte azt be, hogy t. i. szépapja fogadalmát beteljesítse“²⁾. — 2. Folytatva a

¹⁾ Et quia pecunia illius Gyulae fuit male acquisita, ideo ipsa ecclesia frequenter est passa incendium“ (38. fej. Márknál XXXV. l.).

²⁾ Quia vero illud grande opus inceptum multis annos conduxerat, ideo vivente Sancto Stephano Rege illud coenobium non potuit consumari, sed volente Deo post multum temporis Sanctissimus Rex Ladizlaus, nepos eiusdem beati Stephani, illud opus consumavit, ut scilicet possit adimplere votum proavi sui.“ (39. fej. Márknál, XXXV. l.).

régi krónikát¹⁾, használt némi sovány *évjegyzeteket*, különösen I. Béláról (52. fej.); használta ismét a *hagedősök énekeit*, mint péld. az Endre és Béla várkonyi jelenetökben (51. fej. Márknál), mely világosan nem egyéb egy ily ének prózai fordításánál; sőt Salamon és László egész történetök, mikép még krónikai tárgyalásából is kivehető, *egy nagy nemzeti eposból* vonatott ki (53—64. fej. Márknál). Következik sajátjából Kálmán története, ki alatt virágzott, ki ellen, mint Álmos híve, pártot ütött, kinek dolgait mint kortanu igen részletesen beszéli, és kit, ellene való gyűlöletében, oly testi szörnynek fest, milyen trónra még nem ültetett soha, de lelki szörnynek is, milyen e nagyelmű és nagyszívű király nem lehetett. Kedvezőtlen színben tünteti fel II. Istvánt is, Kálmán fiát, és Boricsot; annál kedvezőbb *Álmos fiát* vak Bélát s ennek fiát II. Gyézát, s már ezeket méltán, de az előszere-
tetnek csalhatatlan jeleivel.

Hogy pedig minden esetre III. István előtt írt, bizonyítja az hogy a 68. fejezetben II. Istvánt kisebb Istvánnak nevezi (Rex Stephanus minor), t. i. sz. István irányában, holott ha III. István alatt ír, kétségtelenül számmal kell vala őt a kettőtől megkülönböztetni. A vak Béla története meg épen ennek életében készült, mit egy szentirási helynek rá alkalmazása mutat a 69. fejezetben: Borics leveretésére célozva:

¹⁾ Mely nála az 51. fejezet 12-dik soránál végződik e szavakkal: „Aba vero regnavit annis tribus“ (Márknál az LIII. lapon).

„ellenségeit az Úr csúffá tette *mind e napig.*“¹⁾ Gyéza dolgait végre az orosz háborúval fejezi be, mely 1148-ban volt. Ha ez év után írta volna e részt, bizonyosan elmondja vala görög háborúját és testvérei lázadásait is. E helyett közvetlenül a Gyéza halála napja biggyesztetett oda, de kétségkívül már Márk által, kinek az őt majd két századdal megelőzött időre adatai nem voltak. Minden egyéb is, ami az Árpádkorról a XIV. és XV. századi krónikákban találtatik, kései folytatás. Nemzeti történetírásunk első időszakát tehát ez az író rekesztette be — sokára —, kinek művét Márk tartotta fenn sokszor említett szerkesztményében, s azért legjelzőbbben Márk régi krónikásának is nevezhetjük. A másfél százados nyüzsgő szorgalmat százados hallgatagság követte.

Márk e régi krónikása középkorunknak Anonymussal legnevezetesb írója, mind munkája tartalmaságánál, mind azon tiszteletre méltó politikai és erkölcsi érzületénél fogva, mely azt átlengi. Az újabb történetek körül feltűnőleg jól, s úgy mint csak kortárs lehet, van értesülve, s azt ritka részletességgel, sokszor drámai-eleveniséggel beszéli el; a régibb részekben a mondát s a dalnokok énekeit, ő maga is költői keblű, nem igyekszik kerülni, mint Anonymus, hanem finom érzékkel használja, erkölcsfestő vonásokat is előszeretettel adva. Nemzetét s ennek szabadságát lángolóan szerető, az erkölcsrontó idegen befolyásokat gyűlölő; a meghasonlások szítóihoz kemény, az

1) *Vsque in praesentem diem.*

elnyomottak mellett fog: innen Kálmán és fia II. István iránt kérlelhetetlen, sőt amaz iránt nehezteléseik közt igazságtalan is; míg Álmosnak és fia II. Bélának szívesen kedvez; előadása pedig, a rossz deákság mellett is, teli élettel, szellemmel, tömött, hathatós, sokszor költői. Nem csoda, hogy a Márk szerkesztménye épen Kálmán e Névtelene által, oly népszerű lett, hogy semminemű középkori munkánk annyiszor le nem íratott.

De az idő int befejeznem a már is hosszúra nyúlt előadást, s mellőznöm az ez író munkájába becsusztatott interpolációk kiemelését; mellőznöm a már említett, s a XII. század végén Lászlóéval szaporodott legendáink összehasonlító méltatását; azon genealogiai jegyzékét a jövevény nemzetségeknek, melyet Kézai a maga krónikája mellé vetett s néhány újabb nemzetségekkel toldott ki (Endl. kiad. a 15—17. fejj.), a Kálmán Névtelene pedig a magáéba beszótt, s ismét Márk bővített ki (a 27—29. fejezetekkel); mellőznöm ama bár kisdéd, de felette nevezetes jogtörténeti tractátust az udvarnokokról, várnépekről stb. a XII. század elejéből, melyet Kézai mentett meg; valamint Rogér ismeretes siralmas történetét, s a dalmát emlékeket, melyek különben is a magyar nemzeti szellem befolyásán kívül állottak.

De egyet végül nem hallgathatok el: Ha e szellemi mozgalomra visszapillantunk, és annak emlékeivel szorosban megbarátkozunk, kettőről győződünk meg: Egyik az, hogy első két századbéli történetíróink nélkül épen *ítthoni* történetünk — nem létez-

hetnélk. Ők nem adnak sem teljes sem tiszta történetet: emerre nézve a kritikának kell a valót s a költészetet elválasztani; amarra nézve pedig okmányaink s a külföld egykorú írói nélkülözhetetlenek maradnak, melyekből sok új részletet meríthetünk, a tényeket és időszámlálást megállapíthatjuk, a kifelé viselt háborúkra nézve pedig nagy részt főleg onnan vesszük az értesülést: de az alap, ismétlem, az alap örökké hazai krónikáink maradnak.

A másik ez: a nemzeti jellem oly határozott, éles, erőteljes, a formában is sajátos kifejezést nyer e művek minden vonásában, hogy e hét- és nyolc-száz éves íróinkat testnek érezzük a mi testünkben, vérnek a mi vérünkben. S bár a nyelv bennök latin: nem lehet magyar munka, mely rokonabb ujjakkal illesse keblünket, mint a magyar szellemnek e férfias, jellemes, s naivságokban ellenállhatlanul vonzó nyilatkozásai.

Uraim! ki őskorunk e szent könyveit élvezni tanulta, azt érzi olvasásuk alatt, amit a zsidó érez bibliája olvasásakor: *A Magyarok Istenének csodálatos örökösét a maga választott népe felett.*

II.

Anonymus és Colonnai Gvidó *).

I. A tisztelt osztály engedelmeiből szólalok fel ma e helyt, egy észrevételt terjesztve elő csak, vagy inkább egy hypothesis, de mely addig, míg a históriailag bebizonyítandó igazság *talán* kiderítettetik — ha nem csalódom — képes azon tudományos aggodalmakat ideiglen legalább lecsillapítani, miket Ipolyi Arnold társunk múltkori előadása Anonymusról keltett. Úgy hittem: nem szabad szó nélkül hagynunk egy a magyar akademiában egy tekintélyes tag által szőnyegre hozott oly combinációt, mely nemzeti történetírásunk Mózsését, nemzeti bibliánk e valóságos Genesiskönyvét, szerzőjére s keletkezése korára nézve ferde világosságba helyezi, s ellentétbe mind azon sokszor állított, sokszor megtámadott, de még soha meg nem cáfolt felfogással, mely Anonymusban a XI. századbéli nemzeti monda *közvetlen* letéteményesét látja.

*) Olvastatott a M. Akademia II. osztályában május 1870.

Ipolyi társunk előadása*), melyet eddig csak hallásból ismerünk, közölte velünk Bielovsky lengyel író és kútfőkiadónak azon nézetét, mely szerint eddigi Anonymusunk nem volna más, mint Guido de Columna; hogy ez IV. Béla király jegyzője volt volna és egyszersmind szerzője azon könyvnek, melyet ő maga *Gesta Hungarorum*nak nevez. Mi vezethette rá Bielovskyt e nézetre? Természetesen nem egyéb, mint Anonymus prologusának ezen ismeretes helye: „Dum olim in scholari studio simul essemus, et in Historia Trojana, quam ego cum summo amore complexus, ex libris Daretis Phrygii ceterorumque auctorum, sicut a magistris meis audiveram, in unum volumen proprio stilo compilaveram, pari voluntate legeremus“ stb. — Miután pedig ily Historia Trojana Guido di Colonnától köz kézen forgott a középkorban, s ez is azt mondja prologusában: „Ea: quae per Ditem Graecum et Phrygium Daretem, qui tempore Troiani belli continue in eorum exercitibus fuere praesentes, et horum, quae videre, fuerunt fidelissimi relatores, in praesentem libellum per me iudicem Guidonem de Columna Messana, transsumpta legentur“: világos — Bielovsky szerint — hogy a két munka szerzője egy, s ki legyen ez aztán más mint Gvidó? De továbbá a mindkét munka prologusában s az utóbbinak epilógusában azon egy gondolatjárás is észrevehető, mert — s már itt nem tudom Bielovsky vagy Ipolyi vette-e

*) „Béla Névtelen Jegyzőjéről“, olvasva az akademia II. osztályában april 4. 1870. Maig kiadatian.

ezt észre — mindkét munka szerzője igen egyformán adja elő munkája tartalmi sorát, mindkettő egyformán szabadkozik a költemények ellen, melyeket ott, a trójai históriába, Homer, Ovid, Virgil —, itt a magyarba, a nép s ennek dalnokai vittek bele, s mindkettő tiszta históriát ígér: Mi kell ennél több? Amint-hogy ez elég is Bielovskyt meggyőzni, hogy a trójai s a magyar história szerzője egy, s a lengyel tudós e meggyőződése oly erős, hogy kútfőkiadásáiban neki Anonymus nem Anonymus többé, hanem egyenesen Guido de Columna, mely név alatt idézi is általában s mindenütt Anonymusunkat.

Ipolyi természetesen egy percig sem tétovázhatott nevetségesnek találni ezen azonítást, mert rég eldöntött kérdés az, hogy Anonymus nem lehetett más mint magyar, még pedig egy, a nemzeti lelkesedésökben más népeket lenéző, az olaszok ellen pedig épen éles, magyarok közül. Ipolyi az ezt bebizonyító régi de erős érveket ez alkalommal röviden ismételte; s miután Bielovsky, az ő Gvidója magyaros latinságát észre sem vette, s meg sem magyarázza azt, hogy hát honnan veszi magát Gvidónál a magyar nevek és szók ómagyar kezelése, mely a XIII. század végén már rég kiavúlt volt, kár is volt volna Bielovsky cáfolására több szót vesztegetni. Kinek leghalkabb érzéke van valamely munkából a szerző nemzetiségét kiérezni, kénytelen. Bielovsky kritikai képessége iránt kétségbe esni. De ha ilyesmit Bielovskytól mint idegentől ez esetben nem várhatunk is, s miután ő, mint láttuk csak *külső* okok után indúlt, vajon nem

vethette-e ő fel magának mindenek előtt azon kérdést, hogy vajon mi bírhatta Gvidó *iskolatársát*, a Venerabilis N-t, ki Gvidóval együtt olvasgatta volna, az egyetemen még, az utóbbi által készített trójai históriát — arra, amit a prologusban mond el róla Anonymus, a fenn idézett helyet ekkép folytatva: „petisti a me, ut, sicut historiam trojanam bellaque Graecorum scripseram, ita et genealogiam regum Hungariae, et nobilium suorum, qualiter septem principales personae, quae Hetumoger vocantur, de terra Scythica descenderunt, vel qualis sit terra Scythica, et qualiter sit generatus dux Almus, aut quare vocatus Almus primus dux Hungariae, a quo reges Hungarorum originem duxerunt, vel quot regna et reges sibi subiugaverunt, aut quare populus de terra Scythica egressus, per idioma alienigenarum Hungarii, et in lingua propria Mogerii vocantur? tibi scriberem“: honnan tudta mind ezeket az olasz venerabilis, ha olasz volt, és miért érdekelte épen a magyarok előtörténete őt annyira, hogy meg nem elégedve e már bírt részletes tudással, még teljesebben és igazabban akarta azt tudni, és *messinai* barátját (!) nem csak a trójai história olvasása hevében, hanem *sokkal később* is, újra, és levél által is, emlékeztette ígéretére, s ennek teljesítését — miután ez rég megfeledkezett már róla („meae promissionis iam pene eram oblitus“) — szorgalmazta?

És — mert én is csak külsőségeket említek — nem vette-e Bielovsky a chronologiai discrepantiákat észre, melyek egy, népünk szellemét épen nem

ismerő külföldinek is feltűnhettek volna? Tiraboschiból tudhatta volna, kit csak nem szabad olvasatlanul hagyni, midőn olasz irodalmi kérdés forog fenn, hogy azon Matthaeus de Porta salernói érsek, kinek kérésére állítja Gvidó hogy a trójai históriát írta, 1263-b. lett érsek és 1272-ben halt meg; tudhatta volna hogy egy XIV. századbéli angol barátnak, Bostoni Jánosnak, *nem is kétségtelen*, tudósítása szerint Edvárd angol király, 1273-ban visszatérvén a Szentföldről, ekkor ismerkedett volna meg Siciliában Gvidóval, s vitte volna magával Angliába mint tudós és talentomos embert, kivel aztán angol történetet íratott; hogy Gvidó 1276-ban otthon volt ismét, s anyavárosában Messzinában ekkor már bíróságot viselt; hogy munkáját a kódexek szerint „a XV. mensis septembris primae indictionis usque ad XXV. mensis novembris proxime subsequentis“ írta meg, mely év Tiraboschi szerint 1273-nak — ha pedig az indictio septemberben kezdődött, 1288 vagy épen 1289-nek felelvén meg, ekkor készült volna el a munka; bár valamennyi kódex (a saint-omerin kívül), — s a pesti egyetemé is, mely a princeps editiót egy évvel megelőzte — végre a kiadások is, 1287-re teszik azt; s mind ebből Gvidó-Anonymusnak ily chronológiáját szerkeszthette volna magának:

IV. Béla 1270-ben halván meg, Gvidó 1270 előtt, vagy 1270-ig volt e király jegyzője;

Gvidó, Portai Máté érsek kérésére (ad instantiam), ki 1272-ben halt el, kezdte meg, tehát 1272 előtt, a Historia Trojánát;

1273-ban vitte el őt, állítólag, Edvárd angol király Angliába;

1276-ban már messzinai bíró;

1287, vagy 88, vagy 89-ben előveszi ismét a mintegy tizenöt év előtt abba hagyott munkát, s azt három hónap alatt befejezi;

Ezután az egyetemre megy, és felolvassa most (ha t. i. ő a mi Anonymusunk) N. barátjának, az egyetemen vele tanulónak (dum olim in scholari studio simul essemus) tehát már 1287 vagy 88 után, s *ekkor igéri meg*, hogy megírja a magyarok dolgait.

Ismét sok idő múlik: „aliis negotiis impeditus, tuae petitionis et meae promissionis iam pene eram oblitus, nisi me per literas tua dilectio debitum reddere monuisset. Memor igitur tuae dilectionis *quamvis multis* et diversis laboriosi seculi impeditus sim negotiis, facere tamen aggressus sum, quae facere iussisti:“ *s most fog a magyar historiához!*

E szerint recapituláljuk röviden Gvidó pályáját:

1270 *előtt* Béla király jegyzője;

1273 Angliába megy;

1276 messzinai bíró;

1287—89 egyetemi tanuló; s ha amaz *olim* csak 10 évnek vétetik is:

1297—99-ben fogott a magyar historiához, melynek jogán magát „Magyarország literátorának“ nevezi („felix igitur *Hungaria* gaudeat de munere *sui* *literatoris*.“)

Miként ismerhette a királyi *cancellariában* működött olasz jegyző oly részletesen a magyar *nép* mon-

dáit, a magyar *dalnokok* énekeit; mikép lehetett oly exact magyar geographus: s mindezt mikép nem felejtette el *harminc éven át* — mert hiszen csak a venerabilis N. kérésére írta meg nagykésőn ezeket, mik jegyző korában még esze ágában sem voltak, mikor talán még módja lett volna benne: mind ezt magyarázza meg Bielovsky, ha tudja.

De Ipolyi, ha jól értettem őt, össze is vetette a két munkát, a *Historia Trojánát*, s a *Hungarorum Gestát*, s annyira rokonnak találta a kettő Prolugusában s az elsőbik Epilogusában az észjárást, oly feltűnőleg hasonló fordulatokat talált a kettőnek nyelvében (feltűntek neki a híres *quid ultra, quid plura* átmeneti felkiáltások is), hogy ő, ki természetesen mélyen meg van győződve, hogy Magyarországnak ama lelkesedett literátora nem lehetett messzínai bíró, miszerint kénytelen hinni, hogy Anonymus csakugyan olvasta, megszerette, vérébe annyira felvette Gvidót, hogy nyelve is, melylyel a *Hungarorum Gestában* élt, már egészen a Gvidóét adja vissza; s így, bármit hittünk eddig, most bizonyosnak látszik, hogy Anonymus, *Gvidó után írt* (tehát vagy harminc évvel IV. Béla halála után!)

Ha már most elgondoljuk, hogy arra, miszerint IV. Béla jegyzője, tehát egy gyakorlott tollú férfiú — mert hogy gyakorlott volt, azt épen munkájának bár rossz deáksága, de kedves, zamatos, életteljes és mindenek felett folyamatos nyelve bizonyítja — saját írói egyéniségéről lemondva, magát mintegy újra és más úton képezze, ezt a mást annyira felvegye

magába, hogy egészen ennek típusát tüntesse elé: hogy mondom erre mégis csak nem egy pár év, hanem meglehetősen sora az éveknek kell: ha mondom ezt meggondoljuk, mily eredményre jutunk? Szinte arra, hogy Anonymus tán épen a XIV. században írt! No, nagyobb concessiót még azok sem követelhetnek, kik a „quondam gloriosissimus“ király alatt csakugyan IV. Bélát értik.

S ez a következtetés az, mely, megvallom, az Ipolyi által olvasott nyelvbeli concordantiák behatása alatt első percben megdöbbenett, s megdöbbenett, mert mind abból amit Anonymus tud, mind abból hogy mikép és honnan tudja azt, s abból hogy mily nyelven mondja el, s végre tisztán ómagyar phonológiája és ragozásából a XI., legfeljebb a XII. század első felében virágozottnak tartottam teljes meggyőződéssel. De csakhamar, t. i. már mikor e tereméből kiléptem, a Bielovsky és Ipolyi hypothesisei ellenében, melyek elseje Anonymust Gvidóvá csinálja, másodika pedig azt korban Gvidó után helyezi, s melyek ellenkezésbe jönnek mindennel, mit Anonymusról s ennek szelleméről és nyelvéről bizton állíthatunk: egy más hypothesis merült fel elmémben, mely legalább semmi külső ellenokba nem ütközik. Hadd mondjam el.

II. Önök tudják, hogy az irodalmi világban a *plágium* nem új találmány. Tudják, hogy nem csak szemérmes tolvajok vannak, kik tehát orzásaik elrejtésén mesterkednek, milyek például, hogy messze ne menjünk, Cherrier, ki Vas Lászlót, Rutenstockot, Viz-

keletyt; Bánó, ki Szibenlisztet; Szvorényi József, ki más valakit ad peram et saccum kifosztottak szellemi vagyonuk javából; — hanem hogy oly szemtelenek is vannak s voltak mindenha, kik egész munkákat szőröstül bőröstül eltulajdonítottak, alig változtatva meg a munkán egyebet, mint — a szerző nevét! Íme Pécsváradi Gábor ferenci provinciális kiadja, még pedig neve alatt, szentföldi utazását; s Farnádi Miklós, szinte ferenci barát, fogja magát, s azonnal kiadja azt újra — a maga neve alatt, s minthogy mindkét kiadás év nélküli, végre sem tudhatnók kié az elébbi, s ki igazán a szerző, ha a Chronica Minorumból¹⁾ nem tudnám hogy Pécsváradi járta meg 1514-ben a szentföldet, nem Farnádi, s így a munka amazé. — Ott van Kazy Ferenc. Mely magyar történetíró ne idézné őt a XVII. század történelmében kútfő gyanánt? s ki írta Kazy munkáját? A jó öreg Timon, kinek saját kézírata szerencsére fennmaradt (az egyetemi könyvtárban), melyet Kazy szóról szóra kiadott a *maga neve alatt*, Timont csak futólag említve az előszóban, mint kit „szinte“ használt!! S mit csinált Tordai Sámuel? Fogta magát, és Rozsnyai Dávid nagyobb históriáját magának tulajdonítva, ajánlja Szász Jánosnak (a Jósika regénye által ismét emlékezetbe hozott nagyszebeni bírónak): s Tordai most ott pompázik a Horányi és az erdélyi Magyar Nyelv-

1) Lenyomatva az én gyűjteményemben: Analecta Monumentorum Hungariae Historica, I. köt. A hivatolt hely a 292. lapon áll.

mívelő Társaság történetírói közt, valamint in natura az akademia kéziratárában! Nem hiszik Önök? Vessék össze ezt Rozsnyai munkájával, melyet Szilágyi Sándor társunk Monumentáink közt immár kiadott. Egy még cifrább példa: Miller Ferdinánd Jakab, a nemzeti muzeum egykori igazgatója, váradi tanár korábban ellopja Révai asztaláról ennek „Scipio Álma” fordítását, és csakugyan Váradon ki is adja saját neve alatt 1780-ban; mit is Révai nagy delicatessal úgy boszúlt meg, hogy 1787-ben szinte kiadta, s Millernek ajánlotta ily szavakkal: „Úgy megszeretted egyszer Scipiónak általam magyarra fordítottatott Álmát — hogy azt szinte sajátoddá is akartad tenni!” — Még tekintélyes írók is estek ily bűnbe. Kazinczy Gábor, Apor kiadója, előtt az Apor „Metamorphosis Transilvaniae”-jének egy oly példánya is feküdt, mely Cserei Mihály nevét viselte, s melyet Cserei helyenként megváltoztatott, számos helyen pedig interpolált. Hosszas kritikai eljárás után győződött csak meg Kazinczy, hogy a munka csakugyan Aporé, s ami benne Csereié volt, azt mint ennek „Pótlékait és Megjegyzéseit” úgy adta Apor mellett. — De az impia fraus példáival szolgál a külföld is. Thomasius, Janson, Fabricius és mások munkáiban egész lajstromait találjuk az írói tolvajoknak, s köztök fájdalom jeles nevű írókat is, kik durva plágiummal vádoltattak, s a kritika által vétkökben el is marasztaltattak; neveket mint Leonardus Aretinusét, Aldus Manutiusét, Brutusét, a mi hazánk történetírójáét, de mint philologusét stb. stb.

S mind ezt mire itt? Azért, tisztelt osztály, ne-hogy egyelőre már képtelenségnek lássék, midőn azt mondom, azt hirdetem, hogy — ha Ipolyi társunknak sikerülni fog *bebizonyítani* Anonymus és Gvidó ész-járása és nyelvének oly szoros rokonságát, hogy ő kénytelen lesz fenntartani múltkor kijelentett abbeli nézetét, mely szerint Anonymust *szükségkép* Gvidó ifjabb kortársának kelljen tartani: akkor én *az egyé-niség ezen belső egységére* más következtetést állapi-tok, s bátran hirdetem: elébb hogy sem ezt engedjem meg, kimondom, miszerint Gvidó ellopta Anonymus fiatalkori munkáját, a Historia Trojánát, hogy t. i. ennek kéziratát Olaszország valamely könyvtárában felfedezvén, magának sajátította el, s a maga nevét szőtte be a munka epilógusába; hirdetem, hogy Ano-nymusunk Historia Trojánája — milyet hogy írt, a Gesta Hungarorum prologusában maga mondja, s melyet én Középkori Irodalomtörténetemben az el-veszett munkák közt fel is hozok — fel van fedezve; hirdetem, hogy a Colonna által plagiált munka Ano-nymusunké, hogy az ő munkáját írta le számtalan-szor a középkor, úgy hogy annak kódexei maiglan láthatók Európa számos könyvtáraiban (csupán a párisi Arsenál könyvtárában négy van); hogy az ő munkáját olvasta az összes középkor, az ő munkája nyomtatásában izzadtak a XV. század sajtói, az ő munkája az, mely Portugalliától kezdve Erdélyig — de magyarra legkésőbbben, t. i. 1695. Haller János ál-tal — minden európai nyelvekre lefordíttatott, s visz-

szaiktatom *jure postliminii* nyolc századon át nélkülözött névtelen dicsőségébe!

III. Egyelőre azonban nem megyek ennyire: bevárom tisztelt társunk *bővebb* párhuzamait: az ügy megérdemli e fáradságot. Mert a két író proológja és epilógjának *némi* hasonlatossága, és holmi *quid plura, quid ultra*, közletről szemügyre véve, keveset bizonyít. Amaz úgy, mint ez, nem dönt. Nem csak Anonymus élt a *quid plura, quid ultra* átmeneti formulákkal. Ott vannak azok Rogeriusnál is a Miserabile Carmenben, s visszább menőleg az időben, ott vannak Bernriedi Paulusnál, épen Anonymusunk XI. századbeli kortársánál; sőt, vajon mennyiben különböznek azok az V. századbeli Jornandes *quid multa? quid plus? quid plurimum?* csak szóban eltérő formuláitól?

Nem ily egyes sajátságok döntenék el a kérdést, még ha azok sajátságok volnának is. Az egésznek *nyelvtypusa* volna a döntő: az pedig — méltóztassanak meggyőződni — nem hasonlít: Columna csakugyan nem a *per eminentiam barbarum seculum*, a XI. század, hanem a XIII. század nyelvével él, és Crescimbeninek nagy igaza van, midőn e munkát, mint prózai művet, *la purgatissima Guerra Trojánának* nevezi.

De végül: Colonnának még egy kiadatlan munka tulajdoníttatik: egy *Chronicon Britannorum*, mely egy lesz azzal, melyet ily cím alatt hoznak fel: *Historia de Regibus rebusque Angliae* (Gessner, Jöcher stb.) s melynek része lehet, s franciára fordítva, az, mely a Saint-Omeri városi könyvtárban őriztetik ily címen:

Chronique sur Edouard I. roi d'Angleterre (Sec. XV. membr. fol.). Ipolyi belátta kívánatosságát annak, hogy e britt krónikával megismerkedhessünk: ő a Gesta Hungarorummal véli egybevetendőnek; én a Historia Trojánával, hogy e kettőnek *szellemi* egyezését vagy különbözését meg lehessen állapítani. De honnan keríteni azt meg? Mert nem a francia fordítás, hanem a deák eredeti kellene.

Addig is, tisztelt osztály, ebben állapodhatunk meg: Bielovsky állítása, mint minden kritikával ellenkező, szót sem érdemel; Ipolyiéból pedig, ha a szellemi és nyelvbeli tagadhatatlan közösség állana, nem az következne, hogy Anonymus Colonna ifjabb kortársa, hanem az, hogy ez Anonymusunk plagiátora, s hogy Anonymus Historia Trojánája — a Colonnáéban fel van ismét fedezve.

III.

Magyar Pál XIII. századbeli kanonista.*)

Két új nevet lesz szerencsém ma XIII-dik századbeli irodalmunk történetébe beigatni: *Paulus Vngarust*, Magyar Pált, mint kánonjogi munkák —, és *Margit* m. kir. hercegnőt, a margitszigeti apácát, mint egy keresztyén ethikai munka szerzőjét.

Nem mintha Magyar Pál neve irodalomtörténeti munkában még elő nem fordulna. Wallaszky őt ismeretes irodalomtörténete első kiadásában említi már fel ekép: „Paullus Vngarus fuit in universitate Bononiensi iuris canonici doctor clarissimus, sed ordinem Dominicanorum ingressus, Hungariam anno 1221. cum aliis fratribus intravit“ (62. l., s ezt változatlanul ismétli a második kiadás 79. lapján.) Ennyit, s nem többet, vett a jó öreg, Ferráriustól, a magyar dömések történetírójától, kinek Pál munkáiról szinte nem volt tudomása. Tiraboschi is, nagy kiterjedésű olasz irodalomtörténetében, csak nevével fogva említi őt a decretáliák régi compilációinak tanárai és magya-

*) Olvastatott az akademia I. osztályában jún. 5. 1871.

rázói között (*velencei 1795-ki kiad. IV. 280. l.*). Hallgatnak róla, hogy hazai kánonjog-íróinkat ne is említsem, Savigny, Richter és Walter, Pachmann és Philippi, Rosshirt és Massen; sőt hallgat a figyelmes, és ritka irodalmi készlettel rendelkező társunk Wenzel is Egyetemes Jogtörténetében. Pedig ismerte és használta Magyar Pált mint írók kortársa Bottoni, ismerte a XIV. század nagy kanonistája Andreae János, ismerte Augustinus Antal arragóniai püspök († 1586), s utánok új életre költötte őt Sarti a bolognai tanárok történetében, éppen száz év előtt¹⁾; leg-

¹⁾ Álljon mindjárt itt *Sarti* egész helye. Így hangzik az: „Est suus hic locus Paulo Hungaro tribuendus, qui selectas aliquot adnotationes reliquit in primam et secundam Decretalium compilationem, ut tradit Io. Andreae c), et tertiam quoque compilationem interpretatus est d). Ex eius autem scriptis aliqua more suo delibavit Bernardus Parmensis, et in Glossam Decretalium invexit e). In multis scholarum nostrarum professoribus et alumnis, qui ad Ordinem Praed. nuper institutum, et Bononiae in ipso sui exordio maxime florentem convolarunt, Paulum Hung. Iurisprudentiae Professorem fuisse constat f). Sitne hic idem Decretalium interpres, non temere dixerim. Aetas tamen, et nomen, et patria mire congruunt. Hic a. MCCXXI. in eum ord. receptus est a fundatore ipso S. Dominico; mox autem in Pannoniam missus est ad novas Ordinis sui colonias constituendas.“

c) Paulum Hungarum, qui notabilia primae et secundae compilationis ordinate collegerat, non expressi. *Io. Andr. in Addit. ad Prooemium. Spec.*

d) *Vid. Anton. Augustin. in praef. ad antiqu. Decretal.*

e) „Idem dicit. Pau.“ *Glo. in c. super questionem de offic. iud. deleg. etc. etc.*

újabbán pedig Schulte prágai tanár, egyházjogi vizsgálataiban ügyelt reá. Méltó lesz tehát összeállítanom mindent, mit életéről és munkáiról találnom sikerült.

Magyar Pál hogy Magyarországon született, mellékneve bizonyítja; a hely, hol? az nem tudatik; hogy III. Béla alatt a XII. század végén, bizonyos. Kétségkívül kellő előkészület után a hazában, Bologna híres jogiskolájába költözött, hol mint jogász oly becsültetésre érdemesítette magát, hogy ugyanez egyetemenél jogtanár lett ¹⁾, s mint ilyen szóval és írásban mívelte az azon időtt nagy fejlődésben levő egyházjogot. Ekkor történt, hogy Guzmann Domonkos, az albigaiak közé küldve, hogy őket visszatérítse a közönséges anyaszentegyház kebelébe, hatalmas szónokká fejlődvén, midőn Franciaországból eljött, hol az inquisíció és a vér váltotta fel az apostoli működést, segédeiből egy új szerzetet állított, mely nagy mozgalmat támasztott az új eretnekség által felizgatótt hívők világában. 1218 óta megjelent ismételve Bolognában is, hol szinte állított fel egy dömés klastromot, s nem kevesen ez egyetem tanárai és növendékei Domonkos kezeibe fogadják, hogy az ő regulája

f) *Vid. Echard. et Bened. XIV. loc. cit. *) et pag. 20.*

*) *De festis SS. Bonon. in S. Dominico. 5. 4.*

Lásd: *De claris A. Gymn. Bon. Profess. Tom. 1. P. 1.*

¹⁾ „Magister Paulus Hungarus, Iuris canonici publicus Professor“ írja Theodoricus, a sz. Domonkos tetteinek aggrégi megírója, s valamennyi történetírói a dömés rendnek így. *L. Ferr. 25. 1.*

szerint élendének. Ezek közt volt Magyar Pál is, ki az új szerzetnek 1221-ben pünkösdkor tartott főkap-talanában maga sz. Domonkos által négy társsal Magyarországra küldetett a predikátorok szerzeté-nek itt is híveket szerezni ¹⁾. A küldöttek oly szerenc-sével jártak el, hogy öt évvel később az új rend Magyarországon már külön egyháztartományt ké-pezett, melyből ágazott ki 1226. Ausztriának anyacon-ventje, a bécsi is. Ekép a mi Pálunk lett ezen a kö-zépmagyar irodalomban is oly hatásosan szerepelt szerzetnek Magyarországon felállítója, miután a vi-lági kéjek és tisztességről lemondván, magának a rend szerzőjének kezeiből vette volt által a szerzet ruháját, és új társaival gyalog bejárva hazáját, az evangéliomot predikálta, különösen pedig a kúnok térítésében hatalmas szónoklatával oly szerencsésen működött, hogy *a kúnok apostolának, a szó mesteré-nek* (Dux Verbi) díszneveit érdemelte ki. Halála évét biztosan nem tudjuk, de nagy valószínűséggel 1240 v. 41-re tétetik az, midőn is Pál, kilencven társával együtt a tatárok dühének áldozata lett ²⁾. Mint mártir a magyar szentek közé iktattatott ³⁾.

A külföldön Magyar Pál mint Decretalium inter-pres lett nevezetessé.

¹⁾ L. Ferr. az id. m. 25. l.

²⁾ L. Ferr. az id. m. 43—45. l.

³⁾ *Diplovatacci* is megírta Magyar Pál életét, de mely munkájában, nem tudom, miután az udvari könyvtár *Sarti*-ja, melyet használtam, épen e helyt (I. 2. p. 49—56) meg van csonkítva!

Munkáit Sarti a bolognai tanárok történetében (1769-ben) eképp állítja össze:

1. *Notabilia Primae et Secundae Compilationis*, idézve ezekre Andreae Jánost, a decretálisok XIV. századbeli commentátorát, ki 1348. halt meg. Ez t. i. in „Additamentis ad Prooemium Speculi Durandi“ világosan mondja: „Paulum Hungarum, qui Notabilia Primae et Secundae Compilationis ordinate collegerat. . . .“

2. *A III. Compiláció magyarázata*, Augustinus Antal XVI. századbeli kanonista tanusága szerint az „Antiquae Collectiones Decretalium cum notis“ Előszavában.

Pármai, tulajdonkép Bottoni Bernát, a bolognai egyetemen decretalium prof., végre annak cancelárja, 1240 körül az őt megelőzött kanonisták Gloszáit összeszedvén (ed. princ. Bol. 1487), Magyar Pált is felhasználta, idézve is őt (péld. Idem dicit *Pau.* Glossa in C. super quaestionem de officio iud. deleg. etc. etc.) Erre nézve Schulte azt jegyzi meg, hogy az „Ordináriában“ nem *Pau.* áll, hanem a kiadások szerint *Laur.*¹⁾

A legújabb kanonisták közül csupán Schulte Friderik prágai tanár tanulmányozta őt. Az úgynevezett „Compilationes antiquae“ irodalomtörténetében ismerteti a II. és III. Compilációhoz írt Notabiliáit, melyek a lipcsei egyetemi könyvtárban őrzött kódexben

¹⁾ L. Lehrbuch des kathol. Kirchenrechtes, 2. kiad. Gies-sen 1861. 51. lap.

(975. sz. alatt, fol. 209a. — 216a) található. Egy XIV. századbeli kéz azt írta fölébe: „Incipiunt notabilia secundarum“. Végén: *Expliciunt notabilia pauli.*“ Miután, ú. m. Schulte, Andreae tanuskodik róla, hogy Paulus Vngarus a II. és III. Compilációkhoz Notabiliákat írt, s ezek több régibb kódexben elő is fordulnak, Paulus szerzőségét ezekre nézve bizonyosnak tarthatjuk ¹⁾.“

Megvan t. i. Schulte szerint Magyar Pálnak a II. és III. Compilációhoz írt munkája az angersi városi könyvtár 361. sz. kódexében is, a fuldai könyvtárnak egy XIII—XIV. sz. hártya kódexében is D. 10., valamint egy königsbergiben 37. sz. a. ²⁾

Én csak a lipesei kódexet láttam. A „Notabilia Secundarum“ így kezdődnek: „De rescriptis preterea nota, quod non possumus iudicare de facto, nisi plene intelligamus. Et est contra iudices, qui repente procedunt. Item nec respondere questioni, nisi totam audiamus. Et est contra scolares, qui prius respondent, quam eis opponatur. Item nec respondere legi vel canonj, nisi prius inspiciamus. Et est contra magistros, qui respondent, antequam inspiciant, vel sciant stb. stb. Ez első könyvben értekezik szerzőnk többi közt de suffraganeis, de usu pallii, de etate, de bigamis stb. A 209. lev. b. hasábján Incipit Liber se-

¹⁾ Sitzungsberichte der Kais. Ak. Philos.-Hist. Cl. LXVI. Bd. 54. 1.

²⁾ U. ott 54. 55. 1.

cundus, de iudiciis; a 209. lev. fonákja *b*. hasábján Incipit Liber III. de vita et honore clericorum; a 210. levél fonákja *a* has. Inc. Liber IV. de sponsalibus; a 210. lev. fon. *b* hasábján Inc. Liber. V., melyben de baptismo puerorum is. — A 211. levelen folio recto *b*. kezdődnek a Notabilia terciarum. Nota quod tituli decretalium sunt autentici. Item bulla vel sigillum prestat auctoritatem. Cum omnes etc. Nota contra malos camposores, qui maius pondus habent ad accipiendum, et minus ad dandum. Item constitucio in preiudicium absencium et futurorum non potest fieri. Item in prebendis percipiendis equaliter uel inequaliter, totaliter uel particulariter consuetudo ecclesie debet observari stb. Így ebben de consuetudine, de postulacione, de eleccione, de renunciacione, de bigamis, de officio uicarii, de offo videlicet delegati, de officio legati, de offo ordinarii stb. S aztán a 212. lev. fon. *a*. Inc. liber II. de iudiciis — ebben de prescripcione; a 214. levél *a* hasábján Inc. liber III. de vita et honore clericorum; a 215. levél *a* hasábján Incipit liber IIII. de sponsalibus — mely aztán a 216. levél *b* hasábján végződik a feljebb közlött kolo-phonnal.

Szabadjon kérdésbe tennem: vajon a *Compilatio quarta*, melyben a III. Ince pápa által 1210 óta kiadott rendeletek 1218. év körül állítottak egybe, nem az ép ekkor Bolognában virágzott hazánkfia által szerkesztetett-e?

S Bolognában levén, meg kívánom még említeni, hogy Diplovatacci szerint Magyar Pálnak társa

Damasus is magyar (Vngarus) volt volna; azonban a hozzá közelebb álló jeles kutató *Andrae* őt Bohe-musnak állítván, e vitás pontnál nem mulatva, át-megyek mai közléseim másodikára: *Margitra*, a IV. Béla leányára.

IV.

Margit kir. hercegnő mint ethikai író.*)

Bécsben a cs. udvari könyvtárban találtatik egy kódex**), mely ekép kezdődik: *In comincia il prologo di questo libro chiamato Specchio dell' anime semplici dalla beata Margarita figliuola del Re d' Ungharia*. S minden könyv és fejezet felett ismételtetik, hogy ez ily és ily része sz. Margit, magyarországi király leánya könyvének, melynek neve: *Együgyű lelkek Tüköre*. A kisfolió kötet 255 lapból áll.

Szintoly meglepő mint örvendetes emléke ez Margit hgnő kegyességének nem csak, melyről legendái elég tanuságot tettek eddig is, hanem munkás szellemének és irodalmi fejlettségének is, mely mind- eddig váltig ismeretlen volt. Ily váratlan felfedezést, váratlant, mert eddig sehol, senki, róla nem emlékezett, kételkedve fogadunk.

Feltűnik mindenek előtt a *nyelv* melyen írva van, az olasz t. i., s azt kérdezzük: írhatott-e a nyulakzigetei király-lyány olaszul?

*) Olvasva ugyanott és akkor.

**) Más példányát, a XIV. századból, láttam azóta Nápolyban is, a nemzeti könyvtárban.

Válaszunk tagadó lesz. Mert valamennyi életirataiból tudjuk ugyan, hogy *deákul* tanult és olvasott, hogy *magyarul* tudott és olvasott — de egyébről még anyja, a görög császárlány nyelvének, a *görög*-nek, tudásáról sincs tudomásunk, mi különben sem valószínű, miután Margit már negyedfél éves korában vált meg anyjától, ily gyenge gyermekségében adatván már be — szüleinek a tatárjárás alatt tett fogadalmok folytán — a veszprémi klostromba; s így, ha első gyermekségében gagyogott volna is görögül, bátran kételkedhetünk, hogy e nyelv gyakorlatát úgy folytatta, miszerint azon írhatta volna könyvét. Olasz nyelvtudására pedig épen semmi sem mutat; sem oka nem létezett, sem tán módja sem volt, hogy akár szülei házában — ahonnan negyedfél éves korában szakadt ki — akár később a veszprémi vagy a szigeti klostromban azt megtanulja.

Mindenek előtt tehát a munka, ha csakugyan Margité, nem olaszul íratott, s így az olaszt fordításnak kell tartanunk. — De mely nyelvből?

Görögből? — A mondottakból ennek valószínűtlensége már kitetszett.

Magyarból? — Ha épen nem lehetetlen is hogy Margit magyarul írt, mint utóbb ki fog tetszeni: de hihető-e, sőt jóformán lehető-e, hogy egy XIII. századbeli magyar munka olasz fordítót találjon?

Deákból? — Ebben már nincs lehetetlenség, sőt különösség sem volna ez egyáltalában.

Ugyanis ismerünk elég deák írónét Roswithától kezdve Sienai sz. Katalinig. A kérdés tehát az volna:

tudott-e Margit deákul, s ha tudott, volt-e oly hittudományi képzettsége, hogy róla irodalmi munkásságot is feltehessünk?

E két kérdésre már bizvást igennel felelhetünk. Ugyanis a magyar Margitlegenda szerint:

„Soror Katerina vala szent Margit asszonnak mestere, hogy ki őtet tané^{ht}tá előszer deákul“ (cod. 197. l.); s e szerint Ferrári méltán mondhatta: „Catharina prima B. Margaritae latinitatis magistra“¹⁾, amit ugyan Horvát István²⁾ csupán az olvasásra kíván érteni: természetesen ezen kellett kezdeni, s hiszem hogy eleinte nem értette, legalább nem teljesen „a boldogságos szűz óráit“, melyeket négy éves korában már el tudott mondani a nápolyi Margitlegenda szerint: „Namque vix adhuc loqui poterat, sic infra dimidium annum ab ingressu in divino profecit officio, quod horas b. virginis plene didicit, scivit corde tenus (par coeur), et cum aliis sororibus devote dixit“³⁾; hiszem hogy eleinte ő is, mint többi társa, csak úgy recitálta a órákat, mint mai nap is számos ministráns gyermek és egyházi a mise alatti mondókáját: de már Ranzani azt is tudja, hogy Margit, későbbi éveiben, Cassianus munkáját: *Collationes Patrum XXIV.* előszeretettel olvasta: „Vacabat plurimum lectioni operis Ioannis Cassiani, quod inscribi-

1) *De rebus Vng. Prov. S. Ord. Praedic.* 228. l.

2) *Tud. Gyűjt.* 1835. II. 114. l.

3) *Lib. I. Cap. III.* Knauznál a 37. l.

tur: *Collationes Patrum*“¹⁾. S mit jelent az, hogy e nő egy ily tudományos theologus munkáit, ki részben eretnekséggel is vádoltatott, olvashatta, mint hogy jól bírta a deák nyelvet, mint hogy a vitás kérdések is érdekelték, mint hogy egyéb is magára vonta figyelmét, nem csupán az ascéták, a szentírás, a legendák, s afélék; mik rendes olvasmányait tették az apácáknak?

S hogy általában buzgó olvasó nő volt Margit, több helyei bizonyítják legendáinak. Lássuk kezdetől fogva.

Negyedik évében már „kezde sz. Margit tanolni ábcét, Ave Máriát, es *keves időnek utánna igen jól kezde énekleni az egyeb kisedek leányokkal*“²⁾.

„*Divinis sermonibus iugiter intendebat. Si quis frater veniret ad monasterium, gratiam sermonis habens, nitebatur eum virgo diutius destinere . . . Vnde contigit, mirum dictu, quod frater quidam nomine Benedictus, predicator utique graciosus — értsd: malsztos szónok — tempore, quo puella novem erat annorum vel circiter, ad Vesprimiense monasterium, ubi tunc adhuc morabatur, causa predicacionis accessit, predicavit graciosè . . . stb.*“³⁾ Nem mutat-e e korai figyelem, melyet az életírók is mint nem mindennapias jelenetet emlegetnek, arra, hogy a gyermekszűz is már, nem csak a szertartások által vonzatott,

¹⁾ L. Epit. Index XV.

²⁾ Magyar legendás kód. 1. l.

³⁾ Nápolyi Leg. I. cap. XLII. *Knauznál* a 90. 91. ll.

nem csak imádkozni, gépileg és megszokásból, szeretett, hanem a vallás tárgyai felett gondolkodni is?

„Megolvastatja vala az *passiót*.“¹⁾ — Igaz, hogy *Guarinus* 1340-ben a rotulusok alapján e helyet teljesen és határozottabban adja így: „*historiam Passionis sibi legi vulgariter faciebat*“, tehát *magyarúl*, t. i. mi-kép az apácaklastromokban szokás volt; de e helyet nem is deákül-tudására, hanem érdekeltségére hozom fel az istenes olvasmányok iránt. S bár az ugyanazon alapon nyugvó *Nápolyi Leg.* kiegészítve így: „*que circa personam gesta fuerunt Domini patientis, Passionis historiam coram se legi et exponi vulgariter faciebat*“²⁾: a magyarázat is bizonyosan nem azért folyt magyarúl, mert deákül nem értette volna meg, hanem mert a pap is kétségtelenül könnyebben értekezett magyarúl, könnyebben társalgott anyanyelvén a közbe-közbe szóló szüzzel?

„Olvas vala *zsoltárt*“³⁾.

Másutt ismét: „*Megolvassa teljességgel az sz. Dávid zsoltárát*“⁴⁾.

Ismét: „hallgatja vala nagy kevénsággal, szeretettel, alkalmas időn, istennek igiét, predikációt; *szent atyáknak életeket, es egyeb szenteknek legendájokat, életöket, es példákat*“⁵⁾.

1) L. a magyar leg. kód. 11. l.

2) Lib. I. cap. XXXIII. *Knouznál* a 81. l.

3) L. a magyar leg. kód. 13. l.

4) U. o. a 74. l.

5) U. o. a 18. l.

De buzgóságán kívül tanítási, előadási hajlamáról is tanuskodik e hely: Elmegyen vala . . . az sórorokhoz az művelőházban (t. i. hol dolgozva együtt ülnek vala), es megmondja vala nekik az szenteknek életöket, avagy az napi evangéliomot; es inti vala öket, hogy ök-es azonkeppen élénéek¹⁾).

Ismét: „*Eszében forgatja vala gyakorta, es néha egyebekkel-es beszéllyi vala az ő nemzetének, eleinek (azaz családjának, őseinek) életeket, es életöknek szentségét; azaz szent István királnak életit, ki vala magyaroknak első királya es apostola, kinek hitit es keresztyén hitnek predikációját, kivel az ő nemzetét, az pogán magyarokat megfordé^htá (azaz megtéríté) az bálványoknak imádásátul. . . Es meggondolja vala szent Imre^h hercegnek-es ő életit, es ő szentséges szüzességét, . . . Esmeg ez szent szüz meggondolja vala szent László királnak életit, hogy ki Magyarországnak dicsősséges birodalmat es oltalmazást szolgáltatván az puszté^htóknak ellene, jelesöl pogánoknak ellene. . . Esmeg meggondolja vala sz. Margit asszon szent Erzsébet asszonnak, az ő barátjának es szerelmes nénjének szentséges életit. . . stb. — Ilyenféle gondolatokban es szólásokban foglalja vala magát ez szent szüz.“²⁾ — Nem festik-e e helyek előttünk kétségbe vehetetlenül a vallásos tárgyokról *elmélkedni*, társalogni, a *tanítani* szerető nőt? S így fogván fel Margitot, érteni fogjuk a *Nápolyi Leg.* e helyét is:*

1) U. o. a 19. l.

2) U. o. a 46., 47., 48. ll.

„Ab ortu vero surgentis aurore *ad opus sanctum progrediens*, quasi consurgens aurora, *usque ad horam prandii* missis et orationibus continue intendebat“¹⁾. Tehát hajnaltól egész délig *szent műben volt foglaltos*, a legenda részletezése szerint ugyan „mishallgatásban és imákban“; de miután bizton feltehetjük, hogy nőklasztromban, hol csak bejáró barátok mondtak misét, ezek csak kicsi részét foglalták el a fél napnak, a többi órát ha részben a templomban töltötte is, egy részét olvasásra fordította — hiszen nem csak a Zsoltárok, Evangéliumok és Legendák, hanem Cassián is, s az ehhez hasonlók szinte kivántak időt: s ez olvasásai közt támadhatott *az elmélkedni, és élő szóval tanítani szerető szűzben az írásra való elhatározása is*. S az előadásom elején megnevezett munka tárgya csakugyan egészen olyan, mely e vallásos, magát odaadó kegyességű és jámborságú nő irányával egyezik. Ismerhette a sz. Ágostonnak tulajdonított *Speculum peccatoris-t*²⁾; a sz. Bonaventúra *Speculum B. Mariae-ját*, s az ő *Speculum animi-jét*³⁾, mely írot monostorainkban nem csak ismertek, de kiből középmagyar fordításaink is vannak⁴⁾; ismerhetett egyet és mást a *Speculum humanae saluacionis*, *Speculum Clericorum*, *Speculum Senectutis* stb. kö-

1) Lib. I. cap. XXVIII. *Knauznál* a 77. l.

2) Opp. Paris. 1685. VI. Append.

3) Opp. Rom. VI. VII.

4) L. Ó és Középkori M. Irodalomtörténetem II. köt.

zól: s letette saját elmélkedéseit, s tán révedezéseit is, egy „*Együgyű lelkek Tükrében*,” melynek latin címe — alig lehet benne kétség —: „*Speculum animarum simplicium*“ volt.

Eddig, tisztelt Osztály, csak azt kívántam kimutatni, hogy teljességgel nincs okunk az olasz fordító annyiszor ismételt címezéseit, melyek annyiszor a mennyiszor Margitunkat vallják szerzőnek, kétségbe vonnunk azért, mert életírói nem említik azt, s mert — miután olaszúl nem írhatta — a deák példány mind eddig még fel nem merült. Hisz az olaszról is az első említést csak ezelőtt pár évvel tettem e helyt ¹⁾; hiszen Margit nápolyi legendája négy vagy öt éve hogy Óváry Lipót hazánkfia által felfedeztetett; hiszen Anonymusunkról egész a múlt század elejéig sejtelmünk sem volt —: de minek folytassam ily, soká ismeretlenül rejlett, irodalmi emlékek emlegetését? Kérdezzük csak magunktól: mi szándéka lehetett a valódi szerzőnek, ha az más a mi Margitunknál, hogy a maga munkáját épen IV. Béla leányának tulajdonítsa? Oly híres, vagy csak oly ismeretes név volt-e a Margité az olaszok előtt, hogy az e név által biztosítandó siker kedvéért kész volt szerzőségét Margitnak feláldozni?

Vagy tán azt kérdezi valaki, mi bírhatott egy olasz barátot arra, hogy Margit munkáját, ha az csakugyan deákúl írva létezett, olaszra fordítsa? — Erre biztosan ugyan nem felelhetünk, miután a kódex

¹⁾ 1867. júl. 22-kén.

ezekre nem felel; de valami képtelent tesz-e fel, ha azon sejtelmemet mondom ki, hogy a fordító Károly Robert királynak akart vele udvarolni, kit Margit tisztelőjének tudott, vagy annak vélt, mert értesülhetett, hogy Károly — tán ösnénje iránti kegyeletből, vagy hát megengedem: csupán a magyaroknak akarva ezzel kedveskedni, mindegy — Margit szentesítése végett lépéseket tett a pápánál, lett legyen az 1306-ban, mit Knauz úr kétsége ellenében Prayval most is hiszek, vagy 1340-ben, mit Knauz úr is hajlandó hinni¹⁾. E pontra azonban a munka *nyelve* felelhet, s reménylem, Mussafia úr erről velünk nyelvtörténeti alapon fogja közölni véleményét.

Tisztelt Osztály! A bécsi kódex minden esetre oly tény, mely teljes figyelmünket megérdemli. Irodalomtörténetünknek érdekében van tisztába hozni azt: hazai iróink sorába igtassuk-e e királylyányt, mely szépségéről, önfeláldozásáról, tanultságáról ismeretes, köz részvét, sőt a nemzet imádással rokon tiszteleté-

¹⁾ Semmi okát nem látom miért kelljen Leander tanutételét koholmányoknak tartanunk. Mi végre tette volna ezt? Hogy az általa említett király, Károly volt, alig lehetett kétség. miután a pápa nagy hajlamát Károlyhoz ismerjük; s hogy még is a dolog el nem dőlt, azt a Károly folyvást ingadozó ügyei, s a szentesítési eljárás körülményessége eléggé indokolják. — Amit Fejér, Ottó mellett hoz fel, t. i. hogy neki Margit nagynénje volt, áll Károlyra nézve is, kinek szinte rokona volt, t. i. nagyanyjának nagynénje. Hogy 1340 körül is mozgatta Károly ez ügyet, Knauzzal szívesen hiszem, de hogy ekkor több oka volt volna Károlynak mint 1306-ban azt tennie, azt nem látom.

nek tárgya volt századokig; kit, míg más két magyar királylyány, apácatársa Margitnak, csak ennek legendájában él, a magyar nép mindeddig kegyeletesen megőrzött szívében; kit Róma ugyan nem, de a magyar nemzet igenis, kanonizált, és szentjei közé nap-tárába is beiktatott? Felelni fog, ha azt kiadva bírandjuk, a Margit szerzősége kérdésére a munkának mélyebb vizsgálata, mertegészen annak össze kellend kétségkívül hangozni a legenda Margitjának *szellemével*, de úgy hiszem, hogy a legenda *szertelenségeit* is meg fogja az cáfolni, melyek mellett egykor Csete Antal úr oly nagy készülettel feltámadt ellenem. — Minden esetre a *magyar* tudomány feladása, sőt kötelessége, ez ügyet tisztába hozni; s még ez évben lesznek bátor, valamint Magyar Pál hagyományai, úgy a Margit királyi hercegnőnek tulajdonított munka olaszban és magyar fordításban kiadása iránt indítványomat az akademiának tiszteletteljesen előterjeszteni.

V.

Színköltészetünk zsengei *).

Sztárai Mihálynak eddig ismeretlen színdarabjai 1550—59-ből.

Ha tekintjük azt, mely ritkán nyomattak ki az előadásra készült színdarabok, kivált az elébbi századokban, nem csak nálunk, hanem más nemzeteknél is; azt, hogy a kinyomtatottak közül is a XVI. századból mely kevés került el a vég enyészetet mint oly ephemer apróság, mely nem érdemel vala, a kor felfogása szerint, könyvtárakban megőriztetni; végre hogy bizonyos darabok, melyek vagy úgy nevezett státus-actiókat tartalmaztak, tehát politikai irányúak voltak, vagy a reformációi mozgalmakból keletkeztek, s így, mint amazok is, az egyik vagy másik felekezet és párt által üldöztettek, s hol lehetett, megsemmisítették: hogy tehát általában a régibb, s különösen XVI. századbeli nyomtatott színdarabok az irodalom legnagyobb ritkaságai közé tartoznak; —

*) Olvastatott az akademiában júl. 27. 1868.

Ha azonfelül, nemzeti irodalmunkra térve, meg-gondoljuk e korbéli drámai költészetünk maradvá-nyainak csekély számát, úgy hogy mindegyik akkor mívelt faj épen csak egy-egy képviselőben él: — így a politikai színdarab az egy „Balassi Menyhért“ által van képviselve (1569), mely egyetlenegy példányban maradt fenn; a classicai tanodai dráma az egy Borne-misza Péter Elektrája által (1558), melynek egyetlen példányát Bessenyei György bírta, s mely azóta fáj-dalom elveszett, vagy ismeretlenül lappang; a bibliai tanodai dráma az egy Szegedi Lőrincz Theophaniája által (1575 előtt), melynek szinte egy példánya Far-kas Lajos úr birtokában, nálam csak másolatban, van meg; végre az úgy nevezett moralitások szinte egyetlen maradványa, a híres Komiko-Tragédia, épen csak XVII. századbéli és újabb kiadásokból ismeretes; —

Ha, mondom, mindezt meggondoljuk, e mai na-pot méltán lehet a magyar irodalomtörténet ünne-pnapjául üdvezelnünk, midőn szerencsénk lehet két eddig még létezni sem sejtett, XVI. századbéli szín-darabbal megismerkednünk, melyek azonfelül ismét egy, költészetünkben tudva még nem képviselt faj-nak, az *egyházreformi actióknak*, egykor nálunk is lé-teztéről tanúskodnak.

Ezek egyike, a magyar reformáció és költészet történetében jól ismert *Sztárai Mihálynak* ily című darabja: „Comoedia lepi | DISSIMA DE SACERDO | tio, authore Michaelae Starino, | Alt-

niensis Ecclesiae | Ministro. | AZ IGAZ PAPSAG-
NAC | Tiköre, mellyet à Starai Mihaly Mester | mostan
szerzett. | Azt is megtalalod Atyamfia Keresztyen é
kis | Könyuechkenec végében, mimodon es főkep-
pen | mire valasztyac az igaz Keresztyenec à Lelki
Paſtorokat, S mi okaért vonszac le is nemelliek | ról
A szenteg'yhazi űolgaságot.“ Betölt kis 8-rétben 63
lapot.

Az ajánlólevél szerint, melylyel „Huszár Gál az
Ouari Egyhazi szolga“, mint magát aláírja, „Á SEM-
NECI, CREENNCI | ES BESZTERCEI BÖLCH
TANACNOK | nac, es mind az egész Magyar Or-
szág | Banyain lakozo Christus hiueinec, | ...“ ajánlja
a könyvet: Huszár, kiadója és nyomtatója annak.
Miután pedig a darab 54. lapján ezt olvassuk: „Im
masthanban kedig ezer öt száz ötuen kilentz eszten-
dőben irnac“; Huszár Gál pedig 1560-ban octóber-
ben nem volt már M.-Óvárt, hol nyomdát tartott vala,
mert Verancsics akkor egri püspöknek egy Egerben
octóber 14. Ferdinánd királyhoz intézett levele sze-
rint ekkor a király parancsára Kassán fogva ült¹⁾;
azon évi dec. 27-kén pedig, midőn Verancsics rende-
letéből Egerbe kellett volna hozatnia, az ő érdeké-
ben veszedelmes lázadás támadt, melynek folytán, ha
talán kiszabadult is, még sem hihető hogy az ausztriai

¹⁾ „Quandoquidem iam et Cassoviae Gallus ille Anaxius,
concionator haereticus, de mandato V. Caes. Mai. tenetur.“
(Veranchich Összes Munkái, VIII. k. 188. l. Mon. Hung. Hist.
II. oszt. XIX. köt.).

határhoz oly közel eső Magyar-Óvárra tért volna, és csak jóval később találkoztunk ismét vele és nyomdájával Pápán; majdnem bizonyossággal állíthatjuk, hogy az 1559-ben írt darabot ekkor vagy legkésőbb 1560-ban nyomatta ki kassai fogsága előtt.

Mielőtt pedig Sztárai komédiáját megismertetendő, a szerzőről, mint kinek élte folyásával a darab tárgya szoros összefüggésben áll, néhány adatot előre bocsátanék, meg kell a Tek. Akademiának neveznem azon hazafit, kinek irodalomtörténetünk e mai örömét köszöni. Emlékeznek tisztelt társaim, hogy a harmincas években Pozsonyban köz használatra szolgálva virágzott gr. Apponyi Antal, a francia udvarnál akkori nagykövet, jeles könyvtára. E tudomány-szerető és hazafiúi lelkű főúr fiának, a mostani londoni austro-magyar nagykövetnek, gr. Apponyi Rudolf úrnak huszonnégy éves fia, *Apponyi Sándor*, az, kiben nem csak különösen nemzeti irodalmunk és könyvészetünknek mívelt, rokonszenves, és, mit örömmel emelek ki, egyszersmind nagy készültségű, sőt szellemes barátját, hanem buzgó és szerencsés gyűjtőt is van szerencsém bemutatni. Ő e lelet horderejét felismervén, megszerezte azt, róla Wenzel társunkat, kit Párisból ismert, azonnal szak-avatottan értesítette, s én, ennek szíves figyelmeztetésére azt a Tek. Akademiának bemutatathatás végett elkérvén: íme gr. Apponyi Sándor úr nevében van szerencsém e nevezetes unicumot ezennel bemutathatni.

S most néhány szót a szerzőről. Sztárai Mihálynak, a költészet mindhárom formájában érdemesült

írónak, és déli Magyarország legfőbb reformátorának irodalmi virágzása 1540 és 60 közé esik. Felsőbb kiképeztetését a páduai egyetemen nyerte, hol a theologia mellett a zenészetet is különös kedvvel és szerencsével űzván, művészeti és megható zsoldár-éneklése később nem csekély foganató eszköze lett itthon a térítésben is. Mikor és hol csatlakozott a hit-újításhoz, nem fürkészhettem ki; annyi azonban áll, hogy csak 1543 után jelent megszülföldén, a Drávamelléken, hol első s jó ideig egymaga kezdte hirdetni az új tant, először ugyan Laskó városában, innen pedig kijárván predikálni a Duna és Dráva két mellékére, s e működésében társakat is szerezvén, nem kevesebb mint százhusz községet reformált, bokros küzdelmek közt a katolikus lelkészekkel, kiket neki végre is sikerült a Száván és a Tiszán át elvonulásra kényszeríteni. Itt Laskón találjuk őt mint rendes predikátort egész 1551-ig, mely időben egyszermind a maga által teremtett baranyasági egyházmegyének superintendense volt. Közben működött Gyulán is, 1553-tól 9-ig Tolnán viselt, a superintendensség mellett, predikátorságot, míg 1560. a gazdag debreceni ekkléziába hivatván meg predikátornak és esperesnek, úgy látszik, csakhamar és itt érte halála; mert Melius Pétert már ez évben találjuk itt, mint esperest, Sztárainak pedig ezentúl sehol semmi híre többé¹⁾. Munkái közt első helyen *énekei* állanak,

¹⁾ Részletesb és idézetekkel támogatott életét, l. A Magyar Költők Életében, Munkáim III. kötete 50-60. lapjain.

melyeket maga szerzett, maga alkalmazott dallamokra is, és kitünőleg énekelt, s melyek nem csak a XVI. század minden protestáns énekeskönyveibe felvételtek, hanem egész az 1806-ki énekreformig általánosan énekeltettek is a református egyházakban. Következtek több *epikai* darabjai, vallásos tárgyúak, melyek közt itt sz. Athanásius életét emelem ki, melynek versfőiben ezt mondja: „Christianis universis, sed inprimis his optimis ac ornatissimis civibus Tolnaiensibus, veritatem evangelicam professis, fideliter scribit et canit, et *suam interim fortunam* (si licet parva componere magnis) *eandem esse ostendit*“: tehát saját bajait sz. Athanázéival összevetve tudatja, hogy „a tar papokkal való itkezési“ hosszasak és súlyosak voltak, de fájdalom részletesen azokat elé nem adja. — Ezekhez járul most először is „Az igaz papságnak tiköre“, mely mai közléseim első tárgyát teszi.

Az öt „actust“ megelőzi a „*Prologus*“ fellépése, ki ekkép szólítja meg a néző közönséget: „Tisztelendő uraim jó polgárok, es jó polgár asszonyok! . . . nagy bálákat adjunk az atya mindenható örök istennek, hogy minket e mai napon özvegyőjtött az igaz papságnak értelmére es tanuságára. . . .“ „Nagy-sokan vadnak ez mostani időben, kiknek utálatos az igazság es kellyemetes az hamisság; böcsületes a hamis tudatlan papság es utálatos az igaz es isten igéje hirdető papság. . . . Némelyek kedig vadnak, kiknek valamenyire kellyemetes az igazság, de még is bennük nagyon azért az vakság es tudatlanság: es innen következik oztán, hogy nem igaznak tetszik önekiek

az igaz papság, az pilisetlen es olajatlan papság, mintha a pilistől olajtól es lókörmre nyírt hajtul volna az igaz papság. Eféle tudatlan emberek közül való az Antal bíró, ki majdan ti kegyelmetek eleibe jó borzadt szakállával, es nagyon csodálkozik es sápolódik őmagában az papoknak igaz papságán. De, amint látom, imhol jó egy igen nagy bottal; azért en mostanában ti kegyelmetekkel többet nem beszéllhetek: Halljuk meg csak mindnyájan, mit beszéll tökfejű Salamon bátyánk!“ Ekkor félre áll, megnyílik az „Actus primus“, s fellép a bejelentett Antal bíró, képviselője a régiben még elfogúlt, de nem fogékonytalan, tanulékony keresztyéneknek, s azon töri magát, hogy „hamar elfordúl immár ez világ!“ midőn a már protestáns *Borbás* bíró kérdezi, hogy hát „ismeg nem tetszik-é a papok házassága?“ — „De immár azt igazlanám“ felel Antal bíró, „mert az isten szerént vagyon; de nagyobb dolgok kezdenek annál lennyi“ — t. i. hogy „immár mind pappá lesznek a diákok“ —, azelőtt, ú. m. „felszentelték Rómában avagy a káptalanban, szépen megnyírték a fejeket, szentelt olajjal megkenték az ujjokat“ stb.; mire, figyelmeztetvén őt *Borbás*, hogy „minem csak Budán tesznek bírót“, es hogy „mindenött vagyon a papság, valahol az isteni igazság hirdettetik, miképpen mindenött vagyon a bíróság, ahol lejend a polgárság“ stb.; Antal ebben csak megnyugodnék, „de azért, ú. m., mégis pilist kellyene nyiretnyi.“ Ezt aztán *Borbás* bíró azon hatalmas érvel torolja vissza, t. i. hogy „bolondnak szokták a fejét megnyírni, es kappannak

szokták a taraját elmetszenyi“; s nagy szépen ki kezdi neki fejteni tizenkét egész lapon, t. i. „amint en hallottam a predikációban“ (ezzel indokolja szerző bíró uramnak theologiai tudományát): mi s hányféle a papság, hogy t. i. belső es kiüő (külső), azaz egyik lelki, es másik testi; kifejti a lelki papság tisztit, mely az áldozás, a predikálás s az imádkozás. Borbás bírónak, látjuk, igen hű emlékező tehetsége van, mert szépen elmondja tán épen jó Sztárainak egy e tárgyú beszédét, melynek mind szerkezete igen dicséretes, mind érvelése szabályszerű, s bő bibliai erudícióval van támogatva, s szentirási helyekkel illendőképen átszőve, melyek a könyv szélén hűségesen idéztetnek is. Tetszik is a kenetes előadás Antal bírónak, melylyel be volna bizonyítva, hogy, amennyiben mi világiak is ekkép áldozunk, predikálunk (t. i. tanítjuk a mieinket) s imádkozunk, szinte papok volnánk. De, s ez Antal bíró aggodalma, „mit teszünk tehát a papokkal, hogyha minnyájan papok vagyunk?“ Azonban Borbás erre nézve is meg tudja őt nyugtatni: „Mit teszünk a bírakkal, hogyha minnyájan polgárok vagyunk? Lám, azt mondják hogy minden ember bíró az ő házánál, de azért ugyan nem lehet az város főbíró nélkül, es esküttek nélkül, kik az úrnak akaratját es parancsolatját a községnek megmondják, kik az városnak törvényét es igazságát őtalmazzák, az úrnak adóját beszołgáltassák, es a népet az úrnak szolołgatjára igazgassák“. Ilyek aztán lelki dolgokban a „lelki bírák es lelki pásztorok“; s most, ismét két lapon, e *kiüő* papság tiszteit adja elé, mely szerint

az a predikálásban es tanításban áll: „Mert miképpen nem jó pásztor az, aki az ő keze alatt való juhokat nem legelteti, es szép zsiros füvekre nem hajtja, hanem csak eszik, iszik, aloszik: akképpen amely lelki pásztor, plébános, nem predikál, hanem csak tornikál, a községet jóra nem tanítja, hanem inkább visszafordítja: nem lelki pásztor az, hanem inkább lélekvesztő, lopó, lator, tolvaj es farkas és a t.“ (26. l.) Második fő tisztök, folytatja, az igaz papoknak „a szentségeknék igazáu való osztogatása es szolgálata, hogy az oltári szentségnek *felét el ne lopják.*“ — Az egy species alatti áldoztatásért kapják itt ki, mint látjuk, a katolikus papok a magokét, azonban nem új argumentummal, mert már a német Neogeorg „Kereskedő“-jében is eléfordúl e vád. A többiben így megyen ez folyvást, midőn Antal bíró azt kérdi: „Kitészi pappá őket, miképpen nem kenyi-é meg szentelt olajjal, miért nyírték ezelőtt meg fejöket?“ E kérdésen ismét kapván Borbás bíró, nem mulasztja el elmondani, hogy azt ugyan „őmagok sem tudják, hanem azt hazudják, hogy szent Pétert Rómában megfogták volt, a templomban egy nagy magas székbén ültették volt, es az fejét bolond módra nyírték volt — maga (noha) a szent Péter annélkül is kopasz volt.“ S im Antal bíró ezek által meg volna térítve, de — de, mégis, neki a papok barátok azt mondják, hogy nem igaz papok azok, kiknek fejeket meg nem nyírik stb; azért „jer, ú. m., vonjuk ismeg szembe őket az vicárius eleibe, es ottogyan szóljanak aztán, ha mit tudnak szólanyi: ne hitegessék a szegén köz-

séget!“ — Természetesen, Borbás bíró ettől nem idegen; s bízva magához: „isten hírével, ú. m., azt en igen akarom, mert en azokat csak enmagam is megborotválom mint olyan kopaszokat“: s ezzel a hosszú expositió, s vele az első actus, a 31. lapon, be van végezve.

Rövidebb a második, melyben Antal bíró, új tudománya alapján vérszemet kapva, az elébe vetődött Böröck papot rá szorítja, hogy vele a vicáriushoz jöjjon, hol Borbás bíró majd megmutatja, mik ők; s midőn ez szabadkozik: „Nem mégy? ú. mond; de bizony még csak farkval sem csavarítasz, s úgy is eljősz.“ S mert Böröck pap valami barát nélkül, kinek tudományában s dialektikájában hihetőleg jobban bízott mint a magáéban, csak nem akara menni: „No, ú. mond, nincs arra gondod: elhívom én frátor Lukácsot is a kalastromból; vedd fel csak a hájas breviárt!“ De Böröcknek ez nem tetszik — „mert nem akarnám, mondja magában, hogy ismeg fejemre bizonyítanának belőle“. — Antal bíró azonban minden delicatesse félretételével: „de bizony felvészed — így kénytetni — es a szatyorba a palaszok mellé teszed, mert hiszem ez a te serbitelő könyved“: s a jó Böröck pap nolle velle megyen, mert — az erélyes neophyt által menettetik.

A még rövidebb harmadik actusban Borbás bíró Tamás papot, egy már az új tant valló egyházi embert, felhívja: „Ismég szembe kelly mennünk a hamis tar papokkal, mert nem igazolják a ti papságokat, s ha, ú. mond, a vicárius nem tejjend benne tör-

vént, tehát azonnal pápára menjünk érette.“ Tamás pap megyen is készséggel: „Adja isten, mondván, hogy az igazság legyen erősebb az hamisságnál!“ S jó:

A negyedik felvonás két jelenete; s itt az egész társaság, melylyel eddig megismerkedtünk, előleges vita után, melyből látjuk hogy Antal bíró immár teljesen az eretnekekhez állott, a vicárius elibe viszi a kérdést, hol Antal bíró drasticus irányban követeli, hogy csak érdemes emberek tetessenek papokká, és — pénz nélkül! A vicár üres fenyegetésekkel nem boldogulván: „bizony a pápára viszlek en titeket“ úgy mond, s így:

Az ötödik actus, a drámai hely-egység félretételével, már Ó Szentségénél perdül le. A vicár, a püspök, úgy Böröck pap és Lukács frátor is lemondanak, ha a pápa velök nem gondol. A vicárius vádolja Tamást eretnekséggel, a pápa megégettetéssel fenyegeti, Borbás azt kívánja hogy Tamás igazolhassa magát, a pápa kénytelen beleegyezni, de „ha meg nem bizonyíthatja, ú. mond, bizony ezennel megégettem.“ Frátor Lukács már tart a rossz kimeneteltől. S megindul a vita. Tamás pap képviseli az új tant: megtámadja a római papságot, a pápára ráolvas a szentírásból, nagy Gergelyből, még a breviárból is (az 58. lap oldalglosszája szerint az esztergamiból), s minden erősségeikből kiszorítván a tudatlanoknak rajzolt főpapokat, s ekép leráozván őket, Antal bíró triumphál: „Hálá legyen az istennek, hogy torkunkról elvethetők őket: többé ne tartsunk immár efféle néma

ebeket!“ (azaz kik nem predikálnak); és Borbás csatlakozik: „Bizony ne, hanem jámbor papokat es predikátorokat!“ s ím kész — *az igaz papságnak tüköre!*

Tudniillik a darab iránya kimutatni milyen legyen az igaz pap; s ezt szerző, nem ugyan valamely érdekes mesében testesíti meg, nem alkot külső cselekvényt; de alkot igenis belsőt, levén haladás és változás a személyek gondolkodása és elhatározásai-ban. Antal bíró megtérítettik, kétkedőből határozott protestáns lesz; Tamás, a reformáció képviselője, elleneseit egyik sáncukból a másik után kiveti, s így győzvén, ezek, kétségbe esve megállhatásokon, kénytelenek már-már más kenyér után látni. Igaz, hogy szerző nagyon könnyűvé teszi Tamás uramnak a győzödelmet, mert a katolikusok eleitől végig passive, s mindenben ráhagyólag viselik magokat; igaz hogy okoskodásai s társai chórusának kísérete meglehetősen adag gorombasággal van fűszerezve; de amazt iránya indokolja — fogta volna csak a jó Sztárai a dolgot tárgyilagossáiban, közönségének bizonyosan hangos beavatkozásai-val találkozott volna; emez pedig mindenütt kiváltsága volt a theologusoknak, akár mint írók vagy szónokok, akár mint tan- vagy szinköltők léptek fel. De dicséretére válik a szerzőnek a szigorú szerkezet, a dialóg jellemzetessége és folytonos élénksége, valódi drámaisága, kivételével természetesen a Tamás első actusbeli predikációjának, melyben az egész tanszerű készlet lerakandó volt; végre azon bár nyers és darabos, de ép egészséges

népi hang, a két bíró délceg hümora, s a népnyelv eredeti fordúlatai, melyek együtt e darabot XVI. századbeli népies költészetünk teljes figyelemre méltó egyik maradványaúl tüntetik ki.

Nagy mértékben neveli a darab becsét az erkölcstörténeti alap. Kétségkívül életképpel van itt dolgunk, melynek vonásai, ha torzítottak is, de az életvalóságot a torzítás fátylán keresztül is nem lehet fel nem ismerni. Én ugyan meg vagyok győződve, hogy Sztárai, saját élményeiből vette mindazt, mi itt a vallást és egyházat illetőleg úgy a világiak mint a papok scénaiban eléfordúl: a felekezetek észjárását, a populus felfogását, a széltiben folyt viták minőségét; ezek mellett Tamás papot, ez alapjában komoly alakot, kiben Sztárai bizonyosan magamagát akarta személyesíteni, saját gondolkodását s érvelési készségeit, melyekkel térítése közben a drávamelléki papok és barátok irányában élt. S ha a buzgóság, a keserűség élessé és igazságtalanná teszik őt, nem szabad felednünk, hogy neki is bokros bajai voltak reformátori pályáján a régi egyház képviselőivel. „Longum esset enarrare — írja Tuknai Miklóshoz intézett egyik levelében ¹⁾ — quos conflictus cum sacrificulis Papae hoc septennio in annunciando Dei verbo habuerimus. Hoc tamen satis est scripsisse, quod eos ubique vicimus, et tanquam lupos ab ovili Christi procul fugavimus, atque alios trans Titium fluvium, alios vero trans Savum flumen ire coegimus, ultra

¹⁾ Lampénál a 103. lapon.

Sauromatas videlicet, et ultra glacealem Caucasum, ut canit ille. Hoc anno in feriis pentecostes, tempore Synodi circa Valpó et Valkóvár, duobus proeliis eos superavimus (a XVI. században másutt és nálunk divatos nyilvános szóvitályt érti), atque nonnullos per timorem sub capisterio, tribus mulieribus desuper sedentibus, latere coegimus, unde iam Sclavis natum est proverbium: Popge pod Coritom, pod Troyam senom. "És valóban, ilyen surlódások és fejlemények drámai szabad megalakításának tartom én a Sztárai darabját; s ez annak történeti jelentőséget is kölcsönöz.

Egy szót még *Huszár Gál* ajánlóleveléről, mielőtt Sztárai második darabjához átmennék. E férfiú is egyike volt a magyar reformáció nevezetesb embe-
reinek az egyházban és irodalomban egyformán; amott mint térítő, több gyülekezetek alapítója, predikátor és superintendens, itt mint író, kiadó, nyomdász. Életében eddig még nagy hézag van: tudatott hogy Magyar-Óváratt mint predikátor, superintendens, író és nyomdász működött; de mikor került Pápára, s mikor halt meg, azt nem tudjuk. Már Németh János felhasználta Verancsicsnak feljebb idézett helyét, mely szerint Huszár 1560-ban Ferdinánd király parancsára elfogatott és Kassán őriztetett, ahonnan Egerbe a püspök elibe volt hozandó. S ím e helyek s a komédia szóban forgó ajánlólevele érdekesen illusztrálják egymást. „Nem csak a Mátyusföldét es Csallóközt fosztá meg, ú. mond, az Oláh érsek a nagy istennek igiétől es a Krisztustól szerzett sakramentumoknak igazán való kiszolgáltatásától, hanem,

amint értem, a tí tartományokban is“ (t. i. a bányavárosokban) „haddal kezdötte a szegén kiföldi plebánosokat kergetni es nyírnyi, mintha a megnyomorodott Magyarország feje nyírt emberek nélkül szükös volna (azaz szükölködnék). Kinek, amint szent Ézsajás mondja, a tudatlanság miatt lett ekképpen romlása. Annakokáért a Sztárai Mihály mesternek könyvére találkozáván, melyben ő afféle nyiredéknek hasznát megmagyarázza es megmutatja, hasznos dolognak vélem a keresztyéneknek idvösségére hogy ki nyomattassék. . . .“ stb Oláh Miklós tehát 1560-ban, midőn a régi egyháznak romaiból felépítése művét zsinat, igazgatás, tanítás stb által, megkezdte, im tetteg is kizavarta egész vidékekből az új felekezet papjait, s a királytól támogatva megindította azon üldözést, melynek épen ez évben Huszár Gál is zsákmánya lett, kit a Csallóközben működött küldöncök, a két-három mérföldnyire fekvő Magyar-Óvárból, egy csendes éjjel, néhány óra alatt, könnyen áthozhattak a Dunán. Ezt új adatúl az egyháztörténethez; s ennyit gr. Apponyi Sándor úr leletéről.

De ugyane lelet egy más felfedezésre is vezetett. Évek óta bírok egy, ép korában 58 lapból állott, a kolophon szerint 1550-ben nyomatott, kis 8rétű könyv töredékét, két ívnegyedet csak, melyet valamely dialogizált pamphlet maradványának tartottam, s költészettörténetemben (1854. I. 193. l.) így hoztam fel: „Egy prózai satira a katolikus papok nőtelenségét gúnyolja beszélgetés alakjában“: s im az Apponyi unicuma képessé tett azt biztosan meghatározhatni. E

szerint bátran állítom, hogy az nem egyéb mint *Sztárai Mihálynak egy régibb*, a Papság Tikörét kilenc évvel megelőzőtt, *színdarabja*, melynek, ha emehez hasonlóan szerkesztett címe volt, az így hangozhatott: „*Comoedia lepidissima de matrimonio Sacerdotum*“; s melyet im bemutatván, nehogy elveszssen, teljes hűséggel, de mai helyesírással, átírok.

(Beszélő személyek: *Antal* bíró; *Borbás* bíró; *Bereck* pap; *Tamás* pap; *Vicárius*; *Pápa*; *Gyermek* [Epilóg]).

D ív első levele = 49. és 50. lap.

(*Tamás* pap beszél):

házas volt: *Histor. Eccle. lib. 10. Cap. 5.* Bonifacius püspök, *Iocundus* nevű papnak fia volt. *Gelásius* pápa, *Valerius* püspöknek fia volt. *Polykrates*, az *Ephesumbéli* püspök, más püspök fia volt. *Eccles. Hist; lib. 5. cap.* Krisztus Urunk halálának utána négy száz kilencvennégy esztendőbe élt *Agapétus* püspök, ez *Gordíanus* papnak fia volt. Ismét Krisztus Urunk halálának utána ötszáz harminchárom esztendőjébe élt *Adriánus* püspök, ez *Hilárius* püspöknek fia volt. Ismét Krisztus Urunk halála után 873 esztendőbe élt *romai János* püspök, ez *Leó* papának fia volt. Immár kedig teljességgel csak ötszáz ötvenhárom esztendő, hogy teljességgel elvötték a papoktól feleségeket.

PÁPA. Az időbe, melyről te most emlekezel, úgy vagyon, házassak voltak a papok: De nem papkorokba házassodtak meg: hanem az előtt, es úgy löttek azután pappá: De most mind pap, mind barát csak néki megyen.

TAM. P. Szent Pál ezt mondja: 1. *Corinth. 9:* Avagy nem szabad-e, úgy mond, minékünk feleségünket velünk viselnünk, miképen Péternek, es Jakabnak? Szent Pál, mikor ezt

írta, micsoda állapotbéli ember volt akkor? Szűz volt-é: házas, avagy özvegy volt-é?

PÁPA. Bezzeg szűz volt.

TAM. P. Ezt nem bizonyíthatod soha: Inkább ezt bizonyíthatjuk az ő mondásából, hogy szinte akkor is felesége volt. No, legyen ez, hogy szűz volt: Vedd eszedbe mit mond itt: avagy szűz, avagy özvegy volt, de azt mondja itt, hogy szabadsága vagyon feleséget venni, es azt véle viselni. Szent Pál kedig pap volt-é akkor, mikor ezt írta, avagy nem?

PÁPA. Bezzeg pap.

TAM. P. Ha pap volt, es azt mondja, hogy szabadsága vagyon feleséget venni, es véle viselni, hogy nem volna tehát a papoknak szabad megházassodni . . .

D 4. 5. = 55. 56. 57. 58. lapok.

(Vicárius beszéll)

atyámfia Bereck pap: Keressünk mi is egyet egyet magunknak: Mert az uraim megosztóznak az apácákkal.

BERECK. P. Találunk mi is magunknak: csak ne restelkedjünk.

VICÁ. Nem kellene ám szinte hátra maradnunk.

BER. P. Hadd éneám csak: En megszerzem, jó vicárius uram. Vaj ki szép két leánt tudok együtt.

BORB. B. Hiszen vége lehet volt etzer a sok hamiságnak.

ANT. B. Ezt szeretem, hogy jámborúl meg akarnak házassúlni, magabizony előszer nem tetszik vala.

BORB. B. Nám mondám, jó szomszédom, hogy jó az igaz házasság.

ANT. B. Bizony jó: de én annakelőtte enyi végre nem érttettem volt: mert engemet is elhítottak volt a sok hamis papok, barátok. De aggeb volna, ki ezt jóvá nem hadnaja.

BORB. B. Bátor, még holnapután is á legyen, aki ezt jóvá nem hadnaja.

ANT. B. Kérlek tégedet, jó Borbás bíró, jó szomszéd uram, hogy ennékem megbocsáss hogy ilyen dérral durral szóltam

veled: mert, amint ennekelőtte is megmondám, engemet a sok hamis papok barátok hitettek volt el.

BOR. Isten megbocsássa, de ennekutána magadat efféléktől megoltalmazd.

ANT. Minden igyekezetem es akaratom az: azért, jó szomszédom, Isten legyen veled.

BORB. B. Te veled is, jó Antal uram. Ámen.

GYERMEK.

Tisztelendő uraim, hallotta kegyelmetek a veteködést, mely volt az uraim között az úristennek szent szerzése felől, az igaz házasság felől. Az egyik pártnak beszédéből megérthette tükegyelmetek, mely nagy vakságba es tudatlanságba legyenek azok, kik a tetetes szüzességet még lelkeknek ismereti ellen is meg akarják oltalmazni: es minemű hitvánsággal akarják azt támasztani, oly mondásokkal, kiknek az úristennek szentírásába sem helyek sem fundamentomak nincs. A másik pártnak beszédéből megérthette kedig kegyelmetek, mely erős fundamentoma es bizonsága legyen az igaz házasságnak a szentírásba: Mint ketelezte legyen abban az úristen minden embereket e széles világon, azoktól megválva, kiknek az úristen a maga-megtartásoknak es az igaz szüzességnek ajándékát adta: mert azokat az úristen e szent házasságnak rendelésébe nem kötelezte, mint kegyelmetek bőven e veteködésbe meghallotta.

Adjunk ezokáért minnyájan teljes szüből hálát az úristennek, ki az ő szent igasságát, az ő nagy kegyelmességéből megjelentötte, es kérjük őtet az ő szent fiának, a mi urunk Jézus Krisztusnak általa, hogy az ő szent lelkével megajándékozzon, hogy az ő igazságát napról napra jobban megismerhessük, es ez által a megismert igasságba megerössittessünk, hogy minden tévelygést hátra hagyván, tisztán az ő szent akaratját ke vessük. Ámen.

CRACOBA
 NYOMTATOT KE-
 rekotzki Ferentz által.
 1 5 5 0.

Már a beszélő személyeknek ezen s a későbbi, azimént megismertetett, darabban azonsága a kettőnek közel rokonságát sejdítetté: a szerkezet, amennyiben e töredékből is gyanítható, az alakoknak e pár lapon is felismerhető azonos jelleme, a dialóg vitele, a hang, nyelv, az irány, s végre az Epilogus (Gyermek), mely megfordított hasonmása a Papság Tüköre személyesített Prologusának — kétségtelenné teszük előttem, hogy azon szellem s azon toll művének maradványa fekszik előttem, mely emezt alkotta meg.

Ugyanis látni e töredékből, hogy a vitás kérdés, a coelibátus és a papi házasságé, itt is Antal és Borbás közt merült fel mindjárt kezdetben, épen úgy mint amott az 'igazi papságé'; Antal bíró az első mellett itt is hevesen foghatta, mert maga mondja a vég jelenetben: „Engemet is elhitettek volt a sok hamis papok, barátok. De ageb volna, ki ezt jóvá nem hadnaja“, s meg is követi Borbás bírót: „Kérlek téged . . . jó szomszéd uram, hogy ennékem megboocsáss, hogy ilyen dérral durralszóltam veled.“ Hihető, hogy itt is aztán vagy Borbás bíró, vagy maga Tamás pap tárgyalta tanszerűen a kérdést, és bizonyos a Papság Tükörének egy alább idézendő helyéből, hogy itt is kikötött Antal bíró Böröck pappal, hogy itt is, mint ott, a vicárius elibe vonta, hogy itt is fejére bizonyítottak saját breviárjából, mint ott, végre bizonyos, hogy itt is a pápára történt az appellálás, kinél szinte az egész társaság megjelent. Már itt épen Tamás pap beszélgetésével találkozunk az első töredék elején, ép úgy mint amott, s ez nem csak a tör-

ténelemre, hanem, mint amott, főleg a szentíráásra építi érveléseit; a pápa itt is ép oly engedőleg viseli magát, mint amott, s miután Tamás pap itt is győzött — mint a darab végéből kitűnik, s másképp várható sem volt (mert e rész a töredékben hiányzik), végre megadja magát, szinte mint amott, a vicárius is, Böröck pap is; Antal bíró is teljesen megnyugszik, s örvend: „Ezt szeretem, mondván, hogy jámborúl meg akarnak házassúlni, magabizony (azaz noha) előszer nem tetszik vala“; Borbás bíró szintoly hetykén, mint amott, agebezi a kath. papokat; s az Epilóg itt utólag vonja ki a törtétekből azt a tanuságot, melyet amott a Prológ előre jelentett be.

De tán külső érv követeltetik? Találunk azt is, s épen a Papság Tikörében. Amint t. i. Borbás bíró ennek első jelenetében Antal bíróval találkozáván, ezt, ki, mint ezimént láttuk, nem rég a papi házasság kérdésében a protestáns tant fogadta el, töprenkedni látja, kérdezi tőle: „Mi dolog az, Antal bíró? *ismeg nem tetszik-é teneked a Papok Házassága?*“ (t. i. mint a múltkor nem, mikor aztán tisztába hoztuk a dolgot); s Antal felel, világosan az elébbi darab érvelésére gondolva: „De imár azt igazolnám“ (azaz igaznak tartanám a múltkori vita után) „mert az, *isten szerént vagyon*“ (t. i. épen az volt, mint a töredékekből láttuk, a fő érv, hogy isten rendelte a házasságot). Ki tagadhatja, hogy itt egy megelőzött actióra van célzás, arra t. i. melynek töredéke fekszik itt előttünk? — S im most értjük már a többi homályosb vonatkozásokat is; mint a Papság Tiköre 31. lapján, ahol

Antal bíró így szólítja meg Borbást: „Jer, vonjuk *ismeg* szembe őket a vicárius eleibe, es ottogyan szóljanak oztán, ha mit tudnak szólanyi“; t. i. mint a minap tettünk a papi házasság vitatása alkalmával. A 32. lapon Böröck pap fél a breviárját elhozni „mert nem akarnám hogy *ismeg* fejemre bizonyítanak belőle.“ A 33. lapon Borbás Tamást szólítja meg így: „*Ismég* szembe kely mennünk a hamis tar papokkal, jó Tamás uram“, a 35—6. l. pedig: „De bizony — rival Borbás frátor Lukácsra — nem mégy oda, kankó! (t. i. a vicáriushoz, és egyedül) mert *ismeg* visszaköszörülnéd ötet *mint e tegetlen*“ (azaz: a minap): s ím, itt, újra figyelmezzünk!

Vicárius uram Böröck pappal együtt már el volt a töredékesen ismert darab végén határozva a szent házasságra, mert hiszen ezer esztendőn túl megházasodtak a kath. papok, s isteni szerzet a papi házasság is, s azért mondja: „Atyámfia Bereck pap, keressünk mí is egyet-egyed magunknak“ (t. i. feleséget); *itt pedig azt tudjuk meg*, hogy azóta, még pedig minap óta, Lukács frátor *visszaköszörülte a vicáriust*, azaz levette e szándékáról: Vajon nem kell-e itt egy közbe eső harmadik darabot feltennünk, egy trilogia második tagját? melynek tárgya az lehetett, mint igyekeztek a szerzetesek, kik mint ilyek soha sem házasodhattak meg, tán irigységből, lebeszélni a világi papokat a házasságról. De e kérdést további támpontok hiánya miatt hagyjuk. —

Csak a „Papok Házassága“ nyomtatási helyére még egy észrevételt. A krakai nyomtatók közt Kere-

kockit nem találok. Sztárai tartózkodása is — mert 1550-ben ő Laskón, a Dráva mellékén lakott — nagyon távol esett a lengyel fővárostól. Aztán összehasonlítván betűit s alakját más akkori nyomtatványainkéval, majdnem bizonyosnak állíthatjuk, hogy e szindarab Kolosvárt, Heltai és Hofgreff nyomdájokban készült. Azonban Erdély is messze van a Drávától! Igen, de Magyarországon akkor nem volt nyomda; továbbá ép ez időtájban volt összeköttetésben Heltai az alsó vidékkel, ott készítettvén némely tolnai (névtelen) papokkal Jézus Sirák és Bölcs Salamon könyvei fordításait (Kolosv. 1551, 2). Végre Sztárai személyes ismeretségben lehetett Heltaival, miután ő ha csakugyan egy személy a maga Tamás papjával, Erdélyben szenteltetett fel, mint a Papság Tiköre 56. lapján tudjuk meg, hol a pápa kérdezvén Tamást: „Hol ördögbe vagyon az a tí pispektök?“ (t. i. ki téged pappá tett), ez azt feleli: „Nem ördögben, hanem Erdélyben.“ — De elég. Hadd rekeszszem be e tárgyat egy fontosabb kérdéssel:

Irodalomtörténetünk ma egy új fejezettel gazdagodott. E szerint mily helyet foglal majd el annak drámai szakában Sztárai?

Bornemisza, mint kezdetben érintetett, 1558 írta Elektráját, Karádi Névtelene 1561 után Balassáját, Szegedi Theophaniája 1575 jelent meg, s a Tragikomédia, mert kétségtelenül német példa nyomán született, 1571 előtt nem irathatott: Sztárai Papok-Házassága pedig (mely, kérdés, első kísérlete volt-e?) 1550-ben jelent meg, s így ezentúl minden esetre

Sztárai lesz megindítója irodalmi drámánknak. Például neki a tárgy választásában a németek szolgálhattak ugyan, kik közt Neogeorg Tamás már 1538 írta a korra vonatkozó első pápaelleni szindarabját, Pam-machiust, még pedig deákul, s így Sztárai azt olvashatta, érthette. Mindazonáltal lehet, hogy nem ismerte azt, s hogy valamint Szkárosi Horváth András 1542-ben szinte előkép nélkül kezdte írni hatalmas feddő költeményeit, úgy ő is idegen példa nélkül használhatta fel vallási polemiái számára azon *formát*, mely előtte, a páduai egyetemnek classicai műveltséget nyert növendéke előtt, irodalmilag is, de az életből is, ösmeretes volt. Mondám *az életből is*, mert ha már a XIII. század óta el látjuk hatalmaszva honunkban a mystériumokat, s fennmaradva még a protestáns korban és protestáns népünk közt is; ha a Jagellók korában a színjátékok annyira el voltak terjedve, s oly köz szenvedély tárgyai, mint a kortanu Zsámboki emlékezetben hagyta; s ha „Balassa Menyhárt“ példájából, mely szinte a jelenkorból vette motívumait, a megelőzött évtizedekre szabad visszakövetkeztetni, s feltenni, hogy a kor vándor színészei már elébb is tárgyaltak kortörténeteket és korviszonyokat, mikép azt egykorúlag a hegedősök is merték tenni, s ép oly bátorsággal és élességgel mint majdan a „Balassa“ szerzője: úgy nincs valószínűtlenség benne, hogy Sztárai, az első reformátorok egyike, a németföldi előzmények ismerete nélkül is, színre vitte egyházat, és tán vallást is, illető vitáit. S mert célja nem a dráma, hanem az

irány volt, melyet abban kifejtett, mely egy volt élete feladásával; s mert ő, adott, konkrét, még pedig őt körülvevő viszonyokból szőtte (bármily) cselekvényeit: kétségkívül *teljesen eredetinek* is tekintendő. Másfelül amint nem volt alakító képesség, biztosság, s némi könnyűség nélkül, úgy a drámai nyelvet is, mely nála erősen népies és eredeti, bizonyos gyakorlottsággal kezeli: amiért igen hajlandók lehetünk hinni, miszerint drámai Músája 1550-től 59-ig aligha szünetelt, s nem lesz merész feltevés, hogy nem csak a coelibátust s a papkérdést, hanem egyéb rokon kérdések megoldását is e formában kísérletre, mely annál alkalmasb volt eszmék terjesztésére, mert az előadás semmi nehézséggel nem járt: minden iskolával bíró községben könnyen eszközölhető levén az iskolai ifjuság által, még pedig minden theatrális készület nélkül, nem csak templomokban, iskolákban, helységházakban, hanem ezek udvaraiban vagy más nyílt téreken is. Így ment ez Németországban is épen. A belső hihetőség ellenében, hogy Sztárai tevékenységét nem meríti ki e két darab, keveset nyom az, hogy hát miért nem bírunk tőle többet? hisz e kettő is e napig ismeretlen volt, s mind ketteje csak egy-egy példányban, sőt az elsőnek csak egy nyolcad része, maradt fenn. Aztán a színdarabokat, itt mint másutt, csak kivételesen nyomtatták ki, legtöbbet nem, épen úgy mint ama históriás énekeket épen nem, melyekből még a század második felében is a nemmagyar Brutus János Mihály egykorú tanusága szerint, a magyar ifjuság, hazája történetét ismerni tanulta.

Mindezek után Sztárai úgy lesz ezután irodalomtörténetünkben említendő, mint ki, eddigi tudunkra, egyházi actiókat először dramatizált. Hogy pedig e példa nem maradt követés nélkül, hihetővé teszi azon hév, melylyel a vitázás és gyűlölködés e téren folyt; azon részvét melynek az e tárgyú verses és prózai (tudományos) irodalom ez idétt örvendhetett; s mutatja a többször említett „Balassa“ is, melynek jó részében e hangok zengenek vissza, hol Oláh érsek térítési igyekvései s állítólagos kereskedése az abszolútióval tétetnek pellengérré, bár több nyerseséggel mint amelyet a komoly szándékú Sztárai enged magának, noha ő is — sokat enged.

VI.

Egy pillantás a magyar politikai szónoklat történetére *).

I. A magyar szellemnek legsajátabb kifejezése alkotmányában, politikai életében van. Még költészetét is nem annyira mint művészetet kedveli, hanem amennyiben nemzeti dicsőségét, fájdalmait és vágyait találja benne kifejezve. A tudományért, mint olyanért, csak a legújabb időkben, nehogy mondjam tegnap óta, kezd hevülni; és saját történelmére is más népeknél kevesebb tanulmányt fordít. Egy van, miben örökké leledzett és élt: a törvényismeretben. A régiebb századokban az ügyvédek tisztelt és tekintélyes osztály valának; a nagy és kis urak fiai mellettök tanulták, gyakorlatilag, a hazai jogot; a sokkal későbbi akademiákon, collegiumokban, végre az egyetemen, minden nemes, sőt főrend is, tanulta a törvényt, gyakorolta azt mint patvarista és jurátus, le-

*) Bévezetésül *Toldy István* ily című munkájához: *A. M. Politikai Szónoklat Kézikönyve*. 2 köt. Pest, 1866.

tette többnyire a „censúrát“ is, a nélkül hogy okmányát valaha használni akarná. Innen a „prókátori nemzet“ elnevezés; mert csakugyan prókátor volt a magyar, mint táblabíró a megyében, mint követ vagy főnemes az országgyűlésen is. Itt egyszersmind a közjog ismerete volt alapja, sőt feltétele, hatásának, mert a magyar, saját állami viszonyainál fogva az uralkodáshoz, háromszáz év óta a közjog védelmére, alkotmányának körülsáncolására volt utasítva. S valamint a magán életben a nemes nem tudott elleni per nélkül, úgy per, sérelmi per volt közélete is, s politikája *ügyvédség a közjogra alkalmazva*. T. i. a magyarnak kifelé nyilatkozó államélete másfél század óta teljesen belé olvadván az alkotmánytalan közbirodaloméba, nagy politika üzésére tere nem is nyílt. Mégis, épen a fenn érintett okoknál fogva nincs a világnak kamarája, mely annyi, a törvényben, közigazgatásban s az igazságszolgáltatásban avatott tagot számlál, mint amennyie a magyar rendi törvényhozásnak volt, s hol egyszersmind annyi ember bír a gondolatok eladásának ily készségével, az érzések ily hatályos kifejezésével, sőt bizonyos nemével a népszerű ékesszólásnak, a nélkül mégis, hogy az művészetre emelkednék. T. i. a cselekvési mező helyett, melynek a magyar csekély mértékben örvendhetett, a sajtó helyett, mely korlátozott volt, a szabad szó előnyével bírt a megyében, s így annál több erő-kifejtéssel gyakorolhatta magát a nyilvános szólásban. Ugyanezért a nemzet egész története, a szatmári béke óta, főbblig a megyei és országos tanácsterem történetében foglaltatik.

II. A magyar politikai szónoklat történetét óhajtottam volna, ez előszóban, legalább vázolni, ha az irodalom e téren majdnem egészen el nem hagyna. Régi történetünk említ egy-egy férfiút mint jeles szónokot, de egy deák beszéden kívül a XIV. század elejéről, nem maradt reánk semmi. A XV. és XVI. századból alig egy pár, s az is részint csak elbeszélő kivonatban. Így a XVII.-ből is. Sőt a XVIII.-ből is kevés, mert az országgyűlési naplók, mik azonfelül egész 1840-ig az alsótábla tárgyalásaira szorítkoztak, szinte sem teljesen sem híven, azonfelül a szerkesztő ítélő mesterek által „censurázva“ tartalmzták azokat, azaz szelidítve, módosítva, s minden bátor vagy erős nyilatkozatot, mely a kormányt kelletlenül érintette, el is hagyva. Csak mióta a gyorsírászat jött divatba (1832), s a naplók szerkesztését maga a tábla vette kezébe, a főtáblánál pedig, mióta ez általában naplóval bír (1840), kapjuk meglehetősen híven a tanácskozó szónoklatokat; az erdélyieket pedig az újabb kor „Beszédtáraiban“. Külön nyomtatványok megyei, leginkább csak üdvözlő, beiktató, székfoglaló, tisztválasztási, megnyitó s legföljebb követjelentési beszédek tartottak fenn, melyek többnyire olvasva mondattak el, s ha néha gondosabban készültek is, ritkán emelkedtek, akár tartalmilag, akár alakilag, felsőbb becsre.

III. Ha a történetkönyveinkben fennmaradt vékony adatokra, s az utóbbi századok maradványaira figyelmezve, némi irodalomtörténeti alakítást megkísértenünk szabad, *a Mátyás király korát megelőző*

hosszú időt politikai szónoklatunk előidejének, vagy, ha úgy tetszik, *első időszakának* mondanám, melyben, amennyiben műszerű szónoklásról szó lehet, az deák, s inkább ünnepélyes, szentartási, s indítványozó, mint tanácskozó volt. Szilágyi Mihály pesti beszédével (1458) kezdődik meg a szónoklatnak *második*, s valóban nemzeti *időszaka*, mely 1711. a szatmári békekötésben találja zárkövét; helyet adva a *harmadik időszaknak*, melyben viszont a római ékesszólást utánzó deák bezédek voltak, sokáig kizáró, divatban, sőt majdnem 1830-ig. *A negyedik időszak* végre sajátkép csak ekkor, t. i. a magyar szónoklás kirekesztő uralomra jutásával kezdődik, bár zsengei már József császár korában tűnedeznek fel, midőn t. i. kísérlet és kivételkép, itt-ott *a magyar ékesszólás is, de szinte még a rómaiaknak formáiban*, megszólalt, 1790 óta a megyéken s a rendek táblájánál mindinkább terjeszkedve, úgy hogy 1825-ben itt a deák szó tette már a kivételt; a főtáblánál azonban, bár 1825-ben Széchenyi István által bátran megpendítve, mégis csak 1830-ban vitta ki állását. És sajátkép csak is azon év óta bírunk, nem csupán magyar nyelvű, hanem egyszersmind nemzeties bélyegű politikai szónoklatot.

IV. Milyen volt legyen tanácskozó szónoklatunk a középkorban, arról bajos magunknak fogalmat képezni. Annyi áll, hogy a tanácskozás *nyelve* országgyűléseinken magyar volt, *mert más nem lehetett*. Királyaink, kik többnyire magok elnököltek, értettek ugyan deákúl kevés kivétellel; főpapjaink szinte; de nem a főurak, kiknek tanultsága legjobb esetben

vallási ismeretekre szorítkozott, melyeket házi káplánjaiktól nyertek, törvénytudásra, mit hagyományos és gyakorlati úton szereztek, s történeti ismeretekre, miket egész a XVI. századig a történeti énekekből merítettek. S ők lévén a törvényhozás legdöntőbb eleme, képzelhetni-e hogy a tárgyalások más, mint általok értett s beszéllett nyelven, tehát magyarul folytak? Ime István a maga törvényeit „királyi tanácsban“ (regale consilium), *főemberei gyűlésében* (in primatum conventu), *közgyűlésben* (in communi consilio) hozta: képes-e valaki oly naiv felfogásra, hogy ezen új keresztyének deákul oráltak volna? Aba a püspökök, *főemberek és nemesek* gyűlésében választott királylyá. Mint ő, úgy I. Béla is deáktalan volt: tudjuk hogy Salamon koronázásánál amaz éneket: „Esto dominus fratrum tuorum“ a papok magyarították meg neki, miután ő azt nem értette. László az „*egész nemesség*“ által választott királylyá; a szabolcsi zsinatban, elnöklete alatt, nem csak a püspökök és apátok, hanem „*valamennyi főemberek*“ (cuncti optimates) vettek részt, „*még pedig az összes papság és néptanaságával*“ (cum testimonio totius cleri et populi), azaz nyilvános gyűlésben; a pannonhalmi országgyűlés viszont az ország „*valamennyi főembereiből* állt, (omnes Pannoniae optimates); így alkotta Kálmán is törvényeit „*a főemberek gyülekezetében*“ (regni principibus congregatis). III. Béla az 1179-diki törvényeket „*a főpapok, valamennyi ispánok s más főemberek tanácsában*“ hozta, míg II. Endre 1222 és 1231-ben a *nemesek sürgetésére* adta ki híres alaptörvényeit: ezek-

nek tehát össze kellett gyűlniök, s e két törvénykönyv a király és nemesség közti egyezkedés eredménye lehetett csak. IV. Béla 1267-diki törvénykönyve „*az összes nemeseket és bárókat*“ említi; V. István országgyűlése is a *nemesek és főbbek*-ből állott (*congregatio omnium nobilium et procerum regni*) valamint hajóhalmi részgyűlése szinte a *nemesek* gyűlése volt (*congregatio omnium nobilium existentium a parte Danubii versus orientem . . . pro statu regni nostri reformando* stb). V. László 1279-diki gyűlésén *bárók és nemesek* (*barones et nobiles*), az 1289-kin (mely „*parlamentum publicum regni*-nek“ neveztetik) a püspökök, *bárók és nemesek* voltak jelen; míg végre III. Endre 1298-ban a főpapokon kívül épen csak *nemeseket*, sőt a szászokat és kúnokat is hívta a pesti országgyűlésre úgy, mint az *összes nemeseket* az 1299-diki rákosi gyűlésre Valjon hiheti-e valaki, hogy ez Árpádkori nemzeti gyűléseken a főpapok amúgy magokra tanácskoztak és végeztek, s a világi rendek beleszólás és vitatkozás nélkül szép csendesen jóvá hagyták, mit azok, előttök ismeretlen nyelven, törvényül fogalmaztak? Mert hogy bizony deáktalan volt a nemesi rend utóbb is, és sokáig még, bizonyítja az, hogy midőn Károly Róbert, nem tudván magyarul, deákul esküdött az 1309-diki országgyűlésen, az eskü utána magyarul is felolvastatott, („*deinde in Vngarico exposita*“ mond a *Gentilis* bíbornok által hitelesített okmány); hogy a törvények az Árpádok alatt heroldok által, utóbb megyegyűléseken magyarázva hirdették ki, bizonyítja a „*papkérés*“ az ítéleteknek magyarázva kihir-

detése végett, mely szokás egész a XVI. század elejéig fenn volt; bizonyítja, hogy a XVI. században a deák oklevelek csoportosan lefordítottak stb. De sőt mai nap már nem kételkedhetünk Alberik, a Kálmán király törvényei I. könyvének compilátora, ismeretes helyének értelme felett, s állítjuk, hogy az első századokban törvényeink magyarul is feljegyeztettek, bár kétségbe nem vonható, hogy a kir. cancellariai ünnepélyes expedíció nálunk is, mint a középkor egyéb keresztyén népeinél, deákul történt. ¹⁾ — Azért bocsát-

¹⁾ *Kovachich Márton* szívesen hinné, hogy Alberik fordító is volt, nem csak összeszedő, „*dummodo illud facile expediri posset, quomodo peregrini, quales pro sacerdotio, cui plerumque scriptio- nis munus concedi solebat, in regnum advocabantur, linguam populi tam facile condidicerint, quamquam illos eius post tempus aliquod commorationis ignaros non fuisse, officiis id exigentibus, non tantum Alberici testimonio, sed plurium etiam exemplo facile credere possumus. Et sane si non scriptae, publicatae tamen lingua patria leges illae praecipue fuerunt, quibus civiles populi actiones regulantur*“ (Vest. Com. 67, 68. ll.). Mainap, midőn már erősen áll, hogy a keresztyénséggel együtt, tehát legott István alatt, született meg a magyar vallási irodalom is, nem meglepő többé az állítás, mert nincs kétség, hogy voltak, kik képesek valának magyarul fogalmazni. Ha ezek magyarok, úgy nem kellett peregrínusok a törvénysszöveg magyarul fogalmazására; ha idegenek, úgy ezek közt is akadt magyar fogalmazó. De hát a Gellérd XI. századbeli biographiája nem nevez-e meg hét magyar papot, kik őt missióra kísérve, a néphez tartott beszédeit ennek nyomban megmagyarázták? s ha erre képesek valának, miért nem a leírásra is? S a XI. századbeli zsinatok nem tesznek-e említést magyar egyházi énekekről? s ki ilyeket készített, nem bírta volna a törvényes végzéseket szinte fogalmazni? Nem volt tehát idegen jegyzőkre szüksége nemzetünknek, mit *Kovachich* feltenni látszik.

koztam e helyt némi részletekbe, hogy éreztessenem miszerint népünk előtt, a középkorban is, nyílt némi alkalom a tanácskozó szónoklatra: azonban hogy milyen volt legyen az, arról ugyan fogalmunk is bajosan lehet. De nem vagyunk-e jogosítva feltenni, hogy kivált fontosabb tárgyak levén szőnyegen, néha, bár nem szabályos és műszerű, de természet- adta ékes- szólás által hathatós s az akaratot meghódító hosszabb *beszéd*ek is hallhatók voltak? Ki valaha falusi község- tanács összejöveteleiben jelen volt, meggyőződhetett, mily komolyan, okosan, néha szépen is szólnak a szűrös szónokok, kiket pedig a régi, bár írástudatlan, de országos tapasztalással bíró s magasabb érdekek képviselőjére hivatva volt világi nemeseink és főren- deinkkel műveltségre csakugyan össze nem hason- líthatni.

V. Politikai szónoklatunk első időszakában tehát volt, mert kellett lennie, magyar, bármely népies, szónoklat. De hogy e mellett, különösen a magyar származású királyok idejében, s a királyválasztó gyűléseken voltak hallhatók, különösen a külföldi trónkeresők orátoraitól, deák beszéd^{ek} is, nem tagad- hatni. Tudjuk mennyire erőltette, alkalmatlanul is, Gentilis bibornok, a pápai követ, Károly Róbert meg- választatását a XIV. század első évtizedében, s ő épen úgy szólott deákul, bár a világiak által nem értetett, mint például a zágrábi püspök, *Gazotti Ágoston* (1303 —22), ki hazánkban első említettik mint híres szónok, akár valódi a Tomkó által közlött 1309-diki beszéde Károly mellett, akár, Katona szerint, koholmány: de

ha ez, úgy csakugyan szerencsét kívánhatunk Tomkónak, ki a XVII. században oly ügyesen mimelte a XIV. század nyelvét. Ő abban a szentszéknek döntő befolyást követel a királyválasztásban. A második ismert szónok ez időszakból *Telegdi Csanád* esztergami érsek (1330—48), ki Károly király felett tartotta a dicsbeszédet.

VI. A Hunyadi-kor mind élénkebb politikai életével, mind nagyobb mérvben terjedő műveltségével, sűrűbben nyílt alkalom a szónoklat előtt is. Egyik ága, a követi szónoklat, most is deák volt természetesen, s e téren jeleskedtek többi közt *Laki Thúz János*, *Vitéz János*, és, kivel csak nem rég ismerkedtünk meg, *Vetési László*, ki, mint Mátyás követe 1475-ben a pápa előtt mondta azon hatalmas beszédet, melyben a török ellen segedelmet sürget, de ki elébb halt el, hogysen mint diplomata és szónok nagy képességét teljesen kifejthette volna.

VII. Itthon, ez időszakban, nem kételkedhetünk, *a magyar szónoklat állt az előtérben; s az első magyar országos beszéd*, mely a tömegre, különösen a közép nemességre számítva, nagy célra irányzott, *Szilágyi Mihály* beszéde volt, a pesti gyűlésben 1458. január 22-kén, melynek folytán Hunyadi Mátyás királylyá választatott. Oh miért nem létezett még a gyorsírázat, hogy ezen a korirók által csak főbb pontjai szerint adott beszédet az utolsó szóig híven bírhatnók, mely mind a megelőzött idők történetére, az idegen eredetű királyok kormányának bírálatára és Hunyadi János érdemeire bőven kiereszkedett, mind a kor politikai,

míveltségi s nyelvi állapotaira mindennél élesb világosságot vetne! Mert a fennmaradt vázlatok szerint ez emlék, ha létezik, hű tükréül szolgál vala a nem ugyan tudományos műveltségű, de az élethivatás által magasra fejlett, szigorúan nemzeties, értelmiségnek. S egész tartalma és alkata a beszédnek, t. i. a gondolatok választása és sora, csakugyan jeles szónokul tüntetik fel az ősz státusembert és vezért. — Más jeles magyar szónoka ez időszaknak maga *Mátyás* király lett, kinek e részben tere a törvényhozási gyűlések voltak, melyeken, gyakran elnökölve, tudományával, eszével, ékesszólásával uralkodott.

VIII. Egy más faja az országos szónoklatnak tűnt fel az 1505-diki rákosi gyűlésen, midőn *Verbőci István* vezetése mellett egy új elem kezdett a nemzet gyűléseiben érvénykedni, t. i. az oligarchia ellen visszaható középnemesség. Ekkor, és ott, és e lánglelkű férfiú által veszi kezdetét az izgató szónoklat, melyet, ha úgy tetszik, forradalminak lehetne jellemzőleg nevezni. — Verbőciben tudomány és művészet, erős érzések s az ékesenszólás elragadó árja egyesültek, hogy valódi népszónokká tegyék őt, bálványává a közép nemességnek, hatalommá az addig uralkodott oligarchia ellenében, a rákosi gyűlésben úgy, mint húsz évvel utóbb a hatvanin, s majd Fejérvárt János király választásánál. Oly világos tudatával bírt ő a nemzeti nyelv politikai jelentőségének, hogy mint követ is, a velencei senátus előtt, magyarul szólt Magyarország királya nevében, tolmácsra bizván beszéde megmagyarozását. Itt is lehet-e mainap fel

nem sohajtanunk: miért nem bírhatjuk azon lángbeszédét, melyben, két hosszú óráig, a haza állapotait festé a hatvani gyűlésen; miért nem a fejevárit, melyben hazai király választását ajánlott meggyőződése egész erejével, szíve nemes hevével. De így legfelebb is az 1505-diki rákosi gyűlés után általa készült frigylevélből olvashatjuk ki beszéde eszmenetelét, de mely azt, mi beszédét oly hódítóvá tette volt, a hivatalos irat expositiója természeténél fogva, kétségkívül csak távolról sem adja vissza. — És nem Verbóci maga üzte ez izgató szónoklatot, hanem különösen a hatvani gyűlésnek más népszónokai is, kik közül az egykorú Zay Ferenc *Ártháandi Pált* emeli ki, irván, hogy nálánál „nagyobb szószóló az ország között nem vót.“

IX. A XVI. század országgyűlésein, különösen Miksa és Rudolf korában, kétségkívül nem egyszer fogott megható módon kifakadni a nemzeti fájdalom; de ki jegyezte volna fel a mondottak szövegét? míg a XVII. - ben virágzott *Pázmány Péter* országos szónoklatáról a II. Ferdinánd mellett mondott s Kazynál találtató beszéde, deák fordításban, csak árnyékképet ad; de *Esterházy Miklósnak*, már a magasabb politika legében mozgott szónoklatáról legalább a Rákóci Györgyhez s a megyékhez intézett számos státuslevelei, sőt a királyhoz szóló deák emlékiratai, úgynevezett discursusai is, adhatnak fogalmat. A maga valóságában csak *Wesselényi Ferenc* nádornak ismerjük egy pár beszédét, Podhradczky József úr által közölve, de mely távol az Esterházy státusférfitüi,

tartalmas, észhez és szívhez szóló, módjától, prózánknek már hanyatlani kezdő korát érezteti. Ilyenek lehetnek a század végén *Esterházy Pál* nádor beszédei is, melyekkel 1687-ben a királyság örökösségét vitte ki. Levelei és munkái egyiránt oda mutatnak.

X. De még egyszer tűnik fel, már a XVIII. század elején, egy magasabb műveltségű férfiú, *II. Rákóczi Ferenc*, kinek egy, a Kazinczyak levéltárában fennmaradt beszéde, egyszerűségében jobb ízlésről tanuskodik, s ez rekeszti be a nemzeti szónoklat második időszakát, mely, mint láttuk, Szilágyi Mihály által 1458-ban iniciálva, a haza legmagasb állású emberei által vitetve, egyszersmind a haza legmagasb érdekei, valódi életkérdései körül forgott.

XI. A szatmári béke által befejezett hosszas mozgalmas időkre egy új, sorban *harmadik időszaka* következett politikai szónoklatunknak, mely ismét deák lett, s már egészen másnemű politikai viszonyok hatása alatt, a nyelvvel szellemet és formát is cserélt. T. i. a nyolc éves szabadságharc legyőzetésével, a kedélyek általános levertsége mellett, a magyar szó is félénken visszavonúlt; *deák retorika* foglalt helyet nem csak az ünnepélyes szertartásokban, hanem a megyei és országos tanácskozásokban is, és apáink 1715, 22, 23-ban a haza jogai fenntartása s a nőági trónöröklés felett már deákul vitatkoztak. S mely szellem, mily nyelv volt az! A szellem minden színe nélkül azon hazának, melyben ez újkori orációk tartattak, s melyek Chili és Páruba épen úgy illenek vala; a nyelv pedig mindenek előtt correct, de nem a

XVII. századnak bár nem classicaí, de keresetlen, jellemes, jó zamatú és hírénel mindenkép jobb deák-sága, hanem szinte nem classicaí, csak római centókkal rómaiságot hazudó, deákság. Olvassuk csak *Szluha Ferenc* nádori itélőmester vezérbeszédét 1722-ben, melylyel a nőöröklést ajánlja, és olvassuk a száz évvel előbb Pázmánynak nem is szószerinti, hanem deákból visszafordított beszédét II. Ferdinánd-választása mellett! Szluha indítványa helyes volt, helyes indoklása is, de mélység, a kifejezés pedig lelkesedés, szenvedély, erő nélkül.

XII. Még egyszer lobbant fel a régi erőteljes szellem 1741-ben, panaszai és nagylelkűségében egyformán; s az báró *Grassalkovics Antal*, a személynök, trón előtti beszédének habár csak egy passusában férfiasan viszhangzott. „Non obstante eo, quod regnum hoc a tanto temporis tractu disarmatum, neglectumque sit, gravisque inter regem et regnum diffidentiae semina semper cumulata exstiterint. . . .“ mégis megteszen mindent, mit a felség személye, édes gyermekei, a korona és ország megtarthatásáért tehet. Mily silány hatást tesznek az 1741-diki nagy kérdések lelkes tárgyalásai mellett mai nap az 1751. és 1764. évi országgyűlési naplók *hazafias* beszédei, melyeknek csak két tárgyok van: a misera contribuens plebs nyomorának festése, melyen, pedig csak látszatos, áldozatokkal a haza atyjainak segíteni nem jutott eszökbe; és a privilégiumok védelme, vagyis e themának ékesenszóló s esküvel erősített variációi: Ne fizess! és még is vámvonat se legyen! Mennyire

más és nemesebb az a tettel enyhített neheztelés, mely az 1741-diki beszédekben fakadt ki, mint az az 1764-diki, mely Kollár Ádám Ferenc mint honáruló ellen fordúlt, amiért azt hitte hogy az fizessen, aki-nek van.

XIII. Új emelkedést mutat a József halálára következett idő. Nem liberálisabb ugyan ez sem, hol a kérdések a nemesi erszényt illeték, de bátor, lelkes, alapos, hol a haza legmagasb érdekei, annak státuszjogai forgának fenn. Leginkább történelmi fontosságúak e negyven évben az 1790/1 és 1825/7-ki országgyűlések. Mindkettő megcsonkított jogokért küzdött, mindkettő új sáncokkal vette körül az alkotmányt. A főtáblánál folyvást és kirekesztőleg, az alsónál 1807-ig majdnem kirekesztőleg deák volt a nyelv, s mind rosszabb, és mindenesetre rosszabb a tartalomnál. 1790-ben amott gr. *Zichy Károly* az ország bírája, gr. *Batthyány József* bíbornok s herceg-primás, b. *Splényi János*, gr. *Batthyány Alajos*, az ékesnyelvű *Somsich Lázár* s mások, a rendeknél *Benyovszky György* a pozsonyi, *Jezerniczky Károly* a nyitrai, *Vay József* a borsodi stb követek tűntek ki, szólva még mindig deákiul, de magyar hazafisággal s hatalmasan. Azért több beszédek egykorú magyar fordításokban olvastattak széltiben, s nem tévesztve az utat a magyar szívhez: amiért e könyv szerzője is jól cselekedett, hogy a kor szónoklata szellemének ismertetése végett ezek közül is néhányat felvett. Utolsó deák szónokaink, kik a nemzet jogai védelmében észérővel és érzülettel fáradoztak, 1825-ben gr. *Illésházy István* és

báró *Mednyánszky Alajos* voltak a főrendeknél. Ekkor lépett fel, s ezek közt első az új korban, magyarul, gr. *Széchenyi István*, s az 1830-diki diétán már kénytelen vala a deák nyelv a nemzetivel a tért megosztani.

XIV. Érintettem, hogy már e harmadik időszakban kezdett a magyar nyelv a politikai szónoklat terén ismét foglalásokat tenni, de egyeduralomra még nem bírt emelkedni. Az első kísérleteket némely buzgó főispánok, 1784 óta, tették. Így gr. *Károlyi Antal* Szatmárban, b. *Orczy Lőrinc* a költő és *Fáy Ágoston* Abaujban, gr. *Teleki József* Ugocsában, kiknek beszédeikkel szerző az újabb időt nyitotta meg, méltán, mert mind közjogi és történeti, mind irodalmi becsset bírnak. Törvényhozási téren is 1790-ben csak egyesek szólaltak fel a nemzet nyelvén: a következő országgyűlésen azonban mind többen, míg 1825/7-ben már az egész alsó tábla, néhány felső megyei, a horvát s némely városi követeken kívül, magyarul tanácskozott. S itt az 1807-diki diétán méltán elhíresedett felsőbüki *Nagy Pál*, *Ragályi Tamás*, báró *Perényi Zsigmond* és *Vay Ábrahám* soroltattak a közvélemény által hol a legnyomosb, hol a legékesen-szólóbb szónokok közzé, s hozzájuk 1830-ban csak székhelyi *Majláth György* személynök, s a főrendeknél b. *Wesselényi Miklós* járultak. Ha az 1790 és 1830 közti időt e kézikönyvben képviselve nem találjuk, azt naplóink tökéletlenségének kell tulajdonítani.

XV. S e szerint hivebb és teljesebb képét szónoklatunknak e kézikönyv sajátkép csak ennek

negyedik időszakából ad, t. i. az 1830. éven innen eső időből, a jelen első kötetben tizenöt, a másodikban több mint harminc szónok által képviselve. Szerzőnek gondja volt rá hogy a mintabeszédek, tárgyaik változatossága és fontosságával törvényhozási történetünk illusztrációjára szolgáljanak, míg az egyes szónokok politikai irányai a lélektani és szónoki sajátságaira ügyelő választás azok egyéni jellemzését tartá szem előtt. A figyelmes olvasó ez anthologia alapján is úgy fogja találni, hogy politikai szónoklatunk új irodalmunk igen becses részét teszi; hogy az az új kor philosophiai, sociális és államtani haladásait magába felvévén, egészben szabadelvű, emberséges és progressív; hogy gondolatokban gazdag, érületben tiszteletes, formában néha a legjobbat megközelítő, mit más népek legjobb szónokai adtak. Kevesbbé kielégítő szónoklatunk még a beszédek elrendelését, s a nyelvezetet tekintve, mely, ha irodalmi fejlettségünk hatását érezteti is, de művészi kezelést még ritkán.

XVI. Szívesen teljesítem a szerző óhajtását, hogy kézikönyvét e rövid történeti vázlattal kísérjem, mert általa van politikai szónoklatunk, mint irodalmi ág, először felmutatva. — Lelünk ugyan könyvlistástromainkban némely egyes beszédek külön kiadásait; néhány szónokaink beszédei össze is vannak gyűjtve (Kölcsey, Dessewffy Aurél, Széchenyi, Kossuth), s az utolsó, az 1861-diki, országgyűlés szónoklatainak már meglehetősen gazdag gyűjteményeit bírjuk: de a nagyobb rész, s abban a legjelesbeké — Deáké, Eötvöse —

még mind a Naplók tömkeleges zömébe temetve rejteznek, a nagy közönség részére úgy szólván nem létezve. Itt valahára némi folytonosságban kapjuk jobb szónokainkat, áttekintetet nyerünk s az összehasonlítás lehetőségét; végre, tán ösztönt adand e példa, hogy az itt-ott kéziratban lappangó, nem csak országgyűlési, hanem megyei érdekesebb beszédek is világ elibe kerüljenek, azon nagy hézagnak legalább némi pótlására, mely 1790—1832 közt van, miután a szólót még sem nevező, és csupán kivonatossan referáló Országgyűlési Naplók csak igen tökéletlen kútfőt képeznek. Ekkép megérjük talán, hogy ma-holnap egy nagy, minden nevezetes parlamentáris szónoklatot magában foglaló tárt bírassunk, államtudományi, törvényhatósági, polgári történetünk, valamint irodalmunk bővebb ismertetésére, úgy azon eszmék és ismereteknek a nemzeti öntudatban fenntartása s azon érzések táplálása érdekében is, melyeknek a magyar állam nagy részben köszöni fennmaradását.

VII.

A deák szabású magyar versek története*).

Távol vagyok attól, Tekintetes Társaság, hogy a görög, vagy helyesebben a deák, mértékeknek — mert mi ezeket csakugyan a rómaiaktól vettük át — nyelvünk és költészetünkbe behozatalának szerfeletti fontosságot tulajdonítsak. A XVI. és XVII. századokban azok csak igen gyéren használtattak, nagyobb művekben épen nem; a XVIII-ban pedig külön iskola képződött ugyan zászlajok alatt, mely, noha azon vizenyős terjedelmesség lecsapolására, mit a régi négyesnek ellenében behozott francia alexandrinus sem volt képes eléggé fékezni, hatott, de kizáró agosságával s az idegen, külső és belső, formák szolgálai követésével a költészetet nemzeti törzsökétől mind inkább félre terelte, s idegen hangot, színt, képeket s szellemet tolt reája. Csak a XIX. században sikerült

*) Felolvasatott a Kisfaludy-Társaság havi ülésében 1843. július 29-kén.

néhány kevésnek, kik közt Berzsenyi, Horvát Endre, Czuczor és Vörösmarty fénylenek, ez idegen cipőkben nemzetiesen lejteni. Máskorra tartom fenn magamnak ez iskolának, mely a *tudós poézist* hozta be irodalmunkba, s ez által ezt az élettől mind inkább eltávolította, hasznait, s ezeknél nagyobb kárait bővebben fejtegetni, sőt, költői nyelvünk technikájára nézve egy új indítványt hozni szőnyegre*); most, noha, mint mondám, e versformák különös becszel előttem nem bírnak, minthogy mégis irodalmunkban valóságos tényt alkotnak, egy pár adattal kivántam e tárgy történetéhez kedveskedni. Hadd tudjuk felőle mindnyájan, mit róla eddig tudni lehet.

Első *Rájnis József* volt, ki 1782-ben „Kalaúz“-ában, és majd *Sándor István*, ki 1786-ban Rabner Szatirái mellett álló értekezésében a magyar versszerzésről, összejegyezték azon néhány régi írókat, kik-től distichonok maradtak ránk. Ezen adatokat 1789-ben pataki prof. *Szombati János* nevelte, Péczeli Mindenes Gyűjteményében, hét versíró nevével. *Virág Benedek* azt hitte, hogy az általa vakbuzgósággal pártolt latin verselés érdekét tetemesen előmozdítja, ha annak már a magyar költészetben is több százados használatát megmutatja, s így egyéb ajánló okaihoz a történet tekintetét is adja; külön könyvecskében állította tehát össze 1804-ben, az általa ismert deákozó verselőket (Magyar Poéták, kik római mértékre írtak

*) Ez félig megtörtént az 1844. febr. 6-ikán tartott közülésen.

1540-től 1780-ig. Pest, Mossóczinál), többeket ismerve Sándornál, de jóval kevesebbet Szombatinál, mi — mellesleg legyen említve — nevezetes példája az irodalmi közlekedés azon időbeli tökéletlen voltának. Ezeket *Kazinczy Ferenc* követte 1819-ben, a Tud. Gyűjtemény első kötetében, öt új nevet adva az addig ismertekhez, sőt némely verseket ki is írva, vagy legalább szorosán idézve, mit Szombati nem tett. — Mind ezeknél kevesebb, mit én nem-ismertet adhatok, azért közlöm egész sorát az ismerteknek is, mellé tévén, melyik ki által hozatott már fel. Csak egy pár új név, a közben előadandó verspróbák, s némely észrevételek sajátjai e mai közlésemnek.

XVI. század.

A sort, köz tudomásra, *Erdösi*, vagy, mint maga nevezte magát, *Joannes Sylvester Pannonius*, nyitja meg, Új Testamentomában, 1541. *Révai* és *Ribini* nem csak elsőik figyelmeztetének reá bennünket, hanem az első minden verseit, melyek számra 113 distichonra mennek, ki is adta ¹⁾ okleveli hűséggel, és saját olvasásával is; az utóbbi pedig ²⁾ „A magyar népnek ki ezt olvassa“ című bevezetését, pozsonyi predikátor *Marth Mátyás* deák fordításával együtt. Van összesen öt elegia, melynek elseje az imént említett cím

¹⁾ *Révai Miklós* Elegyes Versei. Pozsony, 1787. 301 — 325 ll.

²⁾ *Jo. Ribini* Memorabilia eccl. aug. conf. in r. Hung. Posson. 1787. I. p. 52, 53.

alatt bevezetésül szolgál az egész új testamentomhoz, többie a négy evangelistához. Virág csak az első darabot közli, de hibásan téve elébe az 1540. évet; mert, mint Erdösi a könyvnek (mely 1541-ben jött ki) végén világosan mondja: „Ez summáriumot hogy helyin nem vetők ez lün oka, hogy kísén vívők*) eszünkbe az mü nyelvünknek mindenben való nagy nemes voltát.“

Második helyre, s 1555. évre, Virág Túri Pált teszi egy distichonával, melynek ez deákját írta igen is, mint Bod Péter, M. Athénásában a 304. l. világosan állítja, de alája vetvén legott Szenci Molnár Albert fordítását, mi által Virágot könnyen eltéveszthette. Figyelmeztetett erre Kazinczy az említett helyen; sőt Szombati már sokkal elébb helyesen adta elé a dolgot. Molnár maga így szól a Postilla Scultetica (Oppenheim, 1617.) ajánló levelében, az 5. lapon: „Az franciaországbéli Calvinus János az keresztyén hitre igazán tanító drága szép könyvét számkivetésben írta, Németországban Basilea nevű városban. Azmely könyvről *ilyen értelmű deák verset írt Thuri Pál*, az szántai ecclesiának néhai predikátora:

Az szent könyvek után, kiket az nagy apastalok írtak, Ennél jobb könyvet még soha senki nem írt.“

Vilmáni Libecz Mihály lesz tehát Erdösi közvetlen követője, ki Székely István Krónikáját Krakóban, 1558. javítván, öt distichont tűzött elébe: Cor-

*) Nem későn és vevők, mint Révai közli a 302. lapon.

rector pio lectori!, melyekről először Rájnis tesz említést, ez után Sándor, Szombati, s Virágnál (30. l.) feltalálhatók. Nevezetes bennök az elisio:

És tőlök módot mostani írásra vegyen.

Harmadik*) *Heltai Gáspár*, ki, Horvát István szerint**) még 1575 előtt írta azon distichonokat, melyek a Cisio első kiadásában (1592.) találtatnak. Virág lenyomtatta az év első három hónapjáról szólókat; én, hogy egészet bírjunk, az akademia példányából mindnyáját közlöm, mennyiben a példány állapotja engedi.

Januárius.

Érvágás, vigaság legyenek most, szép lakodalmok,
Istenedet s magadat jóllehet el ne felejtst.

Februárius.

Ez hó nagy fagyakat jeget indít, sok havat olvaszt.
Az hasadat tisztítsd, gyomrodát is melegítsd.

Martius.

Kertedet és hegyedet megnyisd, szánts az gabonának, 5
Ebben kapálj idején, s jól terem a vetemény.

Aprilis.

Csapdasd el hasadat, kissebbítsd véredet ekkor,
Ültess szép fiataalt, hörpents ürmös italt.

*) Harmadik az 1571-ki kalend. distichon írója. L. Tudománytár II. p. 225. „Egyedúti Gergely“. (Későbbi beiktatás).

**) L. Virág fennforgó könyve 32. l.

Május.

Gyenge meleg feredők, vérvételek illnek e hóban,
Zsályáról borodat szép vigasággal igyad. 10.

Június.

Kérj erőt istentől, hogy sok jót gyűjts
Ámbár bort is igyál, csak r

Július.

Hogyha lehet tőled, doctort igazíts el előled,
Az Bacchust se szeresd, asszonyomat se csecsezd.

Augustus.

Álmodat elhagyjad, igen ért gabonádat arassad, 15
Józan légy, ne heverj. Hegybe mezőbe keverj.

September.

Hogyha kevert földed vagyon, és magad is boronárod,
Jó vetni isten után, ne járj csillag után.

Octóber.

Szöllődet szedni, ha nem ért, mégis el ne halaszszad,
Ha te Ferenc várod, rest leszen a te borod. 20

November.

Sült lúdra borodat kóstold Mártonnal egyembe.
Meghidegült az üdő, majd haza rí az ünő.

December.

Vig légy az istenben, neki szolgálj minden időben,
Amit adott nyárban, költsd melegedbe vigan.

Alább a „Regimen minden holnapra“ cikkben:

Januárius.

Jó bor, borsos étek legyen ez holnapban ebéded, 25
Irmös borral építsd gyomrodát, hogyha lehet.

Februárius.

Gőzferedőben magad tisztítsad veritékezevén,
Méz, ecet étkedben mostani időben legyen.

Martius.

Gőzben hevülj gyakran, ritkán tobzódjál e hóban,
Zsálya, ruta, gyömbér, bors ételedben legyen. 30

Aprilis.

Feredjél gyakran, hasadat purgáljad italban,
Tartsa sült borjú sült bárány asztalodat.

Május.

Borsos étket egyél, vért bocsáss, vízbe mosódjál,
Jó füvel borral tartsad egészségedet.

Június.

Melledet örvényes bor, laurusmaggal építsed. 35
Álmot halaszsz, jó bort az salátára bocsáss.

Július.

Doctor uram, távol állj, jó doctor a mértékletesség.
Kit sár bánt, forrás tiszta jó vizet igyék.

Augustus.

Az tobzódástól gyümölcstől magadat ójad,
Hogy légy egészségben, vért ne bocsáss e hóban. 40

September.

Bátran eret vágass karodon, élj mértékletessen.
Orvosságra való gyökeret ebbe keress.

Octóber.

Könnyebbítsd hasadat szöllővel, mustos itallal,
Mostan gyümölcstől ójad egészségedet.

November.

Bors, sáfrán, gyömbér, fűszerszám legyen ételedben. 45
Mostan feredőtől ód magad egészségében.

December.

Jó subánál, bornál, meleg háznál az hurut ellen
Nincs több orvosság, hidd meg, az isten után.

Újra nyomai az elisiónak: Jó vetni isten után (sept. 1.), mostani időben legyen (febr. 2.); s nagy hajlandóság a leoninusi játéokra. Ha Heltai írta is az első 12 distichont, kétlem övé-e az utóbbi 12, melyek alkotásban feltűnőleg rosszabbak.

A könyv vége felé „Terrarum cultus. Az földnek építéséről“ cím alatt egy 17 sorból álló verszet fordúl elő, ha csakugyan verszetnek bevehető, mely a macaroni versekre emlékeztet, s ezeknek első nyoma volna irodalmunkban. Különösség okáért íme belőle a kezdet:

Vess búzát Egidii, árpát zabot Benedicti,
Borsót Gregorii, lencsét, ledneket Philippi, 50
Hagymamagot Ambrosii, az mező zöldül Tiburtii,
stb.

Ötödik deákozó e században *Monoszlói András* pozsonyi prépost, kinek 1588-ban Nagyszombatban megjelent „Apológiájában“ e pár distichon áll (402. l.):

Megrakodott gazzal hitvány pennája Luthernek,
Káromló szája csak ganajt emlegetett.
Nemde ganajosnak mondhatsz efféle profétát?
Az minemű nyelvén, őmaga szinte olyatén. 4

Ezekhez sorozható még *Diósi Gergely* deák, Kolosvár városa jegyzője, kitől Horvát István szerint a *Cisio* első kiadása egy példányába beírva két distichon áll, melyeket Virág a 33. lapon közlött.

XVII. század.

Az új sort Szenci *Molnár Albert*, a magyar irodalomnak e minden időkbeli egyik fő dísze, nyitja meg. Kazinczy szerint „a heidelbergi katechismus“ elején a szentírás könyveinek summái mértékes ver-

sekben vannak. Ha áll a tény, mely állhat, úgy Molnár katechismusát kell érteni, és pedig vagy a herborni kiadást 1607-, vagy a hanauit 1608-ból. Én csak Száraszi Ferenc fordítását ismerem, mely Bod Péter szerint alapúl szolgált a Molnárénak, s Debrecenben 1604-ben jelent meg. Ebben vers nincsen, s ha a vers Molnáré, nem is lehet. — Későbbi verse Molnárnak: Beza Tivadar epigrammája „in cyclopicam ubiquitariorum insolentiam“, melyet Oppenheimben, máj. 25. 1616-ban fordított, és Csene Péter „Confessio Helvetica“-ja elébe tűzött. Megtalálható Virágnál a 37. lapon. A „Postilla Scultetica“ (Oppenheim 1617.) ajánlólevelében pedig olvasom, Túri fenntebb említett distichona fordításán kívül, még ezt: „Ez én ennyi fáradságos bujdosásimnak meggondolatjában előszer ezzel vigasztalom magamat, mivelhogy látom azt, hogy:

„Számkivetésben járt ez földön Christus urunk is:
Járjuk el ez járást hát mi is, ő tagai.“

Szepsi *Korocz György* „Első Jacob királynak fia tanításaért írt királyi ajándéka“ című munkájában (Oppenheim, 1612.) három deák verset elég szerencsésen találunk hexameterekben visszaadva.

Minden te napodat végső órának alítsad ¹⁾.

34. l.

¹⁾ Omnem crede diem tibi diluxisse supremum. — Az *alít*, *alajt* (alait) most már elavúlt, de helyes képzés, a mai állít-tal egy értelemben.

Az rút s csúnya beszéd szép s jó erkölcsöket elveszt²⁾.
265. l.

Boldog az oly, ki tanul másén, s nem az maga kárán³⁾.
278. l.

Első Kazinczy említi e verseket, de azokat s a könyvet hibásan Körtvélyesinek tulajdonítva.

Nyomban követi Koroczot ezen *Körtvélyesi János*⁴⁾, szinte 1612. évben, ki amannak említett munkája elébe a következő, csak Szombati által érdekelt, tanverset írta.

Elme, tanács, tudomány, méltóság, drága nemesség,
Szépség, kincs, jutalom, vastag erő s hatalom
Kit követ élteben, boldog: mindenha kezében
Módja becsületinek, s jót kebelébe tehet.
De vagyon egy dolog oly, melynek szűk volta,
miként moly 5

És ragya, mindezeket nagy hamar általeszi.
Bár legyen értelmed, kincsed, jószágod, erőddel
Bírd sokakat, Felség bár legyen a te neved,
Rendeled éltednek de ha rossz dolgokba folyását,
Mind elapad, s magad is végre pokolra veted: 10
Ellenben bizonyos szép rendet idődbe követvén,
Megmarad az biralom, lelked is égbe megyen.
Ily jószágra ki vágysz (minthogy vágyódnod is illik
Néked, utána kinek tisztet az isten adott)

2) Corruptum bonos mores colloquia prava.

3) Felix, quem faciunt aliena pericula cautum. — A gyönyörű inversio megjegyzést érdemel.

4) Joh. P. Chertvelyesi.

Ez kis könyvet okos felnyílt elmével elolvasd, 15
 Melyet az ért erkölcs renddel elődbe szabott.
 Innen az életnek tisztos formája mi légyen,
 Mit te kövess vagy elűzz, futva tanolni siesd.
 Tisztedben jobban mint járj, kimutatja tenéked
 Soknak példa miként teljes idődbe lehess. 20
 Így magad élj, maradékid ezent oktattva kövessék:
 Általad a szép rend megmaradando legyen.
 Így leszen országod boldog, birodalmad erősség,
 Holtod is éltednek híre, nevébe, marad.

Itt helyenként ismét találkozunk leonínusokkal; de végig vinni azokat a szerző vagy nem akarta, vagy nem bírta: noha a nyelvet alkalmasint hatalmában tartá ezen, akkor még igen új, bilincsek közt is. Csak egy erőltetett szórend, és csak egy mértékhiba a 22. versben. — A pontos Szombati egy későbbi fellépését is érdeklí Körtvélyesinek „a bekecsi templom felszentelésének leírásában“, melyet Molnár Albert adott ki Kassán, 1625-ben; Jankowich Miklós pedig e könyvet leírván, ezeket mondja: „Ajánlja azt Molnár Albert Mónaky Miklósnak és hitvesének, mint a bekecsi templom építőinek. Következnek deák és magyar örömversek, *a magyarok deák mértékre is.*“ — Én a könyvet nem láthattam mind eddig.

Péceli Király Imre (Em. Regius Peczelius P.) nyolc distichonja, melyet 1616-ban Csene fenntebb említett Conf. Helveticája elébe tűzött; úgy:

Velichinus István (Steph. Velichinus F. Oppenh.) két distichona szinte Csene könyvéből; továbbá:

Kanizsai Mihály (M. *Canisaeus*) hat verspárja, szinte onnan; végre:

Seraphin Pál (P. Seraphin K. P.) rimes alcaicusai (mint Virág, talán helyesen, sejdíti), hasonlóképp Csene könyvéből le vannak nyomtatva Virágnál, a 38 — 42. ll. — Nem tudom, magyarok-e Velichin és Seraphin, s így eredetileg magyarul írták-e verseiket: annyi bizonyos, hogy mind a négy név alatt megjelent versek a szánelomig, nehogy mondjam nevetségig, rosszak: mintha egy gyárból jöttek volna. Scandáljon magyar lélek ily sorokat, s emészszen meg ily szókötést:

Azért ez könyvet, melyet fordíta diákból

Czene Péter magyaról, olvaso, lásd meg igen.

Felváltja e kontárokat a derék *Forró Pál*, ki 1619-ben elvégzett Curtiusa 979. (helyesen: 679.) lapján e két nem-derék hexametert faragta:

Sőt még egy szüget az Pontusnak hablo vizében
Az Aegyptus előtt fekszik, melynek neve Pharos.

Következik Pataki *Füstös János* jeles moralistánk Bethlen Gáborhoz intézett, kevésbé ismert, derék munkájában, melyet „Királyok Tüköre“ cím alatt adott ki Bártfán, 1626, több helyt állanak deák emlék-s egyéb versek, magyar fordítással. A versek azonban igen rosszak.

Vagy kérdjed: micsodás bíró most kellene, legfőbb,
Népet ki szabadon feddene bírna szépen?

Szüntelen az törvényt forgatja megértő részében :

És az ki teljes életét arra viszi

Állhatatos szüvel, tudós elmével órálló: 5

Ömaga s népe között Christusa becsbe vagyón.

Nyelve szépen szóló, fősvénység nincs soha nála,

Ki sokakat rútúl végre pokolra vezet.

Mind ez ajándékok Gáborban látd-e ragyognak :

Gondja kinek az nép s jóra vezérlő bötük. 10

Már ezekért Bethlent ez földön tette királylyá

Az mennyei fölség, földre vigyázó király.

Hütünknek mikoron koronáját Christus adandja

Angyali kéz karban hütbe fogadja fiát.

Mondjad azért: az szent léleknek mennybe dicsőség 15

Ez földön légyen, s lelked is égbe mégyen.

(Ajánlólevél után).

Mindenek elmúlnak az istennek szereteti kívül.

36. l. 1)

Az kit most felemel, megalázni kell vala; az bölcs

Megútáltatik, az bolondnak jutalma vagyón.

120. l. 2)

Kik keserű jaj jajt kiáltnak sírva pokolban, 20

Holt eleven nyegnek megmaradandóképen.

Ott nagy erőszakkal, nyomorúltak langgal okádnak.

Cocytus víznek mérges italját élik.

¹⁾ Omnia praetereunt, praeter amare deum. Thom. a Kemp.

²⁾ Quos nunc extollit deiectos esse decebat:

Despicitur sapiens, praemia stultus habet.

A hexameter sikerült, a pentameterrel nem tudván boldogúlni a jó Fűsüs, folyvást (versszakasztás nélkül) írta le e sententiát.

Nagy sok ostorozás, sötétség, szél, hideg és tűz,
 Testeket a férges s rágvá kinezva sirás. 25
 Ördögöket látnak, bűnöknek zavarodását,
 Vég nélkül nyavalyát s nem megemésztő halált.
 133, 4: l. ¹⁾

Claudián, Honórius császárhoz ²⁾).

Mindeneken atya légy, tanácsoddal mindeneket bírij:
 Ha valamit megtartaniok népközre parancsolsz,
 Te magad őrizzed: községed így állja meg inkább 30
 Az igazat; semmit soha nem mond ellene rútúl
 Azt mikoron renddel cselekedni látja királyát,
 Kit követ az ország példájúl, semmivel embert
 Annaira nem indítja fel, ékes élete azmint
 Az fejedelemnek, kivel együtt változik az nép. 35
 162. l.

¹⁾ Qui gemitus retinent aeternos, pectore Vae Vae
 Ingeminant, dirum (proh dolor) Aetna tuum.
 Ore screant flammas miseri (miserabile dictu)
 Cocytique bibunt fele micantis aquas.
 Vermes et tenebrae, flagellum, frigus et ignis
 Corpora flebiliter tabe perusta premunt.
 Daemonis aspectus, scelerum confusio luctus,
 Crux sine fine foret, mors sine morte manet.

²⁾ Tu civem patremque geras, tu consule cunctis:
 In commune iubes, si quid censesque tenendum
 Primus iussa subis, tunc observantior aequi
 Fit populus; nec ferre vetat, cum viderit ipsum
 Autorem parere sibi: componitur orbis
 Regis ad exemplum: nec sic inflectere sensus
 Humanos edicta valent, quam vita regentis.
 Mobile mutatur semper cum principe vulgus.

Nem lehet észre nem vennünk, hány szép szókötési fordúlatra adának e különben gyarló technikájú versekben, kivált a Claudiánuséban, alkalmat a forma bilincsei, miben, közbevetőleg legyen mondva, e bilincsek felvételének egyik legnagyobb előnye rejtezik. Nevezetes egyébiránt Füsüs a deák versek történetében, amennyiben ő tevé az *anakreoni versekben* a legelső kísérletet.

Lám gazdag iszik a föld,
Ezt ismét a fák iszszák,
Az tenger iszszá az szélt¹⁾,
Az hold is iszszá az tengert
És az nagy fénylő napot.
Hát miért ti, jó barátim,
Hogy nem már adtok italt.

210. l. ²⁾

Így küzdének a régiek ez idegen formákkal, így a jobbak egyike Füsüs még ez egyszerű jambusokkal is, holott Dávid kir. után énekelve, a szokott magyar formák közt oly könnyen mozog:

Mint az szép híves patakra
Az szarvas kívánkozik:

¹⁾ Az eredetiben: s az szélt, de világosan hibából.

²⁾ Foecunda terra potat,
Hanc arboresque potant,
Et potat aequor auras,
Et luna potat aequor,
Ipsumque luna Phoebum:
Quid ergo vos, sodales,
Potare me vetatis?

Lelkem úgy ohajt uramra,
 És hozzá fohászkodik.
 Tehozzád, én istenem,
 Szomjuhozik én lelkem:
 Vajjon s szined eleiben
 Mikor jutok, élő isten!

226. l.

Szinte 1626-ból maradt fenn *Tasi Gáspárnak* négy igen correct hexameterre, (Lelki Kalendárium című munkájában, Bécs, 1627), melyek Virágnál, a 43. lapon, találhatók.

Kismarjai *Veszelin Páltól*, Szombati szerint, Csiba Mártonnak 1637-ben megjelent „Romano Categorusa“ előtt állanak mértékes versek.

Veresmarti Mihály (Intő Levelében, Pozsony, 1639.) egy iskolamesterről emlékezik, ki egy Sappho rendeihez alkalmazott éneket kintornált el, mely Rájnis Kalauzában látható.

Apáczai Csere János, mint tudva van, két hexameterbe foglalta 1653-ban, Encyclopaediájában az idegek rendeltetését (a tudomány akkori állása szerint). Hadd álljanak itt, mert jók:

Lát az elő, mozdít szemet a más, harmada kóstol
 S a negyed, hall az ötöd, vándor hatodik, heted
 a nyelv.

Bereghi M. Jánost már Szombati említette, ki Miscolczi Gáspár „Angliai Independentismusa“ (Ultraject. 1654) végéhez a következő versezetet ragasztotta, melyet minden technikai gyarlósága mellett is, tartalmi érdekénél fogva, a pozsonyi ev. lyceum könyvtára példányából egészen előterjesztek.

Oda Elegiaca,

avagy amaz utálatos Fejetlen-lábságnak tenyészésén
bánkodó Magyar Versek.

Landresnek mikoron nehai tündöklő cselédjét
Egy szóval emlitem, változó sorsát, ügyét,
Ez ám amaz város, kiről Maro Virgilius szól:
Néppel és kincscsel kérkedő gazdag akol
Hol a saxo népek megszállván hitre térének, 5
Igaz vallásra nagy szépen érkezének.
Kit látván Pluto fényes világát irigylé,
Pört indító szelén konkolyát ide veté.
Izgatván ezzel Boltont gyeplőjét eresztvén,
Mert plebanusságnak nem vala zsoldja revén. 10
Ez Britot kívül megszállván, mardosá sarkát,
Akará feltenni színhelyén első raját.
Pallas erejével formált tudományát árulván,
Itt Brun Róbertet hagyá kötözve tóban.
Londoniak végre várból táborba kimennek. 15
Kezdet sectáknak itt vala mondják helyek.
Bolton mert megholt fa lovat városra bevinni,
Akarják sokan, tűzre s patakba vetni.
Várnak zárja romol, zeng a nép lónak örülvén,
Nem vélik hogy halál volna belől fenekén. 20
Oh híres Landres! mostan is vajha virágod,
Régi szép lilium, fénlene vajha szagod!
De most, oh nyavalyás! hol van tudománynak alakja?
Avagy nem te vagy-é, sectaszülő édes anya?

- Vajha bővön erről! de ludat mutatni távolról, 25
 Könnyű megtudni dongó legyet szaváról.
 Fejetlen lábnak veszett tudománya mi légyen
 Ha kívánod látni, sok színü köntösében,
 Kinek itt nyilván lám kezdetit és folyamatját
 Megláthatd igazán, sok felé terjedt ágát. 30
- Ez az, aki miatt Dromo pokolra leszálla,
 Ez miatt Adamnak szentsége bűnre juta.
 Ennek Pluto mikor viszont megfonta tanyáját,
 Letévén benne maszlagosító borát,
 Kit mikoron Bolton egykor megkóstola titkon, 35
 Megvakita sokakat véle Britanniában.
- Mit nyere magának? kockája mert vete vakot,
 Júdás módjára felköté fára tagát.
 Mi jöve Britonra? romlás, szakadásnak igája,
 Szűszomorító gyász, zűrzavar, ártó ragya. 40
- Trágus mint jára, ki vött vala két feleséget
 Vént s iffjat nyavalyás két kopaszító kezét.
 Az ifjabb őszült haját biberézve kiszedte,
 Másik barnáját, s lön sima végre feje.
- Körmét oroszlán is szerelemért mért levetette, 45
 Így juta esúfságra nagy nyavalyával ügye.
 Tudd-é dobos nem nyer magának grátiát azzal
 Az harcon bár ne ölt senkit ő pallosával:
 De minthogy másokat dobbal viadalra támasztott,
 Ellenség kardja végre nyakára jutott. 50
- No tehát jó vándor meglásd hogy Micha szerelmét
 Ne rejts elmédben, mint Rachel atyja képét.
 Procorust ne kövesd, mindent hazádra ruháztván,
 Szabadosabb kapta van Brito Galla lábán.

Hazája kívül bujdosó, 55
 Arra szívből kívánkozó
 Bereghi M. János.

Posaházi János pataki professor, aki Somosi Petkó János szikszai predikátornak 1656. (helyesebben 1658) Patakon megjelent „Igaz és tökéletes boldogságra vezető útja“ című munkája elébe írt egy tanversezetet, először Szombati által említettetik; Kazinczy pedig magát a verset is közli (fenn id. h. 117. lapon). Hihető, mit Kazinczy mond, hogy azon két distichon, melyben a nyomtató (Renius György) szólítja meg az olvasót, szinte Posaházié. A könnyűség legalább megvan mindkettőben.

Szenci *Szaki János* superintendens és samarjai predikátor Comáromi Csipkés Györgynek Szebenben, 1666-ban „Igaz hit“ cím alatt megjelent egyházi beszédei előtt így szólítja meg a szerzőt:

Titkait istennek sáfárló doctori szolgálta,
 S Krisztus nyájának szent dolgát mutató példa,
 Ez magyar népnek nyelvén használni ki sokban
 Kívánsz; szentírást, hit dolgát, tudva tanítván,
 Méltó dicsérenem szent munkád, mert sokat épít: 5
 Él j hát, istennek drága edénye, hosszas időt.

Kazinczy említi első, az idézett helyen.

Miskolczi Gáspár, kit, midőn az angol schismáról írt, tán Bereghi vezetett e gondolatra, 1691-ben befejezett „Jeles Vadkert“-jében (de mely csak 1702. láthatott világot, Lőcsén) helyt ada emlékverseknek

distichonokban. Kazinczy említi először; nekem a pozsonyi ev. lyceum jeles könyvtárában volt alkalmam azzal megismerkedni, s belőle a következőket kiírni:
A tudományt senki, csak aki tudatlan, utálja.

32. l.

Aki kárt tészén, ugyan az sok károkat is vall.

35. l.

Ellene most állhatsz, míg füst gyuladásra nem indít.

162. l.

Egy, ha rühes juh lejénd, egész nyájt megrühesíti ¹⁾.

204. l.

Senki halálába jó reménységed te ne vessed ²⁾. 5

293. l.

Sokszor megbántott szelidség végre dühösség.

326. l.

Kelepel a tornyon piros orrú gólya tavasszal ³⁾.

330. l.

Varju mikor fövényen maga sétál, esővizet várj ⁴⁾.

393. l.

Nyugta minek néha nincs, nem soká lesz maradandó ⁵⁾.

420. l.

A húros madár legkedvesebb a madarak közt, 10

De a vadak húsa között jobbnak dicsértetik a nyúl ⁶⁾.

459. l.

1) *Morbida facta pecus totum corrumpit ovile.*

2) *In morte alterius spem tu tibi ponere noli.*

3) *Glottorat immenso de turre ciconia rostro.*

4) *Dum sola in sicca secum spaciatur arena.*

5) *Quod caret alterna requie, durable non est.*

6) *Inter aves turdus, si quis me iudice certet,
Inter quadrupedes gloria prima lepus.*

Áldott légyen az úr, kezdéshez hogy segedelmet
Végihez is nyújtott, vegye így jó kedvvel. Amen.

713. l.

Bezárja a sort e században Vízaknai *Bereczk György*, ki 1695-ben Apáczai példáját követve, a függér bonctani leírását adta 27, elég gyarló, hexameterben, melyek Weszpréminél (Cent. alt. P. prior, a 28. lapon) láthatók. Utána felhossa Virág is.

XVIII. század.

E század első feléből Kazinczy *Szentkirályi Sámuel* betlen-szentmiklósi predikátort említi, ki 1730-b. gr. Gyulai Ferenc felett tartott beszédében Ovid ismeretes versét így adja elő, elég szerencsésen:

Nem tudom én minemű édesség vonja az embert,
Hogy születet-földjét el ne felejtse soha ¹⁾.

és Groot Hugo „A keresztyén vallás igazságáról“ szóló munkája *névtelen* fordítóját, ki ezen, 1732. Marburgban a svéd király pártolásával megjelent könyv ajánló levelében Bisterfeldnek, az egykor herborni, utóbb gyulafejérvári híres professornak Molnár Albertről írt sorait így adta vissza:

Bölcstudományokra kegyesen Herborna *keszétett*
(így),
De jelesen Mauric herceg gratiája *segétett* ²⁾.

¹⁾ Nescio qua natale solum dulcedine captos
Ducit et immemores non sinit esse sui.

²⁾ Juvit et Herbornae pia Musa; sed inclyta prorsus
Mauritii herois cura fauorque cluit.

A rímezési elbukott szándékot itt, s alább is néhol, mosolyogva vesszük észre. — A többi versek többnyire görög és római íróból fordítvák. Álljanak itt, miket szinte a pozsonyi lyceum könyvtárában írtam ki:

Mindenek elsőben elegyes zavarásba valának.

(*Linus*) 40. l.

Istenek hogy voltak, hallottuk, előtte Chaosnak.

(*Epicharmus*) 44. l.

Dolgoknak elein saját ábrázatai voltak. 5

Mik s micsodák löttek, szavaim magyarázni vagyódnak.

Ég föld tenger előtt egy volt formája világnak:

Azt bölcsek serege tudván, mondotta Chaosnak

(*Ovid.*) 45. l.

Isten igéjétől adatott embernek okosság.

(*Epimarchus*) 46. l.

Akiknek sziveik igazak tudására vágyódnak 10

Azoknak, de kivált Musee, tenéked éneklek:

Igazakat mutatok, csakhogy téged el ne ragadjon,

Elmédben lehetett akadály a jobbik életnek,

Szemléljed egyedül sziveddel hát isten igéjét.

Lelkedet úgy gyakorold mindenkoron arra vigyázván, 15

Másfelé hogy ne vigyen: mivel az építője világnak.

Mindenek egy által vannak, van ez egy csak öröktül.

Mindent is módoson fenntartó kezével igazgat,

Kit soha senki se lát, lát ő pedig ennyire mindent.

(*Justinus Martyr*) 48. l.

Mely nagy az égi jelek közt Eridanus folyamata! 20

Isten lábainak van mindazonáltal alatta.

(*Aratus*) 49. l.

Istenek éjenként énrajtam lábai járnak.

(*Catullus*) 49. l.

Tisztelem az éjjelt mint istenek emberek anyját.

(*Orpheus*) 50. l.

Jupiteren, Músák, az eneklést kezdeni *tisztünk*.

Nemzeti néki vagyunk, tehát így hozzá *közelít-*
sünk 25

Csillagokat jelesen ő rakott az eget *seregéül*,

Rendes *ekességül*, s az idők mutatása *jeléül*;

Hogy mihez és mikoron kezdjünk, tudhassuk azokból.

Így bizonyos törvény földön legyen ég *tudasából*.

Felső bizony, első legyen engesztelve s utolsó. 30

Lészen így hát védelme az embereken maradandó.

(*Araxus*) 51. l.

Kezdetül az eget, földet s tengert egyetemben

Csillagok ékessen ragyogó testével az égen

Lélek igazgatja, mely öntete minden ereken.

Innet az emberek, és barmok neme, s egyebek él-
nek, 35

Melyek a tengereken úsznak, vagy az égre repülnek;

Tűz eleven erejek, s magvok bizony égből eredtek.

(*Virgil.* *) 51. 52. l.

*) Principio coelum ac terras, camposque liquentis,
Lucentemque globum Lunae, Titaniaque astra,
Spiritus intus alit, totamque infusa per artus
Mens agitat molem, et magno se corpore miscet.
Inde hominum pecudumque genus, vitaeque volantum,
Et quae marmoreo fert monstra sub aequore pontus.

Hogy kesedelme nekül az innassa (Jupiter hadja)
 Vizzel elegy földben, az emberi szót bele adja.
 (*Hesiodus szavai ez ember formáltatásáról*) 52. l.
 Szentségét hatodik napnak megtartja zsidó is. 40
 (*Tibull.*) 54. l.

Föld lakosi mikoron földön a bünt elaraszták,
 Az igazat s egyenest kebelekbül hátra kihajták.
 Így magokat szabadon minden gonoszokra bocsáták,
 Isteni jó kedvet (bosszantván) messze szalaszták.
 (*Catull.*) 59. l.

Rettegik, és tudják, s megtartják pontba zsidó just, 45
 Valamit írva Moses titkos könyvébe parancsolt.
 (*Juvenal.*) 83. l.

Vajha zsidók soha is ne lehettek volna győzettek,
 Pompeius, Títus hadakozásaival!
 Mert valamint kifakadt pestis dögi messze tenyészik
 A győzedelmest így nyoma már a győzetett. 50
 (*Rutilius*) 225. l.

*Ignis est ollis vigor, et coelestis origo
 Seminibus. Aen. VI. 724—31. (Heynénál.)*

Baróti így adja 80 évvel később e helyet (mi melleleg
 jegyeztetik meg):

Elsőbenn is az ég, föld, víz, levegő, nap, ezüstös
 Hold, benn lélektől tápláltatik, és az egész nagy
 Alkotmány attól vesz mozdulásokat, elme
 Lakván benne, s egész testét erejével elülvén.
 Emberi nem, barmok, madarak, mind innen erednek,
 És a vízi csudák a mély tengernek ölében.
 E magvak, valamint a tűz, szintolyan hatásos;
 Mennyei származatúk.

Metátor leszek én bízvást napenyészeti földön.

(*Lucan.*) 326. l.

Ott van ama Cnossus, jelesebb várossa Minosnak,
Hol s ki kilenced időn Jupitert nyert oktató társnak.

(*Homer.*) 365. l.

Sapphó rendeiben is kísérletet tett Grotius névtelen fordítója. A többi közt (76. 94. 149. 157. 233. 261. 416. ll.) halljunk egyet, legjobbat a többi, igen rossz, közől:

Istent tiszteljed régiek módjára,
Hallgatván vízbül született szavára, 55
Ki két táblákat veve nép számára.

Isteni kézbül (*Orph.*) 80. l.

Valamint már észrevettük, hogy, ahol lehetett, verselőnk a hexametert szomszédjával szívesen összehangoztatja, úgy e sapphói stróphák első három sora végeit állandóan összeegyezteti, s eleget vél tenni a fülnek, ha, mert magyar példabeszéd szerint végén pattan az ostor, az adonicus felel meg a szabálynak, minthogy azok csakugyan így hangzanak:

Háza népével.
S pontba megállni.
Semmive léztek. 60
Bágyad így oztán.
S kínba meghalni.
Dísze ez annak.
S számra fualtak.
Mentve lehessenek. 65

Az egyes dőlt betűk mutatják, hogy írónk úgy hitte több helyt, miszerint a hiba nem lesz hiba, ha azt a *szem* elől elrejtí, s a hosszú hangzókról elhagyja az éket. De mások előtte, mint láttuk, ezt sem tarták szükségesnek.

Halljuk még *T. I.*, (talán Tsúzi Tseh János?) 1732-ben Gröningenben lakott, s onnan Grotius fordítójához intézett következő, egy-két szabadságot kivéve szabályos, distichonait.

Egy az ur, egy az hit, egy ösvény iktat az égbe :

Mely sok részre szakadt még is az emberi nem!

Oly gyakor a vallás e széles csalfa világon,

Hogy bizonyos számba szedni valóba dolog.

Mondani szokta kiki: vallásom tartom igaznak, 5

Nem más, csak az enyém, mely az egekbe vezet.

Hogyha tehát akarod, igaz-é vallásod, hamiss-é,

Tudni, jövel: e könyv tégedet arra tanít.

Tiszted is az lévén, ne kedvezz gyenge szemednek,

Olvasd tetétül talpig, elől s meg elől: 10

Annyira mégy, hidd el, ha tanácsom meg nem utálod,

Mint mikor a csupa vak megnyeri tiszta szemét;

S istenedet felemelt kézzel dicsőíteni kezded,

Hogy veled e munkát közli, s az útba vezet.

— Ezekkel végzem be monstanra deákozó verselőink sorát az első időszakból. Azok még nem képeztek felekezetet, iskolát irodalmunkban; apró, elszórt, egymással gyakran össze, sem függő igyekezetek, használva kivétel nélkül az azon időkből annyira divatos könyv-dicséresekre, vagy különféle

tartalmú mondatokra, tehát emlékversekül (versus memoriales), s ez utóbbi esetben többnyire classica helyek vagy sententiák fordításában. Némelyek némi ügyességet bizonyítottak ez új és idegenszerű bilincsekbeni mozgásban: nevezetesen Erdősi apánk, sőt Heltai is, szigorúbb törvényt követe, s kevesebb erőszakot tőn a nyelven, mint a XVII. század emberei, kik közt, és pedig mindjárt annak elein, Körtvélyesi és Tasi jeleskednek. Apácai, a múlt század első harmadában Szentkirályi, s a gröningeni névtelen, szabályosan formálták ki kevés soraikat. A többi arca veritékével, vagy talán a német prosodia elvei hibás felfogásával, faragsálta döcögős mértékeit. A lyrai formák, ú. m. az 1616-ban Seraphin által próbált alcaicusok, a Füsüs által 1626-ban megkísérelt anakreoni jambusok, s amaz iskolamester által először 1639-ben szőnyegre hozott sapphói stróphák mutatják, miképen a magyar fül azoknak felfogására is kiképezve még nem volt. A nyűg, melylyel a mérték verselőinket terhelte, néhány csinos nyelvfordúlatra és kényesebb szövésre, helyenként jól talált xenologismusra szolgált okúl: ez volna az egyetlen haszon, mit ezen újítás hozhata, ha terjedelmes művekben és általában sűrűbben alkalmaztaték; így fogamat nélkül maradt, s ezért a curiosumok közé tartozik inkább, mint a valóságos irodalmi mozgalmak közé.

* * *

Máskép tűnik fel ez ügy a múlt század közepe táján, midőn az egyszersmind egy új irány közege lett, s zászló, mely alatt a legtöbb lelkesbek a régi, elvize-nyült költészetnek hadat izenve, ebbe, az új formák-
kal, új nyelvet, új szellemet kívántak önteni, s ekkép a régi törzsökbe egy szebben virítandó ágat oltani. A classicusok felé fordult a figyelem; Homer töredé-kesen, Virgíl, majd Horác több fordítókat letek, a költészet mind a négy fő nemében terjedelmesb vagy nemesebb művek biztosíták ez új iskola hatását. De nem bocsátkozom e hatás rajzolásába, melynek nagy árnyékok mellett fényrészei is tagadhatatlanok; csak e formák föléledéséről szólok, röviden: előmenetelei egy újabb koré, mely közönségesen ismertetik. Virág Kalmár Györggyel s 1761-gyel kezdi meg az új korszakot; Kazinczy visszautasít arra, kitől Kalmár vett ösztönt és példát, Szilágyira, s ki elébb ugyan, de világ elibe még nem lépve, dolgozgata: Rádaira.

Rádai Gedeon (utóbb báró, s majd gróf) volt te-
hát ez újítás másodszeri kezdője. Gondolata: a Zrí-nyiaszt hexameterekbe öltöztetni, nagy gondolat volt 1746-ban, de nem a hexameternél, hanem a munka választásánál fogva. Mert Rádai első volt egyszersmind, ki a halhatatlan költeményt értette, méltatta, becsülte; s noha a Zrínyiasz nem a legszebb szabású sarukban jár, de jár magyarokban, a magyar lábhoz alkalma-zottakban, s azért jobban és természetszerűbben, mint a szebb-, de idegenekben. A Zrínyiaszt Zrínyi szel-lemével szabad rímjátékú stanzákba önteni, annyit tenne, mint azt újjá szülni a nemzetnek; hexameterekbe

tenni át pedig annyit, mint életfájától elmetszeni. És dicsőségére legyen mondva Rádainak, hogy e nézetbeni elfogúltsága tartós nem volt, sőt egy szép töredéknek, a „török ifju énekének“ lyrai stróphákban kidolgozása a későbbi időből¹⁾, úgy saját „Árpád“-jának kezdete is²⁾ eposi stanzákban, azt hiteti el velem hogy, ha ő több erejével bír az akaratnak, s munkálódásiban kitűrőbbnek alkotja az ég, nem állt volna meg kevés kísérleteinél, melyek őt egy új iskola (melyet én minden habozás nélkül németnek nevezek) előhírnökévé hagyák lenni, hanem Zrínyászt adand, mely becsben fentartandja magát az eredeti mellett. — Kevéssel utána, s Rádai kísérleteiről nem tudva, kezde *Szilágyi Sámuel* is, az utóbbi superintendens, Horác és Klopstock ódái közül, az eredetiek mértékén, fordítgatni; s ő ada Kazinczy szerint Kalmárnak gondolatot és ösztönt, 1760, egy bécsi út alkalmával mértékes verselésre: de tőle magától csak későn vevénk holmit s keveset: a Henriádot ő, helyes tapintattal, alexandrínusokban adta.

Első, ki literatúránkban figyelmet érdemlőleg próbálkozott, sőt izgatott is, e mezőn, a hazafiusága, tudománya, korához képest jó ízlése s roppant munkásságáról egyformán nevezetes jezsuita, *Molnár János*, volt. 1760-ban megjelent „Régi jeles épületei“ „bévezető levelében“ (XXIV—XXVII. lapon) kéri a magyar írókat vennék fel „a szokott versek mellett“

¹⁾ I. a M. Museum I. 416. s köv., vagy Kézikönyvem I. 216. s köv. II. -- ²⁾ M. Musa, I. 215. lapon.

a „deák“ rendűeket is, s mind itt, mind a munka folytában sok helyt egyes hexametereket s distichonokat hintett el, melyek, igen kevés kivétellel, szoros szabályt követnek, e mellett nyelvileg szabadon s bizonyos erővel és sajátsággal mozognak. Egy epistolája Rájnis Kalaúzában, az előljáró beszédben, áll, egyebek Magyar Könyvháza különféle köteteiben s egyéb munkáiban elszórva; azok közül az Iliász első rhapsodiája töredékeit kiválólag kell említenem ¹⁾ melyek tömörség, erő, és velős nyelv tekintetében az őt nem sokára követő lelkes triász, *Rájnis*, *Baróti* és *Révai* műfordításaikkal szerencsésen versenyeznek. Időközben némely papházakban s iskolákban is tétettek próbák ²⁾, s mint láttuk *Kalmár György*, a nyelvész, is fellépett, ki 1770-ben megjelent Prodrómusában már magyar mértéktant is adott s néhány terjedelmes tankölteményt hexameterekben, sikeretlen fej és áldatlan kéz műveit, az új iskola ügyét elébb elsülyeszteni mint emelni képeseket: ha az említett három bajnok, s utánok majdan oly classicus férfiak nem állnak e

¹⁾ L. Készület az ó sz. írásnak a pogány görögöknél való keletéről (Pest, 1793.) 27.—33. és 55. ll.

²⁾ Kalmár többi közt ezt írja Prodrómusa 194. lapján (1770): Ante sex nifallor annos, in publico scholarium Kőrösiensium examine tantam cepi voluptatem ex auditione variorum ligati carminis generum, quae poetae ad praecepta nutumque solertissimi sui rectoris composuerant, ut non potueram eam, audientibus ibidem antistibus, non testari.“ — Kassán is próbálkoztak már ez időben. Birtokomban vannak: „Örvendetes Névnapi Versek Anyjához . . . Gróf Csáky János és Antal.“ Kassa, 1762. Egy rossz hexameterű idyllion.

zászló alá, mint *Virág* és *Kazinczy*. Amik ezek által, s nyomokban Berzsenyiig s a három derék epikusig, történtek, kikkel ez iskola a maga ne-továbbját érte el, közönségesen tudva vannak, s azért itt bizvást megállhatok, azon visszatekintő észrevétellel, hogy e második korban a régi formák tudományosan megállapítva, művészileg tárgyalattak, s nem csak kisebb hanem nagyobb művekhez is használtattak. Ezen irány egy saját osztályt alkotott költészetünkben, melyet *classical* vagy tudós költészetnek nevezhetünk: nyelv és dictió tisztultak, nemesedtek általa, s a régiek szelleme, termékenyítve, de egyúttal a nemzeti szellemet és színt kelletinél inkább háttérbe szorítólag, hatotta meg költészetünket. Azért valamint a deák iskola eleinte a régibb magyart, majd a franciát tolta le a szőnyegről, úgy nem sokára az újiskolával lett kénytelen osztozni a birodalomban; ez pedig maga is még nagyon emlékeztet azon irodalomra, melynek befolyása alatt virult fel. Egy új műforradalom küszöbén állunk, melynek iránya elkülöníteni az idegent a sajáttól, s megtartva a jót, mindent, mi a tisztán nemzeti költészet felvirulására szellemben s alakban szolgálni nem képes, kizárni.

S ez leszen aranykorá szépirodalmunknak!

VIII.

**Az akadémiai eszme Magyarországon
Bessenyei előtt*).**

A renaissancenak Magyarországra átplántálója Mátyás király oly alapot vetett ugyan institúciói és nagy személyisége által a magyar kultúrának, hogy azt sem a századokig tartott belső viszályok, sem a török háborúk nem irthatták többé ki; sőt azon virágzás, melyet tudományosságunk s mind latin mind magyar nyelvű irodalmunk az utána következett két században felmutatott, egyenesen az ő kezdeményezései szerves fejleményének és szakadatlan folytatásának tekintendő: egy eszköze azonban e fejlődésnek, az első hazai tudós társaság — a *Sodalitas literaria Vngarorum* — a II. Lajos alatti ernyedés közben végkép elbomlott. *Két századon át ilyenemű társasulásnak semmi nyoma többé.*

*) Olvastatott a M. Akadémia I. osztályában január 23. 1871.

Midőn azonban a szatmári békekötés hazánknak az oly soká nélkülözött belső nyugalmat valahára visszaadta, találkoztak nem sokára oly buzgó férfiak, kik majd a magyar irodalom, majd általában a tudományos műveltség ügyét szívökön hordva, még III. Károly király idejében *társulatok útján* kivánták azokat előmozdítani. Nekem a következőkről van tudomásom.

I. A „Magyar Nyelvjavító Társaság“. 1730.

Találkoztak tudniillik 1730-ban már oly barátjai a *nemzeti* irodalomnak, kik kétségkívül ennek, s különösen nyelvünknek is belső hanyatlását fájdalmasan felismervén, a német nyelv javítására Németországban keletkezett társulatok módjára egy ily *magyar nyelvjavító társaságba* összeállottak. Ugyan is Tersztyánszky Dániel, a bécsi kamarai levéltár titkára s utóbb a magyar kamarai levéltár igazgatójának, főkép a magyar tudományosságnak szánt „Anzeigen“ című jeles folyóiratában¹⁾ egy névtelen hazánkfia fenntartotta annak emlékezetét, adván annak szabályait is, melyeket, három rövid pontból állván csak, egészben közlök: I. Szabadságában áll a társaságnak a legügyesebbet kebeléből főnökké választani, kinek neve *Elöljáró* legyen, s ki az első helyet foglalja el a társaságban. (Ez tehát mai néven az *Elnök* volt). II. Azon tag, mely a társaság dolgainak gondjokat viseli,

¹⁾ *Allergn. Privil. Anzeigen aus sämtlichen k. k. Erbländern. Vierter Jahrgang. 1775. a 141. és köv. l.*

a második ranggal bír, és *Gondviselő*nek nevezetik (mai nyelven Titkárnak). III. Az összejövetelekre (maiásan ülésekre) hetenként két óra legyen szánva. Ez, alkalommal valamely tag egy olvasásra méltó értekezést terjeszt elé, melyet a többiek a legszigorúbb kritika szabályai szerint megbírálnak.

Eddig a szabályok.

„Mily örömmel tenném ide — mond továbbá a közlő — a tagok neveit, ha kezdeményöket szerencsés siker koronázta volna, de így maradjon még a hely is elhallgatva, hol a társaság magát megalakította. Feltétele és szándékai kétségkívül dicséretre méltók voltak, de fájlalni kell, hogy hiányzott a pártfogás s a buzdítás; amiért azon lelkeség, melylyel ez ügy az illetők által felkaroltatott, nem sokára szükségkép elcsüggedt. Mennyi szép fordításokat, de tán eredeti írókat is mutathatna most fel Magyarország, ha e közhasznú kezdemény teljes virágzásra juthatott volna!“

Ime ennyit tudunk, és csak is ennyit, a közlő indokolatlan tartózkodása miatt, ez első társulati eszméről nem csak, de rövid ideig fenn is állott *első magyar irodalmi társaságról*; s most már ezen, mint a közlő nevezi „akkor fiatal hazafiak“ neveit sem említheti méltó kegyelettel az irodalomtörténet, kik oly korán buzdultak fel a hanyatlásnak indúlt nemzeti nyelv viragoztatására, s kik, a köz sülyedésben anyagi támogatás nélkül maradván, szép szándékukról csakhamar lemondtak.

II. Egy hazai „Tudományos Akadémia“ első indítványozása.

1732—40.

Más irányban és más eszközökkel óhajtott 1732 és 40 közt a közmíveltségről gondoskodni Ferenc lotharingi herceg s akkor kir. helytartónak tanácsosa *Germethe*, kiről a helytelenül Cornidesnek tulajdonított (mert még III. Károly alatt készült) azon névtelen történelme Magyarországnak értesít, mely akadémiai kézírattárunk egyik becses unicum¹⁾, így írván:

„Societates eruditae nullae prorsus apud Hungaros occurrunt. Nihilominus huc tendunt consilia et destinationes Ill. Domini a *Germethe*, Seren. Ducis Lotharingiae a Cons., qui Posonii, auspiciis Caroli VI. Imperatoris *Societatem Eruditam* sub praesidio Excell. Cancellarii Comitis de Batthyán instituere meditatur, in qua viri doctissimi ea, quae ad illustrandas res patriae politicas, oeconomicas et literarias pertinent, elucubrare possent, et libere et solide. Deus addat coeptis augmentum!“ (*Sect. II. §. 42*).

Lett volna tehát ez, ha a buzgó tanácsos pénz-alapot bírt volna teremteni — mert kétségtelenül e szirten szenvedett a jó szándék hajótörést — egy valódi *Hazai Tudományos Akadémia*, melynek feladása: a hazai tudományt politikai (tehát történelmi, földrajzi, jogtud.), gazdasági (természettudományi) és irodalmi irányban művelni. Székhelye az országnak

¹⁾ *Historia Hungariae Ms.* — Tört. Cod. 196. sz.

akkori fővárosa Pozsony, pártfogója a király, elnöke a cancellár, ideje pedig a múlt század harmincas éve, miután Ferenc herceg, majdan a M. Terézia férje és romai császár, 1732-ben lett helytartó, az idézett értesítés pedig még Károly király életében készült.

III. Bod Péter óhajtásai.

1756. 1760.

Az eszme, mely Magyarországon, ama fiatal hazafiak által nem csak megpendített, hanem életbe is léptetett, pár évtized múlva Erdélyben egyik hatásos felélesztője *Bod Péternél* legalább mint jámbor óhajtás, de csupán magán levelezés útján, ismét jelentkezett. Ugyan is Bod M. Igenből 1756. sept. 20-kán többi közt ezt írta Ráday Gedeonnak: „Régen gondolkodom, hogy írjak a Mélt. Úrnak az iránt: minthogy a magyar nyelv erősen kezdett megromlani a mi időnkben, jó volna annak ékesítésére s megerősítésére valami jót csinálni a más nemzeteknek példájok szerint: 1) Jó volna valami *literáta societást* felállítani, melynek tagjai Magyarországnak és Erdélynek minden részeiből lennének. De minthogy ez magános ember tehetségét felülmúlja, lehetne 2) *egybe szedni* az eddig kiadott magyar *grammatikákat*, s *egyet jót csinálni*, csak azt ne csinálná tót vagy más nemzetből való, hanem aki gyermekségében is magyarok között nevedett“. (Aligha nem oldalvá-

gás a nagyérdemű Meliböusra — Bél Mátyásra!)
 „3) *Ki kellene nyomtatni valami válogatott régi magyar törtéridkat és verseket*; amelyekben nincsenek deák és francia vagy egyéb nyelvből való szók. Azok tisztán magyarok“. S itt kiereszkedvén a katonaviselt nemesek franciázó s a közigazgatási hivatalnokok deákozó magyarságára, végre felkiált: „Szegény magyar nyelv!“ s folytatja: „Az isten tehetséget adott a Mélt. Úrnak, s azokból az Heltaitól régen kiadott versekből, amelyeket kedvesebbeknek lehetne itélni, nyomtatattatna ki a Méltóságos Úr Budán vagy ahol helyesnek itélné, hogy az afféléknek olvasásokkal egyenesednének a megdeákosult vagy franciásult szólások módja(i)“¹⁾.

1) A „Századok“ című folyóirat 1870-ki folyama 429. lapján e cím alatt: „*Ki indítványozta a M. Tudom. Akademia alapítását?*“ ily cikket olvasunk: „A Széchenyi és más lelkes hazafiak által 1830-ban ténynyé vált Tud. Társaság, vagy újabb nevén M. Tudom. Akademia, eszméjét az irodalomtörténet eddigi tanúsága szerint (l. Toldy F. „A. M. Nemz. Irodalom Története. Pest 1864—5. a 123. l.) Bessenyei György pendítette meg; azonban ezen ügy története még fölebb, egész 1756-ig visszavihető, s egy a pesti ref. főiskola könyvtárában, mely egykor a gr. Ráday családe volt, létező eredeti levél szerint ez eszme dicsósége nem Bessenyeit, hanem a nála még korábban élt, de szintén nem kevesb érdemű író, a M. Athénás stb művek tudós szerzőjét s nemzeti irodalomtörténetünk megteremtőjét, magyar-igeni ref. lelkész Csernátoni Bod Pétert illeti meg; aki is a költő, gr. Ráday Gedeonhoz 1756-ban intézett egyik levelében szó szerint ezt írja: „*Jó volna valami literáta societást föllállítani, melynek tagjai Magyarországnek és Erdélynek minden részeiből lennének*“ s „ki kellene

Azonban a buzgó és gazdag Ráday — nem volt Széchenyi, és 1756 nem volt 1825. Nem bátorkodott

nyomtatni válogatott régi magyar históriákat és verseket. „ stb. A nemes eszme csak 74 év múlva válhatott ugyan ténynyé, azonban *első megpendítésének érdeme DENIQVE a korát megelőző gondolkozású és törekvésű derék Bod Péteré.*“

A cikkíró, ki húsz s néhány évvel utánam tette azon nagy felfedezést, melylyel engem megcáfolhatni vélt, kissé idő előtt örült diadalmának. Teljesben kiírtam fent a szövegben ama levélnek tárgyamra tartozó részét „*Péceli Napjaim 1848*“ című kézirati kis munkából, melyből látható, hogy, mikor én irodalomtörténeti tankönyvemben „*a Széchenyi által ténynyé vált Akadémia*“ eszméjének megpendítettését nem a magam által is melegséggel méltatott Bod Péternek — de nem is az őt egy embernnyommal *tettleg* megelőzőtt 1730-ki hazafiaknak, kikről cikkíró úgy sem álmodott — hanem épen Bessenyeinek tulajdonítám, *tudtam mit teszek*. T. i. Bod Péter jámbor óhajtásai ép úgy, mint az előtte rég *tettleg* felállt Magyar Társaság, szűk köreikben, rég és teljesen elpendültek, *nyom és következés nélkül*; s velők semmikép sem függ össze azon eszmecsere, melyet Bessenyei indított, ki első, *mély belátással indokolván* magyar akadémiai *indítványát*, a javaslott intézetnek *alaprajzát* is adta. *Ezt* vette aztán kezébe az actió terére először fellépett hatalmas mozgató Révai Miklós, és eszközölte, hogy az, országgyűlési és kormányzékai tanácskozás tárgya lett; *ebből* indult ki sora a javaslatok és terveknek, míg végre az 1825-diki hazafiak újra *Bessenyei* „*Jámbor Szándékára*“ visszamenve, készítették azon vázlatot, melyből az 1828-ki „*Alaprajz*“ szerkesztetett, s *mely szerint a* „*Széchenyi akadémiaja*“ *constituáltatott*. E geneticali folyamra legkisebb befolyású sem volt, s nem is lehetett, a Bod magánlevélbe temetett *ügynevezett eszméjének*; mert ha ki ezt írja: „*Jó volna valami literáta societást föllállítani*“, jámbor óhajtást fejez ugyan ki, de eszmét, t. i. *melyből* valamit *kifejteni* lehessen, nem, s

ily nagy költséggel járó intézet felállítását, vagy ily vállalatok létesítését megkísérteni; és Bod négy évvel utóbb, egyháztörténete előszavában, a nyelvújítás

annál kevessebbé „korát megelőző gondolkozásról“ tanúskodik, mely a szorgalmas, gondos, hű hazafi, de kissé korlátolt eszű és világnézetű Bodot nem igen bántotta. *! m m m*

Azonban nem elég. Jó egy más új *felfedező*, Foltiny János úr! szinte a „Századok“-ban (1870. X. füz. 729. l.), s felkiált: „*Csakugyan Bod Péter, s nem Bessenyei!*“, s közlését így rekeszti be: „*Okvetlenül Bod Pétert illeti meg tehát hazánkban a dicsőség a Magyar Tudományos Akadémia eszméjének első megpendítéséért, amint illeti annak létre-hozásáért nagy Széchenyinket.*“ Ily nagy hangú állítások után legalább is azt hinnők, hogy Foltiny úr felfedezte csakugyan Bod Péter akadémiai operátumát, eszméje kifejtését, szervezeti tervét; sőt hogy azt is bebizonyítani képes, miszerint Bessenyei Bodtól vette *eszméit, melyek egyenes vonalban Széchenyi Akademiájában leltek létesülést.* És mit fedezett fel? Felfedezte a M. Tud. Társaságnak Döbrentei által írt és az „Évkönyvek“ I. kötetében kinyomtatott történeteiben Bodnak ez 1760-ki helyét: *Igen jó volna tudós emberekből álló Magyar Társaságot a magyar nyelvnek ékesgetésére, mint más nemzetekben vagyon, felállítani.*“

Risum teneatis! Mintha bebizonyítanók, hogy Matyók már 24 év előtt, mikor egyszer nagy szüksége volt pénzre, s rosszul mívelt jószágára nem kapott, azt írta Ripők barátjának: *Igen jó volna gazdag földbirtokosok hitelére egy kölcsönbankot állítani! S így csakugyan Matyók s nem Dessewffy Emil!* Vagy komolyabban: *Csakugyan tiszteletes Mathesius uram és nem Fulton!* . . . mert hiszen amaz már a XVI. században álmódott egy gőzgépről!

Vallják meg e könnyeden és hamar ítélő urak, vajon *elolvasták-e Bessenyei és követői munkáikat?* megfigyelték-e az eszmék filiátióját? vagy, ha az eféle unalmas nekik, s engem meg akartak cáfolni, nem követelhetém-e, hogy midőn compendium-

szükségessége érzetében, s most már nyomtatásban, újra felszólalt ekép: „Bizonyos az, hogy szerettem volna én kivált az embereknek nevetet a magyar nyelvnek folyása szerint előadni, de úgy ha előbb egynehány értelmes emberekkel egyet érthettem volna ezen dolog eránt. Mert másképen ennek több haszna nem lett volna, mint a boldog eml. Apácai Csere János fáradságának, aki majd mindenféle tudományokhoz tartozó szókat magyarul adott elő, melyben őtet vagy senki, vagy igen kevesen követték. E végre azért *igen jó volna* tudós emberekből álló *Magyar Társaságot a magyar nyelvnek ékesgetésére*, mint más nemzetekben vagyon, felállítani“¹⁾. — Siker nélkül ismét.

IV. A Pozsonyi „Tudós Társaság“.

1761—62.

Mindazonáltal, nem ugyan speciális magyar, deigen speciális hazai érdekekben, nyomban a cselekvés terére lépett nagy érdemű történetészünk *Windisch*

ban tett enunciaciómra hivatkoznak, ne mellőzzék azon dolgot (a M. Akadémia történetét az Egyetemes M. Encyclopaedia II. köt.), mely ottani állításomat *megalapítja*.

Bizony! ha az irodalomtörténeti succrescentia csak ennyi tanulmánnyal, s e mellett csak ennyi egészséges logikával, és mindenek felett csak ily szeretetével *igaznak és igazságnak* csinálja az irodalomtörténetet: úgy jaj a tudománynak, mely általok hazugsággá —, s jaj az érdemnek, mely minden könnyelmű és lelketlen fanfaron fosztogatásának céltárgyává leszen.

¹⁾ L. *Döbrentei* akademiánk történeteiben: A M. Tudós Társaság Évkönyvei I. köt. 21. l.

Károly Theophil pozsonyi tanácsbeli, és 1761-ben összeállított egy *Pozsonyi Tudós Társaságot*, mely a különféle tudományok művelésére rendelve, szabályzattal s némi jutalmi alappal is el volt látva¹⁾. Wallaszky az alapítón kívül három tagját nevezi meg: Kasztenholz Vilmos és Sgolanics József orvosokat és Kern János Mihályt; s megjegyzi, hogy „némelyek előítéletei“ e szép intézetet, kereken másfél évi fennállása után, megszüntették. A szabályzatot, fájdalom, Wallaszky nem ismerteti még, s működésének sem jegyezte fel eredményeit.

V. Perlici János Tudós-Társasági indítványa.
1760—1770 között.

Ugyanez évtizedben tervezett a hazának e korban egyik legkitűnőbb és sokoldalú tudósa *Perlici János Dániel*, apátfalvi magányában, egy *tudós magyar társaságot*, melynek feladása Wespriemi szerint²⁾ a hazának minden irányban megismertetése volt volna, ily című iratában: „*De instituenda in Hungaria Societate Literaria Erudita, et conferendis ad illustrationem rerum patriae symbolis*“, de mely valamint kéziratban,

¹⁾ Így vélem értendőknek *Wallaszky* szavait (*Conspectus Reipublicae Literariae in Hungaria*, 2-od. kiad. Buda, 1808. 403. l.): „scientiis variis, imprimis literis elegantioribus excolendis dicata, quae sane egregiis statutis et praemiis stabilita fuit.“

²⁾ L. *Wespriemi*: *Succincta Medicorum Hung. Biogr. I.* (1774) 138. l.

úgy terve is jámbor óhajtás maradt. Fájdalom, hogy Wallaszky, ki szinte felhozza e munkát a Magyarországi irodalmi történetére szolgáló azon kéziratok közt, melyeket ő ismert¹⁾, a Perlici életrajzáról szól ugyan, de annak hollétéről szokása szerint nem értesít.

VI. Mária-Terézia Gazdasági Egyesületei.

1768—71.

A negyedik kísérlet — mert Bod óhajtásai és Perlici terve csak is papiroson maradtak — a haza anyagi kifejlődésére szinte társas, és bár főleg gyakorlati úton, de, mint látni fogjuk, a *tudománynak is igénybe vételével*, célozott. T. i. mély kegyeletérzés nélkül nem nevezhető királynénk *Mária Terézia* 1768-ban azt rendelte, hogy Magyar- és Horvátországban *Gazdasági Egyesületek* („Agriculturgesellschaften“) állíttassanak. Ennek következtén — 1771-ki kútfőm szavaival élve²⁾ — a hazafiúi buzgóság minden megyében (?) egyesített tapasztalt mezei gazdákat,

¹⁾ „Opera — ú. mond — ad historiam Hungariae literariam spectantia MSS. passim in bibliothecis doctorum virorum latentia, nobisque cognita“. (Consp. 41. l.)

²⁾ Privil. Anzeigen aus sämmtl. k. k. Erbländern, von einer Gesellschaft. I. Jahrg. Wien, 1871. a 166. lapon. — Mellesleg megjegyzem itt, hogy az első cs. k. gazdasági egyesület a közbirodalomban 1764-ben alakult Stájerországban és 1787-ig állt fenn. A mostani, 1829-b. János főhg által alapítottatott. A krajnai ennek példájára 1820-ban keletkezett. A bécsi 1812-ben állt össze. Mind ezeknek irodalmi kiadványaik is vannak.

hogy társas erővel a királyné által kitűzött célt megvalósítsák, s ekép a haza köz javát lehetőleg előmozdítsák. Magyar- és Horvátországban, az egyházi és világi főrendek semmit sem mulasztanak el, hogy ez üdvös intézményt lehető gyorsan és hatályosan kifejtsék. Készséggel átvállalják különféle vármegyékben *a már felállott egyes társulatok* pártfogását. Igyekszenek azok szerkezetét tökélyre vinni, s azokat állandókká és gyümölcsözőkké tenni. Mások *mint tagok* lépnek e társulatokba, hogy a hazafiakat példájokkal a királyné intése iránti készsége bírják a köz jó érdekében. Több vármegyék legelőkelőbbjei részint az *igazgatóságot*, részint a többi, *munkával járó, hivatalokat* látják el, hogy ekép másokat hasznos versenyre buzdítsanak. Mennyi jó fog ez úton az élelmi szerek szaporítása s a közös szorgalom élesztése által az államra háramlani! Miután az előljárók eddigi igyekvésök által *már ennyi sikert mutattak fel uroda!maikon és jószágaikon*; ha a tagok, szorgalmok által magokat ki fogták tüntetni, mindkét rész, tanácsosai-val, a mezei gazdaság javítását sürgetni fogja, s ez által ennek minden ágai tökélyökhöz közelítendenek: vajon mi támadhat jobb és közhasznúbb hazánkra nézve? stb.

Ez úttal — folytatja a száz év előtti tudósító — csak a *Vas vármegyei gazdasági társulatot* kívánja például felhozni. Ennek pártfogóságát gróf Batthyány Tivadar Vas vármegye örökös főispánja ő exja vállalván fel, székét e társaságban 1771. sept. 20-kán, annak Szombathelyt tartott ülésében, egy ép oly

hazafiúi mint szabatos latin beszéddel foglalta el. Igazgató Hajgathó Péter apát és vasvári prépost, másod igazgató Szentpéteri Málik Ferenc kőszegi kerületi táblabíró, cancellár Jákfalvi Horváth Ferenc alispán, titoknok Kajári György vasvári káptalani jegyző lettek. Tagjai ez idő szerint herceg Batthyány Károly aranygyapjas, tábornagy és minister, Tolnai gróf Festetics Pál, gróf Eszterházy Ferenc, Mechler Ferenc vasvári kanonok, Szelestey János királyi tanácsos és a kőszegi kerületi tábla bírója, Szily Ádám Somogy, Orczy Imre Vas és Rosty Lajos szinte Vas vármegyei táblabírák voltak.

Megismertetvén most példakép a Vas megyei gazdasági társulatot, közlő, kit itt megszólaltattam, felkiált: „Az utóvilág is meg fogja hálálni e fáradozásokat. Igen, kik most gyermekek, kell hogy egykor áldják atyáikat, kik oly dicsően gondoskodtak rólok, oly dicsően maradékaikról. S akkor különösen azon kútforrást kell hogy dicsőítsék, melyből egész népekre, s a legkésőbb utódokra ennyi jótétemény áradt ki“.

Épen száz éve, hogy az „Anzeigen“ szerkesztője ily meleg hazafiúi reményekben ringatta magát. S mi lett e reményekből, e szép kilátásokból? Nem tudom vajon azon feltűnő virágzás, mely Vas vármegyét ma is egy szép kertnek tünteti fel, mennyiben köszönhető a Mária Terézia által felidézett gazdasági társaságnak? Feltehető ugyan, hogy a Battyányak, kik azon eszmét oly lelkesen felkarolták, mind saját urodalmaiknak, tevékeny buzgóságok, mind példájok által

az egész megyei területnek jobb megmívelésére sikeresen hatottak; áll, hogy tán alig van része a hazának, melyben a gazdaságtudományi tevékenység ily folytenos és ma már hagyományos előmenetelt mutat fel: de sem erről, sem a csakugyan létesült Vas megyei társaságról, még kevésbbé más megyék hasonló társulatairól, melyek pedig az általam használt cikk szerint csakugyan megalakultak volt, tényleges adataink nincsenek.

Ha e közvetlenül gyakorlati eszközökkel gyakorlati célra rendeltetett társaságokat e helyt hoztam fel, tettem azért, mert, ha e kezdet díszlik, okvetetlenül *tapasztalások irodalmi közlését* s a gazdasági szak irodalmi mívelését is maga után vontat volna, mint azt Erdély csakugyan tanúsította.

T. i. ott, 1770-ben már, szinte a királyné rendeletére, keletkezett ily *Gazdasági Társaság*¹⁾ a Rendekek elnöke gr. Lázár János elnöksége alatt; bár ez is — egy kis alap hiánya miatt, melyet kétségtelenül az országnak, vagy legalább nagy birtokosoknak, saját jól érzett érdekekben, szent kötelességök volt volna előállítani — megszűnt²⁾, de még is kettős nyomát hagyta tudományos működésének is. T. i. az erdélyi évnegyedes írásban (Sieb. Quartalschrift) két értekezését találunk; egyikének 1770-ből tárgya és címe:

¹⁾ „Kais. kön. Siebenbürgische Agricultursocietät“ volt neve. L. *Siebenb. Quartalschrift*. 3-d. év, Szeben, 1793. a 28. l. — V. ö. a 2-d. év 112. lapjával.

²⁾ L. *ugyanannak* 4-d. évfolyama (1795) 97. lapját.

Az üszög a búzában, annak okai és ellenszerei ¹⁾; a másiké 1771-ből: Az Erdélyben felfedezett kőszenek természet- és gazdaságtani méltánylása ²⁾: mindkettő szerzője *Filtsch Dániel* szebeni gymn. tanár, utóbb rector, végre ev. pred., mint a társaság tagja ³⁾. — 1771-én túl megszűnt ez is; elenyészett ennek, valamint a magyarországiaknak, emlékezete is.

Az eddigiekből látni, hogy voltak tehát e negyven év alatt (1730—70) már férfiak, kik részben tudományos, részben magyar nyelv és irodalmi, részben végre nemzetgazdasági érdekekben, még pedig ez utóbbi irányban a nagy királyné indítására, társaságokat vagy óhajtottak (Bod), vagy indítványoztak (Germethe, Perlici), vagy meg is indítottak (a 1730-ki névtelenek, Windisch, Batthyány Tivadar és társai), és tudományos dolgozatokkal segítettek is (Filtsch): de láttuk azt is, hogy nagyjaink és birtokosaink közt, kik, midőn az országos érdek s a *misera contribuens plebs*, sőt a magok állapotának is javítása bár csak látszatos és ideiglenes áldozatot kívánt tőlök, kiváltságaik bástyái mögé húzódtak — nem találkoztak, kik a szellemi haladás előmozdítására áldozni készek voltak volna; a kormánytól pedig, mely csupán a

¹⁾ „Der Brand im Getreide, dessen Ursache und Mittel darwider. 2-d. évf. 111—133. ll.

²⁾ „Physisch - Ökonomische Beurtheilung der in Siebenbürgen entdeckten Steinkohlen“ 3-d. évf. 1—23. ll.

³⁾ Életét l. a 4-d. évf. 96—103. ll., s újabban *Trausch József*-nél: *Schriftsteller-Lexikon der Siebenbürger Deutschen*. I. köt. Brassó, 1868. 316 sk. ll.

szegény nép verejtékéből gyült csekély, két, legfelebb három milliónyi országos adó mellett ez érdekekben bajjal tehetett valamit, azt várni nem lehetett.

VII. Egy „Academia Augusta“ terve.

1770.

Ily mostoha viszonyok közt találkozott 1770-ben ¹⁾ egy, a tudományok életfontosságát mélyen érző, hazáját forrón szerető férfiú, kinek, nagy fájdalomra, nevét meg nem nevezhetem, ki, vissza nem ijedve az eddigi kísérletek sikertelenségétől, melyek teljesen ismeretesek voltak előtte, sőt, talán épen azon okúlva, egy nagy és messzeható tervvel egyenesen a nagy királynéhoz fordult, melyben egzsersmind a múlhatlanúl szükséges pénzalapról is kellően gondoskodva volt. A terv tárgya egy, némileg a pétervárinak mintájára, *Pozsonyban felállítandó „Magyar királyi Tudományos Akademia“* volt.

Előttem fekszik a Bécsben ²⁾ készült s a királynéhoz intézett névtelen *Emlékirat*, mely az *Alaprajzzal* együtt 167 lapot tölt be ívréten; s melyet akademiánk II. osztályának elnöke Horváth Mihály tribunici püspök úr a volt m. kir. udvari cancellaria levéltárából egyéb becses irományokkal együtt hasz-

¹⁾ Azon *emlékirat* 64-d. lapján t. i., melyen ez egész fejezet alapszik, ezen passus olvasható: „... die von Euer May. durch eine 30-jährige preisswürdigste Regierung stb.“
1740 + 30 = 1770.

²⁾ Az *Emlékirat* 115. lapja szerint.

nálatra kinyervén, olvasnom engedett. Amiért tisztelt barátomnak itt is a legszívesebb köszönet.

Bő indokolás után, melyre még vissza kell térnem, mindenek előtt Európa fő akademiáit ismerteti röviden. Első neme ezeknek, úgy mond, azon akademiák, melyek a tulajdonképi tudományokat, a matematikát, physikát, s ide tartozókat művelik: ilyen a párizsi Académie des Sciences, a londoni Royal Society, s egyebek. — Második nemű az Académie des Belles Lettres, melynek fő tárgya az irodalom és a philologia „vagy nyelvtudomány“, a párizsi Académie des Inscriptions, a londoni Des Antiquaires, s a legtöbb olaszországi akademia. — A harmadik neműek mindent összefoglalnak, mi a tudományra, szépművészetekre s a szellemet és értelmet művelő egyéb ismeretekre vonatkozik; ilyen létezik Sz. Pétervárában és Berlinben. — Az államra nézve közvetlenül kétség kívül az első rendűek a leghasznosabbak, ha azon tárgyakat tekintjük, melyekkel foglalkodnak, s melyek az emberi élet fenntartására folynak be azon mesterségek által, miknek létet adnak, a társadalmat feladásaiban elősegítik, s annak díszeré szolgálnak. Mindazonáltal úgy látszik, hogy Magyarország számára mai nap nem e neme az akademiáknak volna először is választandó, miután az ilyenre szükséges előkészületek s a sokféle eszközök beszerzése sok idő és nem kevesebb költséget kívánnának. A második rendűek nem ily hasznosak, mindazáltal szinte becsesek, mert előmozdítják a szépművészeteket, és oly vizsgálatokkal és felfedezésekkel foglalkodnak, me-

lyek nem csak díszére szolgálnak az államnak, hanem rá nézve felette hasznosakká is válhatnak. Ilyennek felállítása Magyarországon nem is kívánna annyi előkészületeket, mert elég volna némi pénzalapot bírni, melyből néhány tag fizettetnék, s ülésterem meg könyvtár szereztetnék az akademikusok számára.

Azonban *legkívánatosbnak látszik Magyarországra nézve egy, a harmadik rendhez tartozó akademia felállítása, mert ez minden tudományokat átkarolna*; s bár az ezek alapos és teljes művelésére a szükségletek és eszközök hiányzanak is, még is sok része van a tudományok minden osztályának, melyekre nézve azok nem nélkülözhetlennel, valaminthogy minden tudományok elmélete magában elég, hogy a leghasznosabb felfedezésekre vezessen. Ily akademia vagy Tudós Társaság tehát az, melynek *már most felállítása Magyarországon javaltnak látszik*. Ehez járul hogy tán nincs nemzet, mely ily hasznos intézkedésre ennyire szorúlna, s tán nincs oly nemzet sem, mely kézszebb és képesebb volna ily akademiából a lehető legnagyobb hasznot vonni. Azon tekintély, melyben a régibb időkben Magyarországon a tudósok állottak, s azon nagy száma jeles egyéneinknek, kik mainap is külső országokban, különösen pedig a magyar protestánsok közt találatnak, kik, hazai jó iskolák hiányában kénytelenek külföldi egyetemeket keresni fel, hol a tudományok minden nemeiben felettébb kitűnnek: csalhatatlan bizonyága annak, hogy e nemzet különös képességekkel és vele-született hajlammal

bír mind a szépművészetekre, s mind általában valamennyi tudományokra is.

Nincs tehát kétség benne, hogy, ha e nemzetnek, saját hazájában, ily tér nyitnának, a tudományok és művészetek Magyarországon ismét felélednének, s a tudós társaság öszpontosított igyekvései által közvetített haladás folytán az eddig oly károsnak bizonyult előítélet lefegyvereztetnék, helyes fogalmak terjedése, a nézetek felvilágosodása, az érzés és gondolkodásmód nemesedése által a köz elfogultság szeméiről lehullana a hályog, és azok, kiknek hivatások a haza boldogításában közre működni, megtanulnák ennek fogyatkozásait belátni, s ezek orvoslására magok igyekeznének segéd kezét nyújtani.

Mindezekből kitűnik, hogy ily céloknak, tehát Magyarország szükségeinek is, leginkább az akademiák harmadik neme felelne meg, milyenre a pétervári s a berlini akademiák nyújtanak előképet.

Ilynemű fejtegetések után, melyeket én csak kivonatilag vázoltam, a részletekbe megy át az indítványozó; s itt mindenek előtt a Pártfogóról szólva, a királynéhoz fordul. „Ki kételkednék, úgy mond, hogy annyi jótétemények után, melyeket Magyarország s a nemzet a legfelsőbb nagylelkűségtől és honanyai gondosságtól vett, Felséged ez ország boldogítására e legfontosabb alap megszilárdításába legkegyelmesben bele fog nyugodni.“ S ezt feltéve, első volna javasló szerint, kit folyvást, bár kivonatilag itt is, beszéltetek, hogy ez akademia egyszer-mindenkorra a legfelsőbb oltalom alá vétessék, következőleg köz-

vettlenül Felségedtől mint Magyarország királynéjától függene olyformán, hogy Felséged maga nevezne egy külön *Protectort*, vagy a jelenvaló királyi helytartó Albert szásztestényi herceg, vagy egy más minister személyében, ki az akademia minden ügyeit legfelsőbb helyt előterjesztené, az ezekre kiadandó legfelsőbb elhatározásokat ezzel közölné, s mint Protector az akademiát minden kellemetlenségek ellen méltány és igazság szerint támogatná.

Székhelyül, úgy mond, leginkább Pozsony ajánkozik, mert azon kívül, hogy fenséges Mária (Krisztina) főhercegné s magas férje Albert herceg rendszeren ott székelnek, ott vannak a fő kormány székek, a helytartó tanács, az udvari kamara s a hadi kormányzók; ott tartják az év nagyobb részén át a magyar nemesség nagy része, vagy legalább a királyság legelőkelőbbjei, lakásokat; közel esik e város Bécshez, a császári kir. székesvároshoz, pedig ilyenben szoktak, az akademikusoknak szolgáló eszközök bősége miatt, leginkább felállíttatni az akademiák. Van továbbá Pozsonyban nyomda, vannak különféle ügyes iparosok, melyekre a Társaságnak szüksége van; s végre javasolja ezt, ú. mond, az akatholikus nacionalistákra való tekintet is (így fejezi ki tervezőnk azon fogalmat, melyet legújabbkori jóbarátink „Nationalmagyaren“ néven neveznek), kik az akadémiai tagok közé felvételtől ki nem zárathatnak; s különben is Pozsony vallási tekintetből annál alkalmasabb, mert nem csak hogy a protestánsoknak ott a nyilvános vallásgyakorlat per legem et concessionem Regias meg

van engedve, hanem városi hivatalokat is viselhetnek úgy, hogy még a fő állásokban is, különösen a polgármesteri és városbírói hivatalokban, akatholikusok és katholikusok váltakoznak.

Itt aztán egy külön házat kellene — így folytatja — az Akademia számára venni, ahol az mind rendes kis, mind nyilvános köz üléseit tarthassa. E végre különösen az elhúnyt Kutschersfeldt magyar kamarai tanácsos örököseinek házat ajánlja, mint amely új épület, jól szembe tűnik, a főtéren van, s közvetlenül azon háznak szomszédja, melyben a kir. helytartó tanács tartja üléseit; s arra, hogy Akademiává alakíttassék, nem is kívánna más változtatást, mint egy nagyobb teremnek az ünnepélyes ülések —, s más a közönséges ülések számára rendelt helyiségeknek, meg néhány tagi lakásoknak elkészítését. E ház egyébiránt ép oly cs. kir. udvari épületnek volna tekintendő mint a helytartó tanácsé, s számára e tekintet követelendő is.

Ami már az Akademiát magát, vagyis a tagokat illeti, kikből az állana: az akademiák tudvalevőkép négy rendbeli tagokból állanak, kik Franciaországban így neveztetnek: Honoraires, Pensionnaires, Associés és Elèves. Az elsők a tudomány iránti hajlamból s mint valódi tudósok, de jutalom nélkül vevén részt az Akademia működéseiben, az első helyet foglalják el. A másod rendbeliek bizonyos rendes fizetést vonnak. A harmad rendbeliek segédtagok; be vannak keblezve, s a nekik kitűzött tárgyakat feldolgozni hivatottak. A negyedik rend növendékekből, vagy is

oly akademistákból áll, kik a Pensionnairek mellé beosztva, ezeknek vezérlete alatt azon tudományok és művészetekben gyakorolják magokat, melyekre hajlamot éreznek, s kik aztán a segédtagok, sőt a fizetett tagok helyeire is előmozdítani várandósággal bírnak.

Franciaországban és Angliában, hol a tudományok és művészetek elébb kezdtek virágozni, s a tudósokban önkényt támadt a vágy összegyülekezni s munkáikat és felfedezéseiket egymással közölni, ily társaságok mintegy magoktól támadtak elébb, mint sem a fejedelmek helybenhagyásokkal azokhoz járultak, s azoknak saját szervezetet adtak. Utóbb aztán ez is megtörtént, a tudósok fizetéseket és jutalmakat kaptak. Az ily társaságokban tag csak honfi lehet. Magyarországon e megszorítás nem volna célszerű, világszerte tudva levén, hogy ez ország nehéz szenvedések hosszú sora által, melyek a sok romboló háborúkkal s belviszályokkal jártak, visszavetett a tudományok s művészetek üzésében, s tudósokban megfogyatkozott. E sülyedt állapotból önkényt következik, hogy az ez óta támadt tudósok száma nem elégséges arra, hogy egy ily tudós társaság a haza kebléből kiteljék; sőt merőben szükséges néhány, szakjokban híres, tudóst, ha kell nagyobb fizetéssel is, külföldről meghívni, hogy ezen társaságnak irányt és tekintetet adjanak, s tapasztalásuk segedelmével azt kellő folyamatba hozzák. Ily szükségét érzett Pétervára és Berlin is kezdetben, s közönségesen tudva

van, hogy amott az akademia mind maig majdnem csupa idegenekből áll.

Amily bizonyos pedig, hogy a Magyarországon felállítatni javasolt Akademia, legalább megindulásakor, nem állhat csupa honfiak és nationalistákból, hanem hogy a vég cél létesíthetésére szükségkép szorúl oly külföldiekre, kik tudományuk, s annak ismerete által, mi más országokban hasonló célra már történt, végre munkáik által immár ismeretesek, s bizonyos hírre szert tettek: viszont ép oly bizonyos, hogy egyáltalában nem szabadna a tagok magasabb rendeiből kizárni a honfiakat, miután Magyarország különféle vidékein, a katolikusok és akatholikusok közt, csakugyan vannak képes egyének, kik e tudós társaságban érdemelt helyet nyerhetnének, s képességeik, részint külső országokban is szerzett jeles ismereteik folytán haszonnal működhetnének közre.

Különben, hogy kik, és mely számban, alkalmaztassanak a tagok négy rende szerint ez Akademiában, abba a javaslat belé ereszkedni nem kívánt.

E négy rendbeli akademiai tagokon kívül ily társaságokban, a Protectortól megválva, Igazgató, Cancellár, és Titoknok is van alkalmazva. Az Igazgató elnököl; a Cancellár pecséttel hitelesít mindent, mi az Akademia nevében kiadatik; a Titoknok feljegyzi a határozatokat, aláírja a kiadványokat, rólok mutatót vezet, az irományokat őrzi, a levelezést viszi; s mind ezért kell hogy maga is az Akademia tagja legyen.

A tárgyak tekintetében az Akademia négy osztályra volna osztandó: I. *a philosophiai, a hova a mathematicai és physikai ismeretek tartoznának*, s tagjai nem csak e tudományok előbbre-vitelére, hanem azok alapján oly vizsgálatok és javaslatok tételére is volnának hivatva, melyek ásványok felfedezésére, a hajózásra, vízvezetékek, csatornák, utak építésére, az ország topo- és geographiai leírására, az építészetre s egyébféle hasznos intézkedésekre vonatkoznak, úgy az ország fogyatkozásai orvoslására, *amennyiben azok a szükséges ismeretek hiányából támadnak*, s annak általában jobb állapotra emelésére.

A II. osztály mezeje *a történelem s az államjog* művelése volna. Ország, melynek legtöbb előjogai a szokásban gyökeredzenek, kell hogy azok eredete és fejlődése iránt tisztában legyen. Ez osztály tehát, mely minden e tárgyhoz szükséges segédeszközöket kinyomatni hivatva van, a legszükségesebbek és fontosbak egyikét képezi.

Hogy e kényes térnek megnyitását annál elfogadhatóbbá tegye a Javasló, ép oly ildomosan mint jogosúltan, a nagy királyné személyes érdekét állítja első sorba. Ez osztály teendője volna — mondja — Felsőged történelmét *is* kidolgozni. Munka, mely ily nagy uralkodónő eseményeit, különmemű és felejthetetlen tetteit tárgyalná, melyeket a késő kor is csodálni és tisztelni fog, inkább egy század múlva látszhatik kidolgozandónak, midőn az idő mindent, mi most rejtve van, felfedend: mindazonáltal e Tudós Társaságnak megadandó volna az elsőség, hogy ily

fontos munkának, az előkészületek megteremtése által, megvesse alapját. Ha pedig e históriai osztály Felséged nevezetes története előkészítésére a legmagasabb kegy által felszabadíttatnék, annak teendője szükségkép tovább is terjedne, t. i. *Magyarország egész történelmére, még pedig különös tekintettel a törvények, az országgyűlések s a fő változásokra, melyeken e királyság időről időre általment.*

Ha ekép Magyarország története lassanként *egész annak eredeti forrásaig visszavíve, s tekintettel minden egykori fontos változások helyes összefüggésére, pragmatikai módon kifejtve* leszen, ki fog világosodni az is, *hol mentek túl a rendin néha a fejedelmek, hol a Rendek, s így az öszves magyar közjog helyes rendszere e vizsgálatok szükségképi következése lesz.*

A III. osztály mindannak szentelné magát, mi a mezei s a szőlőgazdaság, az állattenyésztés, a kereskedésügy javítását s a hazai termékek lehető hasznosítását kellőleg tárgyazza. E végre szükséges lesz az Akademiát Magyarország minden részei kellő ismeretének beszerezhetése végett oly helyzetbe tenni, hogy e célra minden vármegyével levelezést indíthasson s tarthasson fenn; vagy minden megyében bizottságok állíttatván, vagy oly egyének jeleltetvén ki, kik belátásuk és ismereteik által hasznosan közre működhessenek; s kik buzgalmok élesztése végett különféle kedvezésekben és jutalmakban is részesítendőek volnának.

Végre a IV. osztály *valamennyi tudományokra s az öszves erudítióra* terjedne ki, mely is egy nagy ki-

terjedésű, s ez idő szerint Magyarországon alig művelt tér. Kiterjedne ez az első neveléstől a legfelső tudományokig, magába foglalva minden iskolai s egyetemi intézeteket, a nélkül még is, hogy a Magyarországon mainap létező iskolák és egyetemek (a Javaslat itt, a kolosvári akkori universitásra tekintve, többes számmal él) az Akademia igazgatása alá állíttatnának (t. i. ezek, s amazok nagy része a még fennállott jezsuita szerzet kezén voltak). Az Akademia csupán a legfelsőbb és társas felügyeletet vinné („Ober- und Mitaufsicht“), mindenről bíráló jelentéseket adna, s ami javításra szorúl, azt észlelné, a nélkül még is hogy maga intézkednék. *Ezen osztály fogná a legválogatottabb és hasznosabb munkákat, melyek Francia- és Németországban megjelennek, s nem csak a tudomány-nyal, hanem az emberi szív nemesítésével is foglalkodnak, a társadalom különféle osztályaira, s ezeknek ép oly különböző kötelmeikre való tekintettel — s melyek a magyar nationalistákra is csalhatatlanul üdvös hatással lennének — MAGYAR NYELVRE FORDÍTANI. Ily fordított munkák hatalmasan édesgetnék a nemzetet az olvasásra, s a magyar olvasót a mostani (t. i. egy század előtti) kor és viszonyokhoz képest gondolkodni, s nem kevesebb helyesen működni tanítanák.* Ugyanezért az Akademia teendőihez tartoznék azon szabályok megállapítása is, melyek szerint mind a régi, mind az új—, úgy tudományos, mint a célba vett általános gondolkodás javítására ható munkák fordításai készíttendők volnának; de továbbá a levél-írás, egyéb értekezések, tervezetek, továbbá a javi-

tásra szinte szoruló szónoklat szabályainak kidolgozása is. Mindezek e IV-dik osztály körébe tartoznának, melyre, A MAGYAR NYELV KIMÍVELÉSE VÉGETT, *egy Szótár és Nyelvtani munka* szerzése is bizatnék, a német, latin, francia és olasz nyelvekre tekintettel. Ennek véghezvitele oly húzamos időt, mint a francia nyelv javítása, bizonyosan nem kívánna, s annál kevesbbé, mert kiki tudja, hogy a magyar nyelvet a franciával össze nem hasonlíthatni, miután ez egész Európában el van fogadva, s így egyetemes nyelv, míg a magyar csak annyiban szükséges, amennyiben jövőben a kereskedés és mindennemű érintkezés a magyar és más nemzetek közt létesülni fog, s egymással összeköttetésben levő népek kell hogy egymással érintkezhessenek, s egymást megérteni tanulják.

A négy osztályra tagolás, a Javasló szerint, annyiban eltérést kíván más akademiák szervezetétől, amennyiben egy volna ugyan itt is az Igazgató (elnök), de minden osztálynak külön Cancellárja és külön Aligazgatója volna (al- vagy osztályelnököt kell ez alatt érteni); mindazonáltal úgy, hogy a históriai osztály Aligazgatója változatlanul megmaradna az elnöki székbén, míg a többiben az elnökség az osztálytagok közt havonként változnék. Másfelül legtöbb a Cancellároktól függvén, miután a legfontosb munkákat ők végzik, s a tagok dolgozatait, azok neve megnevezése nélkül, ők adatják elé, az osztálytitkárt képviselik; míg az Akademia Titoknoka (értsd a Főtitoknok) kell hogy egyik osztály Cancellárja is legyen.

Különben a négy osztály minden két hétben tartana egy *összes ülést*, melyben mindenik osztály Cancellárja mindazt eléadná, ami az illető osztályban időközben előfordult és természeténél fogva az öszves ülés eldöntése alá tartozik. *Osztályülések* kétszer hetében tartatnának.

Érdekes látni, mily félenken kívánja a Javaslát az Akademia tekintetét a *kritika elkerülése által* megóvni. T. i. a tagok hivatottaknak jelentetnek ki arra, hogy egymás dolgozataikat megbírálják, és azokról határozzanak; idegen munkákról azonban kimondatik, hogy csak *véleményt* adjanak, de kritikába ne bocsátkozzanak, *míg valamely tudós vagy annak barátai és pártfogói élnek* (!). Ha pedig az Akademia szervezete, vagy munkálatai, vagy egyes tagjai megtámadtatnának, legjobb lesz, úgy mond, ily elleniratokra hallgatással felelni. A kajánságtól, idegenkedéstől s egyéb ily ösztönöktől az Akademia igen is várhat ellenségeskedést, de kár volna cáfiratokkal tölteni azon időt, mely kell hogy az ország s az állam javára fordíttassék.

A tagok felvételét a Javaslát csupán *szabad választás s a magyar király általi megerősítés útján* kívánja ejtetni. Ha pedig valamely tag az Alapszabályok ellen vagy máskép vétene az Akademia ellen, vétségéhez képest vagy felfüggesztéssel, vagy az akademiai tagság méltóságából való kizáratással lenne büntetendő.

Azoknak, kik még nem valódi akademikusok, (itt a „nevendéktagok“, az Elèvek lesznek értve), de

a mellett dolgoznak, érdemök megjutalmazásául megengedtetnék két évig az Akademia költségén idegen országokat látogatni, az Akademia céljai érdekében utazásokat tenni.

Hogy pedig az Akademia erős lábra állíttassék, s mint egy, a magyar királyságban legfelsőbb oltalom alatt álló Akademia kellő tekintélyt s elismertetést élvezzen, egy külön királyi diploma által kellene felállíttatnia, s a legközelebbi országgyűlésen külön törvény-cikkbe ünnepélyesen és forma szerint befoglaltatnia.

Minthogy pedig a jutalom, álljon az pénzből vagy egyéb kedvezésekből, oly ösztön, mely a becsérzést, szorgalmat és munkát hathatósan ébreszti, kellene, úgy mond, mikép az más országokban létező ily akademiáknál szokásban van, különös előnyöket, kedvezéseket és díszjeleket a tagoknak fenntartani vagy adományozni; másfelül pedig nekik rendkívüli munkákért (itt a nem-hivatalos, külön és önálló munkák értetnek) a munka becséhez arányzott jutalmakat határozni; melyekre Felséged nagylelkű bőkezősége képezné a leggazdagabb kútforrást. Amaz előnyök közé tartoznék pedig az, hogy valahányszor Felséged Pozsonyba jó, s itt udvari fényben (in öffentlichem Staat) jelenik meg, az Akademia joggal bírna in corpore megjelenni, és Felségedet kidolgozott beszéddel tisztelni. A buzgalom, becsérzés és dicsvágy hathatós felgerjesztésére nem keveset lendítene, ha a tagoknak, kiknek jelesebb érdemök munkáikból kitűnnék, s ezek már észrevehető hasznot is hajtottak a köz-

nek, a sz. István rende adományoztatnék, s az udvarnál tartatni szokott estvélyeken is elfogadtatnának.

Nem lehet — folytatja — nem említeni fel egy intézkedést, mely oly külföldi akademiáknál is divatos, melyek európai híroket már is megállapították: de melyektől némiben szükséges lesz eltérni. Tudniillik: külföldi akademiáknál, különösen a párizsinál, valamennyi tagok közül csupán a Pensionnairek vonnak bizonyos évdíjt, a levelezők pedig, kik az Akademiának közléseket tesznek, nem. Ez járja, úgy mond, oly akademiáknál, melyek már is kiterjedt és megszilárdult hírrel bírnak, s melyekhez tartozni, vagy azokkal összeköttetésben lenni oly becsület, mely minden más jutalomnál nagyobbnak tartatik. Egy új és zsenge akademiánál ellenben, mely hírre még nem kaphatott, természetesen nem várható, hogy, alig megszületve, így hasson az elmékre, s azért kezdetben elkerülhetetlen lesz a segédtagoknak (Associés), kik rendes évdíjt nem vonnak, a Magyar Akademiánál, ha fizetést nem is, de legalább némi gratificációt biztosítani, miszerint rá bíressanak ez új intézetnél belátások és ismereteikkel működni, és vizsgálataik hasznos eredményét vele közölni.

Ugyaníly tekintet alá esnek a külföld tudósai, kikkel az Akademiának levelezést folytatni kellend. Ezeket szükséges lesz nem csak erre felkérni, hanem fáradságokat meg is jutalmazni; mert fel nem tehető, hogy ily külföldi tudósok idejök egy részét egy újonnan keletkezett intézettel való levelezésre fordítani

készek volnának, ha előttök vagy becsületre, vagy haszonra kilátás nem nyílik.

Az Akademia fényének emelésére a Javaslát az előbbieken kívül ily elnevezést ajánl: ACADEMIA AVGVSTA; a pecsétre pedig ily körülíratot: **Maria Theresia Augusta fundatrix Academiae Augustae.** Mert valamint — mond a Javaslát — még nem volt eset a történetben, hogy egy római császárné egyszersemind Magyarország *királya* volt volna; Felséged maga egyesíti e két címben az „Augusta“ dísznevet; úgy az Akademia sem nyerhetne ily fenséges és jelentékeny címnél illőbbet, mely egyszersemind legfelsőbb oltalmazóját jelezné.

Miután Javasló még a könyvtárról szólott, melynek részére kezdetül az udvari könyvtár doubletjeit veszi igénybe, az *alapról* is ad véleményt, melyből az ajánlott ház megvétele és átalakítása, a fizetések és jutalmak, s valamennyi részint állandó, részint futó költségek fedezendőik volnának. S ha e javaslat fontos: — úgy mond — a létesülésétől várható hasznok még sokkal fontosabbak; s habár a magas kincstárt némileg terhelné, mégis elviselhető volna rá nézve az intézet első felállítása költségeinek előlegezése, mert, úgy mond, van mód az Akademia ellátására biztos alapot teremteni. Ennek bizonyosságára Javasló a sz. Ilona földvári apátságára hivatkozik, mely, ú. mond, nem rég az újra felállított nagyszombati egyetemnek *a magyar országos törvény által adott jogon* adományoztatott. *Ugyanily jogon adományoztathatnék a tapolcai apátság, valamint a szegszárdi is, nunc pro tunc,*

az *Akademiának*, akkorra t. i., midőn az első a görcki érsek gróf Attems halála —, emez pedig a kosztnici püspök és bíbornok báró Roth halála által, vagy velök eszközendő egyezkedés útján, megürülend: hogy ekép az Akademia e két apátsággal megajándékoztatván, ezen a hazára oly nagy hasznú intézet kellőleg megalapíttathassék.

E két apátság a m. kir. udvari kamara gondviselése alatt évenként könnyen jövedelmezne húsz ezer frtot, mely összeg elég volna arra, hogy ne csak az Akademia évi kiadásai fedeztessenek, hanem, a fentebbiek szerint, a kincstár által nyújtandó előleg is visszapótoltassék, sőt egy tartalékalap is alkottassék, mely későbbi javaslatok létesítésére fordíttathatnék; ide nem számítva azon adalékokat, melyek az Akademia számára vagyonos és jó érzelmű nationalisták végintézetei, vagy bőkezű adományok útján bizony el nem maradnának, minél inkább fogna az intézet hasznossága kitűnni.

Ezek után, a szervezet részleteire nézve a melékelt Szabályokra hivatkozva, újra kiemeli Javasló ez intézet hasznát, említi hogy, — mióta ama régi balitélet miszerint a magas születés nélkülözheti a tudományt, vagy hogy az épen lealacsoníttatik általa, a mai felvilágosodott világban megszűnt — a nagy nemből való származás mint merő véletlen s a szerencse adománya senkit sem jogosít fel arra, hogy a természet adományait, a legdrágább kincset, a közjó kárával elhanyagolja; említi, hogy miután Magyarország már szinte egy fél század óta a béke malasztait élvezzi,

méltán reménylhetni, hogy az Akademia Magyarországon hathatós benyomást teend a nemzet kedélyére, hogy t. i. mind a tétlen nemességet, mind a többi országlakókat a tudományok iránt fel fogja lelkesíteni; reménylhetni, hogy a tudományokkal foglalkodás erős féke lesz a szenvedélynek, hathatós ellenszere a restség és semmittevésnek, és szelid érzések ébresztője a nemzetben.

Ha — ekép sürgetődzik a Javasló — e terv a legmagasabb helybenhagyást kinyerni szerencsés lenne, *az előkészületek azonnal megtétethetnének*, s az Akademia azon, az egész birodalomra nézve legboldogabb ünnepnapon, t. i. Felséged születése napján (ez 1771. május 13-ka volt volna) forma szerint és ünnepélyesen felavattathatnék, s annak munkássága Felséged hatalmas oltalma alatt meg is kezdethetnék.

S hozzá teszi még: „S a szerencsés siker nem sokára tán egy más ily akademia keletkezését is vonná maga után. (Bécsre céloz.) Már a néhai VI. Károly cs. Ő Felsége uralkodása alatt terjesztett elé a híres Leibnitz egy ily javaslatot, de különféle ellenvetések meggátolták annak kivitelét: oly eset, melylyel a Gondviselés úgy látszik csak azért élt, hogy Felségednek tartassék fenn azon elmúlhatatlan dicsőség: az állam hasznára és dízére válandó ily intézetnek nem csak alapítójává és oltalmazójává, hanem annak első és legmagasabb tagjává is lehetni.“

Tisztelt Akademia! ha bő, ha majdnem teljes kivonatot adtam a soha nem létesült Javaslatból, azt azért tettem, mert benne nem csak számos helyes és

termékeny eszmék vannak letéve, hanem mert akkori tudományos szükségéinkre, felfogásainkra, állapotainkra is világot vet; s mert jól esik egy, száz év előtt vert magyar szívnek bár siker nélkül maradt, sőt soha nyilvánosság elibe sem került, de nemes tettevel megismerkedhetni. Őt nem csak forró hazafiság, az országnak minden téren, a szellemin, erkölcsin és anyagin emelésére irányzott buzgó vágy, hanem valódi státusférfiúi belátás is vezeti és lelkesíti; teljes tájékozottsággal a körül mit szükségel a haza, s a körül mikép segíthetni annak bajain és hiányain. Mindenek felett áthatva a tudomány életfontosságától, ettől várva a boldogulást minden irányban, — valamint Oroszországban, sőt részint Poroszországban is történt, hol az akadémia eleinte szinte inkább volt francia mint német — *kezdetben importáltatni kívánja azt az I. osztályba külföldről is beválasztandó tudósok által, bízva benne, hogy az így készen átültetett tudomány meg fog honosodni, s a működés idővel benszülöttek által folytattatni.* De már e mellett a nemzeti nyelv és irodalomnak is szán egy külön osztályt, és erre kívánja, a nemzeti nevelés iránti gondosságból, bízani a tanügyre való felügyelést is. — E kívül valószínűs becses kútfő a Javaslatnak igen bő indokoló része Magyarországnak egy század előtti erkölcstörténetére nézve, melyet azért szerencsém van hű másolatban a Tek. Akadémia elibe terjeszteni ¹⁾. Eleven

¹⁾ E nagy fontosságú okmány egész kiterjedésében ki van nyomtatva „*Újabb Adalékok a régibb m. irodalomtörténethez*“ című munkám (P. 1871) Toldalékában.

rajzot ad ez akkori culturánkról s azon szükkeblű ellenzékről, mely a nagy királynénak a kor által követelt reformjavaslatait futilis és önző ellenokaival sorban mellőzte. E szükkeblűség okait oly előitéletekben keresi Javasló, melyek szerinte, ha az új tudomány s az új philosophia elterjedést találna Magyarországon, kiirtatván, a nemzet, alkotmányának az emberi ész felsőbb követelményeihez, valamint a természeti joghoz idomítására vezettnék; másfelül az anyagi jóllét kifejlése és közönségesse létele következne be. E gyakorlati, mondhatni politikai, ép oly való mint ildomos indokolással látszik Javasló nem annyira a királynéra magára, kire bizonyosan maga a culturai cél is elég hathatós érv volt, hanem főleg tanácsosaira hatni akarni, kik véleményyt voltak adandók. Mindazonáltal az egész terv sokkal szabadelvűbb, sokkal nagyobb horderejű, és — mi előttök akkor új és meglepő lehetett — sokkal nemzetiesb is volt, mint hogy az előttök kegyelmet talált volna. A tervezett Academia Augusta I. osztálya ugyan főleg a matematikai és természeti tudományok terjesztésére, s általok, a tudósoktól adandó javaslatok és tervezetek útján, a nemzetgazdasági érdekek lehető kifejtésére célozott; de a II-dik, a históriai, már egyenesen a magyar státus- és jogtörténet művelésére, a *történetnek politikai szempontból kritikai tárgyalására* utasítatván, habár a legóvatosabb és szelídebb formában, az absolutismus levegőjében leledzett udvari bureaucraták vétóját nem kerülhette el. A III-dik osztály, a gazdaságtudományi, célját tekintve, ugyan ép oly politikailag ártat-

lannak, mint különben hasznosnak tűnhetett fel a véleményezők előtt, de a mód, mely szerint az egész ország közreműködése vétetett volna igénybe, még pedig *egy törvénybe iktatandott akadémia országos tekintélyével*; s melylyel, ha sikerül az egész nemzettestet átrezzenteni, figyelme, mely ma az előtérbe állított gazdasági térre irányult, holnap a közjogira, holnapután a nemzeti-irodalmira ragadtathaték: e mód, ez eszközök nem lehettek kedvesek azon tanácsosok előtt, kikkel a királyné, a cabinet falai közt, harmincnyolc esztendeig viselt titkos háborút, míg képes lett a Bánságot, ellenökre is, az országba visszakeblezni.

S hát még a IV-dik osztály! kiterjeszkedő minden tudományokra s a „szív-nemesítő irodalomra“ (morál és költészet)! mely magyar fordításaival, az irodalmi elmélet kifejtésével, és (állítólag merő gyakorlati célból) a magyar nyelvtudománynak ártatlan színe alatt, nem lett volna egyéb mint az 1828-ki Magyar Tudós Társaság; de másfelül ennél is jóval több, mert hivatva egyszersmind a tanügyre felügyelni (1770-ben az még a jezsuiták kezén volt) hogy arra nézve véleményeket és jelentéseket adjon; — végre egy magyarországi Academia Augusta, mely azon korhoz képest gazdag, és mind azon külső fénynyel körülvendő volt, melyet a tudomány a legmíveltebb országokban élvezett — ily Akademia, s amilyen azon időben Bécsben sem volt — a német tanácsos uraknak nem kellett.

De a királynéra, ki oly melegen óhajtotta Magyarországot minden módon boldogítani, sem politikai, sem nemzetiségi okok nem fogtak hatni. Másneműekről kelle tehát gondoskodni, s ím megjött 1771. martius 26-kán a Vélemény, színes okokkal ejtve el a tervet, de melyeket Mária Terézia vagy nem tudott megcáfolni, vagy melyek, gyenge oldalára levén számítva, saját óhajtásait lebilincselték. Lássuk.

A Vélemény szerint:

1. Az akademiák rendeltetése a már kész tudósoknak, képességeik munkás alkalmazására, tért nyitni, nem pedig az ifjuságot képezni. — (De a terv a nemzetet kívánta, közvetve, nevelni; mit ha ily intézetek nem eszközölnek, végre is vana est omnis gloria).

2. Magyarországbán, különösen a katolikusok közt, alig van annyi tudós, hogy belőlök ily tudós társaság corpora kiteljék; azt pedig nagyobb részben akatholikus honfiakból állítani össze annál aggasztóbb, minthogy ezek többnyire német, angol, sőt hollandi akatholikus egyetemeken szerezték tudományokat, ahol nagyon is oly elvek divatoznak, melyek a fájdalom nagy mértékben terjedő gondolkodási szabadsággal (Freigeisterei) vagy legalább a vallás dolgában való közönösseggel azonosak, s egy monarchiai állam elveivel sem mindig összeegyeztethetők. Idegenek pedig, akár az örökös tartományokból, akár külföldről hivatnának be, felette drága cikk volnának, mert csak a legkevesebbek elégednének meg a pusztá becsülettel.

3. A nagyszombati egyetem tökéletesítése nagyban foly: vajon nem eszközölhető-e ez által könnyebben az ifjuság művelése, mint egy tudós társaság által?

4. Ha majd egyszer a mondott egyetem a tökély bizonyos fokát el fogta érni, akkor lehetne ily tudós társaságra gondolni, mely idő folytán az egyetemen képzett tudósokból volna felállítandó.

5. De ennek is, mint másutt (?), a kincstárnak minden hozzájárulása nélkül, vagy ennek csak csekély segítségével, kellene felállíttatni. — A kívánt első költségek is igen tetemesek; s mikép előlegezze azokat a kincstár? holott a visszapótlásról biztosítva nincsen? A folytatásra 20,000 frtnyi évi alap követeltetik, s ennek fedezésére némely apátságok jövedelme. De miután ily tudós társaságok csak profán tárgyakkal foglalkodnak, melyek a vallásnak nem szolgálnak lényeges javára: kényes dolog volna — úgy mond — számokra egyházi jövedelmeket fordítani.

Ami tán most történhetnék, abból állhatna, hogy oly akadémia állíttatnék, melyben a matematika, physika, az ország gazdasági művelése, a bányászat és pénzverési ügy, nyújtanának *barátságos társalgásra és eszmeközlésre alkalmat e szakokban jártas férfiaknak; s azért szükségtelen volna egy költséges és terjedelmes intézetet állítani.* —

E Vélemény döntött. Névtelenünk akademiájának még az eszméje is száz évig az acták porába volt temetve.

Pedig ha az létesül, és csakugyan a Javasló terve szerint: mindenek előtt mily tekintetre vergődött volna hazánkban a tudomány, mind a tudomány képviselőinek ország törvénye által is juttatott külső fény, mind az akademia gyakorlati sikerei folytán, melyeknek magvai e tervbe le voltak téve! Mily lendületet vett volna a haza anyagi felvirúlása! Milyet a közoktatás, miután három évvel reá a jezsuitarend is eltöröltetett! És mily lendületet a nemzeti nyelv és irodalom! mely így is az 1772-ben fellépett Bessenyei és társainak igyekvéseik által oly hatalmasan emelgette szárnyait. Hát még, ha egy szeretett királyné s a törvény paizsa alatt álló testület működésének le-szen tárgya?

Elpendült.

De az elmék, *egy* cél — a nemzeti nyelv emelése — felé már forrtak, és tíz évvel később Bessenyei György, szűkebb látkörrel, egy szűkebb körű, t. i. csupán magyar nyelvmívelő társaság eszméjét hozott szőnyegre. Ő ugyan maga nem érte meg annak létesülését, de létesült az végre még is; mit ime a mi együttlétünk is bizonyít. Mert a mi akademiánk — mit csak ezimént a tudatlanság tagadott — egyenesen az ő és Révai indítványaik- és tervezeteikből fejlett ki. Különösen a Bessenyei alaprajzából mentek át a mienkbe, mikép ez 1828-ban dolgoztatott ki, a határozott számú és fizetéses (rendes), úgy a tiszteleti tagok kategoriái, a vidéki tagság, a változó elnök s az állandó titoknok, a helyhez és bizonyos időkhöz, bizonyos ügyrendhez kötött ülések, azokban tudományos

előadások tartása, évi jutalom kiadása, a tudomány-
szakok szerinti tagválasztás, bár az osztályrendszert
nála, ki az Académie française-t tartotta szem előtt,
még nem, és csak a Révai tervében találjuk meg, és
végre, mit legelőbb kell vala említenem, az ország-
gos jellem.

De azért áldás azon, fájdalom előttünk még ismer-
etlen, buzgó és bölcshazafi ¹⁾ emlékezetére, ki, két

¹⁾ Ezen előadás megtartása után több akadémiai társaim nagy érdekeltséggel kérdeztek, vajon kit vélek a Javaslát szerzőjének gyaníthatni? Megvallottam, hogy minden találgatásaimra magam találtam cáfoló okokat, s hogy még sejteni sem bírom őt. És csakugyan: a Bevezetésnél *Kollár Ádám Ferenc*-re gondoltam, azon buzgóságnál fogva, melylyel ez a királyné reformjavaslatait az irodalomban képviselte. De Kollár, ismert nézete mellett, nem fogta volna a nemzeti nyelv és irodalom ügyét is felkarolni. Gondoltam *Tersztyánszky Dániel*-re, a Ratio Educationis szerzőjére is, ki mint az „Anzeigen“ szerkesztő kiadója éveken át oly buzgón működött a hazai tudományos és irodalmi erők felgerjesztésében, munkáltatásában, összegyűjtésében, ki 1770-ben csakugyan Bécsben lakott, s kiről mind politikai, mind vallási tekintetben feltehető volna azon színvonal, melyen a Javaslót találjuk: de a Javaslát németisége s a Privil. Anzeigen szerkesztőjének nyelve közt oly különbséget találok, melynél fogva szinte nem bátorkodom ennek tulajdonítani a szerzőséget. — Gondoltam végre *I. gr. Teleki József*-re, a költőre, ki 1768—69-ben szinte Bécset lakta, ki protestáns hitfelei érdekében gyakran megjelent a királyné előtt, és ennek bizodalmit és becsülését nagy mértékben bírván (még most is él a családi hagyományban Mária Terézia szava: „Mein biederer Teleki“), róla feltehető volna, hogy a felségnél ily tervet szóba hozott, hogy talán épen általa erre felszabadítva, készítette is az emlékiratot; ki külföldi útain megismerkedvén az akademiákkal, különösen volt alkalma azoknak nagy hatását a népek virágzására

nagy szellemi alapítóinkat, Bessenyeit és Révait, megelőzve, még a hanyatlás korában bátorkodott oly nagy, és öszves szellemi, nemzeti és anyagi boldogulásunkra számított, tervvel a legnemesebb királyné elibe lépni. Az igyekvésben az ember érdeme: a siker isten kezében van.

felismerni. Rá illenék a tervet jellemző szabadabb felfogás is vállalási tekintetben, s a kül egyetemekre hivatkozás, mely azon időben szerzőül inkább protestánst sejtetne. De *egy* tekintet tartóztat Telekit hinnem annak, t. i. a Bevezetés határozott reformert s a királyné tervei pártolóját tünteti fel; én pedig nem vagyok hajlandó *egy* magyar főúrról sem tenni fel száz év előtt ily gondolkodást. Egy bár negatív érv is T. ellen látszik szólni. Fia László, ki 1810-ben maga is írt egy m. tudós társaság felállításáról: „mi lehet, úgy mond, oka, hogy e felséges és valóban jótékony eszme még egy nagyját sem érdekelte hazánknak?“ Vajon feltehető-e, hogy Teleki László, ha atyja volt a ma ismertetett tervező, arról ne tudjon, s azt tudva meg ne említse? lehető-e, hogy atyja életrajzában, hol kézirati munkáiról is szól s azoknak kiadását igéri, arról szinte ne emlékezzék? — Fügőben marad tehát e kérdés mind addig, míg a volt m. udvari cancellaria levéltárában az Emlékiratot szükségkép kísért eredeti felirat netán feltalálják.

FÜGGELÉK.

IDŐSZAKOK ÉS KOSZORÚK.

APOTHEOSIS.

(1836).

I.

Ádria tengernek főnforgó habjai
 Vajon oly nagyok-e mint szemem árjai?

Zrínyi.

A kies Abauj szélén, ott hol az Zemplénybe nyomúl, látszik egy domb, közepette egy termékeny rónának; a dombon, magányosan, egy csak félig kész, vakolatlan ház; néhány ablaka téglával berakva, néhány másnak hibázó üvegtáblái helyenként papirossal pótolva. A ház udvara mögött egy kert, s benne viola és emlénynyel beültetve egy sír, alatta egy fejér kőnek. A hely neve Széphalom.

A fejér kőhöz támaszkodik egy nagy szépségű lény; ember alakú, de földfeletti tekintettel; vonásai-ban véghetetlen nyájasság és jóság. Akiknek megjelenik, Honszellemnék nevezik őt.

S kétes derü vala írva képére, s nyomai hosszú keserűségnek. S megszólalt:

„Gyéren tűnek fel örömeim, mint föllegek közt itt-ott egy tiszta fény; s épen azért még drágábbak, még becsesbek. Fájdalmim pedig nagyok és sokak.“

„Volt idő, midőn engem az én népem elfelejtett. Szomorú idő, s tízszerre szomorúbb, mert egy nagy korra következett; korra, mely szakadásaiban is erős, szenvedéseiben is bátor, hű magához nyomatásában: meghasonlás és háború, árulások és inség közt fenkölt érzésű vala, s koszorúzott az értelem viritó ágaival.“

„De e kornak is eljött órája, és letűnt. Pázmányt a hon határain rég letevék a sirba; Zrínyi kobzának hangjai hallatlanul zengettek el az Ádria szélvészei közt; Murány ura és úrnéja örök nyugalomra hajlottak, s utánok Murány éneklője is.“

„A nyugalom évei elzsibbaszták, nem üdíték fel népemet. Én neki álmaiban sem jelentem meg. Ott ültem kedveseim sirja fölött; s körültem a magyar birodalom sirkert, melyben csak árnyékok lengettek föl s alá. Azoknak kelle lenni, különben mint lehete hogy nem ismertek meg engem, és én nem ismertem meg őket?“

II.

Múlik az éj, virrad.

Bessenyei.

Örömnök könnyei folyják el szememet.

Barcsai.

„Miként puszta fenyéren is terem olykor egy-egy illatosabb virág, úgy született a szendergő időnek is néhány fia, kiknek füleibe áthatának a rég elhagyott

szószékek dörgései, feledékben porló lantok zenéi, s a vérmezők riadalmai; s e hangok majd nyájasan és bájlón, mint Memnon szobrában a kelő nap sugárai, zengének vissza kebleikben; majd ismét fájdalmasan, mint ugyanabban az estveli nap vérszínben leáldozó tüze. E viszhangok megilleték az alvók füleit, felébreszték, kiknek volt, szíveiket; s az ivadék támadozott. És sápadt arcaimon is rám kezdte ismerni, mint midőn távol és rég látott barát vonásin visszaemlékezünk rég elmúlt viszonyokra.“

„Átrezzent lelkemen a gyönyör. Az én népem kimondta nevemet, s a név elismertetett szerte a haza földén.“

„S egy hatalmassal lőn harcom. Felkölt ellenem, mert bálványnak tartott, álistennek. Céljai szentek, de nem jól választva az eszköz, s nem jól értve a cél maga. Én küzdöttem; s velem a lelkek mind; s az én ellenem engedett. Az én nevem pedig tiszteletes lőn e földön minden jók, s félelmes minden nemjók előtt.“

„A korona újra ragyogott, s örömjaj hangzott végig birodalmamon a Krivántól az Ádriáig, s Pozsonytól a székely havasokig.“

III.

„Hamvamat a maradék áldani fogja, tudom.“

Kazinczy.

„Új kor derengett. Kor, mely nyelvemet érteni, érzésimet viszonzni dicsőségnek tartotta.“

„Te hű serege nyelvem papjainak, melynek neve e négy folyó közt elhangzani nem fog, legyen üdvöz

emlékezeted! Te védő kart nyújtál a szegény leányszónak, ki megvetve, eltaszítva, idegen rabságban, nem merte fölvetni szeme pilláit, nem, mutatni arca rózsáit. Általad fényre vonva, népem megismerte menyasszonyát, kitől áradandó leszen reá minden boldogság. Áldás reátok s nevetekre fény!“

„De nem volt előttem nagyobb, nem kedvesebb senki náladnál, ki itt enyészsel e sírban. Mosolyogva nyílt meg előtted az élet, meg egy fényes pálya, a földi élet sokféle varázsival édesgető. „Isten veled, te fény, kényelem s minden földi jó! — mondád — én független maradok tőled, hogy ez istenné rabja lehessenek.‘ S tapsolának a jók, s áldozatod kedves volt; a tied pedig szántak, s hűségedet betegségnek mondták.“

„Azonban jött a meggondolatlan barát, s körülveve. Te megintéd őt, korholád és hallgatál. S megragadott a sors iszonyú kezével. . . . De lelked erőt vőn a honszerelemtől s nem csüggede. Negyven éve virúlt el életednek, s halántékid már őszbe borúltak, virító tetemeid öszvefonnyadtak. . . . De fentebb és fentebb loboga kebledben a világ, mely szemeidnek nem loboga. S megszülemlék az eszme, melylyel új birodalmakat valál elfoglalandó nyelvemnek. . . .“

„Megjelent végre a szabadulás órája, s te kiléptél ismét a föld színére. Dea mely ivadék ismert vala, rég elfeledett, az új ellenben nem ismert téged.“

„Te pedig hozzá fogtál a nagy munkához. Irtanod kelle s rontanod, hogy építhess; és korod fellázadt ellened a butaság és makacsság, irigység és dac

minden fegyvereivel, Árulónak szidalmazza téged, a hűvet; rontónak az alkotót; őrzöngőnek a bölcset; tilalmakat akart szórni ellened, a jótevő ellen; üldöze, rágalmazza, követ emelve minden kicsiny gyarlóságod ellen! te pedig beburkoltad magadat rendületlen hited, eltökélt nagy szándékok s tűrő bölcseséged palástjával, s hagyád magadra hullani a köveket, és — építettél.“

„Zászlód alá esküvék egy újabb, lelkesebb sarkadéka. S követé az úttörőt. Az egyesült erő új századot teremt; a század pedig el nem ismerte teremtetőjét.“

„Itt szenvedél te, e rideg falak közt. A hazagondjai közt elfeledéd magad, el háznépedet. Bevonat ablakodat, hogy ne lássa senki, mint nem találhata hitvesed egyebet, mint ami egykori legszegényebb jobbágyod asztalán is áll. Lelked békén tűrte saját inségedet, s nem jajdúlt fel, csak midőn gyermekidet pillantád meg. S mind ezt érettem.“

„Azért nem volt előttem és nincsen nagyobb, sem kedvesebb senki náladnál, ki itt enyészél e sírban.“

„Most házad üres. A harminc évi öröme háza, nemzeti haladáson kelt öröme, s a harminc évi gyötrelmek és jajok háza üres és pusztaság. Mert mit nekem annak mostani lakója!“

„Vagy inkább, fájdalom nekem, ez idegen lakók miatt, s jaj mindnyájatoknak, kik ezt látjátok, és tudjátok, és segíthetnétek; de nem rázkodik meg lelketek, és nem szánakoztok a nemesnek árváin, s nem boszúljátok meg a szerencsétlennek emlékezetét; ki

ha láthatná házát, és benne nem özvegyét és gyermekeit, hanem ez idegen háznépet : elfájdúlna keblében a kidobogott szív, s a halott mélyebben sülyedne sírjában.“

IV.

S ha kik szavamra buzdúlatra kelnek,
Jutalma nyilik e szorúlt kebelnek.

Kisfaludy Károly.

„Lelkes férfiak lépdeltek az úttörő nyomain. Váratlan fényben, új csillagként a borongó egen, tűnt fel Miklának dalnoka. Így még nem zenge magyar lant. Dicsőség lengett fejére, közös a nagy úttörőével. De ami ki volt víva az ész s a szépnek istennéje előtt, a sokaság tagadta, nevetekre szégyent torlaszta.“

„Az oktalan, a hálátlan nép! Így támadt fel a zsidó nép is vezetője ellen.“

„S új segedelmet küldö a jó ügyek ura.“

„Egy régi háznak, melyből nyolc század alatt egész egy had vérzett el a csata síkján, fiai közül az utolsó, gyilkolója lón anyjának, születése által. Az apa haragja lebegett a bölcső felett; az csinála a heves, a lelkes, de jó gyermekből elvesztett fiút, az üzte csatákba, ki a rideg életbe, az inségbe. Ez az ő nagy iskolája. Fölébrede lelkében az ész hatalma, föl keblében a honszerelem keser-édes szenvedelme.“

„Ő pedig az úttörő zászlójához álla.“

„Sok alakú, gazdag szellemének ereje felkölté megint az elcsüggedt, vagy készantag elfordított, elszórt, megvesztegetett figyelmet. Új mezők nyíltak a magyar lantnak; új élet keletkezék a színpadon. A

sokaság érze valamit, mit az előttnem; az avatott fel fogta őt, és áldá. Elszántsága és ereje új kedvet s ösztönt öntének társaiba; biztatásai új bajnokokat nevelének az ügynek.“

„Az ő évtizede koronázza a múltat, s kezdője egy szebb jövőnek.“

„A színre néztem: a szó honi volt, de idegen ember, érzés, hang; betekinték a lyányka csendes hajlokába: honi volt mit a fül hallott, de a léleknek idegen. Ő *magadat* tüntete fel, oh nemzet, színeden; a lyányka téged láta és halla, és téged kezde érezni. S a kor hevült tőle, s lassanként nem hallá többé az ócsárlókat, hanem hinni és reményleni kezdett.“

„Boldogok, kik látják kikelni a magvakat, melyeket elhintettek!“

„Tőled, hű fia népemnek, ez öröm megtagadtott. Kora sírba szálltál, miután a sors keze megenyhült vala már feletted, s napjaid elért függetlenség után s nemzedet tapsai közt derültebben folytanak már, s éjjeleiden nyugalom lebegett. Sírba szálltál küszöbén egy új, nyíló időszaknak, melyet te is segítettél támasztani. De az szépen virít, elszórt magvaid kikelnek; a remények, melyeket szíved szent hitében neveltél, teljesednek; s kiket buzdítál, a férfiak, dicsőséggel váltának fel a pályán.“

„Te pedig mind ezeket nem érhetted; nem örülhetél a jókkal, nem munkálkodhatál tovább az erő és lángésznek melletted feltűnt emberivel. Azért emlékezeted fájdalommal párosúlva él szivemben, s mind azokében, kik téged szerettenek.“

V.

Áll a Parthenon.

Panegyricus.

„Az én sugallásim nem voltak hasztalanok.“

„Együtt a haza atyái. Panaszim elétörtek szíveikből, buzdításim ömlöttek ajkaikról. Fölkél fia egy felejtethetlen férfiúnak, sleteszi áldozatát a legszentebb ügyért. Meglepetés, bámulat, öröm köti le a nyelveket; de szólnak az arcok vonásai s a könnyek, melyek a nagy tettnek folynak.“

„S a bajnokot bajnokok követik. Füstölög az oltár. Áll a Parthenon.“

„Hála, mert nemzetemről le van törölve az önzés, a szűkkeblűség szennye; le, általad, hősfaj, melynek neve bájhang lesz a népnek, míg élni fog e földön; és nagy leszen a világ előtt: mert nagy az, ki eszméért áldozni tud.“

„S nappallik e birodalom felett.“

„Nem voltak tehát hiába téve a nagy munkák, hiába hullatva a veritékek, sírva könnyei váltva a keservnek és örömnék; nem szégyenült meg e gyermeki bizodalom, s a százados reménység betelni indúlt. A nemes tudományok megszólamlanak nyelve-men; s van, ki meghallgatja a szólókat. S közöttök ott az áldozattevő is: munkál és fárad, küzd és vi, tollal és tettel, éj és nap.“

„Oh mikép háláljam meg neked ezt, hú fia nemzetemnek?“

VI.

S feltamatt a poorhad.

Régi krónika.

„A szép hajnali eget felhők borítják. Az irigység és meghasonlás szörnyei dúlnak hajlokimban. Kiséretökben ledérség és gög, áltudás és önhittség, feledése minden nemesnek, tapodása minden szentnek. Az én ügyemnek nem voltak veszélyesb ellenei mint e had. Az én színeimet hordja zászlóin, s ezek alatt öldös; engemet hord ajkain, és kudarcot áraszt rám.“

„A te elleneid, úttörő, ki e sírban hamvadsz, nem hívének bennem. Ez anép pedig hisz bennem s az én védeimben. Hanem elárul engem, és gázolja őket azon rút ércért, melyet csak dicső cél nemesít. Ezt készek ők minden áron vásárlani.“

„Azért borong felhőkkel homlokom, s keseríti bú örömeimet.“

„Te pedig, úttörő, lengd körül türelemmeddel azokat, kik hozzám hívek, és szent ügyemhez. A te emlékezeted, mely nekem kín és öröm, tanítsa őket a nemes tettek örömei felett túrni, a méltatlanságokat megvetni! Úgy ők örökké fognak érteni engem, s a felhők oszlani.“

MAGY. AKADEMIA
KÖNYVTÁRA